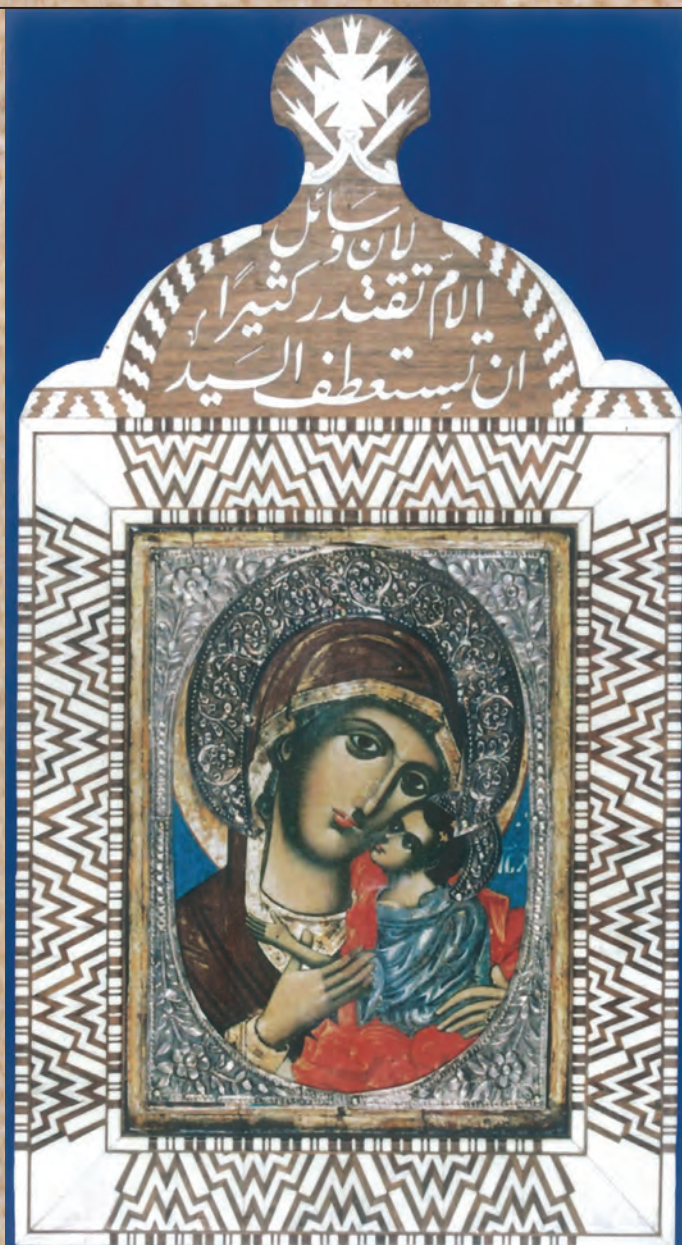

ANNALES

Anali za istrske in mediteranske študije
Annali di Studi istriani e mediterranee
Annals for Istrian and Mediterranean Studies
Series Historia et Sociologia, 26, 2016, 1

ANNALES

Anali za istrske in mediteranske študije
Annali di Studi istriani e mediterraneei
Annals for Istrian and Mediterranean Studies

Series Historia et Sociologia, 26, 2016, 1

KOPER 2016

ISSN 1408-5348

UDK 009

Letnik 26, leto 2016, številka 1

UREDNIŠKI ODBOR/ COMITATO DI REDAZIONE/ BOARD OF EDITORS:	Simona Bergoč, Furio Bianco (IT), Milan Bufon, Lucija Čok, Lovorka Čoralić (HR), Darko Darovec, Goran Filipi (HR), Vesna Mikolič, Aleksej Kalc, Avgust Lešnik, John Martin (USA), Robert Matijašič (HR), Darja Mihelič, Edward Muir (USA), Claudio Povoło (IT), Vida Rožac Darovec, Mateja Sedmak, Lenart Škof, Tomislav Vignjevič, Salvator Žitko
Glavni urednik/Redattore capo/ Editor in chief:	Darko Darovec
Odgovorni urednik/Redattore responsabile/Responsible Editor:	Salvator Žitko
Uredniki/Redattori/Editors:	Mateja Sedmak, Gorazd Bajc, Tina Rožac
Gostujoči urednik/Guest editor	Peter Sekloča, Mojca Pajnik
Tehnična urednica/Redattore tecnico/ Technical Editor:	Urška Lampe
Prevajalci/Traduttori/Translators:	Petra Berlot (it., ang., slo.)
Oblikovalec/Progetto grafico/ Graphic design:	Dušan Podgornik, Darko Darovec
Tisk/Stampa/Print:	Grafis trade d.o.o.
Izdajatelj/Editori/Published by:	Zgodovinsko društvo za južno Primorsko - Koper / Società storica del Litorale - Capodistria©
Za izdajatelja/Per Editore/ Publisher represented by:	Salvator Žitko
Sedež uredništva/Sede della redazione/ Address of Editorial Board:	SI-6000 Koper/Capodistria, Kreljeva/Via Krelj 3, tel.: ++386 5 62 73 296, fax 62 73 296; e-mail: annaleszdjp@gmail.com, internet: http://www.zdjp.si/

Redakcija te številke je bila zaključena 30. 6. 2016.

Sofinancirajo/Supporto finanziario/ Financially supported by:	Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (ARRS)
--	---

Annales - Series historia et sociologia izhaja štirikrat letno.

Maloprodajna cena tega zvezka je 11 EUR.

Naklada/Tiratura/Circulation: 300 izvodov/copie/copies

Revija Annales, Series historia et sociologia je vključena v naslednje podatkovne baze / *La rivista Annales, Series historia et sociologia è inserita nei seguenti data base* / Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in: Thomson Reuters (USA): Arts and Humanities Citation Index (A&HCI) in/and Current Contents / Arts & Humanities; IBZ, Internationale Bibliographie der Zeitschriftenliteratur (GER); Sociological Abstracts (USA); Referativnyi Zhurnal Viniti (RUS); European Reference Index for the Humanities (ERIH); Elsevier B. V.: SCOPUS (NL).

Vsi članki so prosto dostopni na spletni strani: <http://www.zdjp.si>.
/ All articles are freely available via website <http://www.zdjp.si>.

VSEBINA / INDICE GENERALE / CONTENTS

Aleksandr A. Cherkasov, Vladimir G. Ivantsov, Roin V. Metreveli & Violetta S. Molchanova: The Destruction of the Christian Historical-Cultural Heritage of the Black Sea Area: Trends and Characteristics (the Late 18th and First Half of the 19th centuries) 1
La distruzione del patrimonio storico-culturale cristiano dell'area del Mar Nero: tendenze e caratteristiche (tardo '700 e prima metà dell'800)
Uničenje kršćanske kulturnozgodovinske dediščine v pokrajinah ob Črnem morju: težnje in značilnosti (konec 18. in prva polovica 19. stoletja)

Dragana Kujovic: Oriental-Islamic Cultural Identity in Montenegro – A Museum Artefact Story..... 13
Identità culturale orientale-islamica in Montenegro – una storia di manufatto museale
Islamska orientalska kulturna identiteta v Črni Gori – zgodba muzejskih artefaktov

Tina Košak: *Sv. Didak iz Alkale ozdravlja bolne.* Oltarna slika Pietra Mere v cerkvi sv. Ane v Kopru in njen slogovni ter ikonografski kontekst 25
San Diego d'Alcalà guarisce i malati. Aspetti stilistici ed iconografici della pala d'altare di Pietro Mera nella chiesa di Sant'Anna a Capodistria
St. Diego of Alcalá's Miraculous Healing. The Altar Painting by Pietro Mera in the Church of St. Anne in Koper and its Stylistic and Iconographic Context

Sanja Reiter: Delimitations Regarding Fishing in the Adriatic Sea between Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes and Kingdom of Italy after the First World War. The Brijuni Convention From 1921 43
Delimitazioni relative alla pesca nel mare Adriatico tra il Regno dei Serbi, Croati e Sloveni e Regno d'Italia dopo la prima guerra mondiale. L'Accordo di Brioni dal 1921
Razmejitve v zvezi z ribolovom v Jadranskem morju med Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev in Kraljevino Italijo po prvi svetovni vojni. Brionski sporazum iz leta 1921

Borut Žerjal: Società cooperativa per la costruzione di case in Capodistria: Primer ljudske gradnje v Kopru 53
Società cooperativa per la costruzione di case in Capodistria: Un esempio dell'edilizia sociale a Capodistria
Società cooperativa per la costruzione di case in Capodistria: A Case Study of Social Housing in Koper

Zvonko Kovač: Razvoj slavistike – od slovanske filologije do interdisciplinarne solidarnosti 67
Sviluppo della slavistica – dalla filologia slava fino alla solidarietà interdisciplinare
Slavic studies development – from the Slavic philology to an interdisciplinary solidarity

Nada Šabec: Language, Literature and Ethnic Identity: the Case of the Vancouver Slovene Community 75
Lingua, letteratura e identità etnica: Il caso della comunità slovena di Vancouver
Jezik, književnost in etnična identiteta v vancouverški slovenski skupnosti

Agnieszka Będkowska-Kopczyk & Špela Antloga: Ključne besede slovenske kulture. Interdisciplinarni pristop 85
Le parole chiave della cultura slovena. Un approccio interdisciplinare
Key words of Slovene culture. An interdisciplinary approach

Melita Zemljak Jontes & Alenka Valh Lopert: Pismenost v teoriji in praksi – temeljni cilj slovenskega institucionalnega izobraževalnega Sistema 95
Alfabetismo in teoria e pratica – Obiettivo fondamentale del sistema educativo istituzionale in Slovenia
Literacy in Theory and Practice – a Fundamental Objective of the Slovenian Institutional Education System

Peter Sekloča: Politična učinkovitost digitalnih državljanov: komuniciranje v strukturirani hierarhiji moči 107
Efficacia politica dei cittadini digitali: comunicazione nella gerarchia strutturale del potere
Political effectiveness of digital citizens: communication in the structured hierarchies of power

Tanja Oblak Črnič: Mladi državljani in institucionalna politika v kontekstu participativne digitalne kulture 119
Giovani cittadini e la politica istituzionale nel contesto della cultura digitale partecipativa
Young Citizens and Institutional Politics in the Context of Participatory Digital Culture

Majda Hrženjak & Mojca Pajnik: (Samo)percepcije mladih v polju političnega: izzivi za državljanstvo 133
(Auto)percezione dei giovani nel campo politico: sfide per la cittadinanza
(Self) Perception of the Young in the Political Field: Challenges for Citizenship

Jernej Amon Prodnik: The instrumentalisation of politics and politicians-as-commodities: A qualitative analysis of Slovenian parties' understanding of political communication 145
La strumentalizzazione della politica e politici-come-merce: analisi qualitativa delle posizioni dei partiti sloveni sulla comunicazione politica
Instrumentalizacija politike in politiki-kot-blaga: kvalitativna analiza stališč slovenskih strank o političnem komuniciranju

Marko Ribač: The Slovenian political field and its constraints 159
Ambito politico sloveno e i suoi vincoli
Slovensko politično polje in njegove omejitve

Peter Berglez: Few-to-many communication: Public figures' self-promotion on Twitter through "joint performances" in small networked constellations 171
Comunicazione "da pochi a molti": autopromozione delle persone pubbliche su Twitter attraverso "l'azione comune" nelle piccole costellazioni collegate
Komunikacija od peščice k mnogim: Samopromocija javnih osebnosti na Twitterju s skupnim nastopanjem v malih spletnih konstelacijah

Kazalo k slikam na ovitku 185
Indice delle foto di copertina
Index to images on the cover

Navodila avtorjem 186
Istruzioni per gli autori 188
Instructions to authors 190

original scientific article
received: 2016-03-11

DOI 10.19233/ASHS.2016.1

THE DESTRUCTION OF THE CHRISTIAN HISTORICAL-CULTURAL HERITAGE OF THE BLACK SEA AREA: TRENDS AND CHARACTERISTICS (THE LATE 18TH AND FIRST HALF OF THE 19TH CENTURIES)

Aleksandr A. CHERKASOV

International Network Center for Fundamental and Applied Research, Russian Federation
Dr. (History), Head of the laboratory of world civilizations
e-mail: sochi003@rambler.ru

Vladimir G. IVANTSOV

Sochi State University, Russian Federation

Roin V. METREVELI

Georgian National Academy of Sciences, Georgia

Violetta S. MOLCHANOVA

International Network Center for Fundamental and Applied Research, Russian Federation

ABSTRACT

This study represents the first ever attempt to assess the degree to which the Christian historical-cultural heritage of the Black Sea area has been preserved to the present day and identify the reasons as to why that extent varies so much, with some of the temples being well-preserved (those in Abkhazia) and others lying in ruins (those north of the area between the Psou River and the modern-day resort city of Anapa). The authors' use of the historical-comparative method and extensive application of the method of comparison of historical facts. The authors conclude by inferring that the principal reason behind the destruction of Orthodox monuments in the historical-cultural heritage of the Black Sea area was the activity of Islamic extremists during the period between the 1830s and 1850s, as part of their struggle against Christianity as a phenomenon.

Keywords: Black Sea area, Abkhazia, historical-cultural heritage, Byzantine temples, Islam, Christianity, Paganism

LA DISTRUZIONE DEL PATRIMONIO STORICO-CULTURALE CRISTIANO DELL'AREA DEL MAR NERO: TENDENZE E CARATTERISTICHE (TARDO '700 E PRIMA METÀ DELL'800)

SINTESI

Lo studio rappresenta il primo tentativo di valutare l'attuale stato di conservazione del patrimonio storico-culturale cristiano nell'area del Mar Nero e identificare le ragioni dei grandi contrasti riscontrati tra alcuni templi molto ben conservati (quelli di Abcasia) e altri completamente in rovina (i templi al Nord dell'area tra il fiume Psou e la città turistica moderna di Anapa). In base ai risultati dello studio, nel quale si sono avvalsi del metodo storico-comparativo e di una vasta applicazione del metodo di raffronto di fatti storici, gli autori concludono che il motivo principale della distruzione dei monumenti ortodossi nel patrimonio storico-culturale dell'area del Mar Nero è stata l'attività degli estremisti islamici nel periodo tra il 1830 e il 1850 come parte della loro lotta contro il fenomeno del cristianesimo.

Parole chiave: area del Mar Nero, Abcasia, patrimonio storico-culturale, templi bizantini, islam, cristianesimo, paganesimo

INTRODUCTION

During the period of the late 18th and early 19th centuries, the examined portion of the Black Sea area was inhabited (from north to south) by such tribes as the Natukhai, Shapsugs, Ubykhs, Jigets, and Abkhaz (Fig. 1). These tribes, in varying proportions, professed paganism, Christian beliefs, and, increasingly, Islam. Note that with the Natukhai, Shapsugs, and Ubykhs, due to closeness to the Turkish fortress of Anapa, Islam initially was professed chiefly among their noble mountaineer clans, which contributed to the more intensive spread of the religion. It was these nobles who, led by a desire to regain their former status in mountaineer society, which they had lost during the civil war of 1785, sought to promote the ethics and forms of governance in alignment with the precepts of the Quran.

The Jigets and the Principality of Abkhazia retained the feudal aristocratic form of government. The year 1810 marked the start of the process of incorporating Abkhazia into the Russian Empire. An autonomous principality all along since then, Abkhazia would, eventually, go on to be annexed by the Russians in the mid-1860s (Lakoba *et al.*, 1991).

Somewhat different from the afore-mentioned tribes of the Black Sea area were the Samurzakan, who lived along the border with Georgia, spoke a dialect influenced by Mingrelian, and almost exclusively professed Christianity.

The afore-noted originality of the tribes which inhabited the Black Sea area was the principal factor in the attitude towards Christian monuments in their territories.

The study's chronological range is as follows. The lower limit is the year 1785, associated with the civil war in the area, which brought about modifications in the existing system of government and changes in the locals' religious beliefs as a consequence of Islam being promoted among them. The upper limit is the mid-19th century, when the strife of Islamic extremists against Christianity in the area was over.

And here is the geographical range covered by the study. The historical material under examination deals with the littoral portion of the Black Sea area from Anapa to Abkhazia inclusive.

MATERIALS AND METHODS

In writing this article, the authors made use of reports from archaeological expeditions, sources of personal

Figure 1: A map of the area's tribal formations

origins from travelers and emissaries from the period of the Caucasus War, as well as scholarly publications and some reference literature related to the issue under study. Among the materials left behind by travelers and emissaries, of particular interest are the diary notes of Englishman James Bell, French Swiss Frédéric Dubois de Montperreux, and Pole Teofil Łapiński.

The work carried out by the authors is based on the principle of historicism. The fact that some of the temples have been destroyed in one portion of the area under study and some have been preserved in the other is viewed as the result of specific social-historical conditions shaped by a set of deciding external factors. The authors' use of the historical-comparative method and extensive application of the method of comparison of historical facts made it possible for them to identify the key preconditions for the period's phenomena and reveal the cause-and-effect relationships between them.

An important characteristic of this study is that no historical events related to the destruction of Christian cult buildings have been reflected in the related sources. The mountaineer tribes, which knew no writing, could simply not have left any written accounts of them, while the related testimonies of Europeans who visited the region are quite fragmentary and scant. This lack of information is filled, to one degree or another, by findings from archaeological research, various indirect testimonies from preceding works, as well as logically substantiated hypotheses.

DISCUSSION

It is worth noting that the topic explored by this study has never been the subject of serious scholarly discussion. Also, for a long time, the region remained closed to travelers, i.e. someone capable of supplying detailed descriptions of the area. Things changed only in the late 18th century, when the area's population began to come under the impact of first the Ottoman Empire and then the Russians. The fact that there are no sources from the medieval and late-medieval periods may well suggest that Christian temples must have been destroyed here as a result of military conflicts or natural disasters.

There have been numerous archaeological expeditions around the area's cult sites, but nearly none of them has reported solid scientific evidence as to when a particular temple was destroyed (Natolochnaya *et al.*, 2015).

RESULTS

In the territory of the present-day Black Sea area from Anapa to Abkhazia, there is not a single *undamaged* medieval temple that has survived to this day. During the period between the 10th and 12th centuries, this territory was part of the Zikh diocese in the Constantinople Orthodox Church. Afterwards, the Europeans would long

Figure 2: The ruins of the temple in Loo; its present-day condition

call the locals 'Zikhians' or 'Zikhs' (de Montperreux, 2010). For many centuries, the Zikh diocese had been having its cultural impact across the Trans-Kuban Region as well. Much of the cultural influence on the region also came from Christian Georgia.

Since the 1740s, attempts to restore Christianity among the native population of the North Caucasus had been made by the Ossetian metochion, later known as the Ossetian Spiritual Commission, which had been in operation, including in Abkhazia, with a few intervals up until 1860 (Savenko, 2011).

The influence of Orthodox Christianity was founded on numerous temples and monasteries from the medieval period, which have reached our day with varying degrees of preservedness.

The density of the concentration of temples in the examined territory of the Black Sea area was significant. Across the coastline alone, which extends 230 kilometers from Sochi to the southern part of Abkhazia, there currently are 26 medieval temples which have been preserved to varying degrees, including 10 temples in Greater Sochi, 6 in Ijgetia, and 10 in Abkhazia (Dbar, 2006).

It is worth noting that some of the Christian cult structures were situated within the area of fortresses. This study's sample incorporates only the temples outside fortress compounds, almost all of them located within the littoral zone.

Among the temples in Greater Sochi, the one in the best condition is located in the vicinity of the settlement of Loo. The temple of Loo has been explored in depth by Soviet archaeologist Yu.N. Voronov, according to whom "The temple in Loo is situated 2 km from the sea coast at an altitude of about 200 meters. The monument's south wall is destroyed completely, while its west and east walls are, likewise, badly damaged by time. Only its north wall still retains its former height. The temple's outer dimensions are 12.25 m wide by 21 m long. The

Figure 3: The exterior of the temple of Loo during the 11th–14th centuries

Figure 4: The Byzantine temple in the rural locality of Lesnoe (the basilica Lesnoe-2)

walls' thickness is up to 1.1 meters" (Voronov, 1979).

On the strength of descriptions from archaeological expeditions, the temple's exterior has been reproduced through reconstruction to give one an idea of what it looked like during the period of its cult activity.

According to archaeologists, the walls of the temple in Loo were made of reworked limestone blocks and sandstone and slate slabs. Sandstone was used to face the entire outer surface of the walls, as well as the windows and the door. The blocks made up the bonding foundation of the pilasters piercing the walls. The solution was a mixture of very coarse sand and selected pea gravel. An important part of the solution was special organic-inorganic composite material which incorporated such organic supplements as milk, egg-white, rice water, etc. It is the use of these supplements that made for amazingly sturdy brickwork, which was virtually immune to moisture and time (Vinogradov et al., 2013).

The rural locality of Lesnoe (in Adlersky City District in Greater Sochi) contains the ruins of two Byzantine temples. The picture below features the basilica Lesnoe-2.

The temple is believed to have been built somewhere between the 7th and 8th centuries. It is a three-aisled and triapsidal structure, with a narthex before the main (west) entrance. The surviving parts of the wall were put together using the ashlar masonry technique. The basilica is about 18.25 m in length, including the narthex; the reconstructed width of its three aisles is 16 m. The structure functioned as a cult building until the 14th–15th centuries.

Additionally, here are some of the other temples in the area which are in ruinate condition: those in Khosta, Lesnoe, Kashtany, on Mount Akhun, underneath Mount Yefrem, and others (these are located in Adlersky City District and Khostinsky City District in Greater Sochi).

We could presume that the temples in Loo, Lesnoe,

and other places in the Black Sea area were destroyed by a devastating earthquake. But this immediately raises a number of questions: 1) Why were the temples not restored afterwards?; 2) What must the power of an earthquake be for it to be able to knock down a temple built with special limestone brickwork, with walls of a thickness of no less than 1 meter; 3) Why did the earthquake not destroy any other temples located relatively not that far from the destroyed ones?

To answer these questions, we need to compare the destroyed historical-cultural heritage of the Black Sea area with its counterpart in Abkhazia.

The geographical territory of Greater Sochi borders on that of Abkhazia. In contrast with those in Sochi, Abkhazia's early-medieval and medieval cult structures have been preserved in all their original splendor. Below are two drawings of the temples in Pitsunda and Dranda. These are the earliest drawings which date back to the 1830s.

The temples across Sochi and Abkhazia are dated to similar chronological periods, and the structures belong to the same architectural school.

There were temples from the Eastern-Byzantine school of architecture throughout the Black Sea area, including Abkhazia. Its center was Trebizond. Here are some of the school's major characteristics. The mainstream Syrian architectural tradition predetermined the massive, ponderous, and compact character of the school's cult structures, which were based on simple geometric shapes. The building mass was little articulated, faceted apses being an exception. The structures had smaller window openings and were predominated by blank surface walls. Most of the time, they stood isolated and were situated on elevated ground and hills. The interiors of Trebizond's buildings employed pillars for support, which were mostly cross-shaped, massive, and heavyish and divided the inner space into separate

Figure 5: The temple in Pitsunda; a lithograph after a drawing by Frédéric DuBois De Montperreux, 1833

parts, which made it look compartmentalized. The main construction material was ashlar stone. So, we have every reason to believe that in building temples in this area they used the same construction materials, forms, and techniques.

If, assumingly, the Byzantine temple in Lesnoe was razed to the ground as a result of an earthquake with a maximum magnitude of 10, then, according to seismologists, the shocks within 30 kilometers of the epicenter would have had to be no less than 5–6 points in magnitude.

The ruins of the temple in Lesnoe are in the vicinity of the road from Adler to Krasnaya Polyana, and the distance between Adler and Gagra is 30 km along the coastline. This means that in the event of a major earthquake in the area of Adler, the temple in Gagra would have been destroyed too, albeit not even the roof of its narthex was damaged (Fig. 8). Quite logically, this leads us to conclude that the destruction of Byzantine temples in the Black Sea area was not caused by a natural cataclysm.

The drawings of the temples in Abkhazia contain one more very important detail – there is some vegeta-

tion shown, whose age could be estimated, considering the characteristics of the formation of the ground, at 50 years. Which means the desolation of the place began in the late 18th century.

So, what really was going on in the littoral areas?

In 1785, a civil war broke out in the Russian Black Sea area and Abkhazia, which was provoked by an uprising led by Sheikh Mansour in Chechnya (Cherkasov *et al.*, 2015a). During the war, new religious rules began to be instituted in these Christian territories, with the Quran getting ground alongside the Bible, the Psalms of David, and the Book of the Evangelists (Cherkasov *et al.*, 2014).

The process of the implantation of Islam in the area was going in an augmented fashion and with substantial amplitude. There started to appear lots of mullahs in the territories, with increasingly much of the trade being conducted with the mountaineers – adherents of Islam.

Polish emissary Teofil Łapiński, who fought alongside the mountaineers during the last period of the Caucasus War, noted that “the clergy in the land of the Adyghe can be divided into two classes. The first one incorporates the old Christian-Pagan clergy, called the Jiour,

Figure 6: *The Cathedral of the Dormition of the Mother of God in Dranda; a lithograph after a drawing by A. Nordmann, 1835*

who, being illiterate, have never enjoyed much respect and have, therefore, never been able to compete with their Mahometan counterpart, with its mysterious Quran replete with wisdom, which, according to the Adyghe, was written by almighty Tkha himself. These old priests hold their church services and rites openly only in certain places on the shore of the Black Sea; and most of the time they pray in secret; the new Mahometan clergy hate them and persecute them" (Łapiński, 1995).

One should not take T. Łapiński's personal evaluations of the mountaineers' old faith and its inconsistencies seriously, for Łapiński fought on the side of the

Moslem Adyghe against Russia. What matters is that Teofil Łapiński describes this in the late 1850s – i.e. it took just 70 years from the moment the Quran was introduced into circulation in the area for its residents' former religion to become the object of persecution virtually throughout the region.

It is worth noting that the only written record outlining the circumstances of the destruction of the region's historical-cultural heritage belongs to Edmund Spencer. He visited the Black Sea coast in 1836 and traveled from Gelendzhik to Mingrelia along the seashore. While staying in the land of the Shapsugs, he made the following

Figure 7: A diagram map of the area's major historical-cultural heritage sites

notes in his diary: "Since the Russians have taken possession of the old church and convent at Vadran, and fortified them, I have been assured that the Abasians

have destroyed several interesting remains of antiquity, such as churches and convents of the earliest Christians, under the apprehension that the invaders might transform them into forts, and thus enslave them. This demolition is the more to be regretted as there is every reason for believing that many contained records of high value and great antiquity" (Spencer, 2008).

It is worth noting that in 1836 there were a great many non-Moslems among the mountaineers in the area. The destruction of Christian monuments must have caused controversy among the Christian-Pagan clergy and their congregation. A role here was played by the Islamic version of a military-political reason for the destruction of Orthodox churches and monasteries. To be able to effectively sort this issue out, we need to examine the geographic location of those structures – say, the one in Loo. As we have mentioned above, the temple is 200 meters above sea level and 2 km from the seashore. Sending landing forces down there meant a virtual death sentence for them, for they would be easily encircled by the enemy. This means it was totally impossible to use the temple as a military site or a strongpoint during the

**Figure 8: The Temple of Saint Hypatius of Gagra (the early 6th century)
An engraving after a drawing by Frédéric Dubois de Montperreux, 1833**

Figure 9: *An ancient cross hanging on a tree near the village of Socha*

Caucasus War. On top of that, temples in the Black Sea area were small in dimensions (no more than 100 square meters), which meant their garrison could not have consisted of more than 10 men. Thus, the region's cult structures were not likely to pose any military threat.

The 1830s were marked by the arrival of foreign secret agents in the Black Sea area. The interference of foreigners in the affairs of the mountaineers began almost immediately following the Treaty of Adrianople. Apart from foreigners, to destabilize the situation in the Black Sea area, they also used individuals from the local population. At first, the job of the emissaries was to spread misinformation and provide advice, but in a short while it was already more of abetting a popular uprising (Berzhe, 1881). The emissaries promised support from the English government, Ottoman Empire, and Egyptian Pasha. This support manifested in the gratuitous distribution of arms, lead, and powder (Berzhe, 1881). Putting all of these subversive projects into effect required considerable finances. These finances were coming in, along with secret agents, with enviable regularity from Turkey by sea (Karataev, 2014).

To illustrate the validity of our hypothesis regarding the destruction of the area's Byzantine temples through the human factor, we shall give you one more example – a temple in the area of a fortress in Gagra. The settlement of Gagra was part of the territory of the tribe of Jigets. The Jigets bordered Abkhazia along the Bzyb River and the Ubykhs along the Khosta River. As you may know, the area from the mouth of the Kuban River to Poti officially became part of Russia following the Russo-Turkish War of 1828–1829. As early as 1830, Russia brought a garrison into the area of the medieval fortress in Gagra and kept it there up until the Crimean campaign, i.e. until 1854 when the Russians left Gagra. Over the course of the existence of the Gagra fortification, the Russian leadership was able to enter into a dialog with the Jigets and, most importantly, the Jiget gentry. There is reason to believe that the relationship developed between the Russians and

the Jigets contributed to the temple being preserved during the period between 1854 and 1864, i.e. up until Muhajirism – the mountaineers' exodus to Turkey.

Within the context of this subject, it is important to clear up the issue of the attitude of the mountaineer princes (the pshi) and nobles (the uorks) towards the outcomes of the civil war of 1785. One of its most significant effects was permission to profess Islam in the littoral areas, something not allowed before. The other crucial outcome was the fact that the civil war deprived the mountaineer gentry – the Natukhai, Ubykhs, and Shapsugs – of the rights they had enjoyed for centuries. The reins of power shifted to the people's assemblies, where the gentry only had the right to vote alongside the commoners.

These radical changes did not, obviously, suit the princes and nobles within the mountaineer community. Teofil Łapiński notes that the gentry remembered with pain their lost greatness and tried to always hold together (Łapiński, 1995).

The gentry's new status did not just manifest in their disgruntlement. There are numerous testimonies to the fact that the littoral princes and nobles had themselves enlisted in the Russian service during the military confrontation of the Caucasus War (Cherkasov *et al.*, 2015c, ADACS, Cherkasov *et al.*, 2015b). On top of that, they even solicited the Russian leadership to reinstate serfdom in the littoral areas, i.e. help them restore their authority (Cherkasov *et al.*, 2014).

Concerning the gentry's attitude towards Islam, of interest is the testimony of English emissary James Bell about Ubykh prince Ali Akhmet Oblagou, who carried a Spanish sword as a weapon and had never been spotted by foreigners saying a Moslem prayer, and was even suspected to adhere to the old faith (Bell, 2007).

J. Bell also left a detailed description of a cross (Fig. 9) hanging on a tree on Mount Aoubla-Arnykh in the vicinity of the village of Sasha (today's Sochi): "Here I came to the object of my curiosity, pendent from the arm of a huge old oak, to which it was attached by an iron wedge. The accompanying sketch can best convey some idea of this curious relic of antiquity and undoubted proof of Christianity having once here prevailed, as well as of the locality chosen for it. The hooks were the recipients of many a various offering, which were scrupulously left there till borne off piecemeal by the elements. Some rags of the last showed that such offerings had not long since been made" (Bell, 2007).

The cross was in immediate proximity to the Russian fortification of Navaginskoye. The Ubykhs, fearing that the Russians might attempt to found on it a claim to the area, suggested taking it down and moving it to a safer location, but Ubykh prince Ali Akhmet Oblagou rose in opposition of that and ordered it be protected where it had been set up. By defending the cross, Ali Akhmet Oblagou referred to it directly as a relic of the faith of his remote ancestry (Bell, 2007).

At the same time, many faithful Circassians observed only the external rules of Islam. On the one hand, they totally quit drinking wine, but, on the other, that did not prevent them from consuming the other kind of alcohol – mead, a beverage made with honey and fermented grape syrup. The mountaineers consumed local vodka as well (Bell, 2007).

Naturalist Frédéric Dubois de Montperreux notes: “Only the Circassian princes and gentry – who are Moslems – observe Mahometan rites, but they do it only for the sake of salving their conscience and with total indifference; and they often make fun of all those ceremonies” (de Montperreux, 2010).

In our view, the fact that a portion of the area’s princes and nobles adopted Islam had to do with their attempt to retain control of the majority of the local population, by leaning on the Quran as well as some knowledge of the nature of social relations in Turkey, which was exemplary to them.

The events of 1785 associated with the forced modification of the system of governance urged the mountaineer gentry to look for allies. The local gentry joining hands with the Russian leadership started to become a regular practice throughout the region. Teofil Łapiński notes that very few uorks and pshi did not collaborate with the Russian leadership, namely the clans of Tsatsiok in Djougba, Abat on the Abin, and Berzek and Brak in Ubykhia (Łapiński, 1995).

The events of the civil war of 1785 were preceded by the Treaty of Georgievsk signed in 1783 between the Georgian kingdom of Kartli-Kakheti and the Russian Empire. Subject to the treaty, tsar Irakli II would recognize the patronage of Russia and partially discontinue the pursuit of an independent foreign policy, pledging that the kingdom would faithfully serve the Russian empress with its military. Catherine II, in turn, would act as a guarantor of Kartli-Kakheti’s independence and territorial integrity. Georgia would be granted total sovereignty. The two sides went on to exchange envoys (Yuzhakov, 1903).

Once signed, the treaty was in force for 3–4 years. Then there was considerable resistance on the part of Turkey. Under its influence, there was an increase in incursions into the Georgian lands of the Lezgins from Dagestan and the Akhaltsikhe pasha. There was a sharp rise in the activity of murids in Dagestan and Chechnya; the year 1785 saw the initiation of a civil war on the coast, including in Abkhazia.

During the period of 1802–1804, eastern and western Georgia became part of the Russian Empire, and 1810 saw the start of the process of incorporating the Principality of Abkhazia into the Russian Empire.

In 1822, the rule of Abkhazia was passed over to pro-Russian prince Mikhail Shervashidze. However, complicated relations within the prince’s family resulted, 8 years later, in the emergence of a movement for making Abkhazia a territory under Turkish control. That is what, in our view, the civil war of 1785 was all about.

Prince Shervashidze was, however, able to prevent this from happening, as he kept things under control until the arrival of Russian troops, which effectively quelled the movement. Using a minor detachment of the Russian army and his Abkhaz militia, M. Shervashidze was able to secure the area against the activity of Islamic radicals. Thus, thanks to the efforts of the Russian leadership and prince Mikhail Shervashidze, Abkhazia’s historical-cultural heritage was preserved.

While the situation in Abkhazia stabilized, Islamic radicals were still active in the northern part of the Black Sea area. Among the most prominent of them was one of Shamil’s naibs, Magomet Amin, who, essentially, was in charge of the littoral areas during the period of 1848–1859. Here is how Head of the Postal Service of the Ottoman Empire Ismail Pasha characterized Magomet Amin in 1856: “...this man is a fanatical mullah, just recently a figure of consequence thanks to the spread of Mohammedanism, but his influence has totally withered away now and he no longer has any authority to wield; besides, the naib is an irreconcilable enemy of any Christian, so we must be on guard for him almost as much as the Russians do, should he, God forbid, become powerful again” (Łapiński, 1995).

A testimony to the activity of newly converted Moslem mountaineers, Magomet Amin’s henchmen, who destroyed Christian monuments across the area from the mouth of the Kuban River to the Shapsukho River (the lands of the Natukhai and Shapsugs), was left by Teofil Łapiński: “There are still quite many gravestones around here with inscriptions in Latin on them and plain crosses hewn from solid rock or made of wood. The new Moslems are on a constant hunt for these symbols and are doing their best to destroy them” (Łapiński, 1995).

Following the capture of Shamil in 1859 and Mahomet Amin’s flight to Turkey, the situation in the area changed. According to T. Łapiński, “The residents of the littoral area no longer wanted to hear about either the naib [Magomet Amin] or Sefer [Sefer-pasha, the Sultan’s vicegerent in Circassia]; adherents of Christian and Pagan rituals, they hated Mohammedanism emanating from Dagestan and Constantinople alike” (Łapiński, 1995).

CONCLUSION

The local population of the Black Sea area, prior to Islam spreading around there, had, to one degree or another, been adherents of Christian, as well as Pagan, beliefs. The major attributes of Christian worship among the area’s locals are the medieval temples from the Byzantine period and religious paraphernalia related to Christianity.

As a result of the civil war of 1785, the region had to go through the process of change in the religious beliefs of its residents, which involved the forced implantation of Islam in the area, the Ottoman Empire’s Caucasus

policy being a defining factor in the situation in the region.

Islamic expansion in the region was characterized by the total destruction of Christian cult structures across the littoral area from Anapa to Abkhazia, while temples in Abkhazia and Jigeti were left undamaged. The differences in the magnitude of destruction in the various parts of the Black Sea area were associated not only with the efforts of the Russian leadership in Abkhazia but the stance assumed by the ruler of the Principality of Abkhazia, Mikhail Shervashidze.

Systematic destruction of Orthodox sanctuaries by Islamic radicals took place during the period between the 1830s and 1850s. The process involved more than one stage and had a number of distinctive characteristics. The first period (the 1830s) was characterized by the destruction of temples under the pretense of pre-

venting the Russians from using them as military defensive fortifications. During the second period (the 1840s–1850s), every single Christian monument in the area's historical-cultural heritage was subjected to destruction.

The principal cause behind the destruction of Orthodox monuments in the historical-cultural heritage of the Russian Black Sea area was the purposeful activity of Islamic extremists.

ACKNOWLEDGEMENTS

This study was prepared within the framework of the laboratory of world civilizations of International Network Center for Fundamental and Applied Research. The theme is "Small nations in the extreme conditions of war and peace (historical and comparative study)".

UNIČENJE KRŠČANSKE KULTURNOZGODOVINSKE DEDIŠČINE V POKRAJINAH OB ČRNEM MORJU: TEŽNJE IN ZNAČILNOSTI (KONEC 18. IN PRVA POLOVICA 19. STOLETJA)

Aleksandr A. CHERKASOV

Mednarodno omrežno središče za temeljne in aplikativne raziskave, Ruska federacija
e-pošta: sochi003@rambler.ru

Vladimir G. IVANTSOV

Državna univerza v Sočiju, Ruska federacija

Roin V. METREVELI

Gruzijska narodna akademija znanosti, Gruzija

Violetta S. MOLCHANOVA

Mednarodno omrežno središče za temeljne in aplikativne raziskave, Ruska federacija

POVZETEK

Kulturnozgodovinska dediščina ruskega ozemlja ob Črnem morju je bogata s spomeniki iz preteklosti, začeni z velikim številom najdišč prazgodovinskih naselbin v regiji. Med najpomembnejše zidane spomenike tega področja se uvrščajo templji iz bizantinskega obdobja. Samo v Sočiju z okolico, ki se razteza preko 100 km daleč vzdolž obale Črnega morja, je deset templjev, ki so bili uničeni v začetku 19. stoletja. S pričujočo študijo smo kot prvi poskusili podati oceno, kako dobro ali slabo ohranjena je danes krščanska kulturnozgodovinska dediščina na črnemorskem področju, in ugotoviti, zakaj so stopnje ohranjenosti tako različne, saj so nekateri od templjev v zelo dobrem stanju (denimo tisti v Abhaziji), od drugih pa dandanes ostajajo samo razvaline (denimo templji severno od območja med reko Psou in sodobnim letoviškim mestom Anapa). Raziskave so pokazale, da so bili dogodki po letu 1785 odsev težnje otomanskega cesarstva, da bi razširilo svojo oblast nad krščanske dežele goratih predelov črnemorskega področja, zaradi česar je zoper tamkajšnjo krščansko-pogansko duhovščino nastopilo z represivnimi ukrepi. Avtorji prispevka so na podlagi izsledkov prišli do sklepa, da je bilo uničenje pravoslavnih spomenikov kulturnozgodovinske dediščine v pokrajinah ob Črnem morju predvsem posledica delovanja islamskih skrajnežev v obdobju med letoma 1830 in 1850 kot del boja proti krščanstvu nasploh.

Ključne besede: področje ob Črnem morju, Abhazija, kulturnozgodovinska dediščina, bizantinski templji, islam, krščanstvo, poganstvo

SOURCES AND BIBLIOGRAPHY

ADACS = Archive Department of the Administration of the City of Sochi (ADACS). F. R-348. Op. 1. D. 8. L. 7–8.

Bell, J. S. (2007): Journal of a residence in Circassia during the years 1837, 1838 and 1839. Vol. 1. Nalchik, Russia, El-Fa.

Bell, J. S. (2007): Journal of a residence in Circassia during the years 1837, 1838 and 1839. Vol. 2. Nalchik, Russia, El-Fa.

Berzhe, A. P. (ed.): (1881). Acts of the Caucasus Archeographical Commission. In thirteen volumes (Vol. 8). Tiflis, Georgia, Tipografiya Glavnogo Upravleniya Namestnika Kavkazskogo.

Cherkasov, A. A., Ivantsov, V. G., Šmigel, M., & V. S. Molchanova (2015a): The daily life and morals of Circassian society: A historical-comparative investigation based on sources from the period between the mid-16th and the first half of the 19th centuries. Brukenthal. Acta Musei, 10, 1, 77.

Cherkasov, A. A., Ivantsov, V. G., Ustinovich, Ye. S., & V. S. Molchanova (2015b): Russia and Circassia: Problems in their mutual relations and characteristics thereof (the late 18th–early 19th centuries). Rusin, 4, 53–65.

Cherkasov, A. A., Menkovsky, V. I., Ivantsov, V. G., Ryabtsev, A. A., Molchanova, V. S., & O. V. Natolochnaya (2014): The “nobility” and “commoners” in Ubykh society: The reasons behind the social conflict. Bulletin of the Georgian National Academy of Sciences, 8, 3, 64–72.

Cherkasov, A. A., Šmigel, M., Bratanovsky, S. N., & V. S. Molchanova (2015c): The Jikis and Jiketi under conditions of war and peace (1840–1860). Bylye Gody, 38, 4, 888–893.

Dbar, D. (2006): A brief essay on the history of the Abkhaz Orthodox Church. New Athos, Georgia, Strato-fil.

de Montperreux, F. D. (2010): Voyage around the Caucasus. In two volumes (Vol. 1, p. 49). Maykop, Russia, OAO Poligraf-Yug.

Karataev, V. B. (2014): The activity of foreign emissaries across the Black Sea coastline area. Journal of the International Network Center for Fundamental and Applied Research, 1, 1, 4–12.

Lakoba, S. Z., Voronov, Yu. N., Sagariya, B. Ye., Achugba, T. A., Bgazhba, O. Kh., Butba, V. F., . . . & R. P. Shamba (1991): The History of Abkhazia. Sukhumi, Georgia, Alashara.

Łapiński, T. (1995): The mountaineers of the Caucasus and their struggle of liberation from the Russians. Nalchik, Russia, El-Fa.

Natolochnaya, O. V., Zimovets, L. G. & N. I. Kryukova (2015): Christianity in the territory of Russia's Black Sea area during the 8th–15th centuries: Historical and archaeological aspects. Bylye Gody, 38, 4, 779–785.

Savenko, Ye. A. (2011): Issues related to periodizing the spread and restoration of Christianity in the North Caucasus. In Issues in and prospects for the study of the ecclesiastical history of the North Caucasus: Proceedings of the Fourth Svyato-Ignatyev Readings (2nd ed.), Stavropol, May 11–12, 2011. Stavropol, Russia, StPDS.

Spencer, E. (2008): Travels in the western Caucasus: Including a tour through Imeritia, Mingrelia, Turkey, Moldavia, Galicia, Silesia and Moravia in 1836. Nalchik, Russia, Resp. Poligrafkombinat.

Vinogradov, A., Beletskiy, D. (2013): Revisiting Byzantine influence in Caucasian architecture (the 9th–10th centuries). Vizantiyskiy Vremennik, 72, 97, 247–263.

Voronov, Yu. N. (1979): Antiquities of Sochi and its environs. Krasnodar, Russia, Krasnodarskoye Knizhnoye Izdatelstvo.

Yuzhakov, S. N. (Ed.) (1903): The great encyclopedia. In twenty-two volumes. Vol. 7. Saint Petersburg, Russia, Prosveshcheniye.

original scientific article
received: 2016-04-01

DOI 10.19233/ASHS.2016.2

ORIENTAL-ISLAMIC CULTURAL IDENTITY IN MONTENEGRO – A MUSEUM ARTEFACT STORY

Dragana KUJOVIC

University of Montenegro – Podgorica, Historical Institute, Bulevar Revolucije br. 5, Podgorica
e-mail: kujovic.dragana@gmail.com

ABSTRACT

Our interest in this research is to highlight ways of interpreting the symbols of Oriental-Islamic cultural identity in Montenegro. We are looking for the most representative sign of artefacts belonging to Oriental-Islamic material culture and this representative sign can be Arabic letter as well as inscriptions in Arabic script - as an obvious transmission of the distinctive cultural system. However, within the Oriental-Islamic cultural identity in Montenegro there is a mixture of original characteristics coming from the East and regional identity, so that the same cultural symbol in different usage tells us that our cultural identities are not reduced to a distinctive character of identity signs.

Keywords: material culture, heritage, Montenegro, archives and museums, artefacts, Islamic Orient

IDENTITÀ CULTURALE ORIENTALE-ISLAMICA IN MONTENEGRO – UNA STORIA DI MANUFATTO MUSEALE

SINTESI

La nostra intenzione in questa ricerca è quella di evidenziare diversi metodi dell'interpretazione dei simboli di identità culturale orientale-islamica in Montenegro. Stiamo cercando i segni più rappresentativi dei manufatti appartenenti alla cultura materiale orientale-islamica e il più rappresentativo dei segni può essere l'alfabeto arabo o le iscrizioni in caratteri arabi – come l'esempio di un'ovvia trasmissione del sistema culturale distintivo. Tuttavia però, all'interno dell'identità culturale orientale-islamica in Montenegro vi è una miscela di caratteristiche originali provenienti dall'identità Oriente e regionale, in modo che lo stesso simbolo culturale in uso differente ci dice che le nostre identità culturali non sono ridotte ad un carattere distintivo dell'identità segni.

Parole chiave: cultura materiale, patrimonio, Montenegro, archivi e musei, l'Oriente islamico

INTRODUCTION

In this essay we will try to study a museological segment bounded with a certain common symbolic element of the Islamic art and craft expression. As we know, the power of an image made by a group, lies not so much in what it shows, but in what it hides (Glusberg, 1983, 11). According to the theory of structuralism, items in a museum could be explained in relation *subject: symbol*, so each one is a symbol or a sign in the museological context, and has its own meaning. The symbol is in a continuous dynamic process of expansion, change or deformation of its meanings, depending on the complexity of its connotations, accepted by the one who thus expresses his decision to respect certain rules and characteristics of a cultural identity. As far as the cultural identity is concerned, it should be seen as a relationship with others. In historical process, the cultural identity develops depending on the criteria that a particular group is established in relations with other social groups. In analysing the cultural identity of a particular group, it would be desirable for three fundamental levels to be distinguished (observable artefacts, values, and basic underlying assumptions) (Schein, 1990, 111). Our focus will be on museum artefacts in which certain culture manifests itself. The data in regard to these visible artefacts are easily obtained however are difficult to interpret. We can describe all discernible elements among members belonging to a social group, “but we often cannot understand the underlying logic of cultural patterns and their symbols” (Schein, 1984, 3-4).

ARABIC *HARF* (A LETTER) AS A SYMBOLIC COMMON THREAD BETWEEN MUSEUM ARTEFACTS OF THE ORIENTAL-ISLAMIC ORIGIN

Polysemy of the cultural memory in Montenegro spreads between opposite poles. We notice a certain ignoring of all visible traces of the Ottoman culture on one hand, and on the other an effort toward emphasising the rule of the Turks in the Balkans. Aside of associating the Turkish or Oriental-Islamic cultural heritage as foreign to us, Turks and Muslims as ‘others’, we also recognize the constitutional role of the Turks in forming our individuality. Trying to answer the question of how it is possible that these two positions are there at the same time, when it is clear that the acceptance of one implies the rejection of another, we should analyse our cultural memory among a lot of loans and layers in our language, music, lifestyle and culture. If we talk about “external signs” of a culture, we primarily have in mind the letter or written elements, and it does not mean that the suggestion cannot be applied to the entire field of visual culture. What about the visible, “external” signs of the Oriental-Islamic heritage in Montenegro? Most of today’s generation has a very confusing image of the period of Ottoman rule in this country. If we are not suf-

ficiently informed, and hence we cannot even have a clear idea, the indifference occurs as a result of the mentioned. The message of indifference is that the traces and any sign of the presence of the invaders should quickly go away, no matter that their rule ended yesterday or many years ago. However, what is actually motivated by this indifference? Within consequences of the indifference is obviously the fact that the Turkish monuments in this region now are rare, so that today, every piece of paper written in Arabic script is very precious. Stereotypes of a “cultural threat of Islam and Turks” and “Islam as the enemy and rival of Christianity, using some Christian truths for its own purposes” (Hourani, 1989, 236) made us to continue chasing vigorously our former conqueror, and therefore the most valuable fragments of the Oriental-Islamic heritage can be found in museums and archives far from Montenegro. How to gather them? What is the common thread and sign that can isolate and create the whole identified by the name *Oriental-Islamic heritage of Montenegro*?

If we have in mind a thought that there is “...some awareness of the phenomenon, majestic and puzzling, of Islamic civilisation, stretching from the Atlantic to the Pacific, with Arabic as its lingua franca, the most universal language which had ever existed” (Hourani, 1989, 230), we got a starting point for our further analysis. Thus, we have found items marked with Arabic inscriptions in regional museums of Montenegro. The question is on what basis can we with certain make conclusions about these items? Without undertaking a research process, we cannot adequately compare these items with other ethnographic collections in museum funds, which have an established and documented history. These items cannot be given any dimension of credibility as testimonies of cultural history if they remain exposed as dumb contents of an antiquarian space. In a museological process an artefact can be selected as a document or as a witness to a particular period of time or a particular social group. Once selected, it is transferred into another space, functioning in a new way as a part of the new context which enables a different evaluation of the material culture in historical identity. In this open space of evaluation, the ideas are transferred from their natural context which exists in the real world, into a museum to define their museological value. However, being transferred into a museum context, the artefact becomes a subject of further interpretation of stored artefacts and their meaningful content in possible relations with the real world. We can say that the museum artefact is now open to new interpretations and meanings. Among artefacts belonging to the Oriental-Islamic heritage, and within the process of shaping a possible context of their public presentation, a collection should be described as a valuable memorial and a portrait of habits, standards and cultural priorities of a social group. For example, sometimes Islamic manuscripts were rewritten within regular school duties and other time copies of whole

Fig. 1 a, b, c: Parts of metal dishes with Arabic script (Rožaje, Pljevlja, 19th century)

Fig. 1 a, b, c: Le parti di metallo di stoviglie con la stampa araba (Rozaje, Pljevlja, XIX secolo)

Fig. 2: Levha (Homeland Museum – Pljevlja, 19th century)

Fig. 2: Levha (citazioni caligrafiche del Corano) (Museo locale – Pljevlja)

Fig. 3: Flag (Husein-pasha's Mosque – Pljevlja, 16th century)

Fig. 3: La bandiera con la stampa araba (Moschea di Hussein-Pasha, XVI secolo)

Fig. 4: *Kur'an in Husein-pasha's Mosque in Pljevlja (16th century)*

Fig. 4: *Corano della Moschea di Hussein Pasha a Pljevlja (XVI secolo)*

books were made. This activity was a source of living for scribes, who were partly or well educated. Generally speaking, the ability of people to write was considered as a “special gift” and a book was considered as a somewhat holy object (Hadžimejlić, 2009, 25). We know cultures are set up in order to be easily transmitted and to establish a cultural identity. A culture proposes and consequently imposes specific and established standards to regulate life. A network of accepted standards represents a cultural identity. In our case or in the case of the items with Arabic inscriptions a network of accepted standards would be one that concerns the general characteristics of the craft skills of Oriental-Islamic culture or specific aesthetic needs of consumers for a cultural pattern. If we talk about the Oriental-Islamic written heritage, a religious sign is obvious, because it follows the spiritual achievements and aesthetic standards of the Islamic East. This sign is somewhat neutral, because Oriental-Islamic or Islamic written material appears in Iraq, Egypt, Turkey, Iran, etc., and this material is stored in libraries throughout all Europe. All this, perhaps, be-

longs to the overall world heritage of Oriental-Islamic written treasures, which can be assessed by a still non-existent universal list of general standards, but one that is created somewhere in a European country determines the cultural identity of the area and thus it inseparably belongs to it, as well as another non-Oriental cultural legacy. We believe that its value could certainly be determined in relation to other achievements at the global level, but what could conditionally be called its “local” character, is defined primarily in the context of all of what we call the cultural uniqueness of the community or area that has inherited it.

If we isolate artefacts defined by Arabic script, we get a whole that is not created by the case, the name of the owner or the donor, because its elements have clearly established connection. Thus, despite their possible sporadic, insufficiently persuasive value and authenticity, they are transformed into a particular and not negligible cultural discourse. Of course, Arabic *harf* (a letter) cannot close a circle that it describes, but it certainly names it. Selected items from the museum collec-

Fig. 5: Gashevitch's translation of Mevlud into Bosnian language (Rozaje, 19th century)

Fig. 5: Traduzione di Mevlud in bosniaco a cura di Gašević (XIX secolo)

tions of Montenegro, following the trail of Arabic and Ottoman script, are certainly part of an "Album" of a cultural memory. Arabic *harf* represents a connective thread in the Oriental-Islamic decoration on objects or ex-libris pointing to their owner, author or craftsman. If we know that the uniform and expected style of a craft or an artistic production within the framework of Oriental-Islamic makes any quest for significance of the author's name and signature senseless, we consider that the carved, woven, or written Arabic inscriptions are sure mark of identifying such museum items as persuasive parts of the mentioned cultural pattern. In museum funds and private collections of Montenegro we can find many metal, ceramic and textile items with Arabic script, as well as prints on the glass, and stone walls, and in the end, manuscripts - the original environment of *harf*, illuminated or significant, due to their centuries of age and beauty of the script. All of them are the representative as a specific expression of Oriental-Islamic literacy, aesthetic patterns and spiritual values, and above all, the Arabic alphabet in this case can be

described as an obvious particular transmission of the distinctive cultural system.

ORIENTAL-ISLAMIC PATTERNS OF DECORATION AND RELIGIOUS SYMBOLS AS A PART OF THE ORIENTAL-ISLAMIC AND NON-ORIENTAL HISTORICAL AND CULTURAL IDENTITY – FIVE ARTEFACTS FROM MONTENEGRIN MUSEUM FUNDS

Beyond an artefact, there is a world and history of people who used the artefact, the events that surrounded it. Understanding the role that an object played in people's lives, the meanings it held to different individuals and communities, the way it reflected the common knowledge, values, and tastes of a particular era, allows the object to become a part of our history. With a single artefact, we can connect to a set of values and beliefs. In all religious traditions there are objects that are used in worship, or as reminders to followers of their beliefs, their traditions, and their identity. They represent a symbolic connection with the community and its history,

principles and beliefs, or a sign of belonging. Religious symbols serve to be a cohesive force within a society (Durkheim, 1995, 234), but symbols are also distinctive elements of our culture, making a difference and distance from others, and representation of the society in relation to the outer world. Here we try to talk about artefacts associated with specific religions which could also be linked to other belief groups and cultural traditions. Therefore, cultural interconnections are the key points in this part of our analysis. In many cases, such interconnections are described as impossible and rare, but life connects incompatible elements. Deep layers of our cultural history sometimes appear in signs and symbols, which belong to other religious tradition, with different and changed meanings. Members of a social group are connected by their symbols, or in other words, symbols make connections between very different parts of our reality. People are separated by their religion, language and tradition, but the same cultural symbol in different usage tells them that their connections and cultural identity are not reduced to a distinctive character of their identity signs. We want to say that certain religious or cultural signs are sometimes being transmitted, because a national or socio-cultural group has power to give them their own meaning. Religion is never merely metaphysics (Geertz, 1973, 126). For all people the forms or objects of worship are covered with a sense of deep moral and traditional meaning. A religious system consists of sacred symbols and settings so that the whole could be seen as creating a fund of general meanings stored in symbols: a cross, a crescent, or a feathered serpent. According to this symbolic whole, we interpret our individual experiences and organise our life. Religious symbols are in use in rituals or related to myths and deep layers of ethnic traditions. The subject often does not become valuable because of its precious material, but becomes valuable because of the special significance that carries in itself. Accordingly, the special significance that carries in itself is generated by our perception, and without these components, it's an ordinary, everyday element.

On a wall above the southern entrance of Piva Monastery (16th century, Northern Montenegro) is a fresco of a Turkish very high-ranked man and, according to some analysis, a man on the fresco is Sokollu Mehmet Pasha, an Ottoman statesman. The legend says that prominent Turks from Drobnjak prayed in front of the fresco of Sokollu Mehmed Pasha in Piva Monastery, leaving a gold coin to the monks after their prayer (Bojovic, 1992, 242–243; Kujovic, 2010, 105). Truth or lie, the legend shows a very unusual cultural mixture represented in three key points of the story: 1) a fresco of a high-ranked Muslim, 2) Islamic prayer in the Christian house of God, and 3) Islamic prayer in front of a fresco. All mentioned highlights very deep rooted different layers of cultural interconnections that found a way of their expression in a picture of a Muslim on a church wall and in a folk legend. Just as a word has its basic meaning and also

expands it, so a symbol, religious or not, can be used outside of an expected framework of its use and have multiple meanings. The phenomenon of multiple meanings is defined by the concept of *polysemy*. "As a symbol is used again and again, multiple meaning accrues, so the most meaningful symbols often are old rather than new" (Stewart, Hurwitz, 1996, 266). Symbols have their history, describing and functioning as axioms with initial stable meaning. By decoding of a related code, new complex components of the semantic field of the symbol are revealed to us. In four museums of Montenegro (Medun, Bar, Cetinje, Ulcinj) we chose five artefacts with atypical and unexpected use of what we mean religious or cultural symbols, and they are, as follows: a necklace with three different religious symbols (Fig. 6, Homeland Museum - Medun), Northern Albanian Christian folk costume decorated with crescents and stars (Fig. 7 a,b, Homeland Museum - Ulcinj), silver cross framed with Turkish coins (Fig. 8, Homeland Museum - Bar), an icon of the Mother of God with an inscription in Arabic (Treasury of the Cetinje Monastery) (Fig. 9), and the Turkish battle flag taken and used by the Montenegrin army with Islamic elements changed into Christian (Fig. 10, Homeland Museum - Bar). The three aforementioned artefacts (the necklace, folk costume and silver cross) are of the Albanian origin. The first one is stored in the Homeland Museum in Medun, but there is not any record about how it has come into the museum and to whom it had belonged. There's only a hypothesis that the artefact has Albanian origin, according to the region where it was found. It has three religious symbols, and among them is a crescent with star above. The other two artefacts have also Oriental-Islamic elements: crescents with stars and Turkish coins. But none of these three artefacts could be considered as Oriental-Islamic. The three religious symbols on the necklace are not distinctive elements to identify the necklace as a part of a religious tradition. Neither do the crescent moon featuring on the Albanian folk costume which is mostly worn by Catholic Albanians. It probably refers to old Albanian national tradition, closely related to Illyrian influences. As we all know, the crescent moons are not an original symbol of Islam and belongs to the ancient cult of the goddess Mother or goddess of the moon. Numerous Illyrian axes were known to have two blades which can visually represent a symbol of the moon, i.e. the phase of rising and the phase of falling moon, which again fully forms a circle which can symbolize a full moon. The adherence to ancient Albanian pagan beliefs also continued well till the 20th century, particularly in the northern mountain villages to which the costume refers. Alexander Hilferding, a Russian Empire linguist and folklorist from the 19th century, wrote that Albanians are indifferent toward religion, and Islam is only the form that they accepted to please the authorities. An Albanian Muslim is primarily Albanian, but Islam was for him a matter of secondary importance (Giljferding, 1972, 293). They remember very well that

their ancestors were Christians (Giljferding, 1972, 294). He noticed that according to Tosca Muslims customs, there is a strange fasting, the rest of Christian tradition, and this fasting is counted only on the basis of the visual sightings of the moon, so that sometimes does not coincide with the Christian fasting for a few days (ibid, 1972, 250). A British traveler from the beginning of the 20th century, Edith Durham admits that among Albanians “to get at real beliefs of either Muslim or Christian is most difficult” (Durham, 1910, 456). She also recorded that in Albania she had lived with Muslim tribesmen all night and all day, but she had never seen one prayed or performed the ceremonial ablutions, and his women were all unveiled (Durham, 1910, 456). The presence of a star above the crescent moon can be explained as a part of a popular form of the symbol. This crescent moon with a star is the symbol of Islam, but the crescent moon on the northern Albanian folk costume doesn't mean a religious symbol. It means the symbol featuring in ancient Albanian tradition. Edith Durham in her description of the Christian women folk costume in Scutari says: “... On the head is a flat black cap on the crown of which is sewn a crescent, or a double crescent, of silver-gilt filagree. Or a similar design is worked in gold thread. This crescent the Christian women say they have always worn, and that it is not Turkish. In this they are probably correct. The crescent and sun are very commonly tattooed together with the cross on all these Christian tribes-folk, men and women. This seems to be the remnant of some old pre-Christian belief not connected with Mahomedanism at all. The Moslems do not tattoo the crescent but a double triangle.” (Durham, 1909, 51) She also noticed that “yet many of the grave-slabs in Dushmani churchyard are rudely scored with mysterious patterns in which the sun and crescent moon almost invariably occur, and the cross seldom – the symbols of the pre-Christian beliefs that still influence the people” (Durham, 1909, 166). The aforementioned artefact from the Homeland Museum in Bar – a cross covered by Turkish silver coins, confirms what we said. It's a true evidence that silver coins don't represent a symbol of Oriental-Islamic tradition or cultural identity in the region. These coins covering the cross have no cultural meaning, but only aesthetic, and can be considered as a precious decoration. In this part of our discussion, we should remind of a slogan made by a northern Albanian intellectual and poet Pashko Vasa that *The religion of Albanians is Albanism*. That means that there is a strong unifying cultural identity among Albanians, where even Muslims and Christians see themselves as Albanian before anything else. Albanian culture takes precedence over religion and this has been probably solidified historically by the common experience of struggling to protect the national culture in the face of various outside conquerors. And here we are noticing, that symbols can have any meaning, depending on the wishes of the person who interprets them (Willocks, 2009, 33).

The fourth artefact we talk about in this essay is an icon of the Mother of God exposed and stored in the Treasury of the Cetinje Monastery, with an inscription in Arabic. The inscription is as follows:

لأن وسائل الأم تقدر كثيراً ان تستعطف السيد

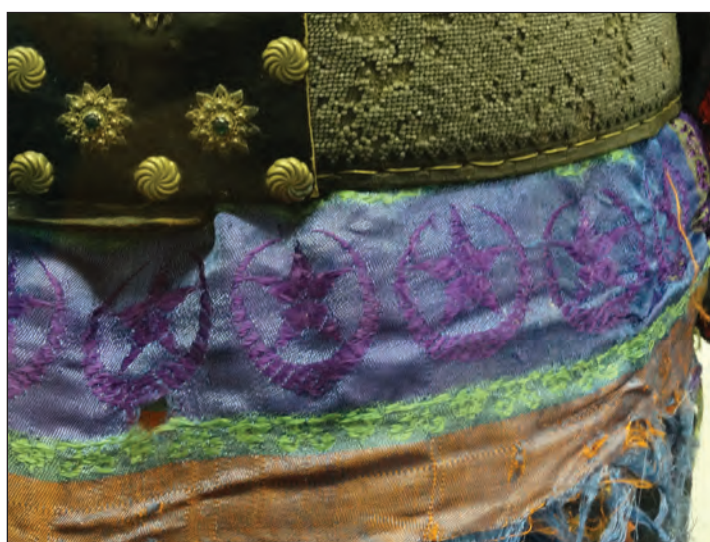
(literally: Holy Mother of God is mighty to ask the Lord for mercy, or: Holy Mother of God prays for us). The icon was a gift to Montenegrin King Nikola I Petrovic from Patriarch of Antioch Melentije (beginning of the 20th century). Such icons from Palestine, Lebanon and Syria in the Ottoman period, often called Melkite icons, were painted with oriental details and sometimes bear their painter's signature, his native place and a date. From the 7th century, when the Arabs conquered the entire Middle East, the Melkites become in fact Arab Christians of the Byzantine rite. All Melkites are Arabs – (linguistic and cultural), they can be Lebanese, Syrians, Egyptians or Palestinians or they are Christians, Catholics, following the Byzantine (or Greek) rituals as Russians. Melkite artists learned the rules of painting and form of the icon from works brought to the Middle East and also from Greek artists who lived in Syria, Lebanon and Palestine. In the earliest period their works are characterized by decoration borrowed from Islamic art, but floral, vegetable and geometric designs covering the whole surface, and also Arabic inscriptions, are general traits that distinguish Melkite icons (Lewis, 2009). The aforementioned icon is something entirely created far away from the Montenegrin space and it can be considered as an imported and strange element. The presence of an Arabic inscription reveals with no doubt the Oriental origin, influenced by Islamic art, but the Christian nature of the artefact does not allow us to name it “Oriental” with an Islamic sign.

The fifth artefact we talk about is the flag from the Homeland Museum in Bar, remade to be used by Montenegrin army and its original Islamic elements are changed into Christian. This change could be described as an attempt of making a motivating symbol of triumph and victory and the flag got a new meaning in comparison to its original symbols. In an introduction of a book named “Imaginarni Turcin” (“Imagining ‘the Turk’”), written by Bozidar Jezernik (2010), we can also see a card from the author's private collection, showing a Turkish lion depicted as the German poodle (Jezernik, 2010, 23). Such images play a game with deep rooted motives, sending an emotional message and a common sign, very much like impressions left behind advertisements in our lives nowadays. These images are consumed as signs, like a brand name, the principal concept of advertising, whose function is to signal the product, as well as to mobilize of affect – they are “full of signification and empty of meaning”, so that they speak in “a language of signals” (Baudrillard, 1988, 17). In the remade Turkish battle flag from the Homeland Museum in Bar we cannot talk about a mixture of symbols, created as a result of deep cultural interconnections, but it can be shown as an interesting witness of our sharply divided past.

Fig. 6: Necklace with three different religious symbols (Homeland Museum – Medun)

Fig. 6: Collana con tre diversi simboli religiosi (Museo locale – Medun)

Fig. 7 a, b: Northern Albanian Christian folk costume decorated with crescents and stars (Homeland Museum – Ulcinj)

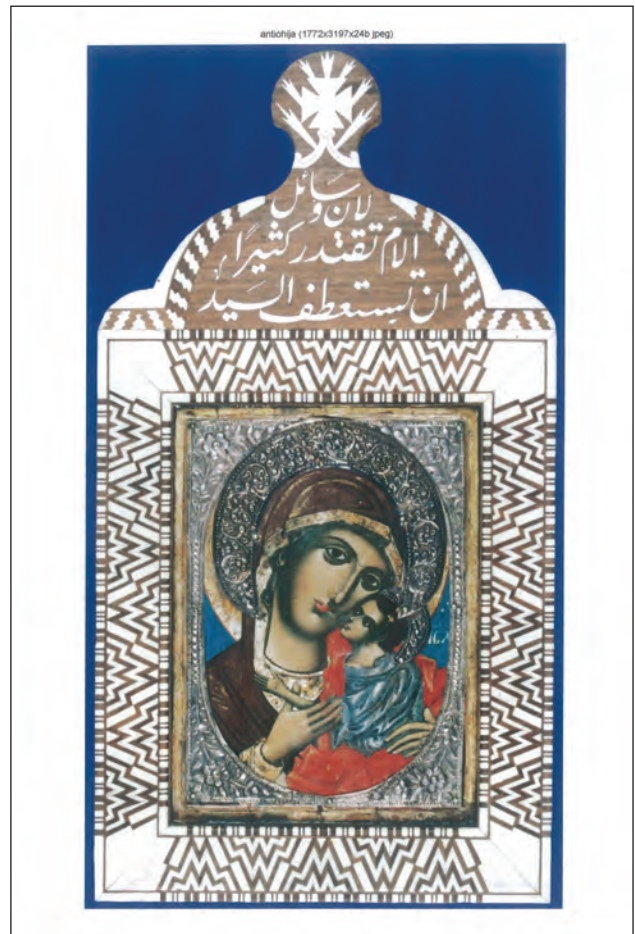
Fig. 7 a, b: Costume nazionale cristiano del nord di Albania, decorato di mezzalune con le stelle (Museo locale – Ulcinj)

Fig. 8: Silver cross framed with Turkish coins (Homeland Museum – Bar)

Fig. 8: Croce in argento incorniciata dalle monete ottomane (Museo locale – Bar)

Fig. 9: Icon of the Mother of God with an inscription in Arabic (Treasury of the Cetinje Monastery)

Fig. 9: Icona della Madonna con la stampa araba (Tesoreria del Monastero di Cetinje)

CONCLUSION

Symbols are distinctive cultural features (implicit and explicit) and the structural part of the identity. These are more or less visible ethnic and cultural codes of a community for which it is believed that indicate a gathering of community members, as well as separate them from other communities. This definition was created as a summary of many studies confirming the ambivalent character of symbols at all. Every culture characterized by its own set of symbols associated with different experiences, traditions, history and perceptions. Symbols are a representative of reality and our research interest in this essay was to point out different possible ways of interpreting the meaning, distinctness of symbols of Oriental-Islamic cultural identity in Montenegro. Under the Ottoman rule in the Balkans, Oriental-Islamic influences meet very deep rooted local tradition, so a

regional expression of Oriental-Islamic cultural identity or the “Crypto-Christianity” and religious syncretism became very common. Among typical of the pre-Christian or pre-Islamic traditional beliefs are the dichotomy of light and dark, equivalents to male and female, sun and moon, good and evil, and this can be seen in symbols and images used in legends, myths, fairy tales, oaths, curses, tattoos, amulets, handicrafts, on gravestones, etc. The adherence to ancient pagan beliefs also continued through centuries and layered in shaping each new coming influence into a specific cultural expression. In the context of Oriental-Islamic cultural identity, we could talk on a mixture of original characteristics coming from the East and local regional identity. Besides, sometimes Oriental elements became a part of a pre-Islamic regional tradition taking changed meaning charge. In the process of recognising and selecting of artefacts of Oriental-Islamic origin, the first step can be isolating a common thread which is a reliable evidence

Fig. 10: Turkish battle flag taken and used by the Montenegrin army with Islamic elements changed into Christian (Homeland Museum – Bar)

Fig. 10: Bandiera militare turca catturata e utilizzata dall'esercito montenegrino con gli elementi islamici modificati in cristiani (Museo locale – Bar).

of their cultural belonging. Further procedure concerns to the history and all details of an artefact. In museological context different artefacts can be in interconnections on the basis of different criteria and a common charac-

teristic, but they must not be put in a certain collection forever, without continuing research and studying all possible ways, aiming to express and make a presentation of each part of our collective memory.

ISLAMSKA ORIENTALSKA KULTURNA IDENTITETA V ČRNI GORI – ZGODBA MUZEJSKIH ARTEFAKTOV

Dragana KUJOVIC

Univerza Črne Gore – Podgorica, Zgodovinski inštitut, Bulevar Revolucije br. 5, Podgorica
e-mail: kujovic.dragana@gmail.com

POVZETEK

Večina današnje generacije v Črni Gori ima zelo konfuzno predstavo o času islamske oblasti na tem območju. Če nismo dovolj informirani, se kot rezultat navedenega pojavi ravnodušnost. Sporočilo te ravnodušnosti je, da morajo sledi in vsi znaki prisotnosti osvajalca čim prej izginiti, ne glede na to, ali se je njegova oblast končala včeraj ali že zdavnaj. Med posledicami te ravnodušnosti je vsekakor tudi dejstvo, da so turški spomeniki na tem območju redki, tako da se najbolj dragoceni fragmenti islamske orientalske dediščine najdejo v muzejih in arhivih daleč stran od Črne Gore. Kako jih zbrati? Katera je skupna nit ali znak za opredelitev celote, ki se identificira kot islamska orientalska dediščina v Črni Gori? Medsebojne kulturne povezave so ključni elementi naše analize. V mnogih primerih so takšne povezave razumljene kot nemogoče in redke, vendar življenje povezuje nezdružljivo. Globoki sloji naše kulturne zgodovine so včasih prisotni v znakih in simbolih, ki pripadajo drugim religijskim tradicijam, z različnim in spremenjenim pomenom. Ljudi delijo religija, jezik in tradicija, vendar isti kulturni simbol v različni rabi dokazuje, da se njihove medsebojne povezave in kulturna identiteta ne končujejo z razločevalnimi značilnostmi njihovih identitetnih simbolov. Ravno zaradi tega muzejski artefakti ne smejo biti za vselej umeščeni v neko muzejsko zbirko, brez nadaljnjega preučevanja vseh možnih poti s ciljem izražanja in prezentiranja posameznih delov našega kolektivnega spomina.

Ključne besede: materialna kultura, dediščina, Črna Gora, arhivi, artefakti, islamski Orient

BIBLIOGRAPHY

Baudrillard, J. (1988): Selected Writings (Edited and Introduced by Mark Poster). Stanford, Stanford University Press.

Bojovic, J. R. (1992): Ljetopis manastira Piva. Podgorica, Istorijski institut Crne Gore.

Durham, E. (1909): High Albania (with Illustrations by the Author and a Map). London, Edward Arnold (Publishers to the India Office).

Durham, E. (1910): High Albania and its Customs in 1908 (Reprinted from the Journal of the Royal Anthropological Institute). London, Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland, 453–472.

Durkheim, E. (1995): The Elementary Forms of Religious Life. New York, London, Toronto, Sydney, Tokio, Singapore, The Free Press.

Geertz, C. (1973): The Interpretation of Culture (the Analysis of Sacred Symbols). New York, Basic Books, Inc., Publishers.

Giljferding, A. (1972): Putovanje po Hercegovini, Bosni i Staroj Srbiji. Sarajevo, Veselin Masleša.

Glusberg, J. (1983): „Hladni“ i „vrući“ muzeji – k muzeološkoj kirtici: s originalnim crtežima Luisa Benedeta. Muzeologija, 23, 9–77.

Hourani, A. (1989): Islam in European Thought, The Tanner Lectures on human Value. (Delivered at Clare Hall, Cambridge University, January 30 and 31 and February 1.)

Hadžimejlić, Ć. (2005): Umjetnost islamske kaligrafije. Sarajevo, Sedam.

Kujovic, D. (2010): Smail-aga Čengić između dva epska portreta. Istorijski zapisi, 1, 101–110.

Jezernik, B. (2010): Stereotipizacija Turčina. In: Jezernik, B. (ed.): Imaginarni Turčin (original title: Imagining the “Turk”). Beograd, Biblioteka XX vek (Publisher of the original: Cambridge Scholars Publishing), 9–29.

Lewis, K. (2009): Melkite Icons. In Notes on Arab. *Orthodoxy.araborthodoxy.blogspot.com/.../melkite-icons.ht...* (27. 2. 2016).

Schein, E. (1984): Coming to a new awareness of organizational culture. Sloan Management Review, 25, 2, 3–16.

Schein, E. (1990): Organizational culture. American Psychologist, 45, 2, 109–119.

Stewart, J., Leets Hurwitz, W. (1996): A Social Account of Symbols” In: Stewart, J. (ed.): Beyond the symbol model: Reflections on the representational nature of language. Albany & New York, State University of New York Press, 257–273.

Viloks, T. (2009): Religija. Beograd, PortaLibris.

SV. DIDAK IZ ALKALE OZDRAVLJA BOLNE.
OLTARNA SLIKA PIETRA MERE V CERKVI SV. ANE V KOPRU
IN NJEN SLOGOVNI TER IKONOGRAFSKI KONTEKST

Tina KOŠAK

ZRC SAZU, Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta, Novi trg 2, 1000 Ljubljana
Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta Koroška cesta 160, 2000 Maribor
e-mail: tkosak@zrc-sazu.si

IZVLEČEK

Prispevek je poglobljena študija oltarne slike sv. Didaka v frančiškanski cerkvi sv. Ane v Kopru. Upodobitev frančiškanskega redovnega svetnika sv. Didaka iz Alkale, ki pred Marijinim oltarjem ozdravlja bolne, je signirano in z letnico 1629 datirano delo v Benetkah delujočega slikarja Pietra Mera (ok. 1577/78–1644), zaradi svojega porekla poznanega tudi kot Il Fiammingo. Kot ena redkih upodobitev tega motiva v sočasnem beneškem slikarstvu je v članku ikonografsko, motivno in slogovno analizirana, pri čemer so izpostavljene vsebinske, motivne in slogovne paralele z upodobitvami sv. Didaka zlasti v beneškem, pa tudi v rimskem in flamskem slikarstvu zadnjih let 16. in prvih desetletij 17. stoletja.

Ključne besede: slikarstvo, Koper, cerkev sv. Ane, ikonografija, svetniki, sv. Didak iz Alkale, 16. stoletje, 17. stoletje, Benetke, flamsko slikarstvo, Pietro Mera, Sante Peranda

SAN DIEGO D'ALCALÀ GUARISCE I MALATI.
ASPETTI STILISTICI ED ICONOGRAFICI DELLA PALA D'ALTARE DI PIETRO
MERA NELLA CHIESA DI SANT'ANNA A CAPODISTRIA

SINTESI

L'articolo è uno studio del dipinto raffigurante San Diego d'Alcalà che davanti all'altare di Maria guarisce i malati. L'opera, situata nella chiesa francescana di Sant'Anna a Capodistria, è datata 1629 e siglata dal pittore Pietro Mera (ca. 1577/78–1644), di origine "fiamminga", attivo a Venezia. Essendo un motivo iconografico molto raro nel contesto della pittura veneziana agli inizi del Seicento, il dipinto viene analizzato sia dal punto di vista iconografico che stilistico, tracciando possibili parallele. Il soggetto trattato ed i caratteri stilistici dell'opera vengono messi in correlazione con le rappresentazioni del santo nel contesto veneziano, romano e fiammingo alla fine del Cinquecento e inizi del Seicento.

Parole chiave: pittura, Koper/Capodistria, chiesa e convento francescano di Sant'Anna, iconografia, santi, San Diego d'Alcalà, Cinquecento, Seicento, Venezia, pittura fiamminga, Pietro Mera, Sante Peranda

Slikarska oprema frančiškanskega samostana in samostanske cerkve sv. Ane v Kopru in njen historiat še nista bila deležna poglobljenih raziskav, čeprav si jih, glede na nekdanji obseg zbirke in kvaliteto slikarskih del, nedvomno zaslužita. Iz cerkve in samostana je bilo leta 1940 v Italijo odpeljanih največ, domnevno enainšestdeset oziroma petinšestdeset, umetnin (prim. Hoyer, 2005a, 26–29; Allegri, L'Occaso, 2005, 91–94),¹ kar je onemogočilo temeljit študij večjega dela cerkvene opreme *in situ*. Razmeroma skromno stanje raziskav slikarske opreme samostanske cerkve tako še vedno temelji na orisih in krajših študijah posameznih slik v topografskih inventarjih in preglednih monografijah, v katerih ikonografskemu pomenu del, njihovim tipološkim in slogovnim značilnostim in vprašanju recepcije večinoma ni bilo posvečene posebne pozornosti.² Pričujoči prispevek poskuša zapolniti majhen del te vrzeli z ikonografsko in slogovno analizo oltarne slike Pietra Mere Sv. Didak iz Alkale ozdravlja bolne, ene od umetnin, ki so se v cerkvi sv. Ane ohranile do danes, ter z njeno umestitvijo v kontekst sočasnega evropskega slikarstva (sl. 1, 2).

Signirana in datirana slika (*PETRUS MERA P. ANNO 1629*) je bila prvič omenjena leta 1700 v Naldinijevem krajepisu Kopra kot ena od sedmih oltarnih slik v samostanski cerkvi sv. Ane (Naldini, 1700, 195; Darovec, 2001, 142). Na podlagi Naldinijeve omembe in letnice ob slikarjevi signaturi je mogoče domnevati, da je bilo naročilo zanjo izvedeno ob ali kmalu po arhitekturni prenovi cerkve, ki naj bi potekala v dvajsetih letih 17. stoletja (za prenovo gl. Manara, 1910, 333; Alisi, 1910, 6–7, op. 1–2; Prohinar, 2005, 5, 56, 58; Alisi, 2006, 41, op. 6). Med deli, ki so se ohranila in so v cerkvi ostala tudi po drugi svetovni vojni, je edina oltarna slika, pridobljena v času prenove v 17. stoletju (Craievich,

1999a, 66–68, kat. št. 67).³ Arhivskih virov, ki bi natančneje pojasnili okoliščine naročila slike in oltarja sv. Didaka, zaenkrat ni bilo mogoče najti;⁴ na podlagi upodobljenega svetniškega prizora, ki se neposredno navezuje na potridentsko frančiškansko redovno ikonografijo, bi mogli domnevati, da je šlo za redovno naročilo, ki bi ga bila morda lahko spodbudila tudi zasebna donacija.

Lesen polihromiran in delno pozlačen nastavek oltarja sv. Didaka, v katerega je vstavljena Merova slika, je Massimo De Grassi opredelil kot delo furlanske delavnice iz sredine 17. stoletja (De Grassi, 1999, 66–67, kat. št. 66), v marmor oblečena kamnita oltarna menza pa je poznejše delo, datirano v leto 1731 (prim. Alisi, 1910, 19; prevod: Alisi, 2006; De Grassi, 1999, 67, kat. št. 66).⁵

Merova upodobitev sv. Didaka slogovno in ikonografsko še ni bila podrobneje analizirana. V krajšem slogovnem orisu, objavljenem v lokalnem mesečniku *Obala*, se ji je pred desetletji posvetil le Janez Mikuž (1973, 44–45). Poznejši avtorji, ki so pisali o njej, so se temeljitejši obravnavi njene vsebine in slogovnih značilnosti v okviru sočasnega evropskega slikarstva izognili (prim. Brejc, 1983, 136; Craievich, 1999a, 68, kat. št. 67; Prohinar, 2005, 14–15); deloma bržkone tudi zato, ker je zaradi slabega stanja ohranjenosti prizor zelo slabo viden.⁶

Več pozornosti kot slika je bil deležen njen avtor. Naldini ga je iz neznanega razloga – domnevno pomotoma (prim. Craievich, 1999a, 68, kat. št. 67) – poimenoval Pietro Mera starejši (*il Seniore*), kar je v zadregu spravilo poznejše pisce (Naldini, 1700, 196; Darovec, 2001, 142).⁷ Antonio Alisi, ki je letnico na slikarjevi signaturi napačno razbral kot 1679, se je v monografiji o cerkvi sv. Ane ob oznaki *starejši* spraševal o obstoju dveh slikarjev z enakim imenom (Alisi, 1910, 18–19; Alisi, 2006, 25). O skrivnostnem slikarju Pietru Meri in vprašanju njegovega mlajšega naslednika je še

- 1 Revidiran in s fotografskim gradivom podprt seznam v Italiji zadržane opreme iz samostana in cerkve sv. Ane, ki ga je leta 1954 sestavil pater Rupert Suhač, je po ogledu ohranjenih in deponiranih del v Mantovi leta 2002 objavila Sonja Ana Hoyer. Štirih slik s seznama ob ogledu v depoju v Mantovi ni bilo (Hoyer, 2005a, 29). V istem letu sta seznam umetnin iz cerkve in samostana sv. Ane v zborniku razprav o restavriranih delih iz Istre v Italiji objavila tudi Giugliana Alegri in Stefano L'Occaso (2005, 91–94). Leta 2005 so bile umetnine prepeljane v frančiškanski samostan sv. Antona v Huminu (it. Gemonà), kjer je del zbirke razstavljen v okviru stalne muzejske postavitve.
- 2 Notranjščino cerkve sv. Ane je v svojem vizitacijskem zapisniku leta 1580 opisal že veronski škof Agostino Valier (Lavrič, 1986, 66–70). V krajepisu Nicola Manzuolija je samostan sv. Ane deležen le kratke omembe (Manzuoli, 1611, 72). Podrobnejši opis samostana in cerkve ter njune opreme je podal Naldini (1700, 194–196; prim. tudi Darovec, 2001, 142–144). Za poznejše obravnave opreme samostanske cerkve sv. Ane gl. zlasti: Pusterla, 1846, 203; Manara, 1910, 331–336; Alisi, 1910 (prevod: Alisi, 2006); Santangelo, 1935, 27–38; Brejc, 1983, 136; Pavanetto, Walcher, 1999, 65–75; Prohinar, 2005, 12–26; Navernik, 2012.
- 3 Že med Valierjevo vizitacijo je bilo pri Sv. Ani sedem oltarjev, prav toliko, vključno z glavnim oltarjem in poznejšim oltarjem sv. Didaka, jih je bilo v cerkvi na začetku 17. stoletja, kar ob novih naročilih kaže na spremembe v postavitvi in reorganizaciji oltarjev oziroma cerkvene opreme v času prenove (prim. Naldini, 1700, 195; Lavrič, 1986, 69; Craievich, 1999a, 68, kat. št. 67).
- 4 Med arhivskim gradivom, povezanim z delovanjem frančiškanskega samostana sv. Ane, so v Sloveniji le parcialno ohranjeni fondi, večinoma gre za poznejše gradivo, datirano po sredini 18. stoletja. Vprašanje ohranjenosti arhivskih fondov, ki so bili odneseni v Italijo, še ni bilo raziskano (prim. Škofljanec, 2008, 282). Za pojasnilo v zvezi z ohranjenostjo arhivskega gradiva, povezanega s frančiškanskim samostanom sv. Ane, v koprskem Pokrajinskem arhivu se zahvaljujem dr. Zdenki Bonin.
- 5 Na predeli oltarja so bile nekdanj tri slike iz 16. stoletja s podobami sv. Ane, sv. Joahima in Device Marije. Prvi dve sliki je Santangelo (1935, 29) pripisal Girolamu da Santacroceju. Upodobitev sv. Ane je bila identificirana med deli iz seznama v Italiji zadržanih umetnin (prim. Bernardi, 1866; Craievich, 1999a, 68, kat. št. 67; Hoyer, 2005a, 26, 29; Alegri, L'Occaso, 2005, 91).
- 6 Oksidirane barvne plasti in površina slike so domnevno posledica restavratorskega posega v drugi polovici 19. stoletja, ko naj bi bili barvne plasti poskušali oživiti s premazom na osnovi lanenega olja (Alisi, 1910, 18; Alisi, 2006, 24).
- 7 Craievich (1999a, 68) domneva, da je Naldini Meri dodal pridevnik Starejši, ker ga je pomešal s Palmo starejšim oziroma mlajšim. Sama menim, da bi morda lahko imel v mislih tudi v Padovi, Vicenzi in Benetkah delujočega sorojaka Pietra della Vecchie (1603–1678).

Sl. 1: Pietro Mera: Sv. Didak iz Alkale ozdravlja bolne, Koper, frančiškanska samostanska cerkev sv. Ane (foto: J. Košak)

Fig. 1: Pietro Mera: Miraculous Healing of St. Diego of Alcalá, Koper, Church of St Anne (photo: J. Košak)

dobra tri desetletja kasneje, leta 1942, razglabljal v pismu, naslovljenem na profesorja umetnostne zgodovine na Univerzi v Padovi in poznavalca beneške umetnosti Giuseppeja Fiocca (za objavo pisma: Pavanello, 2005, 164–165). Verjetno je prav Naldinijev opis koprskе slike privedel do tega, da je leta 1936 – leto zatem, ko je izšel popis umetnostnih spomenikov v puljski upravni

enoti, ki je vključevala tudi slovenska obalna mesta – v popisu spomenikov v Čedadu Mero označil s pridevnikom starejši (*Il vecchio Pietro Mera*) tudi Antonino Santangelo (Santangelo, 1936, 18; prim. tudi Santangelo, 1935, 31).

O življenju slikarja, v Benetkah poznanega kot Pietro Mera (ok. 1577/78–1644), ne vemo veliko. Da je bil po rodu *Il Fiammingo*, poroča že Carlo Ridolfi, ki ga v življenjepisu slikarja Antonia Vassilacchija (1556–1629) omenja kot enega njegovih prijateljev in portretirancev (Ridolfi, 1648, 220).⁸ Dolgo je zmotno veljalo, da je Mera pred prihodom v Benetke krajši čas bival v Firencah (prim. npr. Faggin, 1964, 172–173; Donzelli, Pilo, 1967, 286; Pallucchini, 1981, 1, 82; Pedrocchi, 2000, 1, 21–22). V seznamih članov beneškega slikarskega ceha *Fraglia dei Pittori* je omenjen med letoma 1598 in 1640 (Pignatti, 1965, 31; Favaro, 1975, 151, 165, 166, 176; prim. tudi Puppi, 1968, 28; Meijer 2000, 275). Merova oporoka, ki jo je leta 1968 objavil Lionello Puppi, je razkrila vrsto novih podatkov o slikarjevem življenju in delu (Puppi, 1968, zlasti 30–31); med drugim tudi to, da med njegovimi dediči ni bilo nikogar, ki bi bil lahko poimenovan Pietro Mera mlajši, kar govori v prid domnevi, da ga je Naldini za starejšega verjetno označil napak. Arhivski podatki, ki jih je v zapisih priseg Merovih poročnih prič med t. i. *examina matrimonium* našel Michel Hochmann, so razkrili, da je Mera pripotoval v Benetke okrog leta 1593, kot petnajst- oziroma šestnajstletni mladenič, na podlagi česar je njegovo rojstvo mogoče postaviti v čas okrog 1577 oz. 1578. Potrdili so, da je okrog leta 1596 za nekaj mesecev odpotoval v Rim, in ovrgli domnevo o njegovem bivanju v Firencah (Hochmann, 2003, 643–644, 645).

Še vedno nepojasneni pa ostajata vprašanji Merovega prvotnega imena in rojstnega kraja. Pietro Zani ga je napačno identificiral s slikarjem Pietrom Meerom (1620–1669), ki je na Flamskem izpričan tudi še v poznih šestdesetih letih 17. stoletja, torej še več kot dve desetletji po Merovi smrti (Zani, 1823, 30; za Meerta gl. RKD artists). Wurzbachov leksikon nizozemskih in flamskih slikarjev navaja, da naj bi Mera izhajal iz Bruslja (Wurzbach, 1910, II, 145), Timon Henricus Fokker pa ga je povezal s flamsko slikarsko družino Van der Meeren (Meiren, Meyeren), kar povzemajo tudi nekateri poznejši avtorji (Fokker, 1931, 30; prim. tudi Puppi, 1968, 29; Pallucchini, 1981, 1, 82; Fantelli, 2000, 192–193; Villa, 2000, 192; Aloisi, 2014, 550).⁹

Civitas Otrest flandrensis (Hochmann, 2003, 645), od koder naj bi po pričevanjih ene od prič v *examina matrimonium* izvirala Mera, na historičnih zemljevidih

⁸ »/.../ Fece anco varii ritratti degli amici fuoi; di Pietro Mera Pittore Fiamingo /.../«.

⁹ Poleg slikarske družine Van der Meeren (Aegidius van der Meeren (pred 1640–1698) je od leta 1659 naprej izpričan v Rimu), je v drugi polovici 17. stoletja v Antwerpnu deloval tudi Jan Baptist van der Meiren, slikarji s priimkom (Van) de(r) Meere (tudi Meire) pa so na Flamskem in Nizozemskem (zlasti v Gentu in Leidnu) dokumentirani med sredino 15. in začetkom 18. stoletja. Zaradi številnih različic priimka lahko domnevamo, da so pripadali več rodbinam (prim. Thieme-Becker, 24, 1930, 332–333; De Maere, Wabbes, 1994, 273–275; RKD artists). Na podlagi trenutnega stanja raziskav Pietra Mero ne moremo neposredno povezati s katero od omenjenih slikarskih družin, saj zaenkrat nimamo zadostnih podatkov o njegovem poreklu.

Sl. 2: Pietro Mera: Sv. Didak iz Alkale ozdravlja bolne, Koper, cerkev sv. Ane, detajl (foto: J. Košak)

Fig. 2: Pietro Mera: Miraculous Healing of St. Diego of Alcalá, Koper, Church of St Anne, detail (photo: J. Košak)

severozahodne Evrope ni mogoče izslediti, po izgovorjavi pa močno spominja na nizozemsko mesto in provinco Utrecht, najbolj katoliško od severnonizozemskih regij, od koder je ob koncu 16. in v prvih desetletjih 17. stoletja v Italijo emigriralo ali odpotovalo večje število slikarjev.¹⁰

Podobno kot Merovo poreklo ostajata nerazrešena tudi vprašanje njegove delavniške formacije in

kronologija njegovega ohranjenega opusa. Številne ohranjene slike, ki jih je naslikal za beneške cerkvene in redovne naročnike, pričajo o tem, da se je slogovno dokončno izoblikoval v Benetkah.¹¹ Kot Merova beneška dela se tudi njegove slike v Furlaniji in Padovi slogovno navezujejo na pozen opus Palme mlajšega (Palma Il Giovane, 1548/50–1628) in na dela nekaterih

¹⁰ Pri beleženju imena rojstnega mesta bi lahko prišlo do napačnega zapisa, saj je dokument bržkone sestavljal beneški pisar po pričevanju Flamca. Ker je beneški patriarhat samski stan tujcev navadno preverjal pri osebah, ki so prihajale iz istega kraja, in ker sta bili obe Merovi priči iz Antwerpna, je (čeprav sta obe poudarili, da Mere v Antwerpnu nista poznali) mogoče, da je Mera pred prihodom v Benetke deloval (tudi) v Antwerpnu.

¹¹ Študije, ki bi v celoti zajela ohranjen in razmeroma dobro izpričan Merov opus v Benetkah, še nimamo. Še najbolj temeljiti so stari topografski pregledi slik v cerkvenih in javnih zbirkah (zlasti Boschini, 1674; Zanetti, 1771, 500–501) in vodniki (npr. Moschini, 1815, I (39, 136, 584, 654), II (19–20, 283); za poznejši pregled prim. Lorenzetti, 1974, 107, 343, 362, 374, 389, 406). Za kasnejše atribucije in obravnave posameznih Merovih ohranjenih del prim. zlasti: Faggin, 1964, 172–173; Donzelli, Pilo, 1967, 285–286; Petricioli, 1980, 130, kat. št. 118; Pallucchini, 1981, I, 82–83; Bean, Turčič, 1982, 136, kat. št. 130; Limentani Viridis, Banzato, 1990, 23–35, 66–69, kat. št. 1, 17, 18; Daniel, 1996, 128–129, kat. št. 20; Meijer, 2000, 275–283; Villa, 2000, 192; Pedrocco, 2000, 210–22; Fantelli, 2000, 192; Rossi, 2007, 62–64; Tomić, 2002, 61–63; Hochmann, 2003; Bralić, Kudiš Burić, 2006, zlasti 546–547; Tomić, 2006, 266–268; Mancini, 2013, 342–343, kat. št. 113; Hochmann, 2013; Aloisi, 2014.

drugih slikarjev, v literaturi poznanih kot *pittori delle sette maniere* (prim. Boschini, 1974, Diestizione di sette Maniere /.../, s.p; prim. tudi Pallucchini, 1981, 30, 78–79; Mason Rinaldi, 1984, zlasti 59; Pedrocco, 2000, 25–35). Na močan vpliv Palme na Merov opus oziroma na to, da bi lahko deloval v Palmovem krogu, kažejo poleg slogovnih in kompozicijskih značilnosti njegovih del tudi naročniki in lokacije, na katerih je deloval (Meijer, 2000, 275–276, 280).

Ridolfijevo navedbo, da je Mera prijateljeval z Antoniom Vassilacchijem (Ridolfi, 1648, 220), dopolnjuje podatek, da je z Vassilacchijem sodeloval pri oltarni sliki *Sv. Jakob s sv. Štefanom in sv. Lovrencem* za čedajsko stolnico, ki jo je podpisal leta 1611 (gl. Santangelo, 1936, 18; Rizzi, 1969, 39; Bergamini, 1995, 62; Aloisi, 2014, 552). Na podlagi slogovnih sorodnosti s tem in manj znanimi signiranimi deli (mdr. *Sv. Frančišek Asiški sprejema stigme* v župnijski cerkvi sv. Petra v Travesiu, datiran 1615) mu je bilo pred kratkim pripisanih več slik v Furlaniji in Veroni, ki so jih prej povezovali s Palmo mlajšim oziroma njegovo delavnico (Rossi, 2007, 62–64; Aloisi 2014, 549–564). Njegove oltarne slike srečamo tudi v Istri in Dalmaciji. Poleg signiranega in datiranega (1635) *Marijinega rojstva* v samostanski cerkvi sv. Marije v Zadru (Petricioli, 1980, 130, kat. št. 118; Tomić, 2002, 61–63; Tomić, 2006, 266–268, kat. št. 101), ki je zaradi dekorativnih elementov pomembna primerjava za koprsko sliko, mu je bilo pred leti pripisano tudi *Kristusovo obrezovanje* v cerkvi sv. Dominika v Splitu iz začetka dvajsetih let 17. stoletja (Tomić, 2002, 63), v hrvaškem delu Istre pa oltarna slika *Mati Božja iz roča škapulir sv. Simonu Stocku* v župnijski cerkvi sv. Hironima v Vižinadi, ki posnema Merovo signirano delo istega motiva v Merlengu di Ponzano Veneto (Bralić, Kudić Burić, 2006, 546–547; prim. tudi Villa, 2000, 192).

Poleg monumentalnih nabožnih prizorov, signiranega portreta dominikanskega redovnika (Pallucchini, 1981, 82; Limentani Viridis, Banzato, 1990, 34–35, kat. št. 1) in ilustracij v matrikuli bratovščine flagelantov (*Scuola dei Botteri*) iz leta 1603, ki so njegovo najstarejše dokumentirano delo (Meijer, 2000, 275–276), je bilo Pietru Meri pripisanih tudi nekaj študijskih risb za oltarne slike (prim. Bean, Turčić, 1982, 136, kat. št. 130; Rapozo Gallery) ter več kabinetnih slik z upodobitvami mitoloških in svetopisemskih tem in krajin (Faggin, 1964, 172–173; Limentani Viridis, Banzato, 1990, 66–69, kat. št. 17, 18; Meijer, 2000; Hochmann, 2003; Hochmann, 2013, 95–101). Za razliko od monumentalnih

oltarnih slik z izrazito beneškim slogovnim izrazom je značaj njegovih oljnih del na bakrenih ploščah izrazito severnjaški in kaže tesne povezave s flamskim in nemškim kabinetnim slikarstvom poznega 16. in zgodnjega 17. stoletja, zlasti z deli prav tako v Benetkah delujočih Flamca Paola Fiamminga (1540–1596) in Bavarca Hansa Rottenhammerja (1546–1625; prim. Meijer, 2000, 276–279; Hochmann, 2013).

Merova oltarna slika sv. Didaka v samostanski cerkvi sv. Ane v Kopru ima v slikarjevem opusu pomembno mesto, saj je edina upodobitev narativnega svetniškega prizora med njegovimi signiranimi in izpričanimi deli; pogojno sta mu bili pred kratkim pripisani še dve upodobitvi Kamenjanja sv. Štefana (Verona, Museo di Castelvecchio; Concordia Sagittaria, stolnica sv. Štefana; prim. Aloisi, 2014, 552, 554). Druge Merove ohranjene upodobitve svetnikov so večinoma deli večjih Marijanskih prizorov ali statične celopostavne podobe svetnikov, njegovi narativni prizori pa upodablajo zlasti Kristusovo in Marijino življenje.

Koprskaslika je ena redkih upodobitev čudežev sv. Didaka v beneškem slikarstvu in, kot kažejo raziskave tega ikonografskega motiva za pričujoči prispevek, verjetno najstarejša znana upodobitev tega svetnika v slikarstvu na Slovenskem.¹²

Sv. Didak iz Alkale (šp. San Diego de Alcalá; Diego de San Nicolás del Puerto; ok. 1400–1463) se je rodil neznanim staršem v kraju San Nicolás del Puerto v Andaluziji. Po vstopu v frančiškanski samostan v Arrizafi v Cordobi je kot brat laik skrbel za revne, leta 1441 pa so ga poslali na Kanarske otoke, kjer je bil imenovan za gvardijana samostana v Fuerteventuri. Po vrnitvi v Španijo se je leta 1450 kot spremljevalec starejšega sobrata Alonsa de Castra odpravil na romanje v Rim, da bi se udeležil razglasitve kanonizacije sv. Bernardina Sienskega. Ob nenadnem izbruhu kuge je v samostanu Santa Maria in Aracoeli v Rimu negotov obbolele. Z oskrbo bolnih in revnih je nadaljeval tudi po vrnitvi v Španijo, sprva v kastiljskem samostanu Nuestra Señora de La Salceda, domnevno od leta 1456 pa v samostanu Santa María De Jesús v Alcalá de Henares, kjer je leta 1463 umrl (prim. Coulson, 1958, 145; Sabatelli, 1964, 4, 606–608; Thurston, Adwater, 1965, 4, 327–328; Ide, 1976, 21–25; Dragutinac, 1979, 202; Case, 1983, 235–240; Zimmermanns, 1994, 54–56; Kasper, 1995, 3, 207; Thomas, 1997, 110; Case, 1998, 95–120; Smolik, 2000, 4, 344–345; Rincón García, 2004, 24–31; Bracci, Pozzebon, 2015, 166–167).

12 Druge znane oziroma dokumentirane upodobitve sv. Didaka iz Alkale v slikarstvu na Slovenskem so iz 18. in 19. stoletja. Na oltarni sliki sv. Krištofa v župnijski cerkvi sv. Jurija v Piranu, pred leti pogojno pripisani Odoricu Politiju (1785–1846), je Didak upodobljen kleče z razpelom (prim. Santangelo, 1935, 152; Alisi, [1955/1972], 100; Brejc, 1983, 150; Craievich, 1999b, 208, kat. št. 386). V seriji osmih slik frančiškanskih svetnikov za brežiški frančiškanski samostan iz prve polovice 18. stoletja je tudi enofiguralna upodobitev sv. Didaka (prim. Murovec, 2000, 362). Tudi na sosednjem Hrvaškem so upodobitve zdravljenja sv. Didaka redke in večinoma poznejše. Po sredini 18. stoletja, okrog leta 1770, je na primer motiv sv. Didak ozdravlja bolne in uboge na majhni oltarni sliki za frančiškansko cerkev v Slavonskem Brodu upodobil madžarski slikar Ferencz Falconer (prim. Mirković, 2000, 138; Repanić Braun 2004, zlasti 190–191). Za sliko sv. Didaka v molitvi, delo Paulusa Antoniusa Senserja iz sredine 18. stoletja v zbirki osiješkega frančiškanskega samostana, gl. Repanić Braun, 2004, 170–171.

Sl. 3: Adriaen Collaert po Maartenu de Vosu: Življenje in čudeži sv. Didaka iz Alkale, bakrorez (Diels, Leesberg, 2005)

Fig. 3: Adriaen Collaert after Maarten de Vos: *The Life and Miracles of St. Diego of Alcalá*, engraving (Diels, Leesberg, 2005)

Kanonizacija sv. Didaka iz Alkale, ki ga je leta 1588 kot prvega svetnika po koncu tridentinskega koncila razglasil papež Sikst V. (1521–1590), je imela v prvih desetletjih katoliškega preporoda zelo pomembno politično

in kulturnozgodovinsko vlogo.¹³ Bila je rezultat večdesetletnih prizadevanj visokih krogov španskega plemstva na pobudo kralja Filipa II. (1527–1598), ki naj bi bil leta 1562 k sv. Didaku molil za ozdravitev (svojega sina) svojega sina Dona Carlosa (gl. npr. Case, 1988; Case, 1998, 123–150; Villalon, 1997; Dandele, 2001, 170–178).¹⁴ V času napetih odnosov med katoliško unijo in protestantskimi državami je kanonizacija sv. Didaka potrdila in utrdila politično zavezništvo med papežem in Španijo v boju za katoliško in politično prevlado v Evropi (prim. Villalon, 1997, zlasti 711–715; Tutino, 2014, 518).¹⁵

Čeprav je imel Didak kot prvi redovni svetnik, ki ni bil duhovnik, in prvi španski frančiškanski svetnik (gl. Case, 1998, 154; Bracci, Pozzebon, 2015, 167) v frančiškanski redovni ikonografiji pomembno mesto, njegove upodobitve v oltarnem slikarstvu poznega 16. in prvih desetletij 17. stoletja niso pogoste. Največkrat ga srečamo med svetniki, ki spremljajo Kristusa ali Marijo na prestolu ali ob drugih, praviloma frančiškanskih svetnikih (najpogostejše ob sv. Frančišku). Zlasti po sredini 17. stoletja se pojavlja tudi v serijah enofiguralnih upodobitev svetnikov, ki so bile pogosto del slikarskega repertoarja frančiškanskih samostanov. Samostojni narativni prizori Didakovega življenja in čudežev so v slikarstvu 16. in 17. stoletja precej redki.

Med najstarejšimi znanimi slikarskimi upodobitvami sv. Didaka v evropski umetnosti je retabel Maartena de Vosa (1532–1603) iz nekdanje frančiškanske cerkve v Antwerpnu, na katerem osrednje polje s celopostavnima podobama sv. Frančiška Asiškega in sv. Didaka iz Alkale obdajajo narativni prizori Didakovega življenja in čudežev (Antwerpen, Koninklijk museum voor Schone Kunsten, 1591–1600). De Vos se je v kompozicijski in formalni zasnovi oltarja navezal na srednjeveško tradicijo oltarjev s prizori življenja in čudežev sv. Frančiška Asiškega,¹⁶ pri vsebini polj z upodobitvami svetnikovega življenja in čudežev pa je sledil kanonizacijskim poročilom, ki jih je v svojih besedilih povzemal sloviti flamski frančiškan Henrik Sedulius (Henrik de Vroom, 1549–1629), teolog in avtor številnih hagiografskih kompandijev (prim. Zweite, 1968; Zweite, 1980, 224–236).¹⁷

Sedulius je imel ključno vlogo pri širjenju ikonografije in likovne tradicije upodabljanja sv. Didaka (gl. Zweite,

13 Pred sv. Didakom je bil leta 1523 kot zadnji svetnik pred začetkom tridentinskega koncila kanoniziran sv. Antonin Florentinski (1389–1459) (Villalon, 1997, 691).

14 Ozdravitev hudo bolnega princa je v kanonizacijskih poročilih in sočasnih biografijah sv. Didaka poudarjena kot eden njegovih najpomembnejših čudežev (gl. Case, 1988; Case, 1998, 131–134; za upodobitev ozdravitve Dona Carlosa gl. Pascual Chenel, Rodriguez Rebollo, 2014). Kralja je k molitvi k sv. Didaku spodbudilo dejstvo, da je sedemnajstletnega Dona Carlosa le nekaj mesecev poprej poslal v alkalski samostan, da bi tam študiral latinščino (Case, 1998, 130–131, s citirano literaturo).

15 Kako pomembno vlogo je imela razglasitev sv. Didaka za svetnika v pontifikatu papeža Siksta V., ki je bil tudi sam frančiškan, kažeta njeni upodobitvi na freski Cesareja Nebbia in Giovannija Guerre v dvorani Siksta V. (1588/89) in reliefu Egidia della Riviere na njegovem nagrobniku (prim. npr. Mâle, 1932, 98; Anselmi, 2005, 245–250).

16 Za pomen in vlogo srednjeveških retabel Bonaventure Berlinghierija (ok. 1210– po 1274) s prizori iz življenja Frančiška Asiškega v okviru frančiškanske ikonografije gl. npr. Hager, 1962, zlasti 94–100; Blume, 2011, 114–123. Za njihov vpliv na slikarstvo zgodnjega novega veka prim. Zweite, 1968, 81–88; Zweite, 1980, 224–229.

17 Seduliusovi opisi Didakovega življenja povzemajo obsežnejši biografiji Pietra Galesina, *Sancti Didaci Complutensis Vita* (Vatikan, 1588; italijanski prevod: Rim, 1589) in Francisca Peñe (Pegna), *De Vita Miraculis et Actis Canonizationis Sancti Didaci Libri tres* (Rim, 1589) (prim. Zweite, 1968, 94; Case, 1983, 23).

Sl. 4: Maarten de Vos: Sv. Didak ozdravlja bolne, Retabel sv. Didaka iz Alkale, Antwerpen, Koninklijk Museum voor Schone Kunsten, detajl (© Lukas – Art in Flanders, foto: Dominique Provost)

Fig. 4: Maarten de Vos: *Miraculous Healing of St. Diego of Alcalá*, Retable of St. Diego of Alcalá, Antwerp, Koninklijk Museum voor Schone Kunsten, detail (© Lukas – Art in Flanders VZW, photo: Dominique Provost)

1968, zlasti 94–97). Po njegovem naročilu je bil De Vosov oltar kmalu po nastanku reproduciran na bakrorezu Adriaena Collaerta (gl. Diels, Leesberg, 2005, 142–143, št. 945, sl. 3), njegovi kompozicijski shemi pa sta sledila tudi neznani avtor ilustracij založnika Philipsa Galleja v Seduliusovi *Imagines Sanctorum* (Antwerpen, 1602) in Peter de Jode na celostranski ilustraciji v njegovem biografskem kompendiju *Historia seraphica vitae Francisci Assisiatis* (Antwerpen, 1613). Sorodno zasnovno upodobitev življenja in čudežev svetnika kot pri De Vosu in na omenjenih ilustracijah srečamo tudi na bakrorezu Jana Sadelerja I. (gl. Ramaix, 2003, 70/3, 242, 244, št. 049).

Med naročniki, ki so prispevali k hitremu širjenju češčenja sv. Didaka in njegovi prepoznavnosti v Italiji, so bili poleg frančiškanskega reda sprva tudi papeževi sodelavci in predstavniki španskega plemstva v Rimu.

Najznamenitejša narativna upodobitev njegovega življenja in čudežev, cikel fresk, ki so jih Annibale Carracci (1560–1609), Francesco Albani (1578–1660) in Domenichino (1581–1641) med letoma 1604 in 1606 naslikali v kapeli sv. Didaka (Capella Herrera) v cerkvi San Giacomo degli Spagnoli v Rimu, je nastala kot naročilo premožnega španskega bankirja Juana Henríqueza de Herrere (izbrana temeljna literatura: Posner, 1960; Posner, 1971, 69–72, kat. št. 154–172; Puglisi, 1999, 112–118; Terzaghi, 2007; Robertson, 2008, 187–189).¹⁸ Za isto kapelo je Carracci naslikal tudi oltarno sliko *Sv. Didak priporoča sina Juana de Herrere Kristusu* (Posner, 1971, 74, kat. št. 178).¹⁹ Že nekaj let poprej je sv. Didaka po naročilu papeževega tesnega sodelavca in prijatelja kardinala Antonia Maria Gallija na sliki *Kristus Trpin s sv. Teklo, sv. Viktorjem, sv. Korono in sv. Didakom iz Alkale* v stolnici v Osimu (ok. 1601) upodobil Guido Reni (1575–1642; gl. Terzaghi, 2007, 177–179; Benati, 2013, 26–28).

Šele od tridesetih let 17. stoletja naprej so sv. Didaka upodabljali tudi v španskem slikarstvu. Francisco de Zurbarán (1598–1664) ga je večkrat upodobil na zanj značilno asketskih redukcijah narativnih prizorov, Bartolomé Esteban Murillo (1617–1682) pa med letoma 1645 in 1646 na slikah *Zamaknjenje sv. Didaka* (Toulouse, Musée des Augustins), *Sv. Didak deli miloščino ubogim* (Academia de Bellas Artes de San Fernando) in *Angelska kuhinja* iz delno ohranjene serije svetniških upodobitev za frančiškanski samostan San Francesco v Seville (Pariz, Musée du Louvre; gl. Hernández Perera, 1965; Angulo Iñiguez, 1981, II, zlasti 7–10, 15–17, kat. št. 4–6; 11, Marquez, Valdivieso, 1982, 12, 155–156, kat. št. 4; Navarrete Prieto, Pérez Sánchez, 2009, 230–237, kat. št. 8, 9).

Med najstarejšimi in najpogostejše reproduciranimi upodobitvami sicer zelo redkega ikonografskega motiva Didakovega čudežnega ozdravljenja bolnih, ki ga je Pietro Mera upodobil na oltarni sliki v cerkvi sv. Ane v Kopru, je prizor na De Vosovem oltarju za nekdanjo frančiškansko cerkev v Antwerpnu (sl. 4). V zadnjih letih 16. stoletja je De Vosovo invencijo z manjšimi spremembami v kompoziciji in precej drugače razporejenimi figurami na prevodni grafiki povzel Adriaen Collaert (sl. 3), nanj pa sta se naslonila Jan Sadeler I. na samostojnem prevodnem listu in De Jode na ilustraciji v Seduliusovi *Historii seraphici* (prim. Zweite, 1968; Diels, Leesberg, 2005, 142–143, št. 945; Ramaix, 2003, 70/3, 242, 244, št. 049; Sedulius, 1613, 421). Na vseh treh grafikah je pod samim prizorom čudežno ozdravljenje opisano v kratkem komentarju v latinščini: sv. Didak ozdravi različne bolezni z oljem iz svetilke, ki visi pred Marijinim oltarjem tako, da bolne mazili z zna-

¹⁸ Freske, ki so bile v 19. stoletju snete in prenesene na platno (Posner, 1960, 397–398; Puglisi, 1999, 113), danes pa so v madridskem Pradu in v Museu Nacional d'Art de Catalunya v Barceloni, so bile doslej poglobljeno obravnavane predvsem z vidika avtorstva posameznih prizorov in vprašanja naročništva. Za posamezne ikonografske vidike poslikave gl. zlasti Terzaghi, 2007.

¹⁹ Pripravljalne risbe za Carraccijevo oltarno sliko in za freske hranita Nationmuseum, Stockholm in Windsor Castle, London.

Sl. 5: Domenico Mona: Sv. Didak iz Alkale ozdravlja slepega, Ferrara, Santo Spirito (Frabetti, 1978, 80, XVI)
Fig. 5: Domenico Mona: St. Diego of Alcalá Healing a Blind Man, Ferrara, S. Spirito (Frabetti, 1978, 80, XVI)

menjem križa.²⁰ Podrobnejša primerjava štirih prizorov ozdravljenja kljub sorodnim opisom v spremljajočem besedilu razkriva kompozicijske razlike tako v načinu zdravljenja kot v postavitvi figur.²¹ Obenem prizori ne sledijo povsem natančno opisom Didakovih ozdravitev v hagiografskih kompandijah in kanonizacijskih poročilih; na podlagi tega lahko domnevamo, da prve grafične upodobitve na Flamskem verjetno niso upodabljale konkretnih primerov čudežnih ozdravitev, opisanih v

Sl. 6: Francesco Albani, Annibale Carracci: Sv. Didak iz Alkale ozdravlja slepega, Barcelona, Museu Nacional d'Art de Catalunya (©Museu Nacional d'Art de Catalunya, 2016, foto: Jordi Calveras)
Fig. 6: Francesco Albani, Annibale Carracci: St. Diego of Alcalá Healing a Blind Young Man, Barcelona, Museu Nacional d'Art de Catalunya (©Museu Nacional d'Art de Catalunya, 2016, photo: Jordi Calveras)

svetnikovih biografijah, temveč so svobodno povzemale De Vosovo invencijo.

Tudi v italijanskem oltarnem slikarstvu srečamo prve upodobitve Didakovega ozdravljenja bolnih že okrog leta 1600. Med njimi je oltarna slika Domenica Mone *Sv. Didak iz Alkale ozdravlja slepega* (1550–1602) v cerkvi Santo Spirito v Ferrari, ki je okvirno datirana v čas med letoma 1575 in 1599 (sl. 5; gl. Frabetti, 1978, 80, kat. št. 79; Vannugli, 2009, 197; Fototeca Fondazione Zeri, št. 41905). Po Monovem prizoru sta delno povzeti tudi figuri Didaka in slepega na grafičnem listu neznanega avtorja *Sv. Didak iz Alkale ozdravlja obsejenega* (prim. Bracci, Pozzebon, 2015, 166). Na eni izmed fresk v kapeli Herrera je okoli leta 1604 oziroma 1605 Didakovo ozdravljenje slepega mladeniča naslikal Francesco Albani v sodelovanju z Annibalom Carracci-

20 *Oleo e lampade pendente ante altare B. Mariae, infirmos crucis in modum unguens, varios eorum modus morbus curat* (Zweite, 1968, 100).

21 Na De Vosovem oltarju in Collaertovem bakrorezu Didak ozdravlja mlado žensko, ki je v večji skupini ljudi pokleknila predenj. Na Sadelerjevi grafiki se z roko približa čelu klečečega moškega. Na De Jodejevi ilustraciji Seduliusovega kompandija pa polaga roko na glavo mlajšega moškega.

Sl. 7: Pietro Mera: Sv. Didak iz Alkale ozdravlja bolne, Koper, cerkev sv. Ane, detajl (foto: J. Košak).

Fig. 7: Pietro Mera: *Miraculous Healing of St. Diego of Alcalá*, Koper, Church of St Anne, detail (photo: J. Košak).

jem (sl. 6).²² Pri tem se je morda navezal na opis čudežne ozdravitve dečka, ki si je vid poškodoval med igro z žogo, v svetnikovi biografiji Pietra Galesina (Galesino, 1589, 120–121). V baziliki Santa Maria in Aracoeli v Rimu, kjer je Didak med izbruhom kuge leta 1450 skrbel za bolne, oltarno sliko *Sv. Didak ozdravlja slepega* Giovannija de Vecchija (1536–1614) v Didakovi kapeli vsebinsko dopolnjuje prizor ozdravitve obsedenega na ciklu fresk Vespasiana Strade (Vannugli, 2009, 196, fig. 9, 10). Slabih pet let pred Mero, med letoma 1624 in

Sl. 8: Pietro Mera: *Krst v Jordanu*, Benetke, Santi Giovanni e Paolo (Pavanello, 2013)

Fig. 8: Pietro Mera: *The Baptism of Christ*, Venice, Santi Giovanni e Paolo (Pavanello, 2013)

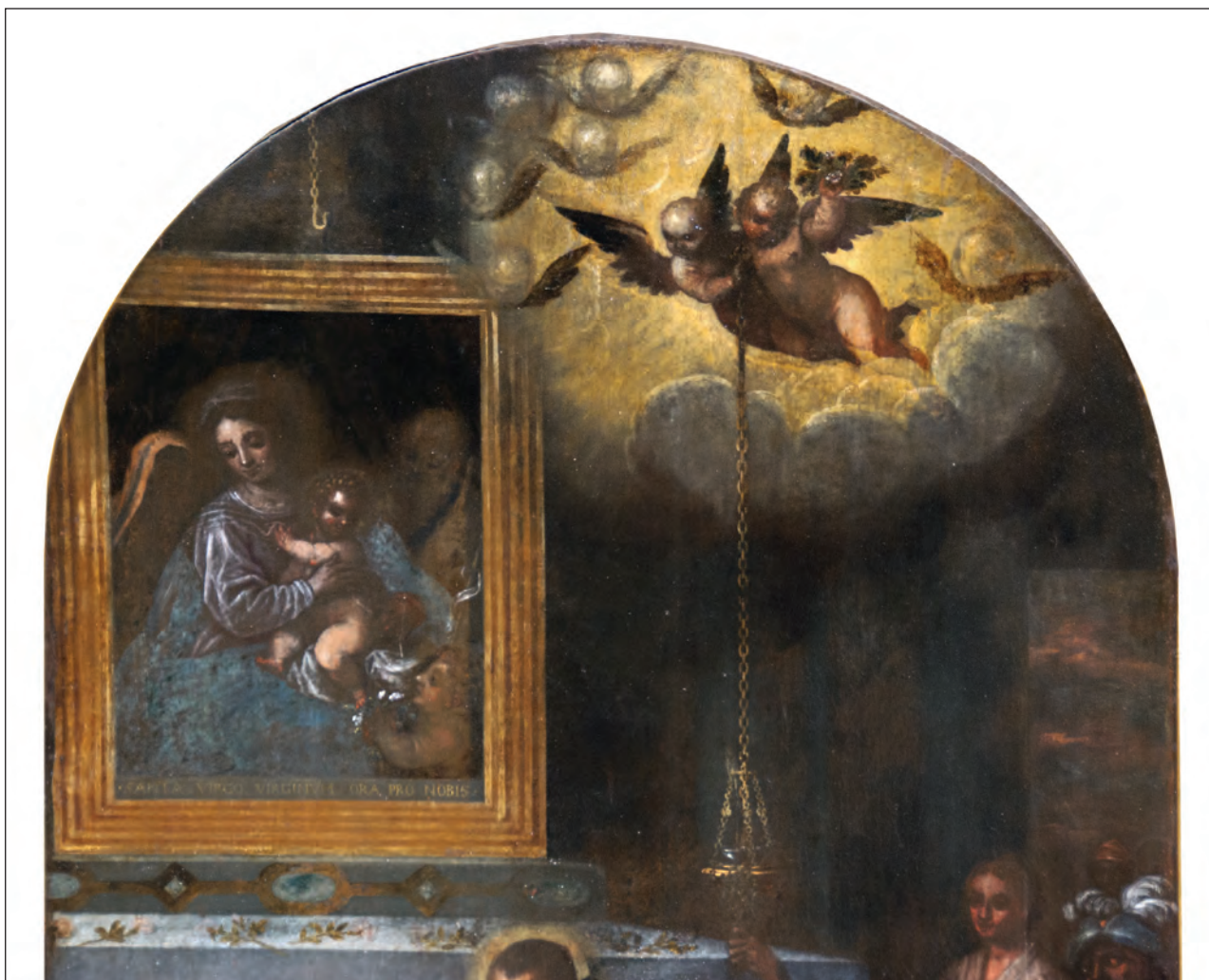
1625, je po naročilu rodbine Guano za njihovo kapelo v frančiškanski cerkvi Marijinega oznanjenja v Levantu Didakovo ozdravljenje bolnih upodobil tudi Bernardo Strozzi (1581–1641; za Strozzijevo sliko in njenega naročnika gl. Mortari, 1995, zlasti 158, kat. št. 150; Manzitti, 2013, 133, kat. št. 133).

Pietro Mera je torej prizor na oltarni sliki za koprške frančiškane naslikal v skladu z likovno tradicijo, ki se je v evropskem slikarstvu izoblikovala le približno tri desetletja poprej. Svetnika je upodobil z oljenko v levici, v trenutku, ko z desnico, na katero je nanesel čudežno olje, sega proti rami moškega, ki je v upanju na ozdravitev pokleknil predenj. Pri tem je sledil uveljavljenim kompozicijskim in motivnim elementom, ki so prisotni tudi na drugih upodobitvah svetnikovih ozdravitev. Kot večina sočasnih slikarjev²³ je dogajanje postavil

²² Za vprašanje atribucije fresk in študijskih risb Francescu Albaniju prim. zlasti Posner, 1971, 72, kat. št. 167s–168s; Puglisi, 1999, 116–117, kat. št. XII.

²³ Edini dokumentirani slike, ki ju poznam, na katerih Didakovo čudežno zdravljenje ni upodobljeno pred Marijinim oltarjem v cerkveni notranjščini, sta oltarna slika Giovannija Battista Trottija (1555–1611) iz cerkve sv. Vincencija v Cormanu, na kateri Didak ozdravlja mladega moškega v navzočnosti Marije z otrokom na oblakih (Milano, Pinacoteca Brera; za reprodukcijo prim. Fondazione Federico Zeri, št. 31747), in že omenjena slika Giovannija de Vecchia v kapeli sv. Didaka v samostanu Santa Maria in Aracoeli, na kateri prizorišče ni razvidno.

Sl. 9: Pietro Mera: Sv. Didak iz Alkale ozdravlja bolne, Koper, cerkev sv. Ane, detajl (foto: J. Košak)

Fig. 9: Pietro Mera: Miraculous Healing of St. Diego of Alcalá, Koper, Church of St Anne, detail (photo: J. Košak)

pred Marijin oltar, pogled nanj pa je zasnoval podobno kot Albani in Carracci, ki sta prizor naslikala frontalno, medtem ko je na delih drugih sočasnih slikarjev prizorišče z oltarjem podano od strani.

S frontalno postavitvijo je Mera podal bolj neposreden pogled na svetnika in dogajanje pred oltarjem. Oltar je pomaknil nekoliko v levo, na desni pa je upodobil manjšo skupino bolnih in opazovalcev, s čimer je razgibal in uravnotežil kompozicijo.

Pri izbiri tipa Marijine podobe na oltarju se je Mera nekoliko oddaljil od zasnov starejših in sočasnih slikarjev, ki so na to mesto praviloma umestili kip ali sliko stoječe ali sedeče Marije z otrokom (npr. Domenico Mona;

Carracci in Albani) ali liko Brezmadežne (npr. De Vos in po njem povzete ilustracije in grafični listi). Mariji z otrokom, ki je sicer sorodna Marijini podobi na ovalni sliki na freski v kapeli Herrera, je dodal Janeza Krstnika, Jožefa in Elizabeto,²⁴ pri čemer se je posredno navezal na priljubljen tip Marije z Jezusom in Janezom Krstnikom, ki ga je uvedel Rafael na slikah *Madonna della Sedia* (Firenze, Palazzo Pitti), *Madonna della Tenda* (München, Alte Pinakothek) in *Madonna della Rosa* (Madrid, Prado).²⁵

Medtem ko Merova slika v Kopru kaže posamezne kompozicijske in vsebinske paralele z upodobitvijo Didakove čudežne ozdravitve slepega v rimski kapeli Herrera, pa obenem izkazuje beneški slogovni značaj. Poleg

24 Elizabeta je zaradi slabega stanja ohranjenosti Merove slike zelo slabo vidna; še najbolj prepoznavna je njena oglavnica, ki obdaja potemnjen obris obraza ob Marijini desni rami.

25 Za izbor literature o tipologiji Rafaelovih upodobitev Marije z otrokom in Janezom Krstnikom in Svete družine in njihovih odmevih v zgodovini slikarstva gl. npr. Tarchiani, 1923; Salmi, 1968, 120–160; De Vecchi, 1981, 64–72; Joannides, 2004, 749–752; Dal Bello, 2012, zlasti 13–17; za Rafaelove Marije v reprodukcijiški grafiki gl. npr. Höper, 2001, zlasti 316–319.

Sl. 10: Sante Peranda: Sv. Didak iz Alkale ozdravlja bolne, Benetke, San Francesco della Vigna (foto: T. Košak)
Fig. 10: Sante Peranda: Miraculous Healing of St. Diego of Alcalá, Venice, San Francesco della Vigna (photo: T. Košak)

samega slogovnega izraza, ki razkriva sorodnosti s Palmo mlajšim in njegovim krogom, je izrazito beneških tudi več kompozicijskih značilnosti. S parom ženskih figur, ki jih je, s hrbtno obrnjenih proti gledalcu, postavil v ospredje prizora, je Mera sledil elementom, ki jih v beneškem slikarstvu druge polovice 16. in začetka 17. stoletja srečamo zelo pogosto, večkrat pa jih je uporabil tudi sam. Skoraj enako, a celopostavno figuro ženske z globokim izrezom na hrbtnu kot na koprski sliki je denimo naslikal na *Krstu v Jordanu* v baziliki Santi Giovanni e Paolo v Benetkah (sl. 7, 8). Sorodno drugim slikarjem Palmovega nasledstva pa je interpretiral tudi zgornji del prizora s podobama angelcov, ki sv. Didaku podajata oljenko (sl. 9).

Merovo prepričljivo oblikovanje detajlov na koprski sliki je razvidno kljub slabi ohranjenosti in potemnelim barvnim plastem. Posamezni predmeti, denimo oljen-

Sl. 11: Adriaen Collaert po Maartenu de Vosu: Sv. Didak iz Alkale ozdravlja bolne, bakrorez, detajl sl. 3
Fig. 11: Adriaen Collaert after Maarten de Vos: St. Diego of Alcalá's Miraculous Healing, engraving, detail of fig. 3

ka in čipke na oltarnem prtju, razkrivajo za nizozemsko-flamske slikarje značilen minuciozni slikarski rokopis, ki je sicer navzoč na Merovih kabinetnih delih, na oltarnih slikah pa ga srečamo precej redkeje; s podobno preciznostjo je denimo naslikal čipke na posteljnem pregrinjalu in vzorce na draperijah sv. Neže in sv. Gregorja na *Marijinem rojstvu* v Zadru (prim. zlasti Tomić, 2006, 266–268, kat. št. 101). Kot njegova kabinetna dela tudi koprski in zadrski slika pričata o tem, da se Mera nizozemsko-flamski likovni tradiciji, s katero je bil v neposrednem stiku pred odhodom v Benetke, ni nikoli povsem odpovedal.

Merovo eklektično združevanje slogovnih poudarkov in kompozicijskih elementov, značilnih za beneško, rimsko in flamsko slikarstvo, odpira tudi vprašanje likovnih virov oziroma vzorov za njegovo upodobitev sv. Didaka pri koprskih frančiškanih.

Čeprav kaže koprski slika paralele z Albanijevo in Carraccijevo fresko v kapeli Herrera, ki se ji Mera, kot rečeno, približa v zasnovi prostora in upodobitvi oltarja z Marijino sliko, nam Merovi biografski podatki in dosežanje vedenje o reprodukciji grafiki po freskah v kapeli Herrera ne omogočajo teze o neposrednem naslonu na njuno invencijo. Mera je v Rimu izpričan leta 1596

(prim. Hochmann, 2003, 644), torej več let preden je Carracci prejel naročilo za freske, najstarejša poznana oziroma dokumentirana grafična reprodukcija Carracci-jeve in Albanijeve upodobitve ozdravitve slepega pa je iz serije devetnajstih jedkanic Simona Guillaia (1618–1658), ki je leta 1646, torej več kot desetletje po koprski sliki, izšla pod naslovom *Vita di San Diego* (Annibale, 1986, 243–251).²⁶ Prizore v kapeli Herreri je domnevno po koncu prve tretjine 17. stoletja reproduciral tudi Giovanni Andrea Podestà (1608–1674); iz njegove serije jedkanic je danes poznan samo Čudež s cvetjem (Annibale, 1986, 252). Čeprav na podlagi trenutnega stanja raziskav o reprodukciji grafiki po freskah v kapeli Herrera ne moremo pojasniti kompozicijskih in motivnih paralel med Carracci-jevim in Albanije-vm prizorom Didakovega zdravljenja in Merovo kompozicijo, pa vendarle ne moremo povsem izključiti možnosti, da se je naslonil na kakšen drug neohranjen ali nedokumentiran grafičen list oziroma neohranjeno ali spregledano delo slikarja, ki je sledil Carracci-jevi in Albanije-vi shemi.

Oprijemljivejše so okoliščine Merovega naslona na upodobitve sv. Didaka v bližnjih Benetkah, kjer je češčenje tega svetnika na začetku 17. stoletja dokumentirano v okviru frančiškanskega reda in bratovščine (Cicogna, 1853, 596; Gallo, Neppi Scirè, 1994, 34).

Za najstarejšo ohranjeno in dokumentirano upodobitev sv. Didaka iz Alkale v Benetkah velja slika na oltarju kapele sv. Didaka v špitalski cerkvi San Giobbe, v kateri je bila leta 1610 ustanovljena bratovščina sv. Didaka (gl. Fondo Pallucchini, 93; Cicogna, 1853, 596–597; Gallo, Neppi Scirè, 1994, 34–36). Sliko svetnika, ki moli ob navzočnosti Žalostne Matere Božje, Ridolfi in Boschini pripisujeta Carlettu Caliariju (1570–ok. 1596), njuno atribucijo pa povzemajo tudi poznejši avtorji (Ridolfi, 1648, 342; Boschini, 1674, Sestier di Canareggio: 63; Zanetti, 1771, 3, 269–270; Fondo Pallucchini, 93), čeprav zgodovinske okoliščine kažejo na to, da bi bila lahko pridobljena šele ob ali po ustanovitvi bratovščine, torej po Caliarije-vi smrti (Gallo, Neppi Scirè, 1994, 36).²⁷

Na prelomu iz 16. v 17. stoletje sta bili naslikani tudi upodobitvi sv. Didaka za frančiškansko cerkev San Francesco della Vigna v Benetkah. Pendanta *Zamaknjenje sv.*

Didaka iz Alkale in *Sv. Bonaventura*, ki sta nekdanj vise- la nad glavnim oltarjem (prim. Boschini, 1674, Sestier di Castello: 41–42; Zanetti, 1771, 4, 320–321), naj bi Palma mlajši (glede na trenutno stanje raziskav) naslikal še pred koncem 16. stoletja (Onda, 2003, 129–130).²⁸ Za primerjavo z Merovo sliko v Kopru pa je pomembna zlasti oltarna slika Santa Perande (1566–1638) *Sv. Didak iz Alkale ozdravlja bolne* v kapeli sv. Didaka iz Alkale (sl. 10). Peranda, ki je za cerkev San Francesco della Vigna domnevno naslikal več del (prim. npr. Onda, 2003, 66, 69), je oltarno sliko sv. Didaka dokončal nekaj let pred velikim naročilom za serijo upodobitev Psihe za palačo rodbine Pico v Mirandoli, v okviru katerega je delal s svojim učiteljem Palmo mlajšim in ki mu je omogočilo, da se je za več let preselil na Picov dvor (za Picovo naročilo Pallucchini, 1981, 41; Martineli Braglia, 1987, 13–14).²⁹ Perandova kapela in oltarna slika sv. Didaka sta namreč že leta 1604 opisani v delu *Venetia, città nobilissima* (Sansovino, Stringa, 1604, 116v; prim. L'Occaso, 2015),³⁰ kar kaže tudi na to, da je Perandova slika, ki v okviru slikarjevega opusa in beneškega slikarstva še ni bila deležna podrobnejše obravnave, verjetno najstarejša upodobitev Didakovega zdravljenja v oltarnem slikarstvu v Benetkah; naslikal jo je, še preden sta prizore svetnikovega življenja in čudežev na freskah v kapeli Herreri v Rimu dokončala Albani in Carracci.

Peranda se je pri snovanju slike *Sv. Didak iz Alkale ozdravlja bolne* za cerkev San Francesco della Vigna naslonil na flamsko reprodukcijo grafiko. V zasnovi prostora, postavitvi oltarja in figur, najočitneje pa pri portalu na levem robu kompozicije s poudarjenim profiliranim timpanonom je sledil Collaertovemu bakrorezu (sl. 3, 11), ki je, kot rečeno, povzemal De Vosovo invencijo. Da se je Peranda naslonil na flamsko predlogo, ni nenavadno, saj so mu bili prizori Didakovega življenja in čudežev bržkone najbolj dosegli prav preko flamske reprodukcije grafike. Ker se je domnevno šolal tudi v delavnici v Benetkah delujočega Flamca Paola Fiamminga (1540–1596), je bil s flamskim slikarstvom tudi sicer v neposrednem stiku.³¹

Ob dejstvu, da je motiv Didakovega ozdravljenja bolnih v beneškem slikarstvu poznega 16. in začetka

26 *Vita di San Diego, dipinta nella Cappella di S. Giacomo de Spagnuoli in Roma da Anibale Carracci delineata et intagliata da Simone Guillaia, Roma Collignon* (Rim, 1646); reprodukcije Guillaianovih jedkanic so dosegljive na spletni fototeki Bibliotheca Hertziana: <http://foto.biblherz.it/exist/foto/i-raraview.xq?bhr=Dt+1240-2460+gr+raro> (18. 11. 2015).

27 Leta 1610, ko je bila v cerkvi San Giobbe ustanovljena bratovščina sv. Didaka iz Alkale, so svetniku posvetili kapelo, ki je bila prej zasebna kapela rodbine Testa. Vprašanje atribucije in datacije oltarne slike sv. Didaka ostaja odprto, saj slika še ni bila podrobneje analizirana (Gallo, Neppi Scirè, 1994, 34–36).

28 Zahvaljujem se patru Adrianu Campesatu, OFM, ki mi je omogočil ogled slik Palme mlajšega, ki sta danes v zakristiji.

29 Za temeljno novejšo literaturo o Santu Perandi gl. Marchiori Ascione, 1959, 126–133; Pallucchini, 1981, 41–44; Martineli Braglia, 1987; Pedrocchi, 2000, zlasti 25, 32; Meijer, 2001, 122–126; Rusca, 2001, 135–139; L'Occaso, 2015 (slednji z izčrpnim pregledom del in seznamom literature).

30 Sansovino, Stringa, 1604, 116v: ».../ la picciola Cappella, dedicata ultimamente a S. Didaco. La pala dell'altare è di mano del Peranda /.../«. Slika je kot Perandovo delo navedena tudi v poznejših topografskih pregledih slikarskih del v Benetkah (prim. Boschini, 1674, Sestier di Castello: 41–42; Zanetti, 1771, 4, 337), atribucija pa je bila sprejeta tudi v poznejši umetnostnozgodovinski literaturi (Pallucchini, 1981, 44; Onda, 2003, 72; prim. tudi Fondo Pallucchini, 119).

31 Redovnik, ki ozdravlja bolne, je upodobljen tudi na Perandi pripisani risbi (pripravljalni študiji) v zbirki Art Institute of Chicago, ki precej odstopa od njegove kompozicije v Vigni; gl. http://www.artic.edu/aic/collections/artwork/82332?search_no=2&index=0 (20. 11. 2015).

17. stoletja zelo redek, lahko domnevamo, da je imela Perandova slika sv. Didaka pri frančiškanih v Vigni pri snovanju (morda tudi pri odločitvi za motiv) oltarne slike v Kopru pomembno vlogo. Pietro Mera je Perandovo kompozicijo najverjetneje poznal, saj so za Vigno že ob koncu 16. in v prvem desetletju 17. stoletja delali slikarji, s katerimi je bil Mera neposredno povezan (poleg Palme mlajšega tudi Vassilacchi; gl. Onda, 2003, 70, 86, 129–130, 142). Domnevamo lahko, da je bil v času Perandovega bivanja v Benetkah in dela v Palmovi delavnici v stiku tudi s Perando. Za cerkev in samostan San Francesco della Vigna pa je Mera nenazadnje slikal tudi sam (prim. Boschini, 1674, Sestier di Castello: 42, 44–45; Zanetti 1771, 5, 500). Domnevno okrog leta 1620, torej bržkone še preden je prejel naročilo za cerkev sv. Ane v Kopru, je za Vigno naslikal delo *Sv. Frančišek priporoča Mariji bolno ženo*, ki visi na severni steni prezbiterija (prim. Onda, 2003, 89).³²

Morda bi lahko Didakovo kapelo in Perandovo sliko Didakovega zdravljenja v frančiškanski cerkvi San Francesco della Vigna poznal tudi naročnik Merove slike v Kopru. Naročilu slike in oltarja sv. Didaka v Kopru bi v tem primeru lahko botrovalo tudi češčenje tega svetnika v bližnjih Benetkah in redovne povezave z beneškimi frančiškani.³³

Primerjava Merove in Perandove upodobitve Didakovega čudežnega ozdravljenja bolnih pa vendarle razkrije relativno malo kompozicijskih paralel. Če je na Perandovi sliki pogled na oltar, podobno kot na njenih flamskih vzorih, podan od strani, je Mera, kot rečeno, Marijin oltar in dogajanje pred njim poudaril s frontalno zasnovo, na podlagi česar bi mogli domnevati, da Perandova slika ni mogla biti edini vzor za koprsko in da je

Mera vendarle sledil tudi neki drugi shemi, ki je v osnovi morda izvirala iz Albanijeve in Carraccijeve. Perandovemu prizoru se koprsko slika še najbolj približa v upodobitvi svetnika, ki z desnico sega k bolnikovim rami. Ker ima, podobno kot pri Perandi, tudi moški na Merovi sliki na desni rami rano in ker je Didak z roko bliže bolnikovim rami kot očem, lahko sklepamo, da je tudi na koprski sliki upodobljena ozdravitev bolnega oziroma poškodovanega in ne slepega moškega, kot je doslej veljalo v literaturi.³⁴ Na to kaže tudi primerjava z upodobitvami Didakovega ozdravljenja slepih, na katerih se svetnik z roko precej bolj nazorno približa očem. Nenavadno svetle roženice na koprski sliki, ki dajejo vtis, da je moški slep, pa bi lahko pripisali tudi slabi ohranjenosti barvnih plasti, saj ima podobno (čeprav manj izrazito) blede obarvane roženice tudi klečeči moški na desni.

V skladu z načeli tridentinskega koncila, ki je poudaril pomen češčenja svetnikov, se je upodabljanje španskega frančiškanskega redovnika Didaka iz Alkale v evropskem slikarstvu zelo hitro uveljavilo tako v okviru frančiškanskega reda kot tudi za potrebe afirmacije vloge, pobožnosti in moči posvetnih naročnikov in donatorjev. Oltarna slika Pietra Mere v Kopru kot edina dokumentirana upodobitev motiva Didakovega ozdravljenja bolnih v tem delu Istre potrjuje, da so koprski frančiškani ob naročilih nove opreme za samostansko cerkev sv. Ane med njeno prenovo v dvajsetih letih 17. stoletja sledili novim, a vendarle v okviru beneškega slikarstva že uveljavljenim ikonografskim smernicam. Pietro Mera je beneški slogovni izraz in ikonografske vzore združil z rimskimi in severnjaškimi kompozicijskimi in motivnimi elementi ter le štiri desetletja po Didakovi kanonizaciji zanje prepričljivo upodobil enega njegovih čudežev.

32 Boschini pripisuje Pietru Meri v cerkvi in samostanu San Francesco della Vigna več slik: Marijo z otrokom in svetniki (sv. Frančiškom, Dominikom, Janezom Krstnikom in Janezom Evangelistom), ki je visela v prezbiteriju, sliko sv. Frančiška v zakristiji in »molti Beati della Religione Francescana, di mano di Pietro Mera« v samostanu (Boschini, 1674, Sestier di Castello: 42, 44–45). Obseg naročil in kronologija del, ki jih je Pietro Mera naslikal za frančiškanski samostan San Francesco della Vigna sta v veliki meri neraziskana, zaradi česar ne moremo z gotovostjo potrditi, da je Mera za Vigno delal, preden je prejel naročilo iz Kopra. V prid tej tezi za zdaj govorita okvirna datacija slike s sv. Frančiškom okrog 1620 in podatek, da naj bi za samostan naslikal večje število del, kar kaže na to, da je od samostana verjetno pridobil več naročil.

33 Mera je koprsko sliko naslikal le leto pred izbruhom velike epidemije kuge v Benetkah leta 1630 oziroma v istem letu, ko je bila epidemija že v razmahu v sosednji Lombardiji (Casoni, 1830; Lane, 1991, 463). Morda je na izbor motiva čudežnega ozdravljenja in upodobitev sv. Didaka, ki so ga častili v eni od beneških špitalskih cerkev vplival tudi ta dogodek. Zahvaljujem se Heleni Seražin, ki me je prijazno opozorila na možnost vpliva epidemije kuge na naročilo. Za sugestije o okoliščinah redovnih naročil in diskusije o svetniški ikonografiji se zahvaljujem Ani Lavrič in Blažu Resmanu.

34 Da je upodobljeno ozdravljanje slepega, omenja že Alisi (1910, 18), po njem pa povzema domala vsa poznejša literatura. Janez Mikuž (1973, 44) podaja napačen opis, da svetnik »/.../ z desnico nosi olje iz svetilke na oči slepca, ki kleči na levi, in ga tako zdravi«. Brejc (1983, 136) navaja, da pred Didakom kleči »slep starec«, kot Ozdravljanje slepega pa prizor naslavlja tudi Craievich 1999a, 66.

ST. DIEGO OF ALCALÁ'S MIRACULOUS HEALING.
 THE ALTAR PAINTING BY PIETRO MERA IN THE CHURCH OF ST. ANNE
 IN KOPER AND ITS STYLISTIC AND ICONOGRAPHIC CONTEXT

Tina KOŠAK

ZRC SAZU, France Stele Institute of Art History, Novi trg 2, 1000 Ljubljana
 University of Maribor, Faculty of Arts, Koroška cesta 160, 2000 Maribor
 e-mail: tkosak@zrc-sazu.si

SUMMARY

The article discusses altar painting St. Didacus of Alcalá's Miraculous Healing in the Franciscan Church of St. Anne in Koper. The depiction of the Franciscan friar St. Didacus (Diego) of Alcalá, healing the sick and crippled in front of Mary's altar, is a signed and dated (1629) work by Pietro Mera (c. 1577/78–1644), Venetian painter of Netherlandish origin, who was also known as Il Fiammingo. The article provides an iconographic and stylistic analysis and comparison of Mera's painting in Koper with other known depictions of St. Didacus' healing in Venetian, Roman and Flemish art around 1600. The altar was most probably commissioned during the renovation of the monastery church in the 1620s. Its subject confirms that commissioning new furnishings, Franciscan friars in Koper followed relatively new iconographic patterns, which by then had, however, been already established in Venice. Mera's painting reveals several compositional parallels with Francesco Albani and Annibale Carracci's fresco of St. Didacus of Alcalá Healing a Blind Man in Herrera Chapel in Rome. More direct influence for the Koper painting, however, came from Venetian altar painting. In Venice, where the cult of St. Didacus of Alcalá was promoted by the Franciscan order as well as by the Confraternity of St. Didacus (founded at the Church of S. Giobbe), the first depictions of the saint date to the end of the 16th century, but are relatively rare. In St. Didacus' chapel in the Franciscan church San Francesco della Vigna, the altar painting St. Didacus of Alcalá's Miraculous Healing by Sante Peranda (1566–1638) was documented as early as 1604. Since Mera himself also worked for Friars in Vigna, he must have known Peranda's painting. Moreover, the commissioner of the painting in Koper could have been familiar with the painting in Vigna as well. We can thus assume that Peranda's St. Didacus of Alcalá's Miraculous Healing in San Francesco della Vigna inspired and directly influenced Mera's altar painting of the same subject in Koper.

Keywords: painting, Koper, Church of St. Anne, iconography, saints, St. Didacus (Diego) of Alcalá (c. 1400–1463), Franciscan order, 16th century, 17th century, Venice, Flemish painting, Pietro Mera (c. 1577/1578–1644), Sante Peranda (1566–1638)

VIRI IN LITERATURA

- Alisi, A. [Sennio, I / Leiss, A.]. (2006):** Cerkev in samostan svete Ane v Kopru. Muzej umetnin. Nova Gorica, Branko.
- Alisi, A. [Sennio, I]. (1910):** La Chiesa ed il Convento di S. Anna in Capodistria. Un museo d'arte. Capodistria, Carlo Priora.
- Alisi, A. [Sennio, I]. (1955/1972):** Pirano. La sua chiesa, la sua storia. S. I.
- Allegri, G., L'Occaso, S. (2005):** Le opere d'arte della chiesa di Sant'Anna. V: Histria. Opere d'arte restaurate. Da Paolo Veneziano a Tiepolo. Trieste, Electa, 87–98.
- Aloisi, S. (2014):** Pietro Mera il "Fiammingo". Dipinti per il Friuli. Atti dell'Accademia San Marco di Portofino, 16, 549–564.
- Angulo Iñiguez, D. (1981):** Murillo. 1–3. Madrid, Espasa-Calpe.
- Annibale (1986):** Annibale Carracci e i suoi incisori. Roma, Ministero per i Beni culturali e ambientali- Istituto nazionale per la grafica.
- Anselmi, A. (2005):** Theaters for the Canonization of Saints. V: Tronzo, W. (ur.): St. Peter's in the Vatican. Cambridge et al., Cambridge University Press, 244–269.
- Art Institute of Chicago Collections:** Sante Peranda. Monastic Healing. http://www.artic.edu/aic/collections/artwork/82332?search_no=2&index=0 (20. 11. 2015).
- Bean, J., Turčić, L. (1982):** 15th and 16th Century Italian Drawings in the Metropolitan Museum of Art. New York, Metropolitan Museum of Art.
- Benati, D. (2013):** "...Sperando far Cosa Meglio della Prima". V: Diotallevi, D. & R. Battistini (ur.): Guido Reni–la Consegna delle chiavi. Un capolavoro ritorna. Fano, Pinacoteca San Domenico.
- Bergamini, G. (1995):** La pittura del Seicento in Friuli. V: Furlan, C. (ur.): Antonio Carneio nella pittura veneziana del Seicento. Milano, Electa.
- Bernardi, J. (1866):** Lettere sull'Istria. Capodistria, G. Tondelli.
- Blume, D. (2011):** Der Orden und die Bilder. V: Stiegemann, C., et al. (ur.): Franziskus – Licht aus Assisi. Katalog zur Ausstellung im Erzbischöflichen Diözesanmuseum und im Franziskanerkloster Paderborn. München, Hirmer, 114–123.
- Boschini, M. (1674):** Le ricche minere della pittura Veneziana. Compendiosa informazione di Marco Boschini. Venezia, Francesco Nicolini.
- Bracci, S., Pozzebon, A. (2015):** Serafska nebesa. Frančiškanski svetniki in blaženi. Ljubljana, Brat Frančišek.
- Bralić, V., Kudiš Burić, N. (2006):** Slikarska baština Istre. Djela štafelajnog slikarstva od 15. do 18. stoljeća na području Porečko-pulske biskupije. Zagreb, Institut za povijest umjetnosti; Rovinj, Centar za povijesna istraživanja.
- Brejc, T. (1983):** Slikarstvo od 15. do 19. stoletja na Slovenski obali. Topografsko gradivo. Koper, Lipa.
- Case, T. E. (1983):** San Diego and His Biographers. The Journal of San Diego History, 29, 4, 235–246.
- Case, T. E. (1988):** The Year 1588 and San Diego de Alcalá. The Journal of San Diego History, 34, 1, 16–28.
- Case, T. E. (1998):** La Historia de San Diego de Alcalá. Su vida, su canonization y su Legado / The Story of San Diego de Alcalá. His Life, his Canonization and his Legacy. Madrid, Univesidad de Alcalá.
- Casoni, G. (1830):** La peste di Venezia nel MDCXXX. Origine della erezione del tempio a S. Maria della Salute. Venezia, Tipografia di Alvisopoli.
- Cicogna, E. A. (1853):** Delle Inscrizioni veneziane raccolte ed illustrate da Emmanuele Antonio Cicogna. Volume VI. Venezia, La Tipografia Andreola.
- Coulson, J. (1958):** The Saints. A Concise Biographical Dictionary. London, Burns & Oates.
- Craievich, A. (1999a):** Pietro Mera, 1574–1644. San Diego d'Alcalá guarisce il cieco. V: Pavanello, G. & M. Walcher (ur.): Istria. Città maggiori. Capodistria, Parenzo, Pirano, Pola. Opere d'arte dal Medioevo all'Ottocento. Trieste, Università degli Studi; Mariano del Friuli (GO) – Edizioni della Laguna, 66–68, kat. št. 67.
- Craievich, A. (1999b):** Odorico Politi (?), San Cristoforo i San Diego, V: Pavanello, G. & M. Walcher (ur.): Istria. Città maggiori. Capodistria, Parenzo, Pirano, Pola. Opere d'arte dal Medioevo all'Ottocento. Trieste, Università degli Studi; Mariano del Friuli – Edizioni della Laguna, 208, kat. št. 386.
- Dal Bello, M. (2012):** Raffaello. Le Madonne. Città del Vaticano, Libreria Editrice Vaticana.
- Dandele, T. J. (2001):** Spanish Rome 1500–1700. New Haven, Yale University Press.
- Daniel, L. (1996):** Tesori di Praga. La pittura veneta del '600 e del '700 dalle collezioni nella Repubblica Ceca. Milano, Electa.
- Darovec, D. (ur.) (2001):** Paolo Naldini: Cerkveni krajepis ali opis mesta in škofije Justinopolis, ljudsko Koper. Koper, Založba Annales & Škofija Koper.
- De Grassi, M. (1999):** Intagliatore Friulano (?), meta secolo XVII. Alessio Guzzi, prima meta XVIII. secolo. Altare di San Diego. V: Pavanello, G. & M. Walcher (ur.): Istria. Città maggiori. Capodistria, Parenzo, Pirano, Pola. Opere d'arte dal Medioevo all'Ottocento. Trieste, Università degli Studi; Mariano del Friuli (GO) – Edizioni della Laguna, 66–67.
- De Maere, J., Wabbes, M. (1994):** Illustrated Dictionary of 17th Century Flemish Painters, 1–3, Brussels, La Renaissance du Livre.
- De Vecchi, P. (1981):** Raffaello. La pittura. Firenze, Giunti Martello.
- Diels, A., Leesberg, M. (2005):** The Collaert Dynasty. Part IV. The New Hollstein Dutch & Flemish Etchings, Engravings and Woodcuts. Roosendaal, Koninklijke van Poll.
- Donzelli, C., Pilo, G. M. (1967):** I pittori del Seicento veneto. Firenze, Sandron.

- Dragutinac, M. (1979):** Didak, redovnik. V: Badurina, A. (ur.): Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva. Zagreb, Liber, 202.
- Faggin, G. T. (1964):** Pietro Mera. Un paesaggio. *Arte Veneta*, 18, 172–173.
- Fantelli, P. L. (2000):** Padova 1650–1700. V: Pirovano, C. (ur.): La Pittura nel Veneto. Il Seicento. Tomo primo. Milano, Electa, 155–182.
- Favaro, E. (1975):** L'arte dei pittori in Venezia e i suoi statuti. Firenze, Olschki.
- Fokker, T. H. (1931):** Werke niederländischer Meister in den Kirchen Italiens. Den Haag, Nijhoff.
- Fondo Palluchini:** Fondazione Giorgio Cini, Venezia. Fototeca, Fondo Palluchini, fascikla 93 (Veronese), 119 (Seicento, P).
- Fototeca Fondazione Zeri:** Fondazione Zeri, Università Bologna. Delno dostopno na: http://catalogo.fondazionezeri.unibo.it/hp.jsp?decorator=layout_S2&apply=true (19. 11. 2015).
- Frabetti, G. (1978):** L'autunno dei manieristi a Ferrara. Ferrara, Cassa di risparmio di Ferrara.
- Gallo, A., Nepi Scirè, G. (1994):** Chiesa di San Giobbe. Arte e devozione. Venezia, Marsilio.
- Galesino, P. (1589):** La vita i miracoli et la canonizatione di San Diego d'Alcala d'Henares divisa in tre parti et tradotta nella lingua Italiana da Francesco Auanzi. Roma, Domenico Basa.
- Hager, H. (1962):** Die Anfänge des italienischen Altarbildes. Untersuchungen zur Entstehungsgeschichte des toskanischen Hochaltarretabels. München, Schroll (Römische Forschungen der Bibliotheca Hertziana, 17).
- Hernández Perera, J. (1965):** Zurbarán y San Diego. *Goya. Revista de arte*, 64/65, 232–241.
- Hochmann, M. (2003):** Hans Rottenhammer and Pietro Mera. Two Northern Artists in Rome and Venice. *The Burlington Magazine*, 45, 1206, 641–645.
- Hochmann, M. (2013):** Hans Rottenhammer e Pietro Mera. Cabinet Paintings tra Venezia e Roma. V: Corsato, C. & B. Aikema (ur.): Alle origini dei generi pittorici fra l'Italia e l'Europa. Ca. 1600. Treviso, Zed Edizioni (Festina Lente. Miscellanea: 1).
- Höper, C., et al. (2001):** Raffael und die Folgen. Das Kunstwerk in Zeitaltern seiner graphischen Reproduzierbarkeit. Stuttgart, Staatsgalerie.
- Hoyer, S. A. (2005a):** Seznam iz Kopra, Isole in Pirana umaknjenih umetnin. V: V Italiji zadržane umetnine iz Kopra, Isole, Pirana / Le opere d'arte di Capodistria, Isola, Pirano trattenute in Italia / Art works from Koper, Izola, Piran retained in Italy. Piran, Zavod za kulturno dediščino–Območna enota Piran; Ljubljana, Ministrstvo za kulturo, 22–29.
- Hoyer, S. A. (2005b):** V Italiji ostale umetnine iz Kopra, Isole in Pirana. V: V Italiji zadržane umetnine iz Kopra, Isole, Pirana / Le opere d'arte di Capodistria, Isola, Pirano trattenute in Italia / Art works from Koper, Izola, Piran retained in Italy. Piran, Zavod za kulturno dediščino–Območna enota Piran; Ljubljana, Ministrstvo za kulturo, 14–21.
- Ide, A. F. (1976):** San Diego. The Saint and the City. *The Journal of San Diego History*, 22, 4, 21–25.
- Joannides, P. (2004):** Raphael. A Sorority of Madonnas. *The Burlington Magazine*, 146, 749–752.
- Kasper, W. (ur.) (1993–2001):** Lexikon für Theologie und Kirche. 1–12. Freiburg, Herder.
- L'Occaso, S. (2015):** Peranda, Sante. V: Dizionario Biografico degli Italiani. 82. [http://www.treccani.it/enciclopedia/sante-peranda_\(Dizionario-Biografico\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/sante-peranda_(Dizionario-Biografico)/) (20. 11. 2015).
- Lavrič, A. (1986):** Vizitacijsko poročilo Agostina Valiera o Koprski škofiji iz leta 1579 / Istriae visitatio apostolica 1579 visitatio iustinopolitana Augustini Valerii. Ljubljana, ZRC SAZU.
- Limentani Viridis, C., Banzato, D. (1990):** Fiamminghi. Arte fiamminga e olandese del Seicento nella Repubblica Veneta. Milano, Electa.
- Lane, F. C. (1991):** Storia di Venezia. Torino, Einaudi.
- Lorenzetti, G. (1974):** Venezia e il suo estuario. Guida storico-artistica. Trieste, Lint.
- Mâle, E. (1932):** L'art religieux après le Concile de Trente. Étude sur l'iconographie de la fin du XVIe siècle, du XVIIe, du XVIIIe siècle. Italie, France, Espagne, Flandres. Paris, Colin.
- Manara, F. (1910):** Il convento di Sant'Anna a Capodistria. V: Miscellanea di studi in onore di Attilio Hortis. Trieste, Caprin, 333–336.
- Mancini, V. (2013):** Circoncisione. Battesimo di Cristo. Pietro Mera. V: Pavanella, G. (ur.): La basilica dei Santi Giovanni e Paolo. Pantheon della Serenissima. Venezia, Fondazione Cini, 342–343.
- Manzitti, C. (2013):** Bernardo Strozzi. Torino, Alleanza.
- Manzuoli, N. (1611):** Nova descrizione della Provincia dell'Istria. Con la vita delli santi, et sante di detta provincia raccolte dalle leggende loro antiche. Autentiche conservate nelli archivi delle chiese, nelle quali risposano le reliquie loro. Venetia, Giorgio Bizzardo.
- Marchiori Ascione (1959):** Sante Peranda alla Mirandola e a Modena. *Arte Veneta*, 12, 126–133.
- Marquez, M. M., Valdivieso, E. (ur.) (1982):** Bartolomé Esteban Murillo. 1617–1682. Madrid, Prado-London, Royal Academy of Arts.
- Martineli Braglia, G. (1987):** Sante Peranda. Un pittore alle corti dei Pico e degli Este. Modena, Aedes Muratoriana.
- Mason Rinaldi, S. (1984):** Palma il Giovane. L'opera completa. Milano, Electa.
- Meijer, B. W. (2000):** Pietro Mera e le Metamorfosi di Ovidio. V: Terraroli, V., Varallo, F. & L. De Fanti (ur.): L'arte nella storia. Contributi di critica e storia dell'arte per Gianni Carlo Sciolla. Milano, Skira, 275–283.
- Meijer, B. W. (2001):** Some paintings by Sante Peranda. V: Damian Dombrowski (ur.): Zwischen den Welten.

Beiträge zur Kunstgeschichte für Jürg Meyer zur Capellen. Festschrift zum 60. Geburtstag. Weimar, VDG.

Mikuž, J. (1973): Petrus Mera v Kopru. Obala. Revija za družbeno-gospodarska vprašanja in kulturo, 22, 144–45.

Mirković, M. (2000): Franjevačka ikonografija i ikonologija prostora. V: Mirković, M. & F. E. Hoško (ur.): Mir i dobro. umjetničko i kulturno naslijeđe hrvatske franjevačke provincije Sv. Ćirila i Metoda. Zagreb, Galerija Klovićevi dvori, 131–147.

Mortari, L. (1995): Bernardo Strozzi. Roma, De Luca.

Moschini, G. (1815): Guida per la città di Venezia all'amico delle belle arti. 1–4. Venezia, Alvisopoli.

Murovec, B. (2000): Zbirka slik v frančiškanskem samostanu v Ljubljani. V: Krajnc, S. (ur.): Frančiškani v Ljubljani. Samostan, cerkev in župnija Marijinega oznanjenja. Ljubljana, Skušek, 347–373.

Naldini, P. (1700): Corografia ecclesiastica o sia descrizione della città e della diocesi di Giustinopoli detto volgarmente Capo d'Istria. Bologna, Forni editore.

Navarrete Prieto, B., Pérez Sánchez, A. E. (2009): El joven Murillo. Bilbao, Museo de Bellas Artes de Bilbao.

Navernik, I. (2012): Frančiškanski samostan svete Ane v Kopru. Koper, Frančiškanski samostan.

Onda, S. (2003): La chiesa di San Francesco della Vigna. Guida artistica. Venezia, San Francesco della Vigna.

Pallucchini, R. (1981): La pittura veneziana del Seicento. 1–2. Milano, Alfieri.

Pascual Chenel, Á., Rodriguez Rebollo, Á. (2014): Vicente Carducho and drawings of the "Life and posthumous miracles of St. Diego of Alcalá". Master Drawings, 52, 481–496.

Pavanello, G. (2005): Istria e Dalmazia. Lettere a Giuseppe Fiocco. Arte a Friuli, Arte a Trieste, 24, 164–174.

Pavanello, G., Walcher, M. (ur.) (1999): Istria. Città maggiori. Capodistria, Parenzo, Pirano, Pola. Opere d'arte dal Medioevo all'Ottocento. Trieste, Università degli Studi; Mariano del Friuli (GO)-Edizioni della Laguna.

Pavanello, G. (ur.) (2013): La basilica dei Santi Giovanni e Paolo. Pantheon della Serenissima. Venezia, Fondazione Cini.

Pedrocco, F. (2000): Venezia. V: Pirovano, C. (ur.): La Pittura nel Veneto. Il Seicento. Tomo primo. Milano, Electa, 13–119.

Petricioli, I. (1980): Stalna izložba crkvene umjetnosti Zadar. Zadar, Stalna izložba crkvene umjetnosti.

Pignatti, T. (1965): La Fraglia dei pittori di Venezia. Bollettino dei Musei Civici Veneziani, 10, 16–39.

Posner, D. (1960): Annibale Carracci and His School. The Paintings of the Herrera Chapel, Arte antica e moderna. Rivista degli Istituti di Archeologia e di Storia dell'Arte dell'Università di Bologna e dei Musei del Comune di Bologna, 12, 397–412.

Posner, D. (1971): Annibale Carracci. A Study in the Reform of Italian Painting around 1590. New York, Phaidon.

Prohinar, V. (2005): Samostan sv. Ane v Kopru /EŠD 3775/. Zgodovinski oris, topografski opis, stavbno-zgodovinski razvoj, predvidene raziskave in spomeniško-varstvena izhodišča za preno. Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta (tipkopis diplomske naloge).

Puglisi, C. (1999): Francesco Albani. New Haven et al., Yale University Press.

Puppi, L. (1968): Documenti inediti per la pittura veneta del Seicento. Pietro Mera. Bollettino dei Musei Civici Veneziani, 13, 2, 27–31.

Pusterla, G. (1846): Al Dr. Pietro Kandler. Istria, 1, 51–52.

Ramaix, I. (2003): Johann Sadeler I. The Illustrated Bartsch. New York, Abaris Books.

Rapozo Gallery: Pietro Mera, 1570-1639. Design for an Altarpiece. Saint Anthony of Padua, Saint Augustine. Rapozo Art Gallery, London-New York. <http://www.rapozo-gallery.com/2015/08/29/pietro-mera-1570-1639-design-for-altarpiece-saint-anthony-of-padua-saint-augustine/> (6. 11. 2015).

Repanić Braun, M. (2004): Barokno slikarstvo u hrvatskoj franjevačkoj provinciji sv. Ćirila i Metoda. Zagreb, Institut za povijest umjetnosti.

Ridolfi, C. (1648): Le maraviglie dell'arte. Ouero le vite de gl'illustri pittori veneti e dello Stato. Venetia, Battista Sgaua.

Rincón García, W. (2004): Iconografía de San Diego de Alcalá. Anales Complutenses, 16, 23–107.

Rizzi, A. (1969): Storia dell'arte in Friuli. Il Seicento, Udine, Del Bianco.

RKD artists: RKD artists database. <https://rkd.nl/nl/explore/artists/Meert%2C%20Pieter> (7. 11. 2015).

Robertson, C. (2008): The Invention of Annibale Carracci. Milano, Silvana Editoriale (Studi della Bibliotheca Hertziana, 4).

Rossi, F. (2007): Dal Repertorio della pittura fiamminga e olandese in Veneto. Segnalazioni per Pozzoserato, Mera, Régnier nelle collezioni del Museo di Castelvecchio. Verona Illustrata, 20, 59–65.

Rusca, W. (2001): Alcune novità per Sante Peranda, pittore veneziano. Arte documento, 15, 135–139.

Sabatelli, G. V. (1964): Diego di Alcalá. V: Bibliotheca sanctorum. 4. Roma, Istituto Giovanni XXIII nella Pontificia Università Lateranese, 606–608.

Salmi, M. (1968): Raffaello. L'opera, le fonti, la fortuna, 1–2. Novara, De Agostini.

Sansovino, F., Stringa, G. (1604): Venetia città nobilissima et singolare. Descritta già in 14. libri da m. Francesco Sansouino. Tt hora con molta diligenza corretta, emendata, e più d'un terzo di cose nuove ampliata dal M.R.D. Giouanni Stringa. Venezia, Altobello Salicato.

Santangelo, A. (1935): Inventario degli oggetti d'arte d'Italia, 5. Provincia di Pola. Roma, Libreria dello Stato.

Santangelo, A. (1936): Cividale. Catalogo delle cose d'arte e di antichità d'Italia. Roma, Libreria dello Stato.

Sedulius, H. (1613): *Historia seraphica vitae Francisci Assisiatis, illustriumq. Virorum et feminarum, qui ex tribus eius ordinibus relati sunt inter sanctos. Item illustria martyria FF. Minorum Provinciae inferioris Germaniae, ab haereticis, christianae religionis ergo crudeliter interfectorum.* Antverpiae 1613.

Smolik, M. (2000): Sv. Didak (Diego). V: Smolik, M. (ur.): *Leto svetnikov.* 4. oktober–december. Celje, Mohorjeva družba.

Škofljanec, J. (2008): *Observanti province sv. Križa in slovenske pokrajine od konca 15. do srede 18. stoletja, Ljubljana, Univerza v Ljubljani (tipkopis doktorske disertacije).*

Tarchiani, N. (1923): Raffaello. Le Maddonne. Firenze, Alinari.

Terzaghi, M. C. (2007): Caravaggio, Annibale Carracci, Guido Reni tra le ricevute del Banco Herrera & Costa. Roma, L'Erma di Bretschneider (LermArte, 1).

Thieme, U., Becker, F. (1930): *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart.* 24 (ur. Hans Vollmer), 332–333 (Meer; Meere; Meeren).

Thomas, S. F. (ur.) (1997): *Butler's Lives of the Saints.* New Full Edition. November (11). Collegeville, Minnesota, Burns & Oates.

Thurston, H., Attwater, D. (ur.) (1965): *Butler's Lives of Saints.* Westminster, Christian Classics.

Tomić, R. (2002): *Splitska slikarska baština. Splitski slikarski krug u doba mletačke vladavine.* Zagreb, Matica hrvatska.

Tomić, R. (2006): *Pietro Mera. Rođenje Bogorodiце sa sv. Janjom i sv. Grgurom Papom.* V: Hilje, E. & R. Tomić: *Umjetnička baština zadarske nadbiskupije.*

Slikarstvo. Zadar, Zadarska nadbiskupija, 266–268, kat. št. 101.

Tutino, S. (2014): A Spanish Canonist in Rome. Notes on the Career of Francisco Peña. *California Italian Studies*, 5/1, 2014, 414–430.

Vannugli, A. (2009): *Frați Minori tra i selvaggi. La Predica di san Diego d'Alcalà nelle Canarie secondo Pier Francesco Alberti e Annibale Carracci.* V: Tosini, P. (ur.): *Arte e committenza nel Lazio nell'età di Cesare Baronio.* Roma, Gangemi, 179–197.

Villa, G. C. F. (2000): *Treviso.* V: Pirovano, C. (ur.): *La Pittura nel Veneto. Il Seicento. Tomo Primo.* Milano, Electa, 1, 183–226.

Villalon, L. J. A. (1997): San Diego de Alcalá and the Politics of Saint-Making in Counter-Reformation Europe. *The Catholic Historical Review*, 83, 4, 691–715.

Wurzbach, A. (1906–1911): *Niederländisches Künstler-Lexikon.* 1–3. Wien, Halm & Goldmann.

Zanetti, A. M. (1771): *Della pittura veneziana e delle opere pubbliche de' veneziani maestri.* Libri V. Venezia, Giambattista Abrizzi.

Zani, P. (1819–1823): *Enciclopedia metodico-critica ragionata delle Belle arti.* 1–28. Parma, Tip. Ducale.

Zimmermanns, K. (1994): *Didacus (Diego) von Alcalá, Lexikon der christlichen Ikonographie, 6. Ikonographie der Heiligen. Crestentianus von Tunis bis Innocentia.* Rom-Freiburg et al., Herder (1. izdaja 1974), 54–56.

Zweite, A. (1968): *Beobachtungen zu einem Vita-Retabel von Marten de Vos. Die Heiligen Franziskus von Assisi und Diego von Alcalá, Jaarboek van het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten,* 81–129.

Zweite, A. (1980): *Marten de Vos als Maler. Ein Beitrag zur Geschichte der Antwerpener Malerei in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts.* Berlin, Mann.

original scientific article
received: 2015-05-09

DOI: 10.19233/ASHS.2016.4

DELIMITATIONS REGARDING FISHING IN THE ADRIATIC SEA BETWEEN KINGDOM OF SERBS, CROATS AND SLOVENES AND KINGDOM OF ITALY AFTER THE FIRST WORLD WAR. THE BRIJUNI CONVENTION FROM 1921

Sanja REITER

Ulica IX 57, Kožino, 23 000 Zadar, Croatia
e-mail: sanja.reiter@gmail.com

ABSTRACT

This paper deals with delimitations in the Adriatic sea after the signing of the Brijuni Convention in 1921 between Kingdom of Italy and Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes. The author analyses the Italian version of the agreement in accordance with the attached map. Analysis of the Brijuni Convention provides an insight into Adriatic fishing policy during the first decades of the 20th century as well as into complex relations between the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes and the Kingdom of Italy.

Keywords: Adriatic Sea, Brijuni Convention, fishing, Kingdom of Italy, Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, 1921

DELIMITAZIONI RELATIVE ALLA PESCA NEL MARE ADRIATICO TRA IL REGNO DEI SERBI, CROATI E SLOVENI E REGNO D' ITALIA DOPO LA PRIMA GUERRA MONDIALE. L'ACCORDO DI BRONI DAL 1921

SINTESI

L'articolo tratta delimitazioni nel Mare Adriatico dopo la firma dell' Accordo di Brioni nel 1921 tra Regno d' Italia e Regno dei Serbi, Croati e Sloveni. Viene analizzata la versione italiana dell' accordo in conformità con la mappa allegata. Analisi dell' Accordo di Brioni offre una panoramica su questioni di pesca nel Mare Adriatico, nonché delle relazioni complesse tra il Regno dei Serbi, Croati e Sloveni e il Regno d' Italia nei primi decenni del XX secolo.

Parole chiave: Accordo di Brioni, Mare Adriatico, pesca, Regno d' Italia, Regno dei Serbi, Croati e Sloveni, 1921

INTRODUCTION¹

Management of the Adriatic Sea has been the subject of interest of its eastern and western lords since the Antique. With the development of technology and the shipping industry the need for legal regulations for managing its resources was growing. First legal frameworks for managing the resources of the Adriatic were found in the Early Modern Age when the coastal municipalities were granted the right of exclusive fishing within one mile of their coastline, as well as the ability to lease the same right to certain subjects (Sambrailo, 1985). However, the legal framework was not always respected. Disputes over fishing usually arose because of undefined limits of the territorial waters of the Adriatic communes and municipalities². Although the need to protect the local fishermen, and thus to protect a country's economy, has become an important element of the internal and foreign policy during the first Austrian rule in the Adriatic (1797 – 1805), the first significant decree was issued by the French administration in 1808. Today it is known as Dandolo's decree³. The content of the Decree was implemented upon the departure of the French and for a long period after that. The fact that most of the provisions adopted during the 19th and the beginning of the 20th century referred to it testifies to its importance (Reiter, 2015). After the defeat of the French and their departure from Dalmatia, the Austrian Empire regained the authority over the territory and its territorial gains were confirmed at the Congress of Vienna in 1815. During the twenties of the 19th century, the government in Dalmatia issued a proclamation which banned fishing to foreign fishermen within a mile from the coast. The provision was expanded in 1833 with the declaration of the decree prohibiting trawling within two miles of the coast and in channels narrower than three miles (Basioli, 1973). The next provision that was important for Dalmatia was adopted in 1835 when the government issued *Regolamento per la pesca disciplinare di mare sulle Costa del Golfo Adriatico* (SAZ, 386, 42, 24.) A free fishing zone was declared within the distance of one mile from the coast, where the right was given to the inhabitants of the coastal zone. The provision was expanded so that the local population was restricted to fishing along the coast of the municipality to which they belonged.

The second half of the 19th century witnessed the significant change of the geopolitical situation in the Adriatic when it became an important factor in the foreign policy of the states that controlled it. Austro-Hungarian Monarchy, started to invest more and more time and re-

sources into Adriatic ports just when young and united Italy appeared on the other coast, regarding the Adriatic Sea as *Mare Nostrum* (Reiter, 2015). The turning point of the agreement between the two rulers in the Adriatic occurred in 1884 when two sides met in Gorizia. The Gorizia conference was convened because of unresolved issues after the Italian protest against the Austrian provisions on fishing by which the trawling of the Italian fishermen was to be limited to three miles from the coast⁴. At the end each side made provisions within their own legal frameworks (Lorini, 1995). The decisions of the conference should be considered within the circumstances of the 19th century when international maritime law was significantly different than today. Due to the non-existence of international arrangements in the matters of territorial sea issues, agreements were only negotiated at the bilateral level. After several months, Austro-Hungarian Monarchy passed the provision that abolished most of the existing ones. Fishing right of the population within the municipal area remained the same. In theory, the fishing right was not permitted to be consigned to another entity (Lorini, 1995). The coastal population on both sides of the Adriatic retained the right of fishing beyond one mile from the coast. The conference in Gorizia set a regulatory framework for the Adriatic that was in power until World War I (Reiter, 2015).

FISHING IN THE ADRIATIC SEA AT THE BEGINING OF THE 20TH CENTURY

During the next years fishing was freely allowed, except withing one mile from the coast and it was based on past regulations. Conflicts at the local level and the battle for proper fishing regulations continued, and the Dalmatian representatives in the battle became increasingly louder in expressing their discontent⁵. In June 1907 in Trieste a meeting was held by the Monarchy's *Comissione centrale per la pesca maritima*, after which the right of fishing within a mile from the coast was extended for the residents of coastal municipalities. It was the last conference before World War I which significantly changed the map of the Adriatic coast (Reiter, 2015).

Growing dissatisfaction with the state in the nation, the loss of the ruler Franz Joseph I as a symbol of state and defeats in the war caused the Austro-Hungarian Monarchy to crumble. In early October, the National Council of Slovenes, Croats and Serbs was formed as the representative body of all South Slavs in the Monarchy and at the end of October 1918 the State of Slovenes,

1 The author wishes to thank professor Josip Faričić from University of Zadar for his suggestions and advices.

2 The Adriatic legal framework mostly adhered to European trends. Most of the European treaties before the 19th century referred to the fish stock and the right of sea passage. See: Dagett, 1934; Reiter, 2015.

3 See: SAZ, 386, 17, 10.

4 The three mile distance was a standard measure for territorial waters in agreements during the 19th century. See: Dagett, 1934.

5 For example, see: SAZ, 370, 1, 52.

Fig. 1: Arbe (Croatia), Fishing boats, 1883

Sl. 1: Rab (Hrvaška), Ribiški čolni, 1883

Source/vir: Faber, G. L. (1883): Fisheries of the Adriatic and the Fish Thereof: A Report of the Austro-Hungarian Sea-Fisheries, with a Detailed Description of the Marine Fauna of the Adriatic Gulf. London, Bernard Quaritch. File:FMIB 32729 Arbe.jpeg. From Wikimedia Commons

Croats and Serbs was proclaimed. A part of the politicians believed that the unification with the Kingdom of Serbia and Montenegro would contribute to securing the order in the country and to strengthening the defense against Italy (Reiter, 2015). The State of Slovenes, Croats and Serbs was united with the Kingdom of Serbia by the Act on 1 December. A new state called the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes was created. The new state faced problems with its recognition as certain parts of it were promised to Italy by the Treaty of London⁶. Italy had, according to the provisions of the truce⁷ and the Treaty of London, occupied some of the towns and islands and declared the Government for Dalmatia, dalmatian islands and the islands of Korčula archipelago. The officers of the port authorities and commanders of the control offices for maritime and port services in the occupied territory were given the right to issue orders related to maritime and port security, anchorages, sea shores and coastal areas (SAZ, 386, 58, 110). On the other hand, the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes declared fishing bans for foreigners in territorial waters in the area of six miles from the coast to be in force (Županović, 1995).

The undetermined legal status of coastal regions and lackness of an international legal ground for limitations in the territorial sea made fishing matters complicated (Reiter, 2015). The negotiations on the post-war conference in Paris and direct negotiations between Yugoslavia and Italy during 1919 were not successful so the highest state representatives agreed to meet again soon in Italy. The result of those negotiations was the Treaty of Rapallo concluded on 12 November 1920. According to the Treaty the following territories were given to Italy: Istria without the municipality of Kastav, Zadar and the surrounding area, the islands of Cres, Lošinj, Lastovo and Palagruža with the surrounding rocks and islets (Diklić, 2010).

The treaty was met with criticism on both sides and it became clear that the new borders in the eastern Adriatic created a necessity for implementation of the new Adriatic policy⁸. According to the provisions from Rapallo, the question of fishing was to be resolved in mutual agreement. Italy started to establish fishing companies whose members stood up in defense of Italian fishing interests while seeking grounds for the Italian fishing zone. The Italian papers warned the government that an agreement should be made according to which the

Fig. 2: Signing of the Treaty of Rapallo

Sl. 2: Podpis Rapalske pogodbe

Source/vir: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=51831>

rights of the two countries would not be equal. The Italian fishermen were supposed to have the right of fishing in the territorial waters, in addition to the exclusive right of fishing for the inhabitants of the coastal municipalities within one mile from the coast⁹. On the other side of the Adriatic Sea in January 1921 a conference on fishing was held in Split. During the conference, the Yugoslav fishermen voiced their dissatisfaction with the reached agreements and expressed the need to protect the Yugoslav interests in the future (Basioli, 1973). A protection of the Adriatic Sea was requested, emphasizing that the concessions for the Italians, should they need to occur, should be applied only in certain areas without compromising domestic interests¹⁰.

In the Northern Adriatic the Italians possessed the Gulf of Trieste, almost entire coast of Istria, Cres and Lošinj. In the territory of Rijeka a free independent state was founded where the Italians were in charge (Patafta, 2006). In northern Dalmatia, they possessed the Zadar enclave, and in the south they had the islands of Lastovo and Palagruža with nearby islands. Zadar presented a huge political gain for the Kingdom of Italy, but it was also a great economic burden since the city was cut off from its hinterland and its economic prospects did not look promising (Reiter, 2015). Island of Lastovo, along with nearby islands, was proclaimed to be a municipal-

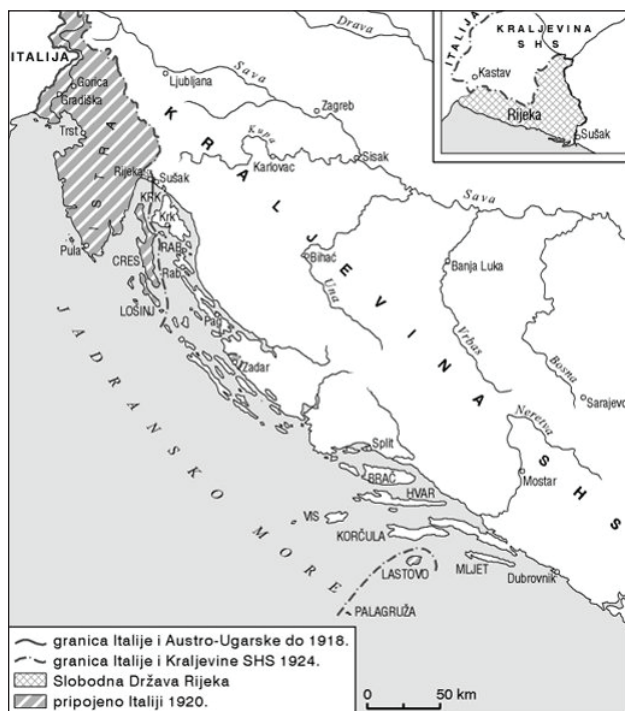
6 The Treaty of London was concluded on 26 April 1915 between the Triple Entente and the Kingdom of Italy. Italy was supposed to get Trentino, Cisalpine Tyrol with its geographical and natural frontier, Trieste, Gorizia, county of Gradiška and Istria and Kvarner as a compensation for joining the war on the side of the Entente. According to Article 5, Italy was supposed to get the province of Dalmatia in its then-administrative borders; between Lisarica and Tribanj to Cape Planka, Kvarner islands Cres, Lošinj and nearby outlying islands as well as all the Dalmatian islands, except for Hvar, Brač, Šolta, Drvenik Veli and Drvenik Mali. See: Šišić, 1920.

7 For the conditions of the truce between Austria and Italy, see: Narodni list, 7. 11. 1918: Sklopljeno primirje Austrije s Italijom, 1.

8 For more see: Reiter, 2015; SAZ, 370, 1, 85.

9 Corriere di Zara, 30. 6. 1921: Basi di un protocollo, 1-2. The Italians demanded negotiating in accordance with the provisions of the Conference in Gorizia from their representatives.

10 For more see: Reiter, 2015; SAZ, 370, 1, 85.

Fig. 3: Map of the eastern Adriatic coast after the Treaty of Rapallo

Sl. 3: Zemljevid vzhodne jadranske obale po Rapalski pogodbi

Source/vir: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=51831>

ity within the province of Zadar¹¹. Although this province was far away and thus neglected from all aspects, both countries showed interest for fishing in the Lastovo channel. Due to the geological conditions and the dynamic changes of the current, the sea around Lastovo and the archipelago of Lastovo was characterized by rapid changes in the fish stock that were favourable for fishing¹².

THE BRIJUNI CONVENTION

In order to reach the final agreement, the Italian and Yugoslav government called for a conference that was

held in Belgrade during the spring and summer of 1921¹³. The negotiators from the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes were prominent experts in the field with years of experience in fishing issues in the institutions of the former Austro-Hungarian state (Reiter, 2015). Among them was Petar Lorini, former fishing inspector at the Ministry of Maritime Affairs of the former monarchy who was known for his innovative solutions for improvement of fishing. Together with the representative Fran Ivanišević in the initial stage of negotiations that were held during spring in Belgrade, Lorini requested a relocation of the limits of the territorial sea to five miles from the coast¹⁴, as well as a ban on hunting for Italian fishermen along the coast (Basioli, 1973). This dispute caused temporary cessation of the negotiations which were renewed in June when a certain progress was achieved. Commercial disputes were resolved by the Commercial Agreement concluded on 12 July 1921. It served as a basis for further negotiations regarding the task to define the legal foundations for the common fishing zone in accordance with the protection of the fish stocks of the Adriatic (Reiter, 2015). In such an atmosphere, the two parties parted ways without a final agreement on fishing.

During the summer, the negotiators gathered again on the island of Brijuni. There were changes in the Yugoslav delegation¹⁵ so the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes was represented by the following representatives: Ivo Krstelj, Milan Lazarević, Budislav Stipanović, Ivan Paštrović and Maksim Sardelić¹⁶. Italy was represented by count Fulco Tosti di Valmuta, Gustavo Brunelli, Giustianiano Bullo and Andrea Davanzo. The eastern Adriatic coast is known for its fishing wealth and the Italians relied on the rights they enjoyed during the last centuries as well as their advanced fleet which was no match to the Yugoslavian fleet. The need for fish in Italy was growing and a lot of pressure was put on negotiators. From Brijuni the delegates headed towards South and to agree on final fishing boundaries. They travelled stopping in different ports where they met with fishermen and prominent experts. In the middle of August, they visited Split, Trogir and Korčula, where they were ceremonially greeted.¹⁷ While sailing along the coast back towards Brijuni, the cruiser stopped in Zadar in the night of 22 August, where the representatives of both

11 SAZ, 118, 52, 240; Bollettino ufficiale, 20. 1. 1921: Parte ufficiale, 4.

12 For information on the abundance of the fish stock of the area, see: Basioli, 1978; 1981; 1985. *Corriere di Zara* states that the triangle Lastovo-Palagruža-Sušac is a significant fishing area for the fishing of sardines, mackerels, mullets and lobsters. *Corriere di Zara*, 9. 8. 1921: La pesca nell' Adriatico, 1.

13 *Corriere di Zara*, 30. 6. 1921: Basi di un protocollo, 1-2.

14 Given that during the negotiations there was no international agreement regarding the limits of the territorial sea, negotiators had no basis for reference. In the period between the two world wars, a serious discussion began on the issue of territorial waters, and an important step forward was made in 1930 when a conference was held in Hague. For more information on the conference, see: Miller, 1930.

15 Ivan Skormeža was removed during the negotiations in Belgrade, and Lorini passed away on 17 June. See: Basioli, 1973, 140; SAZ, 370, 1, 88.

16 *Raccolta ufficiale delle leggi e dei decreti del Regno d'Italia*, 1923, vol. II, N. 281: Accordo fra i delegati del Regno d'Italia e del Regno dei Serbi, Croati e Sloveni per un progetto di convenzione per regolare la pesca nell Adriatico, 1070-1087.

17 *Corriere di Zara*, 26. 8. 1921: La crociera dello "Zara", 2.

countries were met by the town representatives¹⁸. On 24 August the participants of the negotiations set off from Zadar towards Brijuni, where the negotiations were finished in early September¹⁹. Although the newspapers speculated on the outcome of the negotiations towards their end, they were held in secret, which deteriorated the already strained relations between the two countries (Reiter, 2015). The speculations about the outcome of the negotiations came to halt in mid-September when the text of the Brijuni Convention²⁰ was officially published.

DIVISION OF THE EASTERN ADRIATIC SEA ACCORDING TO THE BRIJUNI CONVENTION

The demarcation line of the fishing zones was mostly positioned one nautical mile from the shores of the mainland and the islands or very small islands and reefs that were inhabited or used for economic activities²¹. The larger portion of the territory that was covered by the agreement included zones²² where the fishermen from the both sides had rights to fish. The zones were divided into two categories: zone under the sovereignty of only one country and zones under the sovereignty of more countries. The latter ones included the Gulf of Rijeka²³, Srednja vrata²⁴, Krušija²⁵, channel the channel between islands of Plavnik and Krk, Gulf of Kvarnerić, a part of Zadar channel²⁶ and Lastovo channel. In this area, the sovereignty was divided among Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, Kingdom of Italy and Free State of Fiume. In general this meant that the fishermen from all three states were allowed to fish without restrictions, besides the one nautical mile rule (Reiter, 2015). The zone which included the channels of Silba, Olib, Pohlip and Maun, as well as a part of the Zadar channel was controlled by the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes. Its northern boundary was located at a distance of one mile north of the line which connected the

islet Grujica and cape Samotvorac on the island of Silba, reef Moravnik near the island of Olib, northwestern end of the island of Škrda and cape Mišnjak on the island of Pag. The southern border of the zone was a line that connected the northern border of Zadar with Lukoran on the island of Ugljan. Having a zone that was under a single Yugoslavian sovereignty did not have an effect on fishing. Fishing was still free for fishermen from both states and, due to lackness of a strong fleet, Yugoslavian side was challenged to take real control over this zone.

At the north Yugoslav side retained jurisdiction over the Vinodol and Velebit Channel. Northern Dalmatia, except for the Vir sea and a part of the Zadar Channel, as well as central Dalmatia, continued to belong to Yugoslav fishermen. The same was applied for southern Dalmatia, with the exception of the Lastovo channel. The delimitation between the first mile of the coastal zone and the zones where fishing was free for everyone was established by a line that was modified in certain zones. There were two demarcation lines, eastern and western one, which divided the above mentioned zones. The eastern line was based on the boundaries of the Free State of Fiume²⁷ following the coast to Urinj, then descended south towards the island of Sveti Marko, Krk capes Tenka Punta²⁸ and Čuf, and then towards capes Pelova, Glavotok and Crnika²⁹. With the exception of the gulf of Krk, the line was extended towards capes Negrit and Bracol, crossing over the northern edge of the island of Prvić and St. Grgur, next to capes Sorinj and Kalifront on the island of Rab. It further extended towards the island of Pag, following the coast from Lun to the cape Zaglav near Košljun³⁰, and from there it stretched along the western coast of the island of Vir³¹ towards Privlaka and further on towards Petrčane³². The line that connected cape Artić near Privlaka and cape Skala next to Petrčane did not follow the coastline, instead it bypassed the bay of Zaton, as it is known today. From there the line continued to stretch along the coast re-

18 Corriere di Zara, 24. 8. 1921: La commissione mista per la pesca nell'Adriatico, 2-3.

19 Corriere di Zara, 10. 9. 1921: L'accordo sulla pesca, 2.

20 The text of the Convention can be found in: Raccolta ufficiale delle leggi e dei decreti del Regno d'Italia, 1923: Accordo fra i delegati del Regno d'Italia e del Regno dei Serbi, Croati e Sloveni per un progetto di convenzione per regolare la pesca nell'Adriatico, 1070-1087. In case of dispute, the Italian version of the agreement was recognized as the original, therefore it is the version used in this paper.

21 For deviations from that rule, see further below.

22 For information on the cartographic representation of the division of the Adriatic after the Brijuni Convention, see: SAZ, 383, call number 191.

23 The area of Rijeka's territorial waters was located outside the zone of joint control.

24 It. *Canale di Veglia*. The channel is located between the islands of Cres and Krk. Comp. Peljar I. 1999.

25 It. *Corsia*. The channel is located between islands Plavnik and Cres and today it is regarded as a part of the Srednja vrata.

26 The sea between Zadar and Ugljan was divided at its north with a line that connected the northern point of Zadar with Lukoran, and at the south the demarcation line connected the southern border of Zadar and the island of Ošljak.

27 According to the Rapallo Treaty the Free State of Fiume was established within the limits of the former Hungarian *corpus separatum*, ie. within the limits of town and district of Rijeka, with the addition of a part of western Istria. See: Novak, 1985, p. 98.

28 It. *Punta Sottile*.

29 It. *Punta Desiderio*.

30 It. *Porto Cassion*.

31 It. *Puntadura*.

32 A suggestion similar to this one was made by the paper Corriere di Zara during the negotiations. They demanded an exemption of certain coasts and islands of Kvarner and Kvarnerić from one mile zone. See: Corriere di Zara, 30. 6. 1921: Basi di un protocollo, 1-2.

Fig. 4: Map of the Adriatic Sea after the Brijuni Convention (SAZ, 383, 191)

Sl. 4: Karta Jadranskega morja po Brionskem sporazumu (SAZ, 383, 191)

maintaining one mile away from the coastal limits of Zadar. The western line started in the Zadar channel on the island of Ošljak and connected it with the islet Idula, cape Križ on the island of Sestrunj, cape Kok on the island of Ist and cape Lopata on the island of Premuda. The line continued to follow the northeastern coast of Premuda linking the island Lutrošnjak, cape Radovan on the island of Ilovik³³, islet of Palacol and capes of Cres, St. Damjan and St. Duh³⁴ without following the southeastern coastline of Cres. In that way, the sea between the capes of St. Damjan and St. Duh was preserved for the inhabitants of Cres. From the cape St. Duh, the line followed the coastline of Cres up to the cape Tarej, where it was interrupted in the area of channel Krušija. After

that, it followed the northeastern coast connecting cape Kosminj and cape Jablanac. The line was interrupted there at Mošćenica, after which it followed the coast to the border of the Free State of Fiume at a distance of one mile. Fishing boundaries around the islands within the zones of free fishing were set at a distance of one mile³⁵ and thus the inhabitants of the islands retained the exclusive right of fishing within that zone (Reiter, 2015).

Taken into consideration the political division of the borders and the length of the coastline achieving an agreement that would be satisfying for both parties seemed impossible so certain deviations were made. The demarcation line spreaded around the island of Plavnik in Kvarner one mile from the cape Veli Pin³⁶ on Plavnik to the cape Madona following the northeastern and the southern coast of the island surrounding the islands of Kornati. Trawling was forbidden in the entire area of the Krušija channel and in the Zadar channel within the agreed limits. The one mile zone was limited to the distance of 300 meters in the northern part of the Srednja vrata³⁷, in the Maun channel, at the eastern shores of Planik and around the islets Grebeni³⁸ in the Silba channel. The rights to fish within one mile around was limited to certain islands³⁹ in the Kvarnerić area and it was given to inhabitants of Cres and Lošinj (Italian territories) as well as Novalja and Rab (Yugoslavian territories). It is considered that this was a compensation for the Italian fishermen with centuries long tradition in fishing coming from the northern towns of today Italy.

Having in mind Adriatic fishing agreements from past centuries we see that the Brijuni Convention relied on some of them. In the area of the Lastovo channel, an exception was made from the one mile rule. Fishing was allowed to the inhabitants of the island within a two mile zone. For the residents of Lastovo, the border was a line that connected the islet of Glavat, northern capes of Lastovnjaci, Lastovo, Sušac and the islets between them⁴⁰. The inhabitants of Korčula had the right to fish within the area south of the island: from the line which connected cape Velo Dance, the most prominent islands south of Korčula and cape Veli Zaglav. After that, the line followed the coast to the cape Ražnjić. Due to previous regulations and yugoslavian demands certain deviations were agreed (Reiter, 2015). Forty boats from Komiža received a permission to fish around Palagruža during the summer and ten fishing boats from Vis had

³³ It. *Asinello*.

³⁴ In the Convention *Coromacna* is mentioned as the name of the cape. Today, the name Koromačna belongs to a bay on the island of Cres, and the nearby cape is called St. Duh. Comp.: SAZ, 383, call number 191; Peljar, 1999, p. 105.

³⁵ For more exceptions, see below.

³⁶ It. *Punta Cruz*.

³⁷ The furthest points of the border were capes Pelova and Negrit on the island of Krk, capes Grota and Kosminj on the island of Cres, capes Veli Pin and Madona on the island of Plavnik. Channels Krušija and bay of Krk were exempt from the zone.

³⁸ It. *Pettini*.

³⁹ The regulation refers to three islands east from Cres (Veli Ćutin, Mali Ćutin i Trstenik) and Grujica in the Kvarner channel.

⁴⁰ The line followed northern capes Vrhovnjak and Donji škoji, thus connecting them with prominent capes of the northern coast of Lastovo. Further on, it followed the northern coasts of the islets that were located western of Lastovo connecting them with the western coast of Sušac. For more information on the division of the archipelago of Lastovo, see: Peljar, 1999, pp. 278-282.

the right of fishing around Sušac. The inhabitants of Lumbarda on the island of Korčula received a permission to fish around Vrhovnjak in the eastern part of the archipelago of Lastovo. The western parts of the islands Lastovnjaci were left to the Italian fishermen. For fishing in the waters of Rijeka, Zadar, Lastovo channel and around Sušac and Palagruža, the fishermen had to possess a special permit issued by the port where they were registered, in addition to the permission of the authorities. During fishing in the common fishing areas fishermen were freed from the obligation to obtain consular permit for crossing the sea border.

Control over the joint fishing zones was supposed to be implemented so that the each party controlled its own territorial waters in accordance with the provisions of the Convention and the laws of the state. The provisions on fishing of the Brijuni Convention could legally go into effect only by the ratification by both countries. Dissatisfaction with the outcome of the agreement caused discussions that have prolonged the process of ratification, thus the fishing remained in crisis. The Conventions in Santa Margherita Ligure, signed on 23 October 1922, resolved the remaining issues between the two countries. After its signing the Brijuni Convention was extended for five years without ratification. The provisions of the Brijuni Convention officially came into power in the Italian Parliament in February 1923 through the ratification of the above mentioned Conventions⁴¹. The Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes officially declared the Convention at the end of 1923.⁴² In the coming decades the cooperation in the fishing zones was not taking place in accordance with Brijuni Convention and several cases of violation were recorded so fishermen filed appeals⁴³. The Italian side felt they were deprived from their historical right to fish on the eastern Adriatic coast which led to serious damage in Italian fishing industry. The Yugoslavian side was reporting violations from the Italian side in terms of using vessels which were bigger and stronger that permitted and illegal permissions. The government in Belgrade showed little interest for fishing in general so it isn't suprising that these appeals were not accepted (Reiter, 2015). Small Yugoslavian fleet proved to be no match for the illegal fishing, causing disputes during

the following years. Due the following issues and political reasons the Convention was not renewed during bilateral meeting in 1936 ⁴⁴ therefor fishing provisions remained vague during the coming years.

CONCLUSION

After the end of the World War I, the relations between the Kingdom of Italy and the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes were tense. The two countries had a number of unresolved territorial and demographic issues after the Paris Peace Conference. In such circumstances, the question of fishing could be resolved only after the agreement on the demarcation which was signed in late 1920 in Rapallo. The final framework for the fishing policy in the Adriatic was provided by the signing of the Brijuni Convention on fishing in 1921. The agreement signified a great improvement in addressing the burning issue of fishing in the Adriatic. The eastern Adriatic, which was administratively and politically fragmented, was thus given the legal framework upon which the local authorities and fishermen could refer to.

The Italians possessed a significantly more advanced technology for fishing at the time of the signing of the agreement, therefore they were granted entry into inter-insular areas in the east Adriatic, which carried much significance for them. Having in main the percentage of territory that Italy gained after the Rapallo Treaty, Italian negotiators proved to be successful. Italy had maintained its dominance in the Kvarner region and gained the right of monitoring and fishing within Kvarnerić and Lastovo channel, which represented an important fishing area. The Yugoslav side retained jurisdiction over the Vinodol and Velebit Channel. Northern Dalmatia, except for the Vir sea and a part of the Zadar Channel, as well as central Dalmatia. The same was applied for southern Dalmatia, with the exception of the Lastovo channel. During the next decades both sides showed discontent with the agreement and several cases of violation were recorded. The lack of political interest from both sides showed that at the time of concluding the Brijuni Convention did not exist nor the will nor the capacity for its implementation.

41 See: Raccolta ufficiale, 1923, N. 281, vol. II., 1070-1087; SAZ, 386, 59, 93.

42 Novo doba, 30. 12. 1925: Pitanje ribolova na Jadranu, 1.; Jadranska straža, 9. 9. 1931: Kršenje konvencija o ribolovu u Jadranskom moru, 237-238.

43 As an example, see: Corriere di Zara, 27. 12. 1921: Le vessazioni jugoslave, 1; Jadranska straža, 9. 9. 1931: Kršenje konvencija o ribolovu u Jadranskom moru, 238; Reiter, 2015.

44 Jadranski dnevnik, 13. 1. 1936: Problem ribolova na Jadranu i talijanska prava na dalmatinsku obalu, 2.

RAZMEJITEV V ZVEZI Z RIBOLOVOM V JADRANSKEM MORJU MED KRALJEVINO SRBOV, HRVATOV IN SLOVENCEV IN KRALJEVINO ITALIJO PO PRVI SVETOVNI VOJNI. BRIONSKI SPORAZUM IZ LETA 1921

Sanja REITER

Ulica IX 57, Kožino, 23 000 Zadar, Hrvaška
e-mail: sanja.reiter@gmail.com

POVZETEK

Članek raziskuje ribolov v Jadranskem morju v prvih desetletjih 20. stoletja. Ribolov je analiziran v luči Brionskega sporazuma, ki je bil podpisan 14. septembra 1921. V skladu s sporazumom je bila vzhodna jadranska obala razdeljena na ribolovne cone. Z analizo italijanskega izvoda Brionskega sporazuma in kartografskega gradiva je bilo ugotovljeno, da je bila le ena cona v okviru enotne suverenosti Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev. Obsegala je Silpski, Olibski, Pohlipski in Maunski kanal ter del Zadarskega kanala. V okviru skupne suverenosti pa so bili Reški zaliv, Srednja vrata, kanal Krušija, kanal med otoki Plavnik in Krk, zaliv Kvarnerič, del Zadarskega kanala in Lastovski kanal. Ob upoštevanju, da so imeli italijanski ribiči boljšo opremo, lahko zaključimo, da je glede na odstotek ozemlja s podpisom Brionskega sporazuma Kraljevina Italija dosegla diplomatski in ekonomski uspeh. Z aktom o ratifikaciji so postavljeni temelji za ribiško politiko v Jadranskem morju med obema svetovnim vojnama.

Ključne besede: Brionski sporazum, Jadransko morje, Kraljevina Italija, Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev, ribolov, 1921

SOURCES AND BIBLIOGRAPHY

SAZ, 118, 52, 240 – State Archives in Zadar (SAZ) (Državni arhiv u Zadru), Civilni komesarijat Zadar (118), box 52, Naredba od dana 12. siječnja 1921. (240).

SAZ, 370, 1, 52 – State Archives in Zadar, Osobni arhiv Petra Lorinija (370), box 1, Zapisnik sa sjednice Centralnog povjerenstva za ribarstvo održane u Zadru pod predsjedanjem predsjednika Pomorske vlade Ernesta Bechera od dana 15. ožujka 1899. godine (52).

SAZ, 370, 1, 85 – State Archives in Zadar (SAZ), Osobni arhiv Petra Lorinija (370), box 1, Koncepti, Pismo Ivana Skormeže upućeno Petru Loriniju 8. svibnja 1921. Iz Beograda (85).

SAZ, 370, 1, 88 – State Archives in Zadar (SAZ), Osobni arhiv Petra Lorinija (370), box 1, Tekst Šime Grandova u povodu stogodišnjice rođenja P. Lorinija od 15. svibnja 1950. (88).

SAZ, 383, 191 – State Archives in Zadar (SAZ), Cartographical collection (383), Granice ribolovnih područja Jadranskog mora, Istituto idrografico della R. Marina, Genova, 1923, Call number 191.

SAZ, 386, 17, 10 – State Archives in Zadar (SAZ), Stampate (386), box 17, Dandolov dekret o ribolovu u Dalmaciji od dana 15. travnja 1808 (10).

SAZ, 386, 42, 24 – State Archives in Zadar (SAZ), Stampate (386), box 42, Disciplinski pravilnik o ribolovu u Jadranskom moru (24).

SAZ, 386, 58, 110 – State Archives in Zadar (SAZ), Stampate (386), box 58, Naredba po kojoj lučka poglavarstva i poglavnici kontrolnih ureda za pomorske i lučke službe u okupiranom području, imaju pravo da izdaju u opsegu svoje nadležnosti, naredbe glede pomorskog redarstva i sigurnosti luka, sidrišta, morskih žala i obala od 24. svibnja 1919. (110).

SAZ, 386, 59, 93 – State Archives in Zadar (SAZ), Stampate (386), box. 59, St. Margeritski ugovor između Italije i Jugoslavije 1922 i pogranično razgraničenje carine, 23. listopada 1922. (93).

Bollettino ufficiale. Zara, Commissariato civile di Zara e della Dalmazia occupata dal R. Esercito, 1921.

Corriere di Zara. Zara, Raimondo Desanti, 1921.

Jadranska straža. Split, Izvršni odbor Jadranske straže, 1931.

Jadranski dnevnik. Split, Konzorcij "Jadranski dnevnik" (Stjepan Vidovit), 1936.

Narodni list. Zadar, Juraj Biankini, 1918.

Novo doba. Split, Štamparsko poduzeće Novo doba, 1925.

Raccolta ufficiale delle leggi e dei decreti del Regno d'Italia. Roma, 1923.

Basioli, J. (1973): Ribari Italije na našem moru. In: Antić V., Barbalić R., Bratulić V. & A. Turina (eds.): Pomorski zbornik, 11. Rijeka, Društvo za praćenje i unapređenje ribarstva Jugoslavije, 121–145.

Basioli, J. (1978): Lastovo. In: Brajković, V. (ed.): Pomorska enciklopedija, 4. Zagreb, JLZ, 225–228.

Basioli, J. (1981): Palagruža. In: Brajković, V. (ed.): Pomorska enciklopedija, 5. Zagreb, JLS, 673.

Basioli, J. (1985): Sušac. In: Brajković, V. (ed.): Pomorska enciklopedija, 7. Zagreb, JLZ "Miroslav Krleža", 617–618.

Dagett, A. P. (1934): The Regulation of Maritime Fisheries by Treaty. The American Journal of International Law, 28, 4, 693–717.

D'Erco, R. (1973): O ribolovu na istočnom Jadranu. Zagreb, Jadranski institut JAZU.

Diklić, M. (2010): Zadar i Rapalski ugovor. Radovi Zavoda za povijesne znanosti u Zadru, 53, 228–230.

Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje (2013-2014). Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Rapalski ugovor. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=51831> (29. 4. 2015).

Lorini, P. (1995): Ribanje i ribarske sprave pri istocnim obalama Jadranskog mora. Zagreb, Dom i svijet.

Miller, H. (1930): The Hague Codification Conference. The American Journal of International Law, 24, 4, 674–693.

Novak, G. (1985): Rijeka. In: Brajković, V. (ed.): Pomorska enciklopedija, 7. Zagreb, JLZ "Miroslav Krleža", 96–99.

Patafta, D. (2006): Privremene vlade u Rijeci (listopad 1918.- siječanj 1924). Časopis za suvremenu povijest, 38, 1, 197–222.

Peljar, I. (1999): Jadransko more - istočna obala. Split, Hrvatski hidrografski institut.

Reiter, S. (2015): Ribolovno razgraničenje između Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca i Kraljevine Italije kroz prizmu Brijunske konvencije o ribolovu iz 1921. godine. Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru, 57, 297–316.

Sambrailo, B. (1985): Ribarstvo, Ribarstveno pravo. In: Brajković, V. (ed.): Pomorska enciklopedija, 7. Zagreb, JLZ Miroslav Krleža, 66–83.

Šišić, F. (1920): Jadransko pitanje na Konferenciji mira u Parizu. Zagreb, Izvanredno izdanje Matice hrvatske.

Županović, Š. (1995): Hrvati i more, druga knjiga. Zagreb, AGM.

SOCIETÀ COOPERATIVA PER LA COSTRUZIONE DI CASE IN CAPODISTRIA: PRIMER LJUDSKE GRADNJE V KOPRU

Borut ŽERJAL

Beblerjeva 6, 6000 Koper, Slovenija
e-mail: borutzerjal1@gmail.com

IZVLEČEK

Società cooperativa per la costruzione di case in Capodistria (Zadruga za izgradnjo stanovanj v Kopru) je bila ustanovljena leta 1908, kot odgovor na stanovanjske probleme v mestu pred prvo svetovno vojno. Leta 1910 je zgradila dve stanovanjski stavbi, znani kot case nove, ki predstavljata edinstven primer stanovanjskega kompleksa z notranjim dvoriščem (Hof-haus) v Kopru. V članku je predstavljeno delovanje te zadruge do njene ukinitve po drugi svetovni vojni, povezave v medvojnem obdobju s fašističnim režimom in njeno vpetost v tedanjo koprsko družbo prek njenih članov. V zaključku je orisan še standard zadružnih stanovanj.

Ključne besede: stanovanjska zadruga, case nove, Tiepolo-Gravisi, Hof-haus, fašizem, mikrozgodovina

SOCIETÀ COOPERATIVA PER LA COSTRUZIONE DI CASE IN CAPODISTRIA: UN ESEMPIO DELL'EDILIZIA SOCIALE A CAPODISTRIA

SINTESI

La Società cooperativa per la costruzione di case in Capodistria fu stabilita nel 1908 per rispondere alla carenza degli appartamenti economici nella città. Nel 1910 costruì due case con appartamenti conosciute come case nove che rappresentano l'unico esempio del complesso abitativo con cortile interno (Hof-haus) a Capodistria. L'articolo ne parla del funzionamento della società cooperativa fino allo scioglimento nel secondo dopoguerra, delle relazioni con il regime fascista e il suo ruolo nella società capodistriana dell'epoca attraverso i suoi membri. Nella conclusione viene descritto anche lo standard degli appartamenti della società.

Parole chiave: abitazioni minime, case nove, Tiepolo-Gravisi, Hof-haus, fascismo, microstoria

»Man kann mit einer Wohnung einen Menschen genau so gut töten, wie mit einer Axt«¹

UVOD²

Industrijska revolucija v 19. stoletju je globoko preobrazila evropska mesta. Na obrobju mest so zrasle tovarne, ob teh pa ogromna delavska naselja, ki so bila zgrajena po najnižjih možnih standardih. Za novi vladajoči razred – meščanstvo – pa so bile grajene povsem drugačne četrti. Meščanska stanovanja so bila vse pogostejše opremljena z vsemi novimi tehnološkimi pridobitvami evropske kulture, kot so tekoča voda, stranišča na splakovanje, kopalnice s tuši, za razsvetljavo pa najprej plin, nato pa elektrika in podobno.³

Beda, v kateri so živeli delavci, je spodbudila k ukrepanju različne predstavnike kapitala in oblasti. Na eni strani so to bili tovarnarji, ki so ugotovili, da je lahko boljše nastanjena delovna sila, tudi bolj produktivna. Na drugi strani pa so se za novogradnje zavzeli tudi mnogi meščani v strahu pred pomanjkljivo moralo (na primer pred promiskuiteto), ki naj bi vladala v delavskih naseljih in pred socialnimi nemiri. Vznikale so različne organizacije in ustanove, ki so se ukvarjale s posameznimi vidiki izboljševanja delavskih razmer, med drugim tudi z gradnjo stanovanj z višjim bivalnim standardom in nižjimi najemninami. To so bile bodisi človekoljubne organizacije, bodisi organizacije za delavsko samopomoč, v okviru katerih so si tisti, ki so potrebovali boljša stanovanja, ta tudi sami zgradili.

Zametki tovrstne gradnje segajo že v prvo polovico 19. stoletja v Angliji, a so se te pobude razširile po vsej Evropi šele v drugi polovici stoletja. Državne oblasti so jih najprej samo pravno urejale in celo v manjšem obsegu subvencionirale, kasneje (po prvi svetovni vojni) pa so začele tudi same bolj aktivno posegati v reševanje te problematike.⁴

Mesta Koper (Capodistria) se te hitre spremembe skoraj celotno 19. stoletje niso neposredno dotaknile. Odkar se je v 17. in 18. stoletju končala njegova vodilna pomorska vloga in je s propadom Beneške republike izgubil pomen administrativnega središča, je opravljal le še vlogo središča in trga za svojo neposredno agrarno okolico (Mader; Žitko, 2010, 15). Tudi med tremi obalnimi mesti je bil odrinjen na rob: Piran je postal eno pomembnejših pristanišč v Istri (Terčon, 2004, 57–85),

v Izoli je bilo zgrajenih več tovarn ribjih konzerv, Portorož pa se je razvijal kot turistično letovišče. Močno pa je Koper zaznamovala kaznilnica, ki je bila v njem postavljena na začetku 19. stoletja (Beltram, 2008). Na prelomu 19. in 20. stoletja je Koper doživel preobrat, ki se je odražal predvsem v razvoju storitvenega sektorja, postopnem razvoju industrije ter ponovni delni koncentraciji politične moči (leta 1899 so v Koper preselili sedež istrskega deželnega zbora – *dieta provinciale* iz Poreča). Povečalo se je tudi število prebivalstva. Rezultat tega gospodarskega razvoja je bilo zaznati tudi v organiziranju prve istrske pokrajinske razstave – *Prima esposizione provinciale istriana* leta 1910 (Mader, Žitko, 2010; Čebren Lipovec, 2015, 131).

Naraščanje prebivalstva in propadanje mestnega stavbnega fonda, ki je izviral večinoma še iz časa pred 19. stoletjem, je pripeljalo do ustanovitve družbe *Società cooperativa per la costruzione di case in Capodistria* (Zadruga za izgradnjo stanovanj v Kopru) leta 1908 (v nadaljevanju Zadruga). Zadrugo so ustanovili in zatem podpirali večinoma premožni meščani in člani plemiških družin. Leta 1909 je odkupila nekdanjo palačo Tiepolo-Gravisi, v kateri so bila takrat že najemniška stanovanja in na njenih vrtovih zgradila dve večstanovanjski stavbi, ki sta znani kot *case nove* (kar v lokalnem beneško-istrskem dialektu pomeni novi stavbi). Stanovanja so bila namenjena nameščencem (*impiegati*) in delavcem ter nižjim kadrom (*inservienti* in *operai*).

Raziskava, kot primer mikrozgodovinske študije, katere cilj je z mikroanalizo nekega zgodovinskega fenomena priti do zaključkov o širšem kontekstu, v katerega je ta fenomen umeščen (Ginzburg, 1993, 32–3; Verginella, 2010, 242–4), temelji v veliki meri na arhivskem gradivu iz Pokrajinskega arhiva Koper, na intervjujih treh sedanjih in nekdanjih stanovalk v stavbah *case nove* (Le Case nove, 2010; Ponis, 2015; Spadaro, 2015) ter ustrezni literaturi. Za pomoč se zahvaljujem tudi N. Čebren Lipovec, ki se ukvarja z navedeno problematiko (Čebren Lipovec 2015).

USTANOVITEV IN GRADNJA STAVB CASE NOVE

Razlogi za ustanovitev Zadruge so podani v dopisu iz leta 1909, v katerem je ta občino zaprosila za davčne olajšave.⁵ Stanje na stanovanjskem področju v Kopru so v Zadrugi opisali takole:

- 1 Citat Heinricha Zilleja iz Freisitzer in Glück, 1979, 28 (v slov. prevodu: Človeka se lahko ubije s stanovanjem prav tako kakor s sekiro).
- 2 Raziskava je bila prvotno objavljena kot diplomska naloga na Oddelku za zgodovino in Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo na Filozofski fakulteti v Ljubljani leta 2015 z mentoricama Marto Verginello in Matejo Habinc z naslovom »Società cooperativa per la costruzione di case in Capodistria: Ljudska gradnja v Evropi v 19. in 20. stoletju: primer Kopra.«
- 3 O tem gl. več v Studen (1994 in 1995, 35–66), Vigarello (1999, 207–81), Dibie (1999).
- 4 O razvoju pogledov na stanovanjsko problematiko in razvoju same socialne gradnje glej Mandič (1996 in o zadrugah 1991), Mumford (1969), Pooley (1992a in b), Power (1993), Schwertner et al. (2011) ter Freisitzer in Glück (1979). O socialni gradnji v Trstu glej zbornika Trieste '900 (Di Biaggi et al., 2002) in Trieste 1872–1917 (Rovello, 2007) ter Panjek (2003; 2006). O socialni gradnji v Avstro-Ogrski glej Bruckmüller (1985) ter Fuchs in Mickel (2008). Podrobneje o »rdečem Dunaju« gl. Blau (1999) in Tafuri (1986). O socialni gradnji v Sloveniji glej poleg že omenjene Mandič tudi Godina (1992), Kresal (2005) in Ferlež (2009a in b). O novih idejah v arhitekturi v prvi polovici 20. st. glej Kafkoulas (2013) in Šoe [Choay] (1978).
- 5 SI PAK-7, 307, 2387, Società cooperativa di costruzione di case in Capodistria, julij 1909.

[...] glede našega mesta in občine v splošnem, kjer bolj kot kadarkoli prej pomanjkanje stanovanj teži prebivalstvo, medtem ko zastarele, neprimerne bivalne razmere in odsotnost vsakršne racionalne podjetnosti v gradbenem sektorju, zdaj obremenjenem z velikimi davčnimi bremenmi, ovirajo in jemljejo deželi možnost naravne in gotove gospodarske širitve [...].⁶

Kot rečeno je bila *Società cooperativa per la costruzione di case in Capodistria* (Zadruga za izgradnjo stanovanj v Kopru) ustanovljena 2. julija 1908.⁷ Šlo je za »registrirano zadrugo z omejenim jamstvom«. Bila je članica zveze *Unione centrale delle assicurazioni austriache degli impiegati dello stato in Vienna* (Osrednje zveze avstrijskih zavarovalnic za državne nameščence na Dunaju).⁸

Za prva leta obstoja Zadruga v dokumentih ni seznama članov. Tisti seznami, ki so na voljo pa kažejo, da so bili člani po eni strani premožni in vplivni pripadniki koprskega meščanstva in plemstva, kakor tudi sami stanovalci v stavbah, ki ju je Zadruga zgradila. V drugi skupini so bili vse od gimnazijskih profesorjev in nameščencev do obrtnikov in zaporniških paznikov. Člani iz prve skupine, ki so Zadrugo samo podpirali in niso potrebovali njenih uslug, so vse do njenega konca zasedali različne upravne in nadzorne funkcije, vendar pa so tudi člani z nižjim družbenim položajem že od samega začetka imeli dostop do teh funkcij.⁹ Zadruga je imela podporo občinskega zastopstva (*rappresentanza*), ki je na prošnjo Zadruga¹⁰ septembra 1909 odobrila davčne olajšave za novogradnje (ki bodo sezidane med letoma 1910 in 1915).¹¹

Leta 1909 je Zadruga odkupila nekdanjo plemiško palačo Tiepolo-Gravisi¹² v nekdanji četrti San Tommaso (sv. Tomaža) na današnji Kreljevi 6 (takrat je imela hišno številko 698, ulica pa se je v obdobju med svetovnima vojnoma imenovala Via Carlo Combi¹³). Skupaj s palačo so kupili tudi obširne vrtove za njo. Izvorno srednjeveška stavba je bila v 17. in 18. stoletju barokizirana, a nikoli dokončana in je bila že v 19.

Slika 1: Pobješka ulica s stavbama »case nove« (foto: B. Žerjal)

stoletju preurejena v najemniška stanovanja. Med 17. in 19. stoletjem je bila v lasti rodbin Tiepolo in Gravisi, poznana pa je bila tudi pod imenom *casa vecia* (stara hiša oziroma stavba), tudi *case vecie*¹⁴ (Čebren Lipovec, Zanier, 2015). Od leta 1993 ima status kulturnega spomenika (Register, 2015).

Leta 1910¹⁵ je Zadruga na teh vrtovih zgradila dve večstanovanjski stavbi, ki stojita še danes na naslovu

6 »[...] riguardo della nostra città e del comune in generale dove quanto mai il penurio degli alloggi travaglia la popolazione mentre le antiche, infelici condizioni degli abitanti e l'inerzia di ogni razionale intraprendenza nell'economia edile ora appressa da pavosi oneri tributari, inceppano o prendono al paese la via di una naturale e sicura espansione materiale [...]».

7 SI PAK-222, 2110, 1087, 44/1, 30. 10. 1908.

8 O tej Zvezi bi bilo zanimivo pridobiti kaj več podatkov; poseben problem je v tem, da se njen naziv v dokumentih Zadruga pojavlja samo v italijanščini in lahko o nemškem izvirniku samo ugibamo.

9 Na tem mestu bi rad opozoril na primerjavo s podobno organizacijo v Ljubljani, ki pa je nastala nekaj desetletji pred Zadrugo. Gre za Društvo za gradnjo delavskih stanovanj v Ljubljani (Suppantšitsch, 1913), ki je bilo ustanovljeno leta 1886. Ustanovilo jo je nekaj »uglednih nemških ljubljanskih meščanov« (Suppantšitsch, 1913, 4), ki so tudi predstavljali večino članov, saj jih je bilo lahko vedno največ 15.

10 SI PAK KP-7, 307, 2387, Società cooperativa di costruzione di case in Capodistria, 15. 7. 1909.

11 SI PAK KP-7, 87, 271/180, Rappresentanza Comunale-Deliberazioni, 29. 9. 1909 in 9. 12. 1909

12 Med Koprčani, kakor tudi med raziskovalci, je bila v drugi polovici 20. st. znana pod imeni »borilnica« pa tudi kot palača Baseggio in Casa Vida, čeprav so se ta poimenovanja pokazala kot neutemeljena (Čebren Lipovec, 2015, 146; Čebren Lipovec, Zanier, 2015, 153).

13 V 19. in 20. stoletju je bila njena hišna številka večkrat spremenjena – v franciscejskem katastru (1818/9) ima številko 582, nato je imela številko 622, po leta 1870 številko 672 in kasneje, pred prvo svetovno vojno in do 50. let, številko 698 (Čebren Lipovec, Zanier, 2015).

14 Poimenovanje v množini je prisotno pri Decarliju (2003) in Cheriniju (2007), ki pa navaja, da se tega imena ne uporablja.

15 SI PAK-222, 1, Akcesija 93, Reperto, 11. 1. 1915.

Slika 2: Palača Tiepolo-Gravisi na Kreljevi ulici (foto: B. Žerjal)

Pobegova ulica 5 in 6 (njuni hišni številki sta bili 790 in 791, ulica pa se je imenovala Calle (chiusa) dei Benedittini¹⁶). Med Koprčani, posebno med italijanskimi staroselci, sta znani kot case nove. Južna in večja (danes Pobegova ulica 6, nekoč 790) ima 12 stanovanj, ki so bila namenjena nameščencem in zaposlenim v podobnih poklicih ter je zato tudi v načrtih omenjena kot *casa degli impiegati*. Severna (Pobegova ulica 5, nekoč 791) ima 16 manjših stanovanj; v njej so stanovali večinoma pazniki iz takratnega koprškega zapor (Le Case nove, 2010) in drugi kvalificirani delavci. Posledično so jo imenovali *casa degli operai*, v načrtih pa je zanj uporabljen izraz *casa inservienti*. Stavbi sta bili zgrajeni leta 1910.

Palačo Tiepolo-Gravisi in vrtove je Zadruga odkupila od prejšnjih lastnikov – Emilia in Rinalda Nobila.¹⁷ Še v 18. stoletju je palača služila kot plemiška rezidenca, v franciscejskem katastru (1818/9) pa je označena kot »*casa a due appartamenti d'affitto con due orti*« (stavba z dvema najemniškimi stanovanji z dvema vrtovoma). Po navedbi Čebrov Lipovec (2015, 132–148), so obe stanovanji v 19. stoletju uporabljali zaposleni v ljudski šoli (*scuola popolare*), ki se je od začetka stoletja nahajala v nekdanjem samostanu onstran današnje Kreljeve ulice. Med zaposlenimi so bili tako učitelji, kakor šolski sluge, poleg njih pa tudi zaporniški pazniki. Zadruga je leta 1910 dotedanji dve stanovanji preuredila v štiri in vanje naselila nameščence, torej višje uslužbenke. Palača je bila namenjena stanovanjem vse do začetka 90. let 20. stoletja, ko so jo začeli prenavljati in so iz nje izselili vse stanovalce in tudi najemnike delavnic in podobno.¹⁸

FINANCIRANJE GRADNJE¹⁹

Zadruga je gradnjo novih stavb financirala z več posojili iz dveh virov: prvo posojilno pogodbo je sklenila novembra 1909 s skladom *Franz Josef I. Regierungs-Jubiläumsfonds 1908* (Jubilejni sklad vladanja Franca Jožefa I. 1908) in je nato s tem skladom do decembra 1912 oziroma januarja 1913, sklenila še tri posojilne pogodbe v višini 180.722 kron (brez všteti obresti). Poleg tega pa je najela še dve posojili pri zavarovalnici *Istituto d'assicurazione per gl'infortuni sul lavoro per Trieste, il Litorale, la Carniola e la Dalmazia in Trieste* (Zavarovalnica za nesreče pri delu za Trst, Primorje, Kranjsko in Dalmacijo v Trstu)²⁰. Eno posojilo je pridobila januarja 1911, drugo pa decembra 1912, v skupni višini 114.803 kron (brez všteti obresti). Skupno si je torej Zadruga v dobrih treh letih sposodila skoraj 300.000 kron (brez všteti obresti).

Jubiläumsfonds je bil ustanovljen kot pripomoček in ukrep zaradi nevzdržnih stanovanjskih razmer v avstrijskih mestih proti koncu 19. stoletja. Cesar Franc Jožef je zato sponzoriral ustanovitev dveh ustanov; leta 1898 ustanovo *Kaiser Franz Josef Jubiläumsstiftung* (Jubilejna ustanova Franca Jožefa) in nato leta 1908 sklad *Kaiser Franz Josef Jubiläumsfonds* (Jubilejni sklad Franca Jožefa). Prvo ustanovo, ki je organizirala natečaj za vzorčno delavsko gradnjo, je ustanovila skupina tovarnarjev in človekoljubov. *Jubiläumsfonds* iz leta 1908 pa je finan-

16 Ime ulice najverjetneje izhaja iz dejstva, da je bila cerkva (*chiesa dell'Annunziata*), ki je bila desakralizirana že v 19. stoletju, ob začetku ulice na vogalu z današnjo Marušičevo ulico, v lasti benediktinskega samostana iz Valdoltra (*Oltra*).

17 SI PAK-77, 2050, GN1876/1909, v povezavi z vpisom v zemljiško knjigo Partito tavolare 972 (SI PAK-77.1, 106), All' I.R. Giudizio distrettuale Lez III ..., 21. 6. 1909.

18 Od leta 2009 dalje je potekala njena prenova v okviru projekta Shared Culture - Strateški projekt za poznavanje in dostopnost skupne kulturne dediščine Univerze na Primorskem.

19 Poglavitni vir o teh posojilih predstavljajo vnosi v Zemljiško knjigo (SI PAK-77.1, 106, Parita Tavolare 972), kjer so vsa ta posojila zabeležena kot plombe zaradi hipotek.

20 Leta 1922 se je preimenovala v *Istituto nazionale d'assicurazione per gl'infortuni sul lavoro in Trieste*, leta 1934 pa so dodali še pridevnik *fascista*. V nadaljnjem besedilu jo imenujem Tržaška zavarovalnica.

ciral številne delavske gradnje, kot navajata Fuchs in Mickel (2008, 156).²¹

Zadruga je dolg do *Jubiläumsfonds* nehala odplačevati leta 1914²². Že kmalu po koncu prve svetovne vojne se je italijanska vlada, natančneje državna blagajna, začela zanimati za ta dolg in je junija 1920 obvestila Zadrugo, da je zdaj ta dolg dolžna poplačati njim.²³ Da Zadruga po letu 1914 ni več odplačevala teh dolgov potrjuje pismo,²⁴ ki ga je Zadruga prejela januarja 1925, potem, ko se je avstrijska vlada na mirovnih pogajanjih v Parizu odrekla več posojilom od *Jubiläumsfonds*, med drugimi posojilu do Zadruge. Italijanska delegacija Komisije za reparacije je želela izvesti, če to posojilo obstaja in ali bo lahko odplačano. Zadruga pa takrat ni več redno delovala (o tem več v nadaljevanju) in tako verjetno ni nihče niti odgovoril na to vprašanje.

Drugega kreditodajalca je Zadruga našla v Tržaški zavarovalnici, kar ni presenetljivo, saj je ta že v drugi polovici 19. stoletju bila eden od dveh glavnih akterjev v socialni gradnji v Trstu in je sama zgradila precej delavskih stavb (Castro, 2002; Marchigiani, 2007). S to dejavnostjo se je, kot je razvidno iz dosegljivih dokumentov, v 20. stoletju manj ukvarjala, vsaj neposredno, očitno pa jo je še vedno podpirala prek posojil oziroma vsaj enega posojila. Kot rečeno, je Zadruga nehala plačevati dolg do Jubilejnega sklada že leta 1914, dolg do Zavarovalnice pa je (s prekinitvijo med letoma 1923 in 1931) plačevala verjetno vsaj do začetka druge svetovne vojne ali celo do leta 1943.²⁵

Kot je razvidno iz zgornjega pregleda, si Zadruga denarja za delavsko gradnjo ni izposojala na prostem trgu, ampak od drugih organizacij, ki so podpirale tako gradnjo. To kaže na še en vidik delavske gradnje: za omogočanje nižjih najemnin ne zadostuje le odrekanje (visokim) dobičkom, ampak so potrebni tudi ugodni viri financiranja. Primer *Jubiläumsfonds* pa je zanimiv tudi v luči razpada Avstro-Ogrske in delitve njenega premoženja, kar je tudi dolg Zadruge do *Jubiläumsfonds* navse-

zadnje bil. Izkušnja z gradnjo in najemanjem posojil je bila najverjetneje zelo poučna za člane Zadruge, zlasti za vodilne in je bila morda odločilna za razplet dogodkov leta 1923.

RAZPUSTITEV LETA 1923 IN DELOVANJE DO LETA 1931

Zadruga je svoj drugi občni zbor, vsaj sodeč po Registru zadrug,²⁶ izvedla šele tri leta po prvem, torej leta 1911. Na občnem zboru leta 1912, so sprejeli nov statut. Leta 1917 je bila uprava razpuščena in na njeno mesto je bil postavljen *curatore* (skrbnik) Carlo Visintini (davčni upravitelj). Ta je vodil Zadrugo do občnega zbora leta 1920.

Leto 1923 se je za Zadrugo že začelo precej burno, saj je, kot priča vpis v zemljiški knjigi,²⁷ Zadruga 1. februarja 1923 dobila »*credito esecutivo del R. Erario*« - nekakšno izredno posojilo od državne blagajne, na njene nepremičnine pa je bila vpisana še ena hipoteka ter prisilna uprava (»*amministrazione forzata*«). Aprila 1923 je Zadruga imela izredni občni zbor, na katerem je bila izvoljena nova uprava,²⁸ iz česar lahko sklepamo, da se je prisilna uprava takrat končala.

Mesec dni za tem je *commissario straordinario* (prisilni upravitelj kopske občine) de Manzini podal pobudo za reševanje stanovanjske problematike v mestu in na sestanku z različnimi zainteresiranimi stranmi je bilo odločeno, da bo to »nalogo reševanja pomembne potrebe, ki je v velikem moralnem in ekonomskem interesu našega mesta«²⁹, nase prevzela Zadruga.³⁰

Za ta projekt se je očitno že od vsega začetka zanimal tudi arhitekturni biro *Impresa di costruzioni Studio d'ingegneria Nicolò de Manzini & Marcello Masutti* (Manzini & Masutti),³¹ saj so že naslednjega dne (5. maja 1923) Zadrugi poslali ponudbo za rekonstrukcijo in povečanje palače Tiepolo-Gravisi ter za gradnjo nove stavbe s šestnajstimi stanovanji. Zadruga je dan za tem (6.

21 Hochhäuser (loc. cit. Juen, 2012, 10) navaja, da sta bila ta dva sklada sicer dobronamerna, vendar polovičarsko izvedena poskusa reševanja pomanjkanja stanovanj.

22 Kakor je razvidno iz tega pisma; SI PAK-222, 1, 1, An die Società cooperativa per costruzione di case in Liquidation, 13. 2. 1924.

23 SI PAK-222, 1, 1, Alla Spett. SCCC (case degli Impiegati dello Stato) Capodistria, 19. 6. 1920. Kot zanimivost naj omenim, da je to obvestilo prišlo v obliki manj pomembnega dopisa in v majhnem formatu, spričo česar je morda pri upraviteljih Zadruge zahteva izpadla neresno.

24 SI PAK-222, 1, /Akcesija 93/, Al Signor Sottoprefetto di Capodistria, 7. 1. 1925.

25 Zadnja potrdila o plačevanju so sicer iz leta 1936 (SI PAK-222, 2, 4/Istituto nazionale d'assicurazione degli infortuni sul lavoro Trieste 1931/, Spett. Società cooperativa per la costruzione di case, 13. 3. 1936), vendar pa vpis v zemljiški knjigi z dne 8. novembra 1943 navaja, da so izbrisane vse zastavne pravice teh dveh ustanov na prošnjo dolžnika, ker te hipoteke niso bile obnovljene.

26 SI PAK KP-7, 307, 2387, Società cooperativa di costruzione di case in Capodistria

27 SI PAK-77.1, 106, Partita tavolare 972, C, točki 22 in 23, 1. 2. 1923.

28 SI PAK-222, 2110, 1087, 44/9, 23. 7. 1923.

29 Il Popolo di Trieste, 4. 5. 1923: 'Il municipio, a proposito di quanto scriviamo ieri ...', 4.

30 Za dogajanje, ki ga povzemam v spodnjih odstavkih, vse do razpustitve, sem črpal podatke predvsem iz dokumenta (SI PAK-222, 2, 4/Pratica ing. Masutti e Manzini, Con invitare(?) dei 2 Maggio 1923, nedatirano), ki povzema to dogajanje. Očitno gre za osnutek, saj je na več mestih kaj popravljeno.

31 Marcello Masutti (rojen 1886, umrl 1932 v Trstu, stanoval v Kopru) se v dokumentih Zadruge pojavi že leta 1915 kot delegat občine pri poročilu o higienski ustreznosti zadrugnih stavb (SI PAK-222, 1, /Akcesija 93/, Reperto, 14. 1. 1915). Nicolò de Manzini se je rodil leta 1872 v Kopru, kjer je takrat tudi stanoval. Sedež biroja je bil v Trstu na Via dell'Università.

Slika 3: Okno stopnišča stavbe »casa impiegati« (foto: B. Žerjal)

maja 1923) sklenila,³² da sprejme to ponudbo in iz zapisa se je tudi izvedlo, da so nameravali novogradnjo postaviti na zemljišču nekdanjega Oddelka za mladostnike koprškega zapora (*ex sezione giovanile del Penitenziario*). Bilo je tudi sklenjeno, da bodo poskušali najti sredstva za gradnjo pri različnih ustanovah, ki namenjajo sredstva za ljudsko gradnjo. S to nalogo je Zadruga poslala, verjetno junija 1923, dva člana v Rim. To sta bila (nepoznani) pisec zgoraj omenjenega dokumenta in Amadeo Orbanich. Zadnji sicer takrat ni bil član uprave, je pa bil verjetno član nadzornega odbora. V Rimu so jima pri *Istituto nazi-*

*onale di credito per la cooperazione*³³ obljubili posojilo, vendar s pogojem, da Zadruga prej od vlade dobi sredstva vsaj za obresti.³⁴ Na ministrstvu za industrijo, trgovino in delo (*Ministero dell'Industria, Commercio e Lavoro*) pa so ta sredstva pogojevali s spremembo statuta Zadruga, ki je bil napisan še v času Avstro-Ogrske. Po vrnitvi obeh odposlancev je Zadruga hitro pripravila spremembe statuta in nov statut poslala v Rim.

Medtem je avgusta 1923 biro Manzini&Masutti poslal Zadrugi (verjetno zaradi prošnje Zadruga, naj pošljejo predračun in zato, da bi si zagotovili posel) zelo natančne načrte in predračune za gradnjo.³⁵

V upravnem in nadzornem odboru Zadruga so se v tem času, očitno na podlagi pripomb ministrstva, odločili, da se bodo razpustili in ponovno ustanovili v skladu z italijansko zakonodajo. Očitno so to storili na občnem zboru, ki je bil 28. oktobra 1923, od katerega pa je ostalo samo vabilo, na katerem je kot točka dnevnega reda navedena razpustitev.³⁶

Dogajanje v času do ponovne ustanovitve leta 1931, nam osvetli »spomenica« (*memoriale*),³⁷ ki jo je leta 1931 napisal član Zadruga Francesco Relli za izrednega upravitelja (*commissario prefattizio*) Maria Petronia. Spomenica se prične z odhodom nekega drugega izrednega upravitelja in sicer, kot piše, januarja 1923 (dejansko 1924³⁸). Kmalu za tem, 17. februarja³⁹, je bil sklican nov občni zbor in imenovana nova uprava, v kateri naj bi bilo več vodilnih funkcionarjev iz koprškega *fascia*⁴⁰ (*»capi esponenti del locale fascio«*). Sprejeli so tudi nov statut.

Delovanje nove uprave Relli opiše z naslednjimi besedami:

*Ampak žal nas je razočaranje zadelo že v drugem mesecu, o zasedanjih uprave ni vredno govoriti, in niti ne vem, če je bil zapisnik [verjetno ustanovnega zbora] poslan na Trgovsko sodišče v Trstu, ki mu je bila Zadruga podrejena, za potrebe ratifikacije. Tako se je v kratkem času samo od sebe porušilo vse, kar je bilo narejeno, puščajoč v našo sramoto samo stari avstrijski statut.*⁴¹

Relli nato nadaljuje, da je v takem položaju, Rosario Cherini (ki je bil član zadnje uprave pred razpustitvijo in

32 SI PAK-222, 1, 1/Akcesija 93, Verbale della seduta di Direzione e Consiglio di sorveglianza tenuta, 6. 5. 1923.

33 Današnja Banca Nazionale del Lavoro.

34 SI PAK-222, 1, /Akcesija 93/, Istituto nazionale di credito per la cooperazione, 2. 7. 1923.

35 SI PAK-222, 2, 4/Pratica ing. Masutti e Manzini, Spett. Direzione ..., 8. 8. 1923. Žal teh načrtov in predračunov v arhivskem fondu Zadruga (SI PAK-222) ni.

36 SI PAK-222, 1, 1, Invito al Congresso Generale ordinario della Società 28. 10. 1923, 20. 10. 1923.

37 SI PAK-222, 2, 4/Partita Cherini Rosario inquilino 1931/, Nel gennaio 1923, nedatirano.

38 O tem dogodku ni nobenega drugega vira.

39 Il Popolo di Trieste, 19. 2. 1924: Cooperativa per la costruzione di case economiche, 4.

40 To je izraz, ki so ga fašisti uporabljali za lokalne izpostave svojega gibanja, potem tudi stranke.

41 »Ma purtroppo una delusione si colpiva già al secondo mese, di sedute direzionali non se ne parlò più, e non so nemmeno se sia stato spedito il verbale al Tribunale Commerciale di Trieste dal quale dipendeva la società per la rattifica. Così si sciolse in poco tempo da sè tutto ciò che si era fatto restando per nostra vergogna soltanto il vecchio statuto austriaco.« (SI PAK-222, 2, 4/Partita Cherini Rosario inquilino 1931/, Nel gennaio 1923, nedatirano, str. I.)

nato tiste iz februarja 1924⁴²) prevzel v svoje roke najprej vodenje zadrugne blagajne in pobiranje najemnin, nato pa sčasoma splošno vodenje Zadruga – to pomeni dodeljevanje stanovanj prosilcem, izplačevanje zadrugnih deležev in drugo. To je seveda počel, tako vsaj Relli, brez vsakršnih pooblastil in povsem samostojno. Relli navaja njegove različne zlorabe, ki pa jih je Cherini zavračal.⁴³ Spričo vsega tega se je Relli obrnil na različne osebnosti in ustanove s prošnjo, naj glede tega nekaj ukrenejo, vendar se do leta 1931 ni zgodilo nič. Očitno pa je, da je imel Rosario Cherini pri oblasteh takšno ali drugačno zaslombo, ki mu je omogočala tako početje.

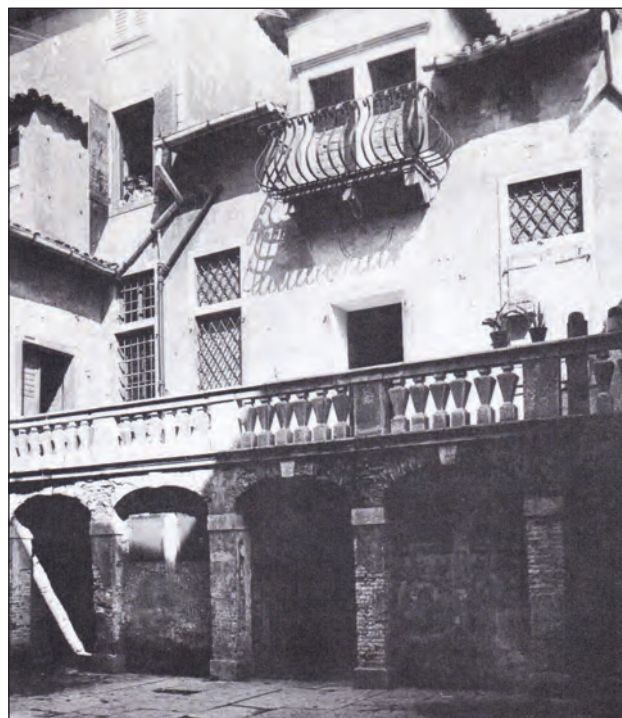
PONOVNA USTANOVITEV ZADRUGE LETA 1931 IN NJENO DELOVANJE DO UKINITVE

Leta 1931 je bila ta praksa prekinjena, saj je prefekt Istrske pokrajine⁴⁴ 24. januarja 1931 z odločbo⁴⁵ imenoval izrednega upravitelja (*comissario prefettizio*) Zadruga – Maria Petronia – z nalogo njene ponovne ustanovitve. Nova Zadruga je bila ustanovljena na občnem zboru 15. marca 1931,⁴⁶ ko so bili izvoljeni tudi člani in predsednik uprave ter tajnik. Novi časi so prinesli tudi nekoliko spremenjeno ime – *Società cooperativa per le costruzione di case economiche in Capodistria* (Zadruga za izgradnjo ekonomskih stanovanj v Kopru).

V tem obdobju njenega obstoja, ki je trajalo do prenehanja delovanja po drugi svetovni vojni, je Zadruga opravljala le tekoče posle (pobiranje najemnin, sprejemanje novih najemnikov, opravljanje vzdrževalnih del in podobno) in se ni spuščala v večje projekte. Iz zapisnikov občnih zborov lahko sicer vidimo, da je Pietro Almerigogna, ki je bil v tem celotnem obdobju član nadzornega odbora, dvakrat predlagal, da bi se Zadruga ponovno lotila načrtovanja novih gradenj (leta 1934⁴⁷ in 1940⁴⁸), a je obakrat prevladalo mnenje, da je predlog sicer dober, vendar čas ni primeren.

ZADRUGA IN NJEN ODNOS DO FAŠISTIČNEGA REŽIMA

Zadruga je bila pod vplivom Narodne fašistične stranke (*Partito Nazionale Fascista*, PNF) in imela njevo podporo že od leta 1923. Ko so v fašističnem glasilu *Il Popolo di Trieste*⁴⁹ pisali o srečanju na koprski občini glede stanovanjske problematike, so pod članek,

Slika 4: Dvoriščna stran palače Tiepolo-Gravisi (Semi, 1975, 425)

v poševni pisavi (verjetno je šlo za nekakšen uradniški komentar) napisali, da je ta iniciativa, za katero naj bi bila zaslužna koprski *fascio* in občina, zelo hvalevredna, omenili pa so tudi Zadrugo in sicer kot »*recente conquista fascista*« (nedavna fašistična osvojitve).

Ko sta po tem srečanju odšla dva predstavnika Zadruga v Rim, da bi tam preverila, kakšna posojila in subvencije lahko Zadruga pridobi, sta se srečala z dvema pomembnima lokalnima politikoma – s političnim sekretarjem *fascia* iz Pulja, Adrianom Petroniom, (Dukovski, 1993, 680) in s Francescom Salato, ki je bil vodja Urada za nove province (*Ufficio Centrale per le nuove Province*) – ter tudi s samim Benitom Mussolinijem.⁵⁰

Povezanost Zadruga in fašističnega režima, je postala še tesnejša, ko je bila Zadruga ponovno ustanovljena februarja 1924. Med člani sta bila vsaj dva fašistična funkcionarja v Kopru (Nino de Petris in Pie(t)ro Almerigogna).⁵¹ To potrjuje tudi Francesco Relli v svoji spo-

42 Sicer kot Rosario Cherincich oziroma v članku iz *Il Popolo di Trieste* Rasauro C., kar je najverjetneje tiskarska napaka.

43 SI PAK-222, 2, 4/Partita Cherini Rosario inquilino 1931, Preg. Signor Mario Petronio, 2. 3. 1931.

44 Takrat je bil prefekt Leone (Bon Gherardi, 1981, 26).

45 SI PAK-222te2, 4/? e pratiche del Ministero dei lavori pubblici, Il Prefetto dell'Istria, 30. 1. 1931.

46 To je razvidno iz 3. točke v SI PAK-222, 2, 4/Pratica Consiglio d'amministrazione/, Verbale di consegna, 17. 3. 1931.

47 SI PAK-222, 2, 7/Situazione patrimoniale della Società [...] Bilancio dell'esercizio 1933, Verbale, 28. 3. 1934.

48 SI PAK-222, 2, 7/Situazione patrimoniale della Società [...] Bilancio dell'esercizio 1939, Verbale Assemblea, 30. 3. 1940.

49 *Il Popolo di Trieste*, 4. 5. 1923: Il municipio, a proposito di quanto scriviamo ieri ..., 4.

50 Ta omemba Mussolinija je sicer zelo obrobna in tudi ni navedeno Mussolinijevo ime, ampak piše samo predsednik vlade (*presidente del consiglio*), ki pa je bil takrat (1923) lahko samo Mussolini.

51 *Il Popolo di Trieste*, 3. 2. 1924: Costituzione della Società Cooperativa per la costruzione di case economiche, 4; *Il Popolo di Trieste*, 17. 2. 1924: CASE IMPIEGATI, 4 ter *Il Popolo di Trieste*, 19. 2. 1924: Cooperativa per la costruzione di case economiche, 4.

Slika 5: »Casa impiegati« iz Vrtne ulice (foto: B. Žerjal)

menici iz leta 1931,⁵² kjer piše, da so bili za upravo leta 1924 izbrani »capi esponenti del locale fascio« (voditelji lokalnega fascija).

Tudi po ponovni ustanovitvi leta 1931, je koprski fascio podpiral Zadrugo. Leta 1934 je poslal Zadrugi pismo, v katerem jo je sekretar fascie Piero Almerigogna (ki je bil na vseh občnih zbora med letoma 1932 in 1943 izvoljen za člana upravnega odbora) v imenu direktorija pohvalil »za izjemno delovanje« in njeno upravo »za zdravo, premočrtno in vzorno⁵³ upravljanje Zadruge.«⁵⁴ Poleg tega je PNF Zadrugi tudi vedno omogočila, da so njeni občni zbori potekali v »Sala del fascio« v Kopru.

PRENEHANJE DELOVANJA ZADRUGE

Zadruga je verjetno obstajala do leta 1954, ko je Koper, ki ga je leta 1945 zasedla Jugoslovanska ljudska armada, postal del Jugoslavije (Slovenije) z Londonskim sporazumom.⁵⁵ Zaradi te razdelitve se je večina italijanskih prebivalcev Istre izselilo v Italijo, tako tudi večina Koprčanov (Zagradnik, 1997). Izselili so se tudi skoraj

vsi stanovalci iz obeh stavb case nove, razen dveh družin (Ponis, 2015).⁵⁶

Zadnje dokumente v arhivskem fondu Zadruga (SI PAK-222) predstavljajo prošnje za stanovanja iz let takoj po vojni: zadnji vpis v knjigo zapisnikov sej upravnega odbora⁵⁷ je iz novembra 1947, zadnji občni zbor pa je bil najverjetneje leta 1943.⁵⁸ Tako stanje očitno ni ustrezalo niti novi ljudski oblasti, saj je junija 1950 Izvršilni odbor Istrskega okrožnega ljudskega odbora (IO IOLO) odstavil dotedanja upravni in nadzorni odbor in imenoval delegata Božidarja Zego⁵⁹ z nalogo, da obnovi normalno delovanja Zadruga. Žal, dokumenti ne govorijo ničesar o rezultatih njegovega ukrepanja, iz česar lahko sklepamo, da je bilo neuspešno.⁶⁰ Kljub temu pa ta dokument izpričuje, da je vsaj prva povojna oblast (torej tista v času cone B STO pred priključitvijo Jugoslaviji) v Kopru v Zadrugi zaznala njeno koristno vlogo, ki jo je vredno ohraniti pri življenju. Domnevamo lahko, da je bila pri tem neuspešna predvsem zato, ker so se skoraj vsi stanovalci in verjetno skoraj vsi člani Zadruga, vsaj aktivnejši, že takrat (1950) izselili ali pripravljali na izselitev.

52 SI PAK-222, 2, 4/Partita Cherini Rosario inquilino 1931/, Nel gennaio 1923, nedatirano.

53 »sana, retta ed esemplare«

54 SI PAK-222te2, 4/? e pratiche del Ministero dei lavori pubblici ... 1931, Al'On. Direzione ..., 8. 4. 1934.

55 No. 3297 UNITED STATES OF AMERICA, UNITED KINGDOM OF GREAT BRITAIN AND NORTHERN IRELAND, ITALY and YUGOSLAVIA Memorandum of Understanding (with annexes and exchange of notes) regarding the Free Territory of Trieste. Signed at London, on 5 October 1954, UN Treaty Series, 1956.

56 Kot zanimivost naj omenim, da sta obe družini stanovali v manjši stavbi (casa operai) in bi lahko takratno situacijo izkoristili za selitev v boljša stanovanja (v casa impiegati), vendar tega nista storili.

57 SI PAK-222, 1, 2, Libro per verbali, str. 115, 3. 11. 1947.

58 V arhivu se nahaja vabilo – SI PAK-222, 2, /Affitti 1943/, Invito.

59 SI PAK-23, 9, 981(1-I-50), Zadruga za gradnjo stanovanj v Kopru, 29. 6. 1950.

60 Ta del zgodovine Zadruga bi nam morda lahko osvetlili dokumenti iz Arhiva Republike Slovenije v Ljubljani.

Nepremičnine izseljencev iz Cone B Svobodnega tržaškega ozemlja v Italijo, so bile po priključitvi Jugoslaviji nacionalizirane z zakonom o nacionalizaciji najemnih pogodb in gradbenih zemljišč (Zagradnik, 1996, 143). Tako so bile nacionalizirane tudi zgradbe Zadruga.⁶¹

S tem se pregled delovanja Zadruga zaključuje. V nadaljevanju so predstavljene naloge Zadruga, kakor so zapisane v njenem statutu, struktura njenega članstva ter bivalni standardi stavb *case nove*.

STATUT

Zadruga je imela v času svojega delovanja več statutov, vendar obstaja le statut iz leta 1912⁶² in sicer v izvodu, ki je bil natisnjen leta 1913.⁶³ Po tem statutu je imela Zadruga »za cilj priskrbeti članom, ki pripadajo manj premožnim slojem, naslednje ugodnosti:

- a) Poskrbeti za čista in ekonomsko dosegljiva bivališča [*abitazioni sane ed economiche*] z gradnjo ali nakupom stavb z minimalnimi stanovanji [*abitazioni minime*] in delavnicami za male obrti [*officine per piccole industrie*] [...]
- b) Omogočiti članom nakup hiš z gradnjo hiš [...] in njihovo prodajo članom. Člani, ki nameravajo kupiti te hiše, lahko to storijo tudi z varčevanjem, pologe družba sprejema na tekoči račun.« (čl. 1)

Zadruga je dejansko izvedla samo točko a, medtem ko se iz dokumentov ne da razbrati, da bi omogočala članom tudi nakup lastnih hiš, niti da bi to načrtovala, čeprav so člani to zapisali v statut.

ČLANI ZDRUGE IN NAJEMNIKI STANOVANJ

Kot že omenjeno, je Zadrugo ustanovila in vodila, vsaj v prvih letih, skupina razmeroma premožnih in uglednih Koprčanov. Ti so bili ne-le v začetku, temveč tudi do konca njenega obstoja (oziroma vsaj dokler imamo o njenem delovanju na voljo ustrezne dokumente) prisotni v njenem upravnem in nadzornem odboru. Vendar pa lahko že od njene prve uprave med njenimi člani naletimo tudi na take, ki so se Zadrugi pridružili z namenom, da bi se vselili v njena stanovanja, v drugem obdobju njenega obstoja (po letu 1931) pa so sami stanovalci zasedali večino pomembnih funkcij, vključno z mestoma predsednika in tajnika Zadruga. Seveda pa

nam dokumenti ne razkrivajo neformalnih mrež in vplivov, ki so tudi v Zadrugi nedvoumno obstajali.

Naj naštejemo nekaj najbolj vidnih članov Zadruga⁶⁴:

- plemiška družina Almerigogna (Paolo, Antonio in Pietro) – vsi trije člani so se politično udeleževali v okviru italijanske nacionalno-liberalne stranke in kasneje fašizma;
- markiza Girolamo in Giannandrea Gravisi – zadnji je bil znan zgodovinar in geograf;
- Leo/Leone Klodič, vitez Sabladoski – okrajni glavar (*commissario distrettuale*) v Kopru v letih pred koncem prve svetovne vojne in prvi predsednik Zadruga;
- več pravnikov in odvetnikov (npr. G. Lonza, dr. N. de Petris, dr. O. Ponis in dr. N. Scampicchio).

Poleg navedenih pa so imele stavbe *case nove* velik prestižni pomen za Koper, saj je v njih stanovalo več vidnih posameznikov, ki so bili aktivni na področju kulture in znanosti:

- Aldo Cherini, ljubiteljski zgodovinar, ki je napisal obsežen opus o zgodovini Kopra,
- Benedetto Lonza, profesor zgodovine in filozofije ter direktor Mestne knjižnice in arhiva med letoma 1939 in 1952,
- Francesco Maier (tudi Majer), gimnazijski profesor, bibliotekar, arhivar in zgodovinar, ter
- Giuseppe Vatovaz (ali Vatova), ki se je ukvarjal s kulturnimi, folklorističnimi in dialektološkimi študijami in sestavil zbirko istrskih pregovorov.

BIVALNI STANDARD ZADRUŽNIH STAVB

Kompleks, s katerim je upravljala Zadruga, so sestavljale tri stavbe. Najstarejšo je predstavljala palača Tiepolo-Gravisi. Iz ocene nepremičnin iz leta 1923⁶⁵ je razvidno, da so bila v njej štiri stanovanja in sicer eno v pritličju, dve v prvem nadstropju in eno v drugem nadstropju. Vsa štiri so imela kuhinjo, niso pa imela lastnega stranišča ali kopalnice. V vzhodnem krilu palače je bila pralnica za stanovalce in vsaj ena delavnica (Ponis, 2015). V zgornji oceni njen avtor, arhitekt Marcello Masutti ugotavlja, da je stavba arhitekturno zelo zanimiva, vendar grajena za bivanjske potrebe 19. stoletja in da bi se jo dalo tudi nadzidati.⁶⁶

Dostop do novozgrajenih stavb (*case nove*) je bil spe-ljan iz nekdanje *Via dell'Annunziata*, današnje Marušičeve ulice. Ta prehod je bil do leta 1954 zaprt z vrati.⁶⁷ Poleg

61 To kaže stanovanjska pogodba iz leta 1956, ki je sklenjena med hišnim svetom (in ne Zadrugo) ter najemnikom, zraven pa je pripisano »splošno ljudsko premoženje«. Na odločbi o najemnici za to stanovanje iz leta 1955 pa je žig *Stanovanjske uprave Ljudskega odbora mestne občine Koper*. (Gre za dokumenta v zasebni lasti.) Šele leta 1960 je bilo v zemljiški knjigi premoženje Zadruga vknjiženo kot »družbena lastnina z zaznamko [sic!], da je upravni organ Občina Koper.« (SI PAK-77.1, 106, Partita tavolare 972, B, točka 7, 19. 11. 1960).

62 SI PAK-77, 2110, 1087, 44/4, 14. 12. 1912.

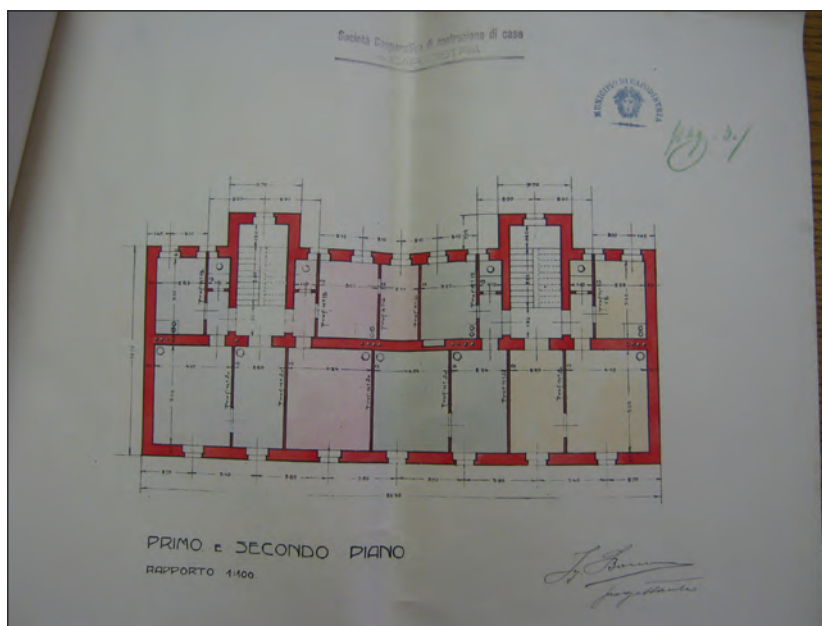
63 Statut hrani ena od stanovalk.

64 Prim. Cherini (1990 in 1992).

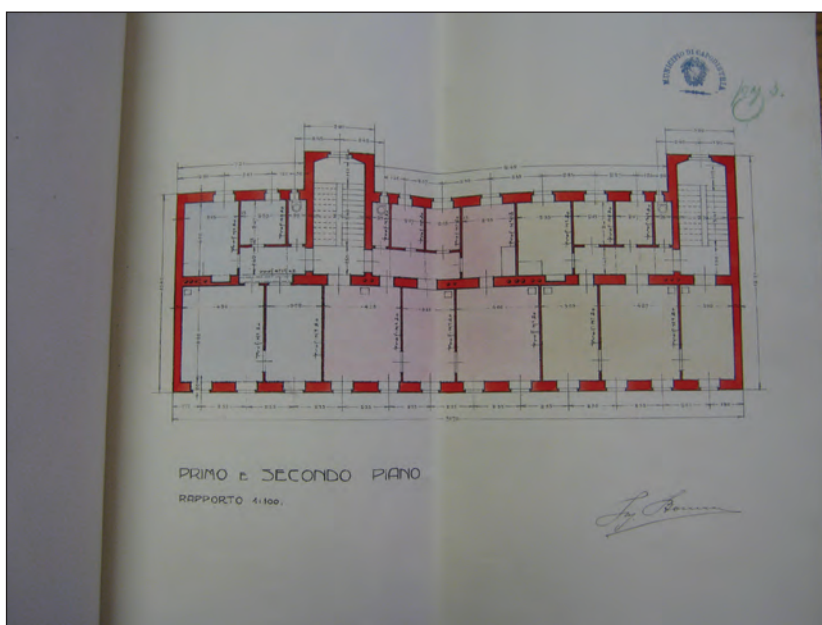
65 SI PAK-222te2ae4/Pratica ing. Masutti e Manzini, STIMA, 26. 6. 1923.

66 Ravno v tistem času je Masutti skupaj s svojim sodelavcem Niccolòjem de Manizinijem pripravljaj načrte za nadzidavo.

67 Po pripovedovanju G. Ponis (2015), so takrat porušili ta vrata, da so lahko skozi prehod vozili tovornjaki z imetjem prebivalcev, ki so zapuščali Koper.

Slika 6: Tloris prvega in drugega nadstropja stavbe »casa operai« (SI PAK-22, 3, 8) (foto: N. Čebtron Lipovec)

Slika 7: Tloris prvega in drugega nadstropja stavbe »casa impiegati« (SI PAK-22, 3, 8) (foto: N. Čebtron Lipovec)

tega je obstajal še prehod skozi palačo Tiepolo-Gravisi na *Via Combi* (današnja Kreljevo ulico), ki pa je danes zaprt. Obe stavbi imata dve povsem ločeni stopnišči, ki se v pritličju odpirata na obe strani (južno in severno). Glavna vhoda sta bila pri obeh stavbah obrnjena na *Calle dei Benedittini* (Pobegovo ulico- prehod med obema stavbama). Stranska vhoda sta pri severni stavbi obrnjena proti palači Tiepolo-Gravisi; stavba z notranjo fasado palače tvori

majhno dvorišče, južna fasada južne stavbe pa gleda na preostanek nekdanjih vrtov palače, kjer imajo stanovalci te stavbe še vedno svoje vrtičke. Pod njimi pa teče *Calle degli Orti* (Vrtna ulica).

Severna stavba s hišno številko 791 (danes Pobegova ulica 5) – tako imenovana *casa inservienti* ali *casa degli operai* – ima skupaj 16 stanovanj in sicer po štiri v vsakem nadstropju. V pritličju sta dve enosobni in dve

dvosobni stanovanji s kuhinjo, v ostalih treh nadstropjih pa so vsa štiri stanovanja dvosobna s kuhinjo. Vsa stanovanja imajo tudi stranišče, niso pa imela kopalnice. Vsakemu stanovanju pripada tudi lasten prostor v kleti in na podstrešju. V kleti so predvsem shranjevali drva ali oglje za kurjavo. Stanovanja so imela tekočo vodo (v kuhinji in na stranišču). Električno so po večini stanovanj napeljali v 30. letih prejšnjega stoletja (Spadaro, 2015). Lastniki stanovanj, ki imajo kuhinjo obrnjeno prot severu oziroma proti palači Tiepolo-Gravisi, so si na zunanji steni kuhinje v zadnjih petindvajsetih letih zgradili balkone.

Druga stavba, na naslovu 790 (danes Pobegova ulica 6), se je imenovala *casa impiegati* (stavba nameščenec). Ima manj stanovanj, ki pa so večja in tudi sama je večja oziroma daljša od svoje severne sosede. V pritličju je eno stanovanje z dvema sobama, manjšim kabinetom ali shrambo (*camerino*), kuhinjo in straniščem, eno stanovanje z dvema sobama in eno s tremi, obe pa imata še shrambo (*stanzino*), kuhinjo, stranišče in kopalnico. V naslednjih treh nadstropjih pa je eno stanovanje z dvema sobama, shrambo, kuhinjo in straniščem ter dve stanovanji s tremi sobami, shrambo, kuhinjo, kopalnico in straniščem. V navedeni ceni iz leta 1923 piše, da je imelo že takrat vsako od teh stanovanj električno napeljavo. Tekoča voda je bila v stanovanjih že od samega začetka, vsako stanovanje pa naj bi imelo tudi keramično peč. Tudi tu so imeli stanovalci na voljo dva prostora za shranjevanje stvari izven stanovanja – v kleti in na podstrešju. Stanovanja (v obeh novih stavbah) so imela v sobah lesen pod (*pavimento in doghe di legno duro*), drugod pa keramične ploščice.

Načrte za stavbe *case nove* je izdelal projektant Salvatore Bonnes (1884–1961)⁶⁸. Stavbi *case nove* sta za arhitekturni razvoj Kopra zelo pomembni, saj sta edinstven primer moderne stanovanjske gradnje pred drugo polovico 20. stoletja. Dejstvo, da sta bili zgrajeni v kontekstu ljudske gradnje, ki je tudi produkt 19. stoletja, in da se v oblikovanju navezuje na takrat prevladujočo obliko stanovanjske gradnje – komplekse z notranjimi dvorišči (*Hof-haus*) (Čebon Lipovec, 2015, 139)⁶⁹ temu daje še dodaten pečat. S svojo višino sta tudi spremenili gabarit mesta, vendar ne tako radikalno, kot kasnejše poveljne gradnje (»Tomosov nebotičnik« in druge). Na sploh sta bili umeščeni v mestno tkivo na nevsihljiv način, da ju lahko človek zlahka preze, če ne ve zanj.

SKLEP

Ustanovitev Zadruga predstavlja učinkovit ukrep skupine koprskih meščanov za reševanje enega največjih takratnih problemov mesta, ki se je kazal v pomanjkanju primernih stanovanj. Pri tem so izkoristili meha-

nizme, ki so bili na voljo (finančna podpora države in zasebnih ustanov) in pri uresničitvi projekta (gradnji stavb *case nove*) sledili uveljavljenim smernicam v gradnji in načrtovanju ljudske gradnje.

Dobro desetletje kasneje člani Zadruga, v sprememjenih političnih okoliščinah (priključitev k Italiji in vzpon fašizma), niso bili več sposobni izvesti podobnega projekta kljub formalni politični podpori (od koprsk občine do državnih oblasti). Še več, okoliščine, povezane z novim načrtom, so privedle do propada Zadruga. Pri tem je zanimiva vloga koprskega *fascia* in njegovih članov, ki so v njej prevzeli vodilna mesta, vendar je pa niso hoteli ali znali voditi.

Zadruga je začela ponovno delovati šele po intervenciji političnega vrha (istrske prefekture). V naslednjih letih je sicer opravljala svoje osnovne naloge, vendar kljub temu, da je stanovanjski problem ostajal enako pereč, ni načrtovala novih gradenj za reševanje tega problema.

Druga svetovna vojna (predvsem nemška okupacija v letih 1943–1945), poveljna jugoslovanska zasedba in priključitev tega območja k Jugoslaviji, ter nenazadnje izselitev večine italijanskega mestnega prebivalstva, kakor tudi stanovalcev in članov Zadruga, so pripeljali do njene ukinitve. Tega ni moglo preprečiti niti dejstvo, da je nova ljudska oblast želela Zadrugo obnoviti in ohraniti.

Poveljne družbene in politične spremembe so pospešile skorajšnje izginotje spomina na Zadrugo in na okoliščine ter čas nastanka stavb *case nove*, za kateri se je tudi v stroki uveljavilo prepričanje, da sta bili zgrajeni šele med obema vojnoma.

Po analizi članstva Zadruga lahko sklepamo, da je bila to razmeroma demokratična in socialno naravna ustanova, ki je bila odprta za stanovanjske potrebe različnih slojev prebivalstva. V tem se je razlikovala od številnih drugih organizacij in ustanov za gradnjo stanovanj, ki so jih vodili izključno pripadniki višjih slojev. Sezname članov Zadruga pa nam nudijo tudi zanimiv vpogled v strukturo tedanje koprsk družbe.

Stavbi *case nove* sta torej v stavbni dediščini Kopra še dandanes pomembni, ker predstavljata določeno posebnost oziroma specifičnost v reševanju stanovanjskih problemov različnih kategorij mestnega prebivalstva tistega časa. S svojo solidno gradnjo, funkcionalnostjo in razmeroma sodobno bivalno kulturo, kažeta tudi na prodor naprednih družbenih in projektantskih trendov v manjša bivalna okolja, kakršnega je pred dobrimi stotimi leti predstavljal Koper, ki je v času po drugi svetovni vojni oziroma po letu 1954, v svoji novi politično-ekonomski in družbeni funkciji, doživel še mnogo bolj radikalne spremembe, ki se odražajo tudi v njegovi zunanji podobi.

⁶⁸ Njegov podpis je dešifrirala Čebon Lipovec (2015, 137) ob primerjavi z drugimi projekti, kot na primer kanalizacijo današnje Kidričeve ulice v Kopru (gl. SI PAK-22, 3, Fognature Via Battisti e Santorio).

⁶⁹ O tej vrsti gradnje na Dunaju glej Tafuri, 1989 in Blau, 1999.

SOCIETÀ COOPERATIVA PER LA COSTRUZIONE DI CASE IN CAPODISTRIA:
A CASE STUDY OF SOCIAL HOUSING IN KOPER

Borut ŽERJAL

Beblerjeva 6, 6000 Koper, Slovenia
e-mail: borutzerjal1@gmail.com

SUMMARY

The development of social housing began in the first half of 19th century, in response to poor living conditions of growing working classes. The industrial age reached Koper at the end of the 19th century. To solve its housing problem a housing cooperative (Società cooperativa per la costruzione di case in Capodistria) was founded in 1908. The members of that cooperative included both wealthy people with a high social status and people of lower social classes (from professors to workers), who were recipients of cooperative's apartments. The cooperative constructed two buildings (known as case nove) with apartments for employees and workers in the gardens of the palace Tiepolo-Gravisi in Koper in 1910. The style of the buildings is typical for social housing, but unique in Koper. Financing was provided by loans from institutions supporting social housing. After the First World War, when Koper became part of Italy, the cooperative planned, with encouragement from the local fascist authorities, to construct new buildings. However, nothing came of it and the cooperative stopped functioning properly in 1924 only to be re-established in 1931. For the next decade it managed its housing estate but did not construct anything new. In 1943 the German occupation prevented it from functioning again and because of the Yugoslavian occupation and the resettlement of the majority of the population it never came back to life.

Keywords: housing cooperative, case nove, Tiepolo-Gravisi, Hof-haus, fascism, microhistory

VIRI IN LITERATURA

Il Popolo di Trieste, Trst, 1920–?

Le Case nove (2010): Le Case nove, La Città, 15, 31, 11–2.

Ponis, G. (2015): Graziella Ponis, r. 1944, upokojena gimnazijska profesorica v Kopru. Intervju. Zvočni zapis pri avtorju.

Register (2015): 246, Koper – Palača Kreljeva 6. V: Register nepremičnin kulturne dediščine. <http://rkd.situla.org/>. (19. 2. 2015).

SI PAK-7 – Pokrajinski arhiv Koper (SI PAK), Občina Koper/Comune di Capodistria (fond 7).

SI PAK-22 – Pokrajinski arhiv Koper (SI PAK), Občinski tehnični urad Koper / Ufficio tecnico comunale di Capodistria (fond 22).

SI PAK-222 – Pokrajinski arhiv Koper (SI PAK), Zadruga za gradnjo hiš Koper / Società cooperativa di costruzione di case Capodistria (fond 7).

SI PAK-23 – Pokrajinski arhiv Koper (SI PAK), Istrski okrožni ljudski odbor Koper / Comitato popolare circondariale dell'Istria Capodistria (fond 23)

SI PAK-77 – Pokrajinski arhiv Koper (SI PAK), Okrajno sodišče Koper / Bezirksgericht Capodistria / Giudizio distrettuale di Capodistria (fond 77)

SI PAK-77.1 – Pokrajinski arhiv Koper (SI PAK), Zemljiška knjiga (fond 77.1)

Spadaro, B. (2015): Blandina Spadaro (vdova Vergerio), upokojenka, v Trstu, Italija, r. 1927. Intervju. Zvočni zapis pri avtorju.

Suppantšitsch, L. (1913): Društvo za gradnjo delavskih stanovanj v Ljubljani. K letopisu njegove osnovne zgodovine in nadaljnega razvoja povodom v letu 1913. dovršenega petindvajsetletnega delovanja. 1888–1913. Sestavil društveni zapisnikar Leon Suppantšitsch, Ljubljana, v samozaložbi društva.

Beltram, V. (2008): Koprski zapori: s poudarkom na političnih zapornikih v obdobju fašistične vladavine: ob 65. obletnici prve osvoboditve političnih zapornikov septembra 1943, Koper, Združenje protifašistov, borcev za vrednote NOB in veteranov.

Blau, E. (1999): The Architecture of Red Vienna 1919–1934, Cambridge (ZDA) & London, The MIT Press.

Bon Gherardi, S. (1981): Il regime fascista in Istria (1925–1933): Aspetti politici, sociali e organizzativi. Qualestoria, IX, 2, 9–27.

Bruckmüller, E. (1985): Sozial Geschichte Österreichs. Dunaj in München, Herold Verlag.

Castro, F. (2002): L'edilizia popolare tra pubblico e privato nella Trieste asburgica. V: Di Biaggi, P., Marchigiani, E. & A. Marin (ur.) (2002): Trieste '900: Edilizia sociale, urbanistica, architettura. Un secolo dalla fondazione dell'Ater, Milan, Silvana Editoriale, 180–3.

Cherini, A. (1990): Mezzo secolo di vita a Capodistria: Spoglio di cronaca giornalistica 1890 – 1945. Izšlo v samozaložbi v Trstu.

Cherini, A. (1992): Oro e azzuro: Uomini distinti di Capris, Giustinopoli, Capodistria. Izšlo v samozaložbi v Trstu.

Cherini, A. (2007): L'Annunziata e le case nove. La Sveglia: periodico della »Fameia Capodistriana« in esilo, 167, september 2007, 26–27.

Čebren Lipovec, N. (2015): »Casa vecia« e »case nove« ovvero il destino degli orti di Palazzo Tiepolo Gravisi. V: Panjek, A. & U. Železnik (ur.): Palazzo Tiepolo-Gravisi a Capodistria: Una storia urbana svelata. Koper, Univerzitetna založba Annales, 131–148.

Čebren Lipovec, N., Zanier, K. (2015): Ipotesi sulla genesi e lo sviluppo dell'ex Palazzo Tiepolo-Gravisi a Capodistria. V: Panjek, A. & U. Železnik (ur.): Palazzo Tiepolo-Gravisi a Capodistria: Una storia urbana svelata. Koper, Univerzitetna založba Annales, 149–184.

Decarli, L. (2003): Caterina del buso: Capodistria attraverso i soprannomi. Trst, Edizione Italo Svevo.

Di Biaggi, P., Marchigiani, E. & A. Marin (ur.) (2002): Trieste '900: Edilizia sociale, urbanistica, architettura. Un secolo dalla fondazione dell'Ater. Milan, Silvana Editoriale.

Dibie, P. (1999): Etnologija spalnice. Ljubljana, Založba / *cf.

Dukovski, D. (1993): Gospodarska i socijalna problematika u izvješćima i vizitacijama fašističkih čelnika u Istri 1925–1931: u okvirima opće fašizacije istarskog društva. Društvena istraživanja, 2, 4–5, 675–698.

Ferlež, J. (2009a): Josip Hutter in bivalna kultura Maribora [2. izdaja]. Maribor, Umetniški kabinet Primož Premzl.

Ferlež, J. (2009b): Stanovati v Mariboru: etnološki oris. Maribor, Umetniški kabinet Primož Premzl.

Freisitzer, K., Glück, H. (1979): Sozialer Wohnbau: Entstehung, Zustand Alternativen. Dunaj, München & Zürich, Molden Edition.

Fuchs, W., Mickel, A. (2008): Wie alles begann: Die Wurzeln der modernen gemeinnützigen Wohnungspolitik. V: Luggner, K. & M. Holoubek (ur.): Die Österreichische Wohnungsgemeinnützigkeit – ein europäisches Erfolgsmodell. Dunaj, Manz'sche Verlag- und Universitätsbuchhandlung.

Ginzburg, C. (1993): Microhistory: Two or Three Things That I Know about It. Critical Inquiry, 20, 1, 10–35.

Godina [Golija], M. (1992): Iz mariborskih predmetij: O življenju in kulturi mariborskih delavcev v letih 1919 do 1941. Maribor, Založba Obzorja.

Juen, K. M. (2012): Hubert Gessner als Erfinder des Wiener Gemeindebaustil der Zwischenkriegszeit und Initiator des Volkswohnungspalasts, seine Gemeindebauten im Roten Wien und deren Relation zur Schule Otto Wagners. Diplomatska naloga. Dunaj, Universität Wien.

Kafkoulas, K. (2013): On Garden-City Lines: Looking Into Social Housing Estates of Interwar Europe. Planning Perspectives, 28, 2, 171–198.

- Kramar, J. (1991):** Narodna prebujala istrskih Slovencev. Koper, Lipa; Trst, Založništvo tržaškega tiska.
- Kresal, F. (2005):** Stanovanjska zaščita po prvi svetovni vojni v Sloveniji. Arhivi, 28, 2, 165–73.
- Low, S. M. (2005):** Theorizing the City: The New Urban Anthropology Reader. New Brunswick, New Jersey & London, Rutgers University Press.
- Mader, B., Žitko, S. (2010):** Prva istrska pokrajinska razstava. V: Prima esposizione provinciale istriana. Koper, Histria Editiones, 13–40.
- Mandič, S. (1991):** Stanovanjske zadruge: ena od organizacijskih oblik neprofitne stanovanjske oskrbe. Teorija in praksa, XXVII, 12, 1479–86.
- Mandič, S. (1996):** Stanovanje in država. Ljubljana, Znanstveno in publicistično središče.
- Marchigiani, E. (2007):** Dall'edilizia sociale a quella popolare: un rapporto complesso tra filantropia, economia, e politica. V: Rovello, F. (ur.): Trieste 1872–1917. Trst, MGS PRESS, 53–63.
- Mumford, L. (1969):** Mesto v zgodovini. Druga knjiga. Ljubljana, Državna založba Slovenije.
- Panjek, A. (2003):** Chi costruì Trieste: Edilizia, infrastruttura, mercato immobiliare e servizi tra pubblico e privato (1719–1918). V: Finzi, R., Panariti, L. & A. Panjek (ur.): Storia economica e sociale di Trieste: La città dei traffici 1719–1918 (vol. II). Trst, Lint.
- Panjek, A. (2006):** Gradnja in stanovanja v Trstu: gospodarska gibanja in socialna vprašanja v Trstu 1890–1913. Prispevki za novejšo zgodovino, XLVI, 1, 79–96.
- Pooley, C. G. (1992a):** Introduction to housing strategies in Europe. V: Pooley, C. G. (ur.): Housing Strategies in Europe 1880–1930. Leicester, London & New York, Leicester University Press, 1–10.
- Pooley, C. G. (1992b):** Housing strategies in Europe, 1880–1930: Towards a comparative perspective. V: Pooley, C. G. (ur.): Housing Strategies in Europe 1880–1930. Leicester, London & New York, Leicester University Press, 325–348.
- Power, A. (1993):** Hovels to High Rise: State Housing in Europe Since 1850. London & New York, Routledge.
- Prima (2010):** Prima esposizione provinciale istriana. Koper, Histria Editiones.
- Rovello, F. (ur.) (2007):** Trieste 1872–1917. Trst, MGS PRESS.
- Schwertner, J. et al. (2011):** Delavska stanovanja in območja naselij med letoma 1750 in 1950. [Arbeiterviertel und Arbeiterstädte zwischen 1750 und 1950]. Maria Saal, Arbeitsgemeinschaft Alpen-Adria Projektgruppe Historische Zentren.
- Semi, F. (1975):** Capris-Iustinopolis-Capodistria: la storia, la cultura e l'arte. Trst, Lint.
- Studen, A. (1994):** SMRDELO JE KOT KUGA: K zgodovini higienskih razmer v Ljubljani pred prvo svetovno vojno. Zgodovina za vse, 1, 1, 44–56.
- Studen, A. (1995):** Stanovati v Ljubljani. Ljubljana, Studia humanitatis.
- Šoe, F. [Choay] (1978):** Urbanizam, utopija i stvarnost. Beograd, Izdavačko preduzeće Građevinska knjiga.
- Tafari, M. (1986):** Vienna rossa: La politica residenziale nella Vienna socialista. Milan, Electa.
- Terčon, N. (2004):** Z barko v Trst: Pomorstvo v Piranu, Izoli in Kopru ter gospodarska vloga severozahodne Istre v odnosu do Trsta (1850–1918). Koper, Univerza na Primorskem, ZRS, Zgodovinsko društvo za Južno Primorsko in Pomorski Muzej »Sergej Mašera« Piran.
- Verginella, M. (2010):** Ginzburgova partija šaha. (Spremna beseda). V: Ginzburg, C.: Sir in črvi: svet nekega mlinarja iz 16. stoletja. Ljubljana, Studia Humanitatis.
- Vigarello, G. (1999):** Čisto in umazano: Telesna higiena od srednjega veka naprej. Ljubljana, Založba /*cf.
- Zagradnik, M. (1996):** Procesi podržavljanja premoženja v Slovenskem primorju po drugi svetovni vojni. V: Borak, N. & Ž. Lazarevič (ur.): Prevrati in slovensko gospodarstvo v XX. stoletju 1918–1945–1991. Ljubljana, Cankarjeva založba, 133–143.
- Zagradnik, M. (1997):** Izseljevanje iz cone B STO. V: Marjan Drnovšek et al. (ur.): Slovenska kronika XX. stoletja. Knj. 2: 1941–95. Ljubljana, Nova revija, 215.
- Žitko, S. (2015):** La nobile famiglia Tiepolo e il suo palazzo nel contesto del tessuto sociale e culturale della Capodistria veneziana. V: Panjek, A. & U. Železnik (ur.): Palazzo Tiepolo-Gravisi a Capodistria: Una storia urbana svelata. Koper, Univerzitetna založba Annales.

original scientific article
received: 2015-03-31

DOI 10.19233/ASHS.2016.6

RAZVOJ SLAVISTIKE – OD SLOVANSKE FILOLOGIJE DO INTERDISCIPLINARNE SOLIDARNOSTI

Zvonko KOVAČ

Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, HR-10000 Zagreb, Ivana Lučića 3
e-mail: zkovac@ffzg.hr

IZVLEČEK

Namen prispevka je razumevanje koncepta slovanske filologije in filologije nasploh, zato pa je pomembno poznavanje stanja slovanske filologije v Jagićevem obdobju in razvoja slavistike do današnjih dni, ko se težišče prenese na posamezne nacionalne filologije. Poleg pogleda v preteklost je v članku utemeljena potreba po svojevrstni interdisciplinarni solidarnosti tako znotraj humanističnih in družboslovnih znanosti kot tudi v sodobnem organiziranju univerzitetnih študijev jezika in književnosti.

Ključne besede: slavistika, filologija, univerzitetni študij jezika in književnosti, interdisciplinarna solidarnost

SVILUPPO DELLA SLAVISTICA – DALLA FILOLOGA SLAVA FINO ALLA SOLIDARIETÀ INTERDISCIPLINARE

SINTESI

Per capire il concetto della filologia slava e della filologia in generale che stanno al centro della nostra attenzione, si deve rivedere lo stato della filologia slava nel periodo di Vatroslav Jagić e lo sviluppo della slavistica fino ai giorni nostri, quando sono le filologie nazionali quelle che vengono sottolineate. Oltre lo sguardo al passato nell'articolo viene spiegata anche la necessità di una certa solidarietà interdisciplinare così nell'ambito delle scienze umanistiche e sociali come anche alle università quando si organizzano gli studi di lettere.

Parole chiave: slavistica, filologia, studi di lettere, solidarietà interdisciplinare

UVOD

Za razumevanje koncepta slovanske filologije in filologije nasploh se je zelo pomembno spomniti slovanske filologije kot discipline v Jagićevem obdobju v drugi polovici 19. stoletja. Znanstveniku je bilo takrat na voljo celotno filološko, tako jezikoslovno kot tudi literarnovedno, predmetno področje, zato se je od strokovnjaka pričakovala širša slavistična izobrazba, od stare cerkvene slovanščine do posameznih nacionalnih jezikov, kot tudi širša literarnozgodovinska, tekstološka, pa tudi komparativna strokovna kompetenca. V kasnejšem razvoju se je slovanska filologija najprej razdelila na strokovnjake za slovanske jezike in slovanske književnosti – danes se srečujemo s specializacijami za posamezne slovanske filologije – in še ožje na literarne zgodovinarje in literarne teoretike na eni ter lingviste na drugi strani, ki se specializirajo za posamezna področja na korpusu ene književnosti oziroma enega jezika. Prihajamo v situacijo, v kateri o slavistiki kot študijskem in znanstvenem področju lahko še komajda govorimo, zato se postavlja vprašanje nadaljnjega razvoja modernih slavističnih študijev. V nadaljevanju prispevka¹ pri študiju slovanskih jezikov in književnosti zagovarjamo interdisciplinarno solidarnost, ki vključuje dvo- in večdisciplinarne študije, s čimer se zagotavlja večjezična, medkulturna in multiliterarna izobrazba.

SLAVISTIKA V PLUSKVAMPERFEKTU

Tradicionalna slovanska filologija oz. poenostavljeno rečeno *slavistika v pluskvamperfektu*, tj. slavistika Miklošičevega in Jagićevega obdobja, je bila omejena in obogatena z dvema mejnima nalogama, nacionalno in veslovansko. Pa vendar, tako kot so skoraj neopazni prehodi med slovanskimi dialekti, kjer šele kulturno-zgodovinski in politični dejavniki določajo pripadnost nekemu slovanskemu diasistemu, tako ni bilo ostrih mej in razmejevanj v strokovnem in znanstvenem interesu med slavisti. Še bolj aktualno od premislekov o odnosu med slovansko in južnoslovansko oz. nacionalno filologijo v razpravi *Slovanska filologija in slovanske filologije* v Jagićevem obdobju (Kovač, 1998) se danes zdi dvoje mišljenj, in sicer tisto, ki ga je kasneje zastopal Jagićev naslednik Josip Hamm, in pa pogled samega Jagića. Hamm je opozarjal, da naj odnos naše posamezne nacionalne filologije ne bi bil določen samo z južnoslovanskim kontekstom, temveč tudi z odnosi do drugih posameznih slovanskih filologij in slavistike v celoti. Jagić pa je na primeru zgodaj preminulega Vatroslava Oblaka sugeriral, da je naravna pot mladega slavista od njegove materinščine do postopnega pridobivanja pregleda nad »celoto slovanstva«, s čimer bi lahko opazoval posameznosti v soodvisnosti s celoto.

Ker se danes zdi, da se možnost obvladovanja »celote slovanstva« neponovljivo izgublja, še zlasti celote slovanskih književnosti, nas zanima, ali ne bi bila mogoča določena kompromisna rešitev, da bi lahko predmetna področja manj različnih enot, kot so vzhodnoslovanska, južnoslovanska in zahodnoslovanska, še zlasti, če bi se organizirala kot študiji, bila uspešna srečevališča splošne in primerjalne slavistike s preučevanjem nacionalnih jezikov in književnosti. Sprašujemo se torej, ali ne bi posamezne slavistične in znanstvene discipline lahko postale trajni mostovi slavistike v neslovanskih, večinoma zahodnih državah, in slavistike v slovanskih državah, ki so prepogosto obremenjene s posameznimi, matičnimi slovanskimi jeziki in književnostmi. Pri tem kroatistika ali slovenistika kot posamezna nacionalna študija seveda nikakor nista bili postavljeni pod vprašaj.

Glede na to, da se je študij slavistike na Filozofski fakulteti v Zagrebu hočeš-nočeš razvil zgolj v študij južne slavistike – ki je bila v Jagićevem obdobju afirmirana kot enotna južnoslovanska filologija – pogosto kot uspešna zamenjava za raziskovanje in študij »srbohrvaškega« jezikovnega in kulturnega prostora, z izdvojenjo kroatistiko, nas na tem mestu zanimajo predvsem vprašanja literarne komparativistike znotraj južnoslovanskih književnosti. Potem ko smo pridobili tudi lektorat bolgarsčine, smo lahko končno zaokrožili kompleksno predmetno področje južnoslovanske filologije in poiskali vzore znotraj stare in aktualne primerjalno-slavistične prakse; poleg Vatroslava Jagića nam lahko vzor predstavlja tudi razvito južnoslovansko delovanje sodobnih nemških slavistov, predvsem Reinharda Lauerja. Kot izobraženim učiteljem hrvaškega jezika in književnosti, s specializacijami iz južnoslovanskih filologij, nam ni bilo težko, pa čeprav samo na komparativnih ravneh, v študij vključevati tudi domicilno kulturno problematiko, to razumemo celo kot eno naših ključnih nalog. V tistem času sem se zato zanimal tudi za primerjalna dela Vatroslava Jagića. Breda Kogoj - Kapetanić, ki je pisala o Jagiću kot začetniku literarne komparativistike pri nas, je poudarila, da je Jagić ravno v pripravljenem gradivu videl začetke komparativne zgodovine evropskih literatur, od katere se je nadejal takega uspeha, s kakršnim se je ponašala že komparativna lingvistika (Kogoj - Kapetanić, 1968). Ne da bi podrobneje ocenjevali Jagića kot literarnega komparativista, ob tej priložnosti poudarjamo samo rezultate raziskovanja, ki je temeljilo na Jagićevih primerjalnih delih. Gre za obdobje historizma v znanosti in kulturi, ki temelji na široko zasnovanem in izvedenem raziskovanju z objektivizacijo, zato lahko pri Jagiću govorimo o kritičnem historicizmu, ki avtorju omogoča odprte in utemeljene odgovore na številna sporna vprašanja. Slovanska literarna komparativistika, čeprav še daleč od posebne discipline ali posebne kom-

¹ Prispevek je razširjeni prevod prispevka *Slavistika u Jagićevo doba i u budućnosti. Slavistika između slavenske filologije i interdisciplinarne solidarnosti* (Kovač, 2014).

parativistične metode, je v Jagićevih opažanjih in praktični uporabi služila najboljšim tradicijam preučevanja književnosti kot književnosti, ki jo razdvajajo samo različni jeziki (z gledišča Jagićeve prevodne komparativistike je toliko hujše, če jo razdvajajo tako bližnji jeziki, kot so slovanski). Še posebej zanimivi so se nam zdeli Jagićevi termini *skupni pregled* ali *paralelno preučevanje* slovanskih književnosti, ki ob specifičnosti slovanske prevodne problematike ponujajo razlog za zasnovo specifične interslovanske komparativistike, ki ji sicer številni teoretiki literarne komparativistike in literarni zgodovinarji nasprotujejo (Kovač, 1998).

SLAVISTIKA V PERFEKTU

Medtem pa je razvejana slavistična praksa, še zlasti na zahodnih študijah slavistike, kjer se je slavistika študirala še zmeraj kot relativna celota, vsebovala številne primere medsebojnega primerjalnega preučevanja slovanskih književnosti. Eden najaktivnejših, še zlasti na južnoslovanskem področju, je bil znameniti nemški slavist akademik Reinhard Lauer, ki je za svoje delo v kroatistiki in slavistiki na Hrvaškem slavističnem kongresu v Varaždinu (2006) dobil prestižno nagrado Hrvaškega filološkega društva – *Medaljo Vatroslava Jagića*. Čeprav jih ni veliko, so zelo zanimiva tista Lauerjeva dela, ki problematizirajo literarno-zgodovinsko preučevanje književnosti, označuje pa jih zaupanje v tradicionalno historiografijo posamezne nacionalne književnosti, kombinirano s sodobnimi pristopi k besedilu, problematiko prevoda in primerjalnimi kulturno-zgodovinskimi koncepti. V njegovih analizah naletimo na afirmativne članke o posameznih pomembnih ali atipičnih avtorjih določene nacionalne književnosti pa tudi primerjalno-kulturne sinteze, ki se niso umikale pred določeno socialno aktualnostjo, pa naj bo to »zadeta« sredina ali perspektiva širše družbene javnosti nemške kulture, za katero je v glavnem pisal ali predaval. Tako tudi v Lauerjevi hrvaški knjigi *Nove kroatističke studije* (2011) njegovo potrpežljivo in dolgotrajno raziskovalno delo, njegov enakovredni smisel za analizo in sposobnost sintetičnega uvida dajejo njegovim razpravam privlačnost avtentičnega razvoja naše stroke v tujih okoliščinah in prispevajo k podobi hrvaške književnosti in kulture iz gledišča, ki že dolgo ni več tuje, temveč je domače, pristno, prijateljsko, kakršno bi moralo biti vsako pravo filološko raziskovanje. Seveda nas ne sme zapeljati na pot medsebojne nekritičnosti: natančne avtorjeve interpretacije tistih fenomenov, ki so nam povsem znani že na prvi pogled, so za hrvaško slavistiko in kroatistiko izrednega pomena, in sicer, ker se odmerjajo v parame-

trih velike (nemške) kulture in pod pogoji vseobsežne slavistične odprtosti (Kovač, 2013).

Z Lauerjevim delovanjem, ki v marsičem spominja na Jagićevo, ker sta oba imela potencialno na voljo celotno slovansko kulturno področje kot študijsko celoto (pri čemer je Jagić bil predvsem slovanski filolog, Lauer pa sodobni literarni teoretik in zgodovinar slovanskih književnosti, s katerimi se je intenzivneje ukvarjal), se kot da se zaključuje dolgo obdobje razvoja slavistike, ki bi ga lahko poimenovali *slavistika v perfektu*, označujejo pa jo različne slavistične prakse od neposrednih Jagićevih učencev, kot sta bila Matija Murko in Milan Rešetar, do številnih še živih slavistov v pokoju, ki so svoje delovanje specializirali na različne načine, tako da so razvijali posebne znanstvene discipline, pri čemer se niso oddaljivali od posameznih delov slovanske filologije ali slavistike kot celote. Zgodovinsko gledano govorimo o obdobju od razpada Avstro-Ogrske do razpada več slovanskih dvo- in večnacionalnih slovanskih držav, Čehoslovaške, Jugoslavije in Sovjetske zveze, oziroma od oktobrske revolucije do padca berlinskega zidu (od leta 1917 do 1989), ki jih označujejo eksperimenti s komunizmom in večnacionalnimi državami v vzhodni Evropi, v katerih je ekstenzivno gospodarstvo v kombinaciji s socialistično in federalistično retoriko in prakso zagotovo prispevalo k ohranitvi in razvoju študijev in strokovnjakov za več slovanskih jezikov in književnosti. S strani Zahoda je takšno stanje vzdrževal trajni spopad z evropskim Vzhodom pa tudi ideološka in vojna blokovska razdelitev po drugi svetovni vojni. Morda bi se lahko vprašali, a ni slavistika za vzhodno Evropo bila – podobno kot orientalizem, kakor ga je v kolonialni perspektivi tolmačil Edward Said – tudi svojevrsten hegemonističen pogled na svet, ki vsebuje dve kljub različnim medsebojnim variacijam praviloma nepresečni skupini: »nas,« ki smo subjekt interakcije, in »njih,« ki imajo pravico zgolj, da privzamejo vlogo njene- ga objekta (Kozak, 2011, 154).²

SLAVISTIKA V PREZENTU

Pa vendar lahko v teh zgodovinskih okoliščinah znamo stalnico, in sicer določen prenos poudarka z najširše razumljene slovanske filologije kot discipline do njenega skrčenja na slovansko filologijo v ožjem smislu, slavistično lingvistiko in slavistično literarno vedo. Josip Hamm, za njim pa Radoslav Katičič, pa tudi Vladimir Biti, kot hrvaški nasledniki na Jagićevi, dunajski slavistiki, precej dobro izražajo prav vse tri razvojne trenutke; ne glede na (ne)slučajnost in nepovezanost njihovih izbir vsi trije zelo dobro predstavljajo to, kar se je medtem dogajalo s slavistiko v svetu. Izbrani so bili kot odlični

2 »Said ga je dokazal«, nadaljuje Krištof Jacek Kozak, »ne samo kot odkrito oblastno držo kolonizatorjev, temveč kot veliko bolj rafinirano, latentno epistemološko držo tudi na drugih področjih, denimo v književnosti in znanosti. Evropejci niso skrivali, da so si v stiku z drugimi ljudstvi in njihovimi kulturami vse od začetka prizadevali, da bi svojo civilizacijsko vzvišenost vsilili preostalim delom in ljudstvom sveta, kar jim je preko njihovega imperializma tudi uspelo. Za kolonizatorji so na novo zasedena področja kmalu prišli popotniki, raziskovalci, katerih cilji so bili natančni in objektivni popisi neznanih področij. Njihov deklarirani namen je bil spoznati, preučiti, opisati in predstaviti tujo deželo domači (evropski) publiki.« (Kozak, 2011, 154)

strokovnjaki, ki so bolje predstavljali celoto svoje discipline kot celoto slavistike, celo njene posamezne manjše dele, eden filologijo v ožjem smislu, drugi jezikoslovje in tretji literarno vedo. S tem stanjem smo prispeli v obdobje *slavistike v prezentu* oz. v današnje tranzicijsko obdobje, ki na področju tujih slovanskih študijev išče nove oblike in načine organiziranja in – preživetja.

Istočasno, vsaj kot je pokazal razvoj dogodkov na Filozofski fakulteti v Zagrebu, so se močno okrepile tendence in moči, ki slavistiko preobražajo v niz posameznih študijev slovanskih jezikov in književnosti, za katere se oblikujejo programi in izobražujejo strokovnjaki skoraj brez zveze z ožjim ali širšim slavističnim predmetnim področjem. Ne samo, da so se razvejani nacionalni študiji razvili v posameznih slovanskih nacionalnih kulturah v novih državah, po podobnem modelu so se v okviru slavističnih študijev spodbujali tudi študiji in izobraževali strokovnjaki za polonistiko in rusistiko, ukrajinistiko ali slovakiistiko, bohemistiko ali za katere od južnoslovanskih jezikov, književnosti in kultur, pri čemer je med znanstveniki ostala razdelitev na jezikoslovce in strokovnjake za književnost. Namesto uvoda v slovansko jezikoslovje ali slavistično znanost o književnosti kot da danes cvetijo uvodi v posamezne slovanske kulture in civilizacije, pri čemer povprečni študentje in učitelji niti ne pridejo dlje od »uvodnega« poznavanja posamičnega jezika in kulture in so istočasno onespособljeni in neopogumljeni za kompleksnejšo interdisciplinarno problemsko interpretacijo izbranega fenomena iz splošnoznanstvene perspektive ali glede na širšo slovansko, zgodovinsko ali geografsko področje. V konkurenci z domicilnimi strokovnjaki posameznega slovanskega jezika ali književnosti se taki strokovnjaki, ki študirajo ali proučujejo nek slovanski jezik kot drugi ali tuj jezik oz. književnost kot drugo/tujo, počutijo kot drugorazredni »imitatorji« znanstvenikov, ki se kot rojeni govorci intenzivno ukvarjajo s svojo materinščino ali svojo domačo književnostjo, in to toliko bolj, kolikor je posamezna slovanska kultura glede na število govorcev svojega jezika kvantitativno maloštevilna. Zelo malo je poskusov, da bi se določeni jezikoslovni ali literarni ali kulturno-znanstveni problemi interpretirali na širši, komparativni ravni. Najbolj gre na roko takim izbiram ekstenzivni razvoj študijev posameznih slovanskih jezikov z majhnim številom učiteljev in z majhnim številom (pogosto celo s cikličnim vpisom) študentov. Vendar pa se, če se že doseže taka »idealna« situacija, hitro ugotovi, da je na področju jezikoslovja intenzivno ukvarjanje z enim jezikom pomanjkljivo za resnejše splošnojezikoslovne uspehe. Na področju zgodovine književnosti pa za obvladovanje korpusa besedil iz ene, pa četudi po številu del manjše slovanske književnosti ni dovolj samo ena znanstvena kariera, množina besedil namreč presega

vse posamezne možnosti. Lep primer je sto let razvoja slovenskega romana: iz situacije, ko je Ivan Cankar s še kakšnim pisateljem v prvem desetletju preteklega stoletja objavil deset romanov, smo prišli v položaj, ko v Sloveniji letno izide od 100 do 150 romanov. Zagovorniki specializacije v nacionalnih filologijah se bodo soočili z dejstvom, da zapiranje strokovnjakov v okvire enega jezika nikakor ni prava rešitev, saj to ne bo pomagalo pri obvladovanju celote korpusa. Količina dela pa nikakor ni v razmerju z marginalnim položajem v družbi in znanstveni skupnosti. Tak primer je naše pogosto nezadovoljstvo z razvojem kroatistike na posameznih katedrah v svetu. Pa vendar, kako bi se lahko nekdo v Berlinu in Hamburgu, kjer se slavistika pretežno še zmeraj razvija v tradicionalnih nemških okvirih, ukvarjal izključno s hrvaškim jezikom ali s hrvaško književnostjo, če pa lahko študentje samo s širšimi slavističnimi in interdisciplinarnimi znanji računajo na vsaj približno zaposlitev v humanističnih oz. tamkajšnjim duhovnozgodovinskih disciplinah in institucijah; in še pomembneje: ali lahko nekdo, ki se posveti samo kroatistiki, konkurira razviti sodobni kroatistiki po različnih delih Hrvaške in ali ima tako »tekmovalstvo« smisel tako za hrvaško kot za drugo, tujo kulturo? Ni slučajno, da Gayatri Chakravorty Spivak (2011), tudi z vidika sodobne komparativistike, poziva na nujne strukturne in epistemološke spremembe.³

Kljub temu, ali morda ravno zato, smo tako v Zagrebu kot Ljubljani priče razvoja študijev, strok in strokovnjakov v glavnem po tem nacionalnem principu. Poleg Oddelka za kroatistiko delujejo na Filozofski fakulteti Univerze v Zagrebu od leta 2003 Oddelek za vzhodnoslovanske jezike in književnosti, Oddelek za južnoslovanske jezike in književnosti in Oddelek za zahodnoslovanske jezike in književnosti. Na institucionalni ravni nas od prej povezuje ta zgolj skupna knjižnica in tajništvo. Po letu 2005, po prenovi v skladu z bolonjsko reformo, je organiziranih celo pet samostojnih študijev slovanskih jezikov in književnosti z enim južnoslavističnim, ki je sicer tudi koncipiran tako, da se močno naslanja na štiri katedre, strokovnjake in usmeritve v odnosu do nacionalnih filologij. Poskus reformiranja študija južne slavistike, ki so se ga lotili nekateri kolegi v smeri še večje ekspanzije posameznega jezika in književnosti, govori o tem, kako so enostavne rešitve, ali bolje, stranpote privlačnejše od redefiniranja slavističnih študijev v luči aktualnih globalizacijskih sprememb in izzivov. Napovedovati, kakšen bo nadaljnji razvoj in kaj prinaša bodočnost, je nevhvaležno početje, še zlasti, če se posamezni študiji enkrat razvijajo po diplomatskih intervencijah in glede na politične okoliščine, drugič pa glede na vse bolj omejena sredstva; vzrok za zmanjšan interes za take ekstenzivne študije, tudi spričo

3 »Pojem jezikovne in književne skupnosti marginaliziranih (subaltern) izven zamejenosti nacionalnega jezika ni enostaven. Če želimo različne izključene (subaltern) ali manj proučevane jezike odmakniti od enklavistične ali kolektivistične pedagogike in politike, komparativno književnost pa osvoboditi nepriznanih in ekskluzivističnih primerjav, so nujne strukturne in epistemološke spremembe.« (Spivak, 2011, 174–175)

vse manjših družbenih potreb po takih strokovnjakih, je seveda tudi ekonomska kriza. Hrvaški model nikakor ni poseben ali slab primer, obstaja še več hujših in improviziranih rešitev, tako je na primer v Beogradu in Novem Sadu lektorat slovenščine organiziran v okviru študija jezikoslovja, slovenska književnost pa v sklopu študija primerjalne književnosti; tudi tu pa je, podobno kot v Parizu, slovenistika izpadla iz študijev in institucij južnoslovanske filologije ali slavistike.

Z bolonjsko reformo se je pojavil tudi poseben primer, ki se odraža v razvoju »enopredmetnih«, monodisciplinarnih študijev, uvedenih z naivnim prepričanjem, da bodo študentje sami prepoznali svoje interdisciplinarne interese, dovolj je, da se jim ponudi samo večje število izbirnih predmetov. Dodati je treba, da so učitelji posameznih oddelkov poskrbeli, da jih usmerijo v želeno smer, če jih niso prepoznali že študentje sami. Čisto konkretno: rezultat je dejstvo, da se na zagrebški filozofski fakulteti že deveto leto vpisujejo študentje, ki študija južne slavistike ne povezujejo s kroatistiko, razen izjem, pa da zgodovine nikakor ni mogoče več študirati z obema omenjenima študijskima skupinama, ker je pri historiografih prevladala enopredmetnost. Prisilni jopiči bolonjske reforme so na prvi in drugi stopnji študija, še posebno pa na enopredmetnih študijih vsem enako tesni ali preohlapni, nikakor pa jih ni mogoče sleči.

Pa vendar: pustimo pretresanje stanja slavistike v sedanjosti, saj smo tudi sami njegovi neveseli sodelavci in sokreatorji, ne glede na to, če se – celo nekoliko slavistično konzervativno – zavzemamo za dvojezične in večliterarne, primerjalne in interkulture študije (glej Kovač, 2001, 2011, v zadnjem delu predvsem razpravi Kriza slavistike in Modeli dvopredmetnega študija južne slavistike). Sodili nam bodo tako in tako tisti, ki prihajajo za nami, zato se poskušajmo vprašati, kam bo razvoj slavistike zavil v prihodnosti in kaj moramo storiti, da bosta Jagićeva in Katičičeva slavistika jutri razumljivi tudi za naše potomce.

SLAVISTIKA V FUTURU ALI KONCEPT INTERDISCIPLINARNE SOLIDARNOSTI

Če se strinjamo, da je glavna lastnost slavistike v bližnji preteklosti bila razdelitev na strokovnjake za jezikoslovje in strokovnjake za književnost (pri čemer izvajamo lektorje kot zastopnike nacionalnih filologij), kot tudi, da je glavni koncept študija temeljil na študiju dveh ali treh jezikov s književnostmi kot izraz svojevrstne relativne specializacije s pogledi na vse manj dosegljivo celoto znanja o jeziku ali književnosti (z razvojem interslovanske komparativistike, ki so jo v večnacionalnih družbah enakovredno podpirali tudi večjezikovni študiji tako v slovanskih državah kot v svetu), potem je jasno, da je to bil izraz stanja v slavistiki, ki so jo vse

bolj obremenjevala znanja iz posameznih filologij na račun neke večje celote, pri čemer se je istočasno izgubljal značaj razvojnih zvez in medkulturne izmenjave.

Glavne lastnosti slavistike v sedanjosti so torej neenotnost modela, nepreglednost in raznolikost slavističnih študijev, z dvema glavnima tendencama: ena je tendenca študijev in specializacij po posameznih slovanskih jezikih in književnostih (še zlasti v slovanskih deželah), druga pa je vključevanje študija slovanskih jezikov v splošno-jezikoslovne ali kulturološke študije, vse do organizacije interdisciplinarnih študijev (ne samo z razvojem običajnih dvopredmetnih, dvodisciplinarnih študijev, pač pa z razvojem edinstvenih interdisciplinarnih študijev, npr. v Hrvaški in Sloveniji za študije kroatistike in slovenistike v svetu). Potemtakem bi bil najprikladnejši, kot najmanjša enota študija, študij južne in/ali zahodne slavistike (v smislu *Slavia latina*) v kontekstu zgodovine srednje in jugovzhodne Evrope. Kaj moramo narediti, da bomo morebitnemu takemu konceptu šli na roko?

Kako bo videti slavistiko v prihodnosti, kakšna bo slavistika v *futuru*? Smo lahko tako zelo prepričani, da bo polje slavistike še naprej obdelano kot neka relativna celota ali bo slavistika povsem razpadla v okviru rastočih globalizacijskih procesov ali nacionalnih obrambnih mehanizmov? Težko je predvideti, a želeli bi bilo, da se poleg tendence, ki je splošno sprejeta, to je razdelitev na jezikoslovce in strokovnjake za literarno vedo, razvijejo študiji v smeri nove filologije ali interkulture semiotike s strokovnjaki za kulturne, literarne in zgodovinske procese »v regiji«, tj. na določenem sorodnem zgodovinskem ali kulturnem področju. S ciljem celovitejšega uvida v strokovno področje bi se študiji (pa tudi strokovnjaki za posamezne jezike in književnosti) morali nujno povezati v obliki dvo- in interdisciplinarnih študijev, radikalno povedano, prekiniti bi morali z izvajanjem enopredmetnih študijev, še posebej enopredmetnih študijev nacionalnih jezikov s književnostmi in nacionalne zgodovine. Ne samo slovanskih. Pri tem je posebej pomembno, da učitelji in znanstveniki delijo strokovno usodo študentov, da trajno razvijajo svojo interdisciplinarnost ali širijo področje izbranega gradiva, kot se to zahteva na njihovem študiju in na študijih, ki se jih lotevajo v kombinacijah. Če učitelj ne ve, kakšni študentje sedijo na njegovih predavanjih in v seminarjih, ni dober učitelj, prav tako mora biti vsaj minimalno odprt za njihove interdisciplinarne izbire in poglede. Kot je natančno zapisal Homi K. Bhabha, po izkušnji analitike kulturne razlike »vstop v interdisciplinarnost kulturnih besedil izključuje kontekstualizacijo nastajajoče kulturne oblike z umestitvijo na podlagi izvora ali neke prej utemeljene diskurzivne vzročnosti. Vedno je treba pustiti dodaten prostor za artikulacijo kulturnih znanj, ki so bližnja in dodatna, ne pa tudi nujno akumulativna, teleološka ali didaktična« (Bhabha, 2007, 278).⁴

4 »Interdisciplinarnost je priznanje nastajajočega pomena kulturne razlike, ustvarjenega v ambivalentnem gibanju med pedagoškim in performativnim naslavljanjem. Nikdar ni le preprosto harmonično dodajanje vsebin ali kontekstov, ki krepijo pozitivnost domnevne

Kaj nas je privedlo do takšnih razmišljanj? Menimo namreč, da je mogoča neka višja solidarnost med strokami, med disciplinami, saj se nam, kakor iz neke pozabe, kaže dejstvo, da imamo vsi, ki smo del filoloških ali humanističnih znanosti, na univerzi, pa tudi na kompleksni filozofski, družbeno-humanistični fakulteti, isti cilj, isti opravke. Vsi raziskujemo – in potem prenašamo – posamezne celote znanja, ukvarjamo se z razumevanjem celote sveta, poznanega in še nepoznanega. Študij posameznega jezika ali posamezne književnosti je pravzaprav samo del študija, majhen del spoznanja o celoti jezika in celoti književnosti. Prav tako kot je študij nacionalne zgodovine samo del svetovne zgodovine, celo več kot to – samo majhen del študija preteklosti, nedosegljive zgodovine celote sveta. Prav tako študij filozofije ni postal študij gole zgodovine filozofije, temveč je še zmeraj navdihujoč izvir kritične misli, ki ne samo družbeno-humanističnim, pač pa vsem znanostim najboljše zavaruje polje univerzalne znanosti, če ga ni na Hrvaškem ponovno zavzela teologija oz. verouk. Tudi študij psihologije bi lahko bil interdisciplinarno koristen in odprt za vse študijske skupine in študijske smeri, preden bo postal le študij za samopomoč deprimiranemu narodu. Podobno se študij sociologije ne bi smel skriti na »enopredmetne anketarje«, temveč bi nam moral pomagati razumeti krize in spremembe, predvidevati trende, da bi dojeli, v kakšni družbi živimo in kam se gibljemo, kot narodi, kulture in kot posamezniki. Za vsakogar so nujna tudi znanja o sociologiji književnosti, estetiki, multikulturnosti, zaradi katere se ubijajo nedolžni ljudje, o najbližje sorodnih jezikih Indije ali Skandinavije, če se nam že sorodni slovanski jeziki srednje in jugovzhodne Evrope zdijo tako različni, da se težko študirajo in preučujejo skupaj, v okviru enotnega študija, kot tudi v paru, npr. češki in slovaški, bosanski in srbski, bolgarski in makedonski, temveč samo posamično. Nismo naklonjeni specializaciji strokovnjakov, ki bi segla preko meje ene filologije, enega jezika ali književnosti.

Ciljamo torej na izgubljeno enotnost strok, ki se je v hrvaščini še pred kakšnim letom pogovorno imenovalo – študij filozofije. To je označevalo študij na filozofski fakulteti, ki so ga danes že močno zamenjali posamični študiji, kroatistike ali kroatologije kot privilegirani nacionalni študiji, anglistike in/ali amerikanistike kot privilegirani globalni študiji, študiji psihologije kot privilegirani študiji človekove duše v živčevju, ki ne želi ničesar vedeti o duhovnosti, ki jo razširja književnost. Kot da književnost zares nima zveze z našimi realnimi življenji, našimi slabimi živci, omahovanjem in nav-

dušenostjo, pa tudi – z ljubeznimi. *Filo-* namreč lahko razumemo tudi kot *filija*-logijo, torej kot prijateljsko znanost, a žal se to prijateljstvo že znotraj filologije težko udejanja. Posamezne nacionalne filologije so se v tolikšni meri razvile in razdelile na majhne, kratkotrajne »ljubezni«, toliko so se razdvojile, da smo izgubili celo smisel njihovega notranjega prijateljstva, medsebojne »ljubezni« med jezikom in književnostjo. Med jezikoslovci in strokovnjaki za književnost, kjerkoli je to ostalo še enotno, se razvija odkriti boj, skupaj pa jih držijo samo glave študentov, v katerih se znanja o jeziku in spoznanja o književnosti, pa tudi o filologiji v ožjem smislu, združujejo z nejasnim ciljem. Zato nenazadnje ni nepričakovano, da študentje pogosto želijo več jezikoslovja, pravzaprav več jezika, kar pomeni jezikovnih vaj, kot pa pridobivanja kompetenc o književnosti, čeprav je pogosto prav književnost bila razlog za njihov študij »filozofije« oz. študija na filozofski fakulteti. Sem sodi na primer tudi želja študentov južne slavistike na Filozofski fakulteti v Zagrebu, ki so zahtevali lektorske vaje iz srbskega jezika, resnim jezikoslovnim predmetom pa se redno izogibajo, če so izbirni. Z »izhodnimi kompetencami« oz. s »pričakovanimi predmetnospecifičnimi kompetencami« o znanju iz književnosti imamo že učitelji probleme. Ali je doseganje celote znanja npr. iz zgodovine italijanske književnosti res več vredno od razumevanja književnosti kot take, ali je res več vredno kot pridobivanje hermenevitične in interkulturene dimenzije v študiju, ki mu je lahko študij druge, romanske ali vsake druge, tudi kvantitativno zelo majhne književnosti, kot je npr. slovenska, lahko v pomembno »dobrososedsko« komplementarno pomoč? Kako se je lahko zgodilo, da študiji splošnega jezikoslovja ali komparativne književnosti težijo k enopredmetnosti? Ali ne zanikajo s tem svoje imanentne inter- in transdisciplinarnosti? Ali je res možno, da uprava zagrebške filozofske fakultete nima interesa za nove splošne študije, kot sta študij novinarstva ali pisanja? Ali ne bi ravno taki študiji, v kombinaciji z drugimi študijskimi skupinami, priklicali smisel celote študija, pa čeprav bi bili pragmatično orientirani »samo« na pridobivanje kompetenc v pisanju, ki je s tako lahkoto odstopilo mesto oblikam govorjene ali napol govorjene komunikacije prek pametnih telefonov in spleta. Čeprav to ne pomeni, da se moramo odpovedati tehnološkemu napredku, ravno nasprotno; z razvojem modernega študija digitalne humanistike, ki se po svetu nezadržno širi,⁵ se enako kot pri virtualni komunikaciji brišejo skoraj vse meje in omejitve med jeziki, strokami in disciplinami.

disciplinarne ali simbolične prisotnosti. V nemirnem prizadevanju po kulturnem prevajanju hibridni kraji pomena v jeziku kulture odprejo razpoko, da podobnost *simbola*, ki se kaže v različnih prostorih kulture, ne sme zamegliti dejstva, da je ponavljanje znaka v vsaki družbeni praksi hkrati različno in razločevalno« (Bhabha, 2007, 278–279).

5 Na to nas vztrajno opozarja Miran Hladnik v slovenističnem in slavističnem diskusijskem forumu SlovLit; eno od njegovih obvestil je zajemalo serijo člankov v glasilu Fundacije A. von Humboldt Kosmos: „<http://www.humboldt-foundation.de/web/kosmos-titelthema-102-1.html>“ <http://www.humboldt-foundation.de/web/kosmos-titelthema-102-2.html>

Pod takimi pogoji postaja vse po malem neobvezno. Z bolonjsko reformo se je po evropskih univerzah razširila novica, da reforma zahteva enodisciplinarnost in študijsko enopredmetnost, v tem nepreverjenem reformnem nalogu pa je tičala administrativna potreba, da se nekateri študijski programi prikažejo kot nekonkurenčni in celo odvečni. Nekateri prodekani ali predstojniki so v tem videli priložnost boljše organizacije študija. Istočasno z izgovorom nezadovoljivega urnika pri dvopredmetnih študijih je pri tržiščno propulzivnejših ali popularnejših študijih na žalost prevladalo zavedanje o samozadostnosti, o občutku, da se z njihovim študijem dosega relativno pomembna celota znanja, še posebej v nacionalnih in globalizacijsko gledano »vladajočih«, prestižnih ali po čem drugem posebnih študijih (kot so kroatistika za učitelje, psihologija in antropologija ipd.).

SKLEPI

Tudi na področju študijev južne slavistike je potemtakem mogoče uporabiti zelo enostavno formulo: koncept interdisciplinarnih študijev, pri čemer je mogoče študirati dva enakovredna študija hkrati ali enega z dvema vzporednima predmetoma, danes bi rekli modulu. Po drugi strani pa se je na slavistikah v tujini ta formula opuščala v korist še širših kulturoloških študijev ali pa se je, če se je pretirano individualizirala, slavistika ukinila zaradi prenizkega števila študentov. Sorazmerje potrebnih učiteljev za posamičen študij posameznega slovanskega nacionalnega jezika in književnosti in število vpisanih študentov sčasoma ni bilo dobro, ni se finančno izplačalo. Kljub temu pa so, kot smo videli, pri nas še zmeraj močno razvite težnje po posameznih nacionalnih študijih, vse z upanjem, da bi lahko recipročno pričakovali študij kroatistike tudi v drugih državah. Rezultat je, da se nad usihanjem slavističnih študijev in konzerviranjem slavističnih knjižnic upravičeno zgražamo. Kje je izhod, kako premagati zablode bolonjske reforme pri nas in v Evropi, da pri tem ne izgubimo tistega, kar nam je prinesla dobrega, to pa je predvsem možnost, da iz semestra v semester razvijamo in menjujemo svoje predmete in študij, da ga naredimo tako za učitelje in študente kreativnejšega, inovativnejšega in fleksibilnejšega, prav z ozirom na spremenljiv trg dela in vse večjo negotovost sveta.

Rešitev se torej kaže v konceptu *interdisciplinarne solidarnosti*. Kaj bi morali narediti za njegovo realizacijo? Najmanj troje:

Zaradi globoke socialne in zelo pomembne interdisciplinarne solidarnosti bi bilo treba enkrat za vedno *ukiniti enopredmetnost*, s tem pa tudi termin dvopredmetnost ali dvodisciplinarnost, ker bi s tem vsi univerzitetni študiji bili urejeni samo kot dvo- ali večdisciplinarni, glede na odrejena načela kombinacije študija (največkrat v svobodnih kombinacijah, deloma pa usmerjeni ali priporočeni, glede na urnik, prostorske probleme ali družbeno upravičenost študijev dveh bližnjih predmetnih področij ali dveh disciplin).

Poleg dveh enakovrednih študijev bi bilo treba uvesti tudi možnost *asimetričnega* študija, torej možnost študiranja enega glavnega predmeta z dvema vzporednima predmetoma ali moduloma ali kombinacijami modulov, usmeritev ipd. (kot vemo, se to pogosto dogaja v praksi, ko en študij s svojimi pretiranimi in nekontroliranimi zahtevami »svojim« študentom naloži skoraj dvakrat več obveznosti kot drugi študij).

Z vpisno politiko omogočiti in rezervirati, *poleg načelno prostega izbora kombinacij, določeno število mest za manj atraktivne kombinacije*, študije »večjih« skupin z »majšimi«, da se ne bi dogajalo, da zaradi zapolnjenosti študijskih mest več let prav nihče ne bi vpisal npr. kombinacije južne slavistike z anglistiko, filozofijo, arheologijo ali umetnostno zgodovino, niti ne s primerjalno književnostjo ali celo ne z rustistiko, oziroma da se v osnovi prepreči absurd, ki se nam je zgodil v imenu bolonjske reforme, da profesor hrvaškega jezika ne more biti ali je lahko zelo težko v isti osebi tudi učitelj bosanskega ali srbskega jezika in književnosti, kar je danes na vseh hrvaških fakultetah, verjetno kot naš poseben prispevek k integracijskim težnjam v Evropski uniji.

Ali ni, če takole pogledamo, morebitna interdisciplinarna solidarnost na fakulteti že prvi korak tako k večji socialni solidarnosti, če že ne enakopravnosti med nami (med strokami in učitelji, med projekti, kot tudi v akademski hierarhiji med učitelji in študenti v odnosu do dekana in prodekanov, rektorja in prorektorjev), pa tudi kot pol koraka proti socialno-razredni, stanovski solidarnosti doma in tudi v svetu? Ali ni taka solidarnost lahko tudi zagotovilo boljšega socialnega in medkulturnega dialoga v Evropski uniji?

<http://www.humboldt-foundation.de/web/kosmos-titelthema-102-3.html> -- Lilo Berg: Rotkäppchen 2.0 Humboldt Kosmos 102 (2014). Iz članka o vzponu digitalne humanistike prepisujem podatke, da je v Nemčiji mogoče študirati DH na 15 univerzah, da je v DH dejavno okrog 10 % nemških humanistov, da je od svetovne knjižne dediščine, ki naj bi obsegala 140 mio knjig, digitalizirano 25 mio ali 18 %. O 2000 variantah pravlјice o Rdeči kapici pa, da nimajo enega skupnega izvora, ampak več vzporednih. Na klik tudi v angleščini« (Hladnik, 2014).

SLAVIC STUDIES DEVELOPMENT – FROM THE SLAVIC PHILOLOGY TO AN INTERDISCIPLINARY SOLIDARITY

Zvonko KOVAČ

University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences, HR-10000 Zagreb, Ivana Lučića 3
e-mail: zkovac@ffzg.hr

SUMMARY

For the understanding of the concept of Slavic philology and philology in general it is important to recollect briefly what Slavic philology as a discipline was like during Jagić's lifetime. A literary scholar used to make use of entire philological area of study, in terms of language and literature, which naturally required a broader knowledge of Slavic studies, ranging from Old Church Slavic and national languages to a number of competences in literary history, textology, comparative literature, etc. In the further development of Slavic philology, the latter was divided into distinct areas of study, i.e. Slavic languages or Slavic literatures. Unfortunately, today we witness even stronger specialization, i. e. for various Slavic philologies, and even more specific, to literary historians and literary theorists or linguists, specialising in a distinct field of study within one particular Slavic literature or one particular Slavic language. We have come to the point where Slavic studies are almost extinct as a distinct scientific and university study programme, and a question rises whether further development of modern Slavic studies is still possible. In our paper, an interdisciplinary solidarity is advocated, to be achieved by double disciplinarity or multidisciplinarity, which would provide a multilanguage, intercultural and multiliterary education and, maybe, even appearance of a new philology.

Keywords: Slavic studies, philology, language and literature university study programme, interdisciplinary solidarity

VIRI IN LITERATURA

Bhabha, H. K. (2007): DisemiNacija: čas, naracija in robovi moderne nacije. V: Jeffs, N. (ur.): Zbornik postkolonialnih študij. Ljubljana, Krtina.

Hladnik, M. (2014): SlovLit - drugi odstavek. SlovLit, 22. 8. 2014.

[Http://mailman.ijs.si/pipermail/slovlit/2014/004903.html](http://mailman.ijs.si/pipermail/slovlit/2014/004903.html) (22. 8. 2014).

Kogoj-Kapetanić, B. (1968): Komparativna istraživanja u hrvatskoj književnosti. Zagreb, Rad JAZU.

Kovač, Z. (1998): Slavenska filologija i slavenske filologije u Jagićevo doba. V: Šivic-Dular, A. (ur.): Vatroslav Oblak: mednarodni simpozij „Obdobja“, Ljubljana, 12. in 13. december 1996. Obdobja 17. Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti, Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik, 43–52.

Kovač, Z. (2001): Poredbena i/ili interkulturalna povijest književnosti. Zagreb, Književna smotra.

Kovač, Z. (2011): Međuknjiževne rasprave, Poredbena i/ili interkulturalna povijest književnosti. Beograd, Službeni glasnik.

Kovač, Z. (2013): Književna znanost prijatelja. Kolo, 3/4, 304–309. <http://www.matica.hr/kolo/393/Knji%C5%BEevna%20znanost%20prijatelja%20/> (20. 5. 2015).

Kovač, Z. (2014): Slavistika u Jagićevo doba i u budućnosti. Slavistika između slavenske filologije i interdisciplinarnosti. V: Radovi Zavoda za znanstveni rad HAZU Varaždin, 23, 115–129.

Kozak, K. J. (2011): »Pod egido ruskega orla« ali orientalistični izleti A. Aškerca. Primerjalna književnost, 34, 3, 153–172. [Http://sdpk.si/revija/PKn_2011_3.pdf](http://sdpk.si/revija/PKn_2011_3.pdf) (20. 5. 2015).

Lauer, R. (2011): Nove kroatističke studije, Inozemni kroatisti. Zagreb, Matica hrvatska.

Lešić-Thomas, A. (ur.) (2011): O studiju južnoslavenskih književnosti (tematski sklop). Sarajevske sveske, 35–36, 187–230. [Http://www.sveske.ba/bs/broj/35-36-0](http://www.sveske.ba/bs/broj/35-36-0) (20. 5. 2015).

Nečak, D. (ur.) (2010): Pogledi. Humanistika in družboslovje v prostoru in času. Ljubljana, Znanstvena založba Filozofske fakultete.

Spivak, G. Ch. (2011): Nacionalizam i imaginacija i drugi eseji. Zaprešić, Fraktura.

original scientific article
received: 2015-10-23

DOI 10.19233/ASHS.2016.7

LANGUAGE, LITERATURE AND ETHNIC IDENTITY: THE CASE OF THE VANCOUVER SLOVENE COMMUNITY

Nada ŠABEC

University of Maribor, Faculty of arts, Koroška cesta 160, 2000 Maribor
e-mail: nada.sabec@um.si

ABSTRACT

The relationship between mother tongue maintenance on the one hand and the sense of ethnic identity in immigrant contexts on the other represents one of the more intriguing issues for researchers. Some see language as a determining feature of ethnic identity, while for others language does not play a central role at all. It is the purpose of this article to explore this very complex and intricate relationship in the case of a small Slovene Canadian community in Vancouver. The findings are based on empirically gathered data; both the instrumental and literary functions of the language are taken into account.

Keywords: mother tongue maintenance, ethnic identity, literature, Slovene Canadians, Vancouver

LINGUA, LETTERATURA E IDENTITÀ ETNICA: IL CASO DELLA COMUNITÀ SLOVENA DI VANCOUVER

SINTESI

Lo studio dei rapporti tra la conservazione della lingua madre e il senso di appartenenza etnica rappresenta una vera sfida di ricerca scientifica. Alcuni ritengono che la lingua determini in modo decisivo l'identità etnica dei parlanti, mentre altri non le attribuiscono un ruolo così centrale. Il presente articolo esamina questa tematica complessa sull'esempio di una piccola comunità slovena di Vancouver. Le conclusioni presentate si basano su un'analisi di dati raccolti mediante una ricerca empirica e tengono conto sia della funzione strumentale sia di quella letteraria della lingua.

Parole chiave: conservazione della lingua madre, identità etnica, letteratura, gli sloveni del Canada, Vancouver

INTRODUCTION

The relationship between mother maintenance of immigrants and their descendants on the one hand and their ethnic identity on the other is one of the more intriguing issues for researchers. The answer as to whether language is a crucial marker of one's ethnic identity is all but straightforward, as it depends on a number of personal, social, economic, cultural, historical and other factors, and may vary across immigrant communities. A survey of the literature thus reveals different results pertaining to these questions: those who claim that language is an intrinsic and determining feature of ethnic identity (e.g. Smolicz, 1992; De Vries, 1990; Schimdt, 2002), and those who feel that language, even though intricately related to ethnic identity, does not play a significant or even central role in its construction (e.g. Renan, 1990; Myhill, 2003). Others, still, believe that the relationship between the two is being constantly redefined (e.g. Fishman, 1998, 2001; Fishman, Garcia, 2010). It is the purpose of this paper to examine the link between language and ethnic identity in the case of Slovene Canadians in Vancouver in order to see whether and to what extent language is a core value for them.

A BRIEF DESCRIPTION OF THE COMMUNITY AND METHODOLOGY

Slovene immigrants and their descendants living in Vancouver on the West Coast of Canada represent a relatively small community. There are approx. 2000 of them according to Census data, of which some 400 are active members of their sole ethnic organization The Slovenian¹ Society. They meet regularly in the Slovenian Hall for various meetings, to celebrate holidays such as Christmas, Mother's Day, and so-called Slovenska trgat-ev (Grape Harvest); they have a choir, a folklore group and a Slovene language class. At first sight, Vancouver seems a somewhat unlikely candidate for studying Slovene-English language contact. Having previously conducted research in Toronto (Šabec, 1999, 2011) with the largest number of Canadians of Slovene descent and a very rich network of ethnic and cultural organizations, I felt, however, that Vancouver might be just the place to gain a better insight into whether small groups of immigrants² are, despite unfavorable circumstances, able to maintain their mother tongue and a sense of ethnic identity and, if so, to what extent.

Slovene immigration to Vancouver goes back to the second half of the 20th century, with the first political refugees (after World War II) and then economic immigrants (from 1951 on). During my fieldwork in Vancouver (November 2009), I was interested in the differences between those who were born in Slovenia and who had immigrated to Canada and their Canadian-born children and grandchildren. In order to obtain comparable data, I prepared a questionnaire with 66 questions about the participants' language use, socialization patterns, ethnic activities as well as their attitudes toward language and ethnicity³. 87 participants responded, but due to space limitations, only the most relevant responses to a few selected questions will be analyzed here.

In the period since my fieldwork in Vancouver I have had a number of questionnaires returned by e-mail which, in general, do not differ from the ones obtained on the ground. Sample responses from these questionnaires will be used for illustration purposes. Recently, I have also become interested in the literary dimension of language and its impact on the immigrants' feeling of ethnic identity, which is why I had asked them to share their thoughts and views about the role of literature in their lives with me. As expected, I only received a few responses (after all, dealing with literature requires a very high level of language proficiency and a certain degree of sophistication), but these were highly relevant, as they revealed interesting aspects of the relationship between language, literature and ethnic identity.

DATA PRESENTATION AND ANALYSIS

Mother tongue and preferred conversational language

The responses to the question about the immigrants' mother tongue predictably show that all Slovene-born participants (35 or 40 % of the entire sample) cite Slovene. After all, most of them spoke no English at the time of immigration. The answers about their preferred conversational language, however, are already more diverse. Only 32 % choose Slovene, while 78% opt for English and 3 participants cite both languages. The following responses best illustrate the complexity of living in an English dominated environment:

- *Materin jezik mi omogoča boljše izražanje sebe, zlasti še tiste najbolj globoke delce sebe. Kadar se izrazim v slovenskem jeziku se zdi da dobim več empatije od poslušalca, prinaša olajšanje ...*⁴

1 The terms Slovene and Slovenian mean the same and can be used interchangeably. Some institutions and/or individuals prefer one over the other (e.g. Society for Slovene Studies vs. Canadian Slovenian Congress), which explains the different usage in this article. Personally, I am in favor of either term as long as it is used consistently, which is why I have adhered to the use of Slovene, the term that I have been using since I first started to research the topic of Slovene immigration.

2 The terms "immigrant/s" and "generation/s" are used in reference to all participants in the study for convenience sake. Technically speaking, only those who were born in Slovenia and had immigrated to Canada are immigrants, while their children and grandchildren are already Canadian citizens.

3 The questionnaire was first used in my Cleveland study (Šabec, 1995, 265–272).

4 The participants' responses are given in their original form. English translations are provided in parentheses when necessary.

(Mother tongue enables me to express myself better, especially to express my innermost thoughts. When I speak Slovenian, I have a feeling that I receive more empathy from the listener and also that I'm relieved to be speaking in my mother tongue ...)

- *Now I feel more comfortable speaking English, as my husband who is Slovenian, but was born in Canada, also finds it easier to speak English, although when he was young he learned to speak Slovenian.*

For the majority of younger, Canadian-born generations, both the mother tongue and the preferred language is already English. They learned some Slovene from their parents as children, but came into contact with English in school and have since then felt more comfortable speaking English. Some still remember some Slovene sayings and phrases, especially those related to food and tradition, and use them occasionally in conversation with parents and grandparents. These, on the other hand, tell how, at the time when their children were growing up, Slovene carried a stigma of immigration, which is why they often chose not to teach their children Slovene, but rather encouraged them to learn English as best as possible in order to succeed in mainstream society.

- *Doma smo prva leta govorili slovensko. Ko so otroci začeli hoditi v šolo in dobili prijatelje v soseščini, so začeli govoriti angleško tudi doma. Ko je prvi sin začel hoditi v vrtec, je znal recitirati Cicibana (Oton Župančič) in učiteljica mi je rekla, da ga v šoli ni hotel nihče poslušati. Ker pač ni bila njihova krivda, da smo živeli v Kanadi, sem spoznala, da je pač to njihova dežela in sem zato kupila angleške "Nursery Rhymes", saj sva tudi midva imela službe, kjer je znanje angleščine bilo potrebno.*

(During the first years we spoke Slovene at home. When our children started school and made friends with the neighborhood kids, they began to use English also at home. When our first son went to kindergarten, he was able to recite Ciciban (Oton Župančič) and his teacher told me that nobody at school would listen to him. I realized that it was not their fault that we lived in Canada, that this was their country, so I bought him English "Nursery Rhymes". My husband and I also needed English at work.)

The importance and reasons for preserving Slovene

The way in which all the generations look at the importance of preserving their mother tongue today has since then largely changed and the majority professes that language is an important part of their identity. The Slovene-born, naturally, rank it higher in terms of ethnic identification than the Canadian-born, who often give

priority to ethnic music, cuisine, old traditions and culture. Nevertheless, they all feel that Slovene is something to be cherished and valued.

- I feel that it is important to preserve the Slovenian language, as that will also preserve the Slovenian culture, and knowing your roots and where you came from is very important.
- Very important. When I was young, I had the opinion of why should I learn/speak Slovenian because no one else could especially at school and it is such a small country. In adult life, I have had many experiences and encounters regarding Slovenian that made me realize that this world is small; that even though Slovenia is small, it has reached far & wide.

Self-evaluation of proficiency in Slovene

The responses with regard to their proficiency in Slovene, however, are telling and reveal a discrepancy between the declared love of the mother tongue on the one hand and the actual state of affairs on the other. The fact that only three respondents filled out the questionnaire in Slovene, even though they were given the choice of either language, only confirms that.

The following statement from an eminent and very active member of the community, who among other things, teaches Slovene language classes is very telling:

- *Stanje slovenskega jezika v našem društvu ni razveseljivo. Pogovorni jezik na naših prireditvah je angleščina. Celo v odboru društva na sestankih vedno govorimo angleško, saj nekateri sploh ne znajo slovensko. Jaz vedno skušam govoriti slovensko s člani, ki znajo slovensko, vendar skoraj vsi kar hitro preidejo na angleščino. Še težje je komunicirati v slovenščini po elektronski pošti. Društveno pismo še vedno pišem v v obeh jezikih, čeprav sem prepričan, da praktično nihče ne bere slovenskega dela. Slovenske knjige in filme, ki jih imamo, uporabljam v glavnem pri pouku slovenščine. Včasih si kdo kaj izposodi. Tu in tam predvajamo slovenske filme na kakšni družabni prireditvi, vendar na žalost ni prevelikega zanimanja.*

Starejših članov je manj in manj, mnogi so že pomrli, drugi so bolehní in prešibki, da bi prihajali na naše prireditve. Člani bolj srednjih let pa imajo večinoma mešane zakone in doma govorijo angleško. Nekateri še pripeljejo svoje otroke ali vnuke na slovenski folklorni ples, za jezik se pa ne zanimajo prav veliko. In tako se slovenstvo pri nas redči ... Je še živo seveda: na proslavah Materinskega dneva in na božičnih prireditvah imamo precej deklamacij, petja in iger v slovenščini. Trudimo se, da ohranjamo, kar imamo, in razvijamo ...

(The state of Slovene in the Slovenian Society is not particularly promising. We speak English at

our functions. Even our board meetings are always conducted in English because some don't speak Slovene at all. I always try to speak Slovene with those members who know Slovene, but they all soon switch to English. It is even more difficult to use Slovene in e-mails. I still write the society newsletter in both languages even though I am sure that practically nobody reads the Slovene part of it. We have Slovene books and films and I use them mostly in language classes. Sometimes somebody borrows a book. Every now and then we play Slovene films at a social event, but there is little interest.

There are fewer and fewer older members, many had died, others are ill or too weak to come to our functions. Those middle-aged ones are mostly in mixed marriages and speak English at home. Some still bring their children and grandchildren to the Slovene folklore dances, but show less interest in the language. And thus our Sloveneness is declining ... It is still alive, of course: we have plenty of recitations and songs and plays in Slovene at the celebrations of Mother's Day and Christmas. We are trying our best to preserve what we have and to keep it going ...)

The comparison between the Slovene-born participants on the one hand and the Canadian-born on the other thus shows a rapid decline in Slovene language competence among the latter. The language shift toward English is understandable in view of extra-linguistic factors discouraging the use of Slovene (social and economic advancement, little time and few opportunities to socialize with other Slovenes, ethnically mixed marriages) and is happening despite individual efforts (e.g. Slovene language classes) to stop or at least slow down this process. The feeling that language matters nevertheless prevails. Among the reasons for preserving the language, they list both practical and/or symbolic ones.

- *Heritage and to communicate with relatives in Slovenia.*
- *Although from an economic point of view it may not seem very relevant to speak Slovenian in Canada, speaking another language is always beneficial for one's own enrichment, and of course for Slovenians it will put you in touch with another nation.*
- *To communicate with visitors and not have others understand you.*
- *Mogoče se bodo preselili nazaj v Slovenijo. (Maybe they will move back to Slovenia.) – a recent immigrant about her young children.*

The role of literature

Having observed the immigrants' use of Slovene (or lack of it) in everyday life as well as their attitudes toward Slovene and English, I wondered whether this en-

vironment, no matter how unfavorable to bilingualism, allowed for more complex and sophisticated (perhaps even elevated) uses of language. I had in mind the role of literature among the immigrants and its possible impact on their feeling of ethnic bond with the old homeland. I realized, of course, that there would be at best only a few participants sufficiently competent in Slovene to be able to read literature or even endeavor to write themselves, but I decided to explore this dimension of their immigrant experience as well.

The replies came from a few participants who share a love of Slovene books and from three persons who have even tried their hand at writing themselves (one for a Slovene magazine and two at amateur poetry). In all cases the respondents belong to the first generation and it is clear that literature holds an important place in their lives. One writes how she feels more "at home" when reading Slovene books, how these are not only a source of new information, but also remind her of the old homeland. From other excerpts, too, we see how they feel that literature not only broadens their horizons and triggers their curiosity, but also creates a feeling of closeness with all things Slovene. They mention names of Slovene authors, regretting that shades of meaning often get lost in translation, which is why reading the original works is a more authentic experience. This is unfortunately very often unattainable for the younger generations and certainly for children. Nevertheless, two describe how they read children's books to their children when they were little and even kept some as a souvenir after they had grown up. One mentions how their parents brought books as presents from Slovenia when they came to visit and how disappointed they were when reading them was too hard a task for the children. Finally, one writes about how she donated books to the Slovenian Home so that other readers may borrow them. All are also aware of other larger Slovene Canadian communities such as Toronto, where there is more cultural activity, some subscribe to their publications (occasionally contributing to them) as well as to Slovene publications, thus keeping in touch with the homeland.

- *Berem bolj angleško, slovenske knjige le, kadar so na razpolago, ali če jih prinesem iz Slovenije. Literatura je zame predvsem vir razširjanja obzorij, pomirila, razvedrila in, če govorim o slovenski literaturi, tudi vir informacij o domačem kraju in objužanje spominov nanj. Ko berem slovensko knjigo, se počutim bolj "doma" in lepo mi je pri duši.*

(I read more in English, Slovene books only when they are available or when I bring them from Slovenia. Literature broadens my horizons, calms me, cheers me up and, when talking about Slovene literature, it is a source of information about my home country and a way of reminiscing about it. When I read a Slovene book, I feel more "at home", it is like balm for the soul.)

- *Rada berem slovenske knjigice vnučkom in prebiram mesečne publikacije kot so npr. Ognjišče ali Glasilo kanadskih Slovencev. Tukaj na zahodu smo bolj oddaljeni od Toronta, kjer je več literarne ustvarjalnosti in kjer izdajajo nekatere publikacije. Pri njih včasih sodelujem s članki o življenju naše skupnosti.*
(I like to read Slovene books to my grandchildren. I also read monthlies such as Ognjišče or Glasilo kanadskih Slovencev. Here in the West, we are far away from Toronto, where there is more literary production and publications. I sometimes contribute to those publications with reports on the life in our community.)
- *Izseljenci smo ponavadi precej iztrgani od svoje dežele. Vsako leto se tudi čustvena distanca veča. Seveda imamo sanje pa stare spomine. Sama ima nekaj knjig v slovenskem jeziku. Odkar obstaja internet, preberem kakšno zanimivost iz domovine tudi po spletu.*
(Us immigrants are usually cut off from our country. With each passing year the emotional distance grows. Of course we have dreams and old memories. I own some books in Slovene. Since the introduction of the Internet, I also use that to read about goings-on in the old homeland.)
- *Z možem še vedno bereva slovenske knjige ali večina bereva angleške knjige. Nekatere slovenske knjige ki so bile prevedene iz drugih jezikov niso preveč dobre ker se dostikrat pomen izgubi če niso pravilno prevedene. Tudi slovenščina se izgublja, ker je preveč tujk (popačenih) rabljenih.*
(My husband and I still read Slovene books, even though we read mostly English ones. Some Slovene books translated from other languages are not too good because the meaning often gets lost in poor translation. Slovene, too, is being lost because of an excessive number of words contaminated with a foreign influence.)
- *Seveda nama je slovenska literatura pomembna. Pri nas doma smo mnogo brali. Moj oče je imel obširno knjižnico doma sestavljeno iz domače in svetovne literature. Brali smo Levstika, Tavčarja, kot otroci tudi Otona Župančiča, pa druge avtorje kot so Dostojevski, Voltaire, Balzac, Cervantes. Ko sva prišla v Kanado, sva to čitala seveda v angleščini. Torej prvo smo bili izpostavljeni slovenski literaturi, katera nama je zbudila čut za svetovno literaturo, ki je prevedena v angleščino*
(Of course, Slovene literature means a lot to us. Back home – in Slovenia – we used to read a lot. My father had an extensive library with Slovene and world literature. We read Levstik, Tavčar, as children also Oton Župančič, also other authors, Dostojevski Voltaire, Balzac, Cervantes

etc. When we came to Canada, we reread them in English. We were first exposed to Slovene literature and that triggered in us an interest in world literature that had been translated into English.)

- *Knjige, ki sem jih prinesla v Slovenski dom, so darilo in za dobrobit vsem članom. Imam še nekaj otroških knjig, katere je v glavnem prinesla moja mama najinim otrokom in vem, da hočejo nekatere obdržati za spomin.*

(The books which I donated to the Slovenian Hall are a gift at the disposal of all members. I still own a few children's books that my mother had brought to our children when they were little and I know that they would like to keep some of them as a souvenir.)

- *V teh letih so nas obiskale naše mame (obedve učiteljici), ki so prinesle mnogo slovenskih knjig: otroške, literarna dela kakor Cankarja, poezija od Franceta Prešerna itd. Tako čtivo je bilo nedosegljivo za naše mlade. Lahko so se pogovarjali v slovenskem jeziku, seveda z veliko slovničnimi napakami, kar je bilo silno hudo, posebno za Janitovo mamo.*

(In those years my husband's mother and mine (both school teachers) came to visit and brought a lot of Slovene books: children's books, literary works by Cankar, Prešeren's poetry etc. These were too difficult for our youngsters to read. They could hold a conversation in Slovene, with numerous grammatical mistakes of course, which was very difficult, especially for my husband's mother⁵.)

Finally, we need to turn our attention to the two elderly ladies who use Slovene to express themselves through poetry and plays. One writes poems for various celebratory occasions that take place in the Slovenian Hall (I personally witnessed one such occasion when her grandchildren recited one of her poems, having learned the Slovene lyrics by heart), while the other does the same, but also writes more personal, intimate, and often very profound poems. In a scanned letter written in neat handwriting and with an occasional slightly archaic word, this over 80-year-old lady describes how she finds inspiration and how she writes in Slovene, which to her sounds beautiful. She realizes how Slovene has lost its practical value, but she refuses to give it up, as it is the only means through which she can express her true emotions. In an excerpt from a poem she addresses the dilemma of immigrants, who are torn between the two countries and no longer feel at home in either.

- *Navdih pisanja se je ojačil, lotila sem se pisati igre in razne poezije za odrasle in tudi za otroke, katere so nam služile pri raznih prireditvah in programih.*

V tem (pisanju) sem našla vir ustvarjanja, kar mi je olajšalo življenje ... začela sem iskati nekakšno

5 The respondent's husband was a professional actor before immigrating to Canada.

jedro ... v trenutku ko se je v mislih sprožilo jedro, so se besede kar same od sebe izlivale v stihe kakor bi mi nekdo tiho šepetal na uho. Pisanje mi je polnilo čas in dušo in srce, saj slovenska beseda lepo zveni.

... tudi na prireditvah še vedno pomagam, če je potrebno. Sicer v slovenskem jeziku se nič več ne obnese.

(The inspiration grew stronger; I began to write plays and also poems for adults and also for children, which were used for various functions and performances.

In writing I found a source of creativity, which made my life easier ... I began to search for some inner-self ... at the moment when this inner-self became present in my thoughts, words began to pour out unprompted as if somebody were whispering them softly in my ear. Writing filled my time and soul and heart because of the beauty of the Slovene words. ... I still help with functions if asked; of course, very few still understand the Slovene language.)

- *Sem tujec v tujini in tujec doma, Kar je bilo znano, druge obrise ima ...*
(I am a stranger abroad and a stranger at home what was familiar now has different contours⁶ ...)

It is impressive, but perhaps not surprising, that all those who shared their views about literature with me, did so in Slovene (as opposed to the majority of those who filled out the questionnaire in English). I believe that this can be taken as a sign of their being more deeply rooted in the Slovene heritage and more emotionally attached to their mother tongue.

The importance of being Slovene and changed perception of ethnic identity

Yet another question asked about the importance of being of Slovene descent. Regardless of the immigrants' (in)ability to speak Slovene, however, their perception that being of Slovene extraction enriches them both personally and culturally persists.

- *Biti Slovenka mi pomeni vse: spoštovanje do mojih staršev, dediščine in kulture.* (To be Slovene means everything: respect for my parents, my heritage and culture.)
- *It defines who I am, my life values, and my work ethic. It defines my childhood and my life experience, being brought up in a Slovenian home.*
- *Le s spoštovanjem svoje rodne domovine bom lahko spoštovala tudi svojo novo domovino.* (Only by respecting my own homeland can I also respect my new homeland).

Asked about whether their ethnic awareness had changed over time, most answered in the negative,

while some went even further, as illustrated by the following response:

- *Yes, my view has changed, when you are young there are other things that seem more important to you, but as you grow older and have more time to reflect you realize how important it is to keep your roots strong and how important it is to keep your traditions which enrich your life and also bring stability to your life in this fast changing world.*

DISCUSSION

The findings show a close connection between mother tongue maintenance and a sense of ethnic identity in the case of the 1st generation of immigrants. In the case of the younger generations, however, there are very few who still speak Slovene. For these who are still able to speak the language of their parents and grandparents, this competence no doubt represents an added value both in terms of being able to communicate with other speakers of Slovene and in terms of feeling a special bond with the cultural traditions of their ancestors. Those who do not, nevertheless report taking pride in their ethnic and cultural heritage.

Interpreting the link between mother tongue maintenance and ethnic identity is therefore more complex than we would expect. Language shift does not automatically equal a loss of ethnic identity and the relationship between the two is not fixed. Rather, both language and ethnicity are dynamic social phenomena that may keep changing over time and according to the demands imposed on immigrants by their new circumstances. The literature offers various models of the ways in which immigrants handle the dilemma of adapting to new environments. Berry's acculturation theory (1990), for instance, focuses primarily on acculturation processes. He identifies four alternative acculturation strategies that minorities can use when they come into contact with the majority: integration, assimilation, separation, and marginalization. They imply various degrees of adjustment that members of minority groups make in relation to majority groups. Assimilation thus means that original cultural features (language, religion etc.) are given up completely in favor of those of the majority; in separation, no features of the majority culture are accepted and only the original minority culture is valued; in marginalization, neither the majority nor the minority can offer a satisfactory identity, which in terms of language can mean the loss of the original language without the simultaneous sufficient acquisition of the dominant language. Neither of these three strategies apply in the case of Vancouver Slovenes. Their experience both on individual and community levels can be much more accurately described as integration, a process in which one

6 Excerpt from Vera Uršnik's poem *Neizbrisni vtisi*/Indelible Impressions.

works toward becoming an integral part of mainstream society, but at the same time maintains a degree of original cultural integrity.

From the very beginning, Slovene immigrants showed a considerable degree of adaptability, as in most cases they began with little or even no knowledge of English and in low-level jobs. Realizing that English proficiency is however crucial to obtaining equal opportunities for their children in society, they did not hesitate to invest every effort to ensure adequate education for them. Each consecutive generation thus progressed, gradually moving up the social and economic ladder. Their ambition to become part of mainstream society, however, did not prevent them from feeling Slovene.

As soon as they settled in the new world, they did everything they could so as to not forget their origins. In larger communities such as Toronto or, in the case of the U.S.A., Cleveland, they set up ethnic organizations such as fraternal benefit societies which provided mutual help in times of hardships, but also served as centers of cultural activities. They gathered on a regular basis, organized various events, sang in so-called singing societies, played in polka bands, even performed in theater groups. They had Slovene churches and Sunday schools, they printed newspapers in the Slovene language and engaged in many other activities that bonded them as an ethnically distinct group. The intensity with which they engage in these activities, of course, then and now depend on the size of each individual community and consequently, the resources available to them. Thus, Vancouver Slovenes have a single Slovenian Society, but are active and keep track of the events in Slovenia. Their identification with Sloveneness, for instance, came to the fore in 1991, when Slovenia gained independence from former Yugoslavia. Individuals from the immigrant community and the Slovenian society as an organization stood shoulder to shoulder with their fellow Slovenes when they wrote to its members "We must ensure that all our members are aware of the Census and why it is essential that they identify themselves correctly. Make sure your children and grandchildren know how to accurately fill in their Census forms with 'Slovenian' if they are asked about their ethnicity" (Plut, 2008, 124). It thus comes as no surprise that practically all maintain contact with their relatives in Slovenia and have visited or plan to visit their parents' homeland, while many of the younger generation also keep in touch through the Internet. They may have less and less time and fewer opportunities to actively participate in ethnic events, but that has not diminished the general level of their ethnic awareness. On the contrary, the Vancouver Slovene community, despite its size, shows admirable signs of ethnic vitality and awareness (illustrated by one the responses: *My mother always used to say that Canada was a good step-mother, but not the real mother*). The prospect of mother tongue maintenance is, due to covert pressure by external circumstances, quite another matter.

The logical question that arises here has to do with the definition of this sense of ethnic belonging and the role of language in it. Obviously, if the feeling of ethnic identity remains high, while at the same time this cannot be said about language maintenance, language cannot be considered as the necessary, most salient or even central feature of ethnic identity. It certainly was extremely important for the first generation of immigrants, who went to great lengths to keep it alive, but this has changed over time. Nevertheless, even younger members who no longer speak or understand Slovene report that they are Canadians, but also feel Slovene. If it is not the language, then it has to be something else. From their responses we see that the determining factors are connected to culture. This is understood in the ethnic sense of the word, i.e. as a set of characteristics that distinguish one ethnic group from another (Mikolič, 2000, 174). In the participants' view, these include values such as hard work and honesty, as well as more concrete features such as customs, traditions, music, cuisine and a general feeling of having a valuable heritage. Language is also listed as important, even very important, but the actual state of affairs is proof that language has practically lost its communicative function. Its value has become largely symbolic and while many (with the exception of the younger generations who pragmatically realize that language maintenance in an English dominated environment is not a viable option) attribute a high level of importance to it, proficiency in it is fast decreasing. Another notable exception are those rare individuals who report about reading or even writing Slovene prose and poetry. They seem to have a deeper, more emotional bond with their heritage, hence the overwhelmingly positive impact of literature both on the maintenance of Slovene language and the sense of ethnic identity in the community.

CONCLUSION

In our final evaluation of language as a marker of ethnic identity, we have to conclude that language, even though it is often cited as extremely important for ethnic awareness, is in fact not essential to it. Rather, we see that the criteria for ethnic awareness which is, according to Edwards (1984, 1994) sustained by shared objective characteristics such as language and religion, or by more subjective contributions (feeling of who one is), or by some combination of both, does not apply in all cases. Instead, these criteria may "alter as groups adapt to confronting social forces. In such situations, a group's original language need not remain as an objective marker of identity" (Edwards, Chisolm, 1987, 393). As a result, language shift commonly occurs and "language as a key feature in identity is demoted to a symbolic feature or replaced entirely with other cultural features" (Edwards, Chisolm, 1987, 393). My findings confirm precisely that, as regardless of language attri-

tion, the great majority professes pride in their heritage. They identify themselves not only as Canadians, but also as Slovenes. Being of Slovene descent adds to their positive self-image, and is generally perceived as cultural enrichment. The prospects of maintaining their sense of ethnic identity are therefore bright. It does not seem to depend vitally on their mother tongue maintenance, which is why in the long run it is perhaps more accurate

to describe Slovene Canadians as bicultural rather than bilingual. Or, as one of the participants wrote: "Canada is a 'melting pot' and I love that, but there is something to be said for the love and support of your own people. We understand each other, from food to culture to religion. Not that we don't appreciate diversity, we celebrate it a lot in Canada, but we still have a need for the understanding of our people."

JEZIK, KNJIŽEVNOST IN ETNIČNA IDENTITETA V VANCOUVERSKI SLOVENSKI SKUPNOSTI

Nada ŠABEC

Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Koroška cesta 160, 2000 Maribor
e-mail: nada.sabec@um.si

POVZETEK

Proučevanje odnosa med ohranjanjem materinščine in občutkom etnične pripadnosti predstavlja precejšen raziskovalni izziv. Nekateri menijo, da jezik odločilno določa etnično identiteto govorcev, medtem ko mu drugi ne pripisujejo osrednje vloge. Pričujoči prispevek se loteva te kompleksne problematike v primeru majhne skupnosti kanadskih Slovencev v Vancouvru. Ugotovitve, ki temeljijo na analizi podatkov, zbranih v empirični raziskavi, kažejo, da za ohranitev občutka etnične pripadnosti izseljencev jezik ni ključnega pomena. Kot del procesa uspešnega vključevanja izseljencev v kanadsko družbo namreč že v toku dveh generacij opazamo premik od slovenščine k angleščini. Predvsem pripadniki mlajših generacij jeziku ne pripisujejo več praktične, ampak le še simbolno vrednost. Ne glede na to ostaja občutek etnične identitete živ, pri čemer je odločilnega pomena kultura (katere del je tudi literatura). Udeleženci v raziskavi dojemajo slovensko dediščino kot kulturno obogatitev, ki dopolnjuje njihovo kanadsko identiteto in pozitivno prispeva k njihovi samopodobi. Identificirajo se torej ne le kot Kanadčani, ampak hkrati tudi kot Slovenci.

Ključne besede: ohranjanje maternega jezika, etnična identiteta, književnost, slovenski Kanadčani, Vancouver

BIBLIOGRAPHY

- Berry, J. W. (1990):** Psychology of Acculturation in Nebraska. In: Bremen, J. J. (ed.): *Nebraska Symposium on Motivation*, Vol. 37: Cross-Cultural Perspectives. Lincoln, University of Nebraska Press, 201–235.
- Edwards, J. (1984):** Language, diversity and identity. In: Edwards, J. (ed.): *Linguistic Minorities, Policies and Pluralism*. London, Academic Press, 277–310.
- Edwards, J. (1994):** *Multilingualism*. London, Penguin.
- Edwards, J., Chisolm, J. (1987):** Language, multiculturalism and identity: a Canadian study. *Journal of Multilingual and Multicultural Development* 8, 5, 391–408.
- Fishman, J. A. (1998):** Language and Ethnicity: The View from Within. In: Coulmas, F. (ed.): *The Handbook of Sociolinguistics*. Oxford, Blackwell, 327–343.
- Fishman, J. A. (2001):** Why is it so hard to save a threatened language? In: Fishman, J. A. (ed.): *Can threatened languages be saved? Reversing language shift, revisited: A 21st century perspective*. Toronto, Multilingual Matters, 1–22.
- Fishman, J. A., Garcia (eds.) (2010):** *Handbook of Language and Ethnic Identity*. New York, Oxford University Press.
- Jenkins, R. (1994):** Rethinking ethnicity: identity, categorization and power. *Ethnic and Racial Studies*, 17/2, 197–203.
- Klemenčič, M. (1995):** Slovenes of Cleveland: the creation of a new nation and a new world community and the Slovenes of Cleveland, Ohio. Novo mesto, Dolenjska založba; Ljubljana, Scientific Institute of the Faculty of Arts.
- Mikolič, V. (2000):** Povezanost narodne in jezikovne zavesti. *Jezik in slovstvo*, 45/5, 173–185.
- Myhill, J. (2003):** The native speaker, identity, and the authenticity hierarchy. *Language Sciences*, 25/1, 77–97.
- Plut, S. (ed.) (2008):** 50 let Slovenskega društva Vancouver/50 years of the Slovenian Society of Vancouver. Vancouver, Slovenian Society of Vancouver.
- Renan, E. (1990):** What is a nation? In: Bhabbla, H. (ed.): *Nation and Narration*. London, Routledge, 8–22.
- Schmidt, M. S. (2002):** First language attrition, use and maintenance: The case of German Jews in Anglophone countries. Philadelphia, John Benjamins Publishing Company.
- Smolicz, J. (1992):** Minority languages as core values of ethnic cultures: A study of maintenance and erosion of Polish, Welsh, and Chinese languages in Australia. In: Fase, W., Jaspaert, K. & S. Kroon (eds.): *Maintenance and loss of minority languages*. Philadelphia, John Benjamins Publishing Company, 277–305.
- Šabec, N. (1995):** Half pa pu: The Language of Slovene Americans. Ljubljana, Studia Humanitatis. (e-book 2013: <http://www.ruslica.si/v2/default.asp?ka-j=1&id=211>)
- Šabec, N. (1997):** Slovene–English language contact in the USA. *International Journal of the Sociology of Language* 124: Sociolinguistics of Slovene, ed. Marc L. Greenberg, 129–183.
- Šabec, N. (2006):** Language, Society and Culture: Slovene in Contact with English. In: Vidovič Muha, A. (ed.): *Slovensko jezikoslovje danes/Slovene Linguistics Today* (Slavistična revija, 54, special issue), 703–718.
- Šabec, N. (2011):** Slovene-English language contact: teaching and learning Slovene as a mother tongue in the U.S.A. and Canada. In: Novak–Lukanovič, S. & V. Mikolič (eds.): *Slovenski jezik v stiku: sodobne usmeritve večjezičnega in manjšinskega izobraževanja* (Uporabno jezikoslovje). Ljubljana, Društvo za uporabno jezikoslovje, 190–203.
- Thernston, S. (1980):** *Harvard Encyclopedia of American Ethnic groups*. Cambridge, MA, Harvard University Press.
- Ueda, R. (ed.) (2008):** *A Companion to American Immigration*. Oxford, Blackwell Publishing.
- De Vries, J. (1990):** Language and ethnicity: Canadian aspects. In: Li, P. S. (ed.): *Race and ethnic relations in Canada*. Toronto, Oxford University Press, 231–250.

KLJUČNE BESEDE SLOVENSKE KULTURE.
INTERDISCIPLINARNI PRISTOP

Agnieszka BĘDKOWSKA-KOPCZYK

Institut für Slawistik, Karl-Franzens-Universität, Graz, Merangasse 70/I, 8010 Gradec, Avstrija
e-mail: agnieszka.bedkowska-kopczyk@uni-graz.at

Špela ANTLOGA

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana
e-mail: spela.antloga@gmail.com

IZVLEČEK

V članku se posvečava besedam, ki poimenujejo specifične pojave tako zunanjih kot notranjih vidikov življenja slovenske kulturne skupnosti. Prvi cilj tega članka je približati predpostavke, na katerih temelji teorija ključnih besed kulture Anne Wierzbicke, in jih primerjati z drugimi pristopi, to je teorijo kulturnoznačilnih besed (Peter Newmark) in teorijo kulturemov (Fernando Poyatos in Els Oksaar). Drugi cilj je izoblikovati tipologijo in podati predloge leksikalnih enot, ki so lahko izhodišče za bodoči leksikon ključnih besed slovenske kulture. Tretji cilj pa je interdisciplinarna analiza dveh izbranih poimenovanj likov iz leposlovja (hlapec Jernej in Cankarjeva mati), v kateri skušava utemeljiti, da lahko zaradi konvencionalizacije v sodobni slovenščini in razvijanja novih pomenov na različnih pomenskih področjih obe poimenovanji opravljata funkcijo ključnih besed slovenske kulture.

Ključne besede: kulturna lingvistika, ključne besede kulture, kulturem, stereotipi, kulturni skripti

LE PAROLE CHIAVE DELLA CULTURA SLOVENA.
UN APPROCCIO INTERDISCIPLINARE

SINTESI

Nel presente articolo ci siamo occupate dei termini che denotano particolari aspetti, tipici della dimensione esteriore come di quella interiore della vita della comunità culturale slovena. Primo obiettivo di questo lavoro è rendere più accessibili i presupposti su cui si fonda la teoria delle parole chiave di una cultura, elaborata da Anna Wierzbicka, e confrontarli con altri approcci, ovvero con la teoria delle parole culturalmente significative di Peter Newmark, e la teoria dei culturemi di Fernando Poyatos ed Els Oksaar. Il secondo obiettivo è invece quello di definire una tipologia e fornire delle proposte di unità lessicali, che possano costituire un possibile punto di partenza per una futura enciclopedia delle parole chiave della cultura slovena. Terzo obiettivo, l'analisi interdisciplinare di due figure scelte tra i personaggi della letteratura (il servo Jernej e la madre di Cankar), nella quale si tenta di dimostrare che entrambe, divenendo figure convenzionali nella lingua slovena contemporanea, e sviluppando significati nuovi in campi semantici diversi, rivestono la funzione di parole chiave della cultura slovena.

Parole chiave: linguistica culturale, parole chiave di una cultura, culturema, stereotipi, cultural script

UVOD

Ob pouku tujega jezika pogosto naletimo na leksikalne enote, ki jih ni mogoče razumeti brez kulturnega konteksta (kot na primer *American pie* v angleščini). Slovenščina v tem primeru ni izjema, česar se zavedajo vsi, ki se je učijo ali jo poučujejo, oziroma vsi, ki slovenska besedila prevajajo v tuje jezike. Kot primer lahko navedemo izraz *Cankarjeva mati* v povedi *Ameriški predsednik je kot Cankarjeva mati tekel za avtomobilom s papirnato vrečko z malico, vendar se prva dama ni niti obrnila* (*Gigadifa*). Če na ta odlomek pogledamo s perspektive govorca tujega jezika oz. osebe, ki (še) nima slovenske kulturne kompetence, se lahko sprašujemo, kaj ima ameriški predsednik skupnega s Cankarjevo materjo. Tega izraza namreč ni mogoče razumeti, ne da bi priklicali kulturno ozadje, torej lik iz Cankarjevih del. Vendar pa ne gre samo za literarni lik, temveč za asociacije oz. stereotipe, ki jih je ta usidral v kolektivni spomin Slovencev (gl. dalje). Kulturno ozadje je nujno priklicati tudi v primeru številnih drugih slovenskih besed, ki se nanašajo tako na materialno kot duhovno kulturo (npr. *kozolec* oz. *martinovanje*). Vse leksikalne enote (to so besede, besedne zveze in večbesedni izrazi), ki so v določeni kulturi posebnega pomena in ki hkrati ponujajo vpogled v to kulturo, imenujemo tukaj po Anni Wierzbicki »ključne besede kulture«.

Ta članek ima tri cilje. Prvi je približati predpostavke, na katerih temelji teorija ključnih besed kulture Anne Wierzbicke, in jih kritično primerjati z drugimi pristopi, to je teorijo kulturnoznačilnih besed (Peter Newmark) in teorijo kulturemov (Fernando Poyatos in Els Oksaar). Drugi cilj je predlagati nekaj leksikalnih enot, ki bi lahko spadale v nabor ključnih besed slovenske kulture. Tretji pa je poglobljena analiza dveh izbranih leksikalnih enot, in sicer poimenovanje likov iz leposlovja (*hlapec Jernej* in *Cankarjeva mati*). S to analizo poskušava utemeljiti, zakaj ti leksikalni enoti lahko spadata med ključne besede slovenske kulture. V tem članku predlagava interdisciplinarni pristop, ki združuje dosežke kulturne lingvistike (znotraj nje pa entolingvistike), zgodovine književnosti, etnologije, sociologije in (med)kulturnih študijev. Semantično analizo opirava mdr. na podatke iz korpusa Gigafida in iskalnika Google, s pomočjo katerih ugotavlja prisotnost obravnavanih besed v slovenskem jeziku in kulturi.

TEORETSKA IZHODIŠČA

»Ključne besede kulture« po Anni Wierzbicki

Anna Wierzbicka trdi, da razlike med jeziki, ki jih lahko najdemo tako na leksikalni kot slovnični ravni, zrcalijo razlike v mentaliteti njihovih nosilcev. Na leksikalni ravni (na katero se osredotočamo v tem članku) lahko razlike med jeziki iščemo z analizo »ključnih besed kulture«. Wierzbicka jih leta 1997 v knjigi *Understanding Cultures through their Key Words* definira kot besede, ki so v določeni kulturi posebnega pomena in ki hkrati ponujajo vpogled v to kulturo (Wierzbicka, 1997, 15–16; gl. tudi Goddard, Wierzbicka, 1995).

Ključne besede kulture se nanašajo na notranje in zunanje vidike življenja.¹ Na osnovi primerov Wierzbicke lahko notranje vidike življenja razumemo kot tiste, ki so povezani z mentalnimi (oz. duševnimi) procesi, torej s specifičnim načinom mišljenja, verovanja, vrednotenja, se pravi z odnosom do sveta predstavnikov določene kulture. Na te vidike se nanašajo na primer poimenovanja domovine, prijateljstva in svobode, katerih analize prispevajo k preučevanju tako imenovane etnosociologije, etnofilozofije in kulturne psihologije (gl. Wierzbicka, 1997, 32–195). Sem spadajo tudi besede, ki zrcalijo specifičen način čustvovanja (npr. ruska beseda *duša*, ki se nanaša na duhovno, moralno in čustveno bistvo, gl. Wierzbicka, 1997, 3), pogled na človekov značaj in medčloveške odnose (npr. japonska beseda *wa*, ki se, grobo rečeno, nanaša na harmonijo znotraj skupine, gl. Wierzbicka, 1997, 248–254). Lahko sklepamo, da leksemi, ki poimenujejo notranje vidike kulture, odražajo globalno plast narodne skupnosti in so ključ do razumevanja tako njene zgodovine kot sodobnih pojavov. O njih lahko po Wierzbicki rečemo tudi, da ne samo zrcalijo določeno kulturo, ampak jo hkrati oblikujejo naprej.

Zunanji vidiki življenja so povezani s človekovimi dejanji v zasebnem, družbenem, kulturnem in institucionalnem prostoru in vsem, kar človeka obdaja (narava, artefakti, civilizacijski in kulturni dosežki). Med poimenovanji kulturnospecifičnih zunanjih vidikov življenja avtorica med drugim našteva poimenovanja:

- jedi in pijač: pol. *powidła* 'vrsta marmelade iz češpelj'²; jap. *sake* 'alkoholna pijača iz riža' (SSKJ),
- artefaktov: ang. (avstr.) *boomerang* 'bumerang' in

1 Wierzbicka v svojih delih obravnava primere kulturnospecifičnih besed iz več jezikov in kultur: ruske, poljske, angleške (avstralske), nemške in japonske. Njen pristop k razlaganju pomenov teh besed temelji na analizi, katere orodje je t. i. naravni semantični meta-jezik (ang. *natural semantic metalanguage*). Ta metajezik sestavlja več kot šestdeset besed, ki imajo status semantičnih primitivov (gl. njihove slovenske prevode v Žele, 2012, 125–126). Primitivi so pomensko nerazložljivi z enostavnejšimi pomeni in najbolj ustrezajo ubesedenim elementarnim pojmom, ki so zaradi elementarnosti univerzalni, torej zastopani v večini jezikov (povzeto po Žele, 2012, 124–125). Prav zaradi univerzalnosti so primitivi po mnenju avtorice in njenega sodelavca Cliffa Goddarda (1995, 40) ustrezna osnova za primerjanje konceptualnih sistemov, ki so utrjeni v različnih jezikih, in za pojasnitev pomenov besed, ki so prisotni samo v nekaterih jezikih. Naravni semantični metajezik ima širok odmev v sodobnem jezikoslovju, saj ga uporabljajo številni jezikoslovci, ki se ukvarjajo z medjezikovnimi študijami (gl. <https://www.griffith.edu.au/humanities-languages/school-languages-linguistics/research/natural-semantic-metalanguage-homepage/publications/other>).

2 Vodnik (1977, 646) prevaja to besedo kot 'čežana', 'marmelada', kar ni najbolj ustrezen prevod.

- družbenih vedênj, povezanih s tradicijo, obredi in institucionalnimi dogodki: nem. *Bruderschaft v mit jemandem Bruderschaft/Brüderschaft trinken* 'piti bratovščino s kom' (FSSJ), ki se nanaša na izvirno nemški obred pitja bratovščine, glagol *christosovat'sja*, ki poimenuje rusko tradicijo trikratnega poljubljanja ob pozdravu in različna poimenovanja kulturnospecifičnih načinov sporazumevanja znotraj avstralske družbe, kot na primer glagol *chiack*, ki se nanaša na prijateljsko norčevanje iz koga (Wierzbicka, 1997, 202–216).³

Med ključnimi besedami, ki izražajo zunanje vidike življenja kulture, so tako tiste, ki poimenujejo prvine materialne kulture (poimenovanja kulinarike), kot tiste, ki poimenujejo prvine duhovne kulture ali vsaj nanjo vplivajo (poimenovanja družbenih vedênj, npr. frazem *mit jemandem Bruderschaft/Brüderschaft trinken*). Med njimi se lahko nahajajo tudi besede, ki poimenujejo prvine tako materialne kot duhovne kulture. Kot primer navajava slovensko besedo *kurent* (ali *korant*), ki poimenuje artefakt (pustno masko) in hkrati predmet, povezan z ljudskim običajem (*kurentovanje*, prim. tudi *držati se kot Kurent v pratiki* 'držati se kislo, čemerno'). Opazili sva, da je za nekatere besede, ki poimenujejo specifične zunanje vidike življenja, značilno, da označujejo prvine, ki so ključnega pomena ne samo za eno kulturo, temveč za več kultur, kar lahko zaznamo v primerjavi sosednjih jezikov. To se nanaša celo na zglede, navedene v delih Wierzbicke. Na primer poljsko besedo *powidła* lahko najdemo tudi v ukrajinskem (*povidlo*) in češkem (*povidla*) jeziku. Ta jed, ki so jo najprej poznali severni Slovani, je v 18. stoletju postala poznana tudi v avstrijski kuhinji. Posledično je poimenovanje te jedi prišlo v nemški jezik (*Powidl*), v katerem velja za bohemizem (Bellmann, 1971, 133). Dunajski nemščini je poznan celo frazem *das ist mir powidl* v pomenu 'to me ne briga'. V tem primeru lahko torej govorimo o besedi za jed, ki je specifična za večji kulturni prostor (podobno vrsto marmelade, ki se vendarle imenuje *pekmez*, poznajo tudi v bivših državah Jugoslavije, vključno s Slovenijo (gl. *pekmez* 'gosto kuhane slive s sladkorjem', SSKJ).

Prepoznavanje oz. ugotavljanje ključnih besed kulture

Ključne besede kulture poimenujejo pojave, ki so ne samo kulturnospecifični, temveč v določeni kulturi tudi prominentni oz. izraziti. Zato so, kot izpostavlja Vesna Mikolič, ki se s tem pristopom ukvarja v slovenskem prostoru, ključne besede »izraz nečesa pomemb-

nega in pomenljivega v kulturi« (Mikolič, 2014, 288). Wierzbicka poudarja, da je lahko eden od dejavnikov, ki je povezan s kulturno prominentnostjo ključnih besed kulture, njihova pogostost v vsakdanjem jeziku ali na nekem posebnem pomenskem področju, ki jo lahko ugotavljamo s statistično korpusno analizo. Kot navaja Mikolič (2014, 288), je utemeljitev ključnih besed kulture mogoče doseči z analizo frazeoloških grozdov, pregovorov, rekov, toponimov, lastnih imen, popularnih pesmi, književnosti, mitologije, verskega diskurza, zgodovinskega doživljanja državnosti itn. Temu lahko služijo že obstoječi referenčni in specializirani korpusi, lahko pa oblikujemo delovne, priložnostne korpusne iz relevantnih gradiv (Mikolič, 2014, 288).

Zdi se nama, da je treba pri določanju seznama ključnih besed lastne kulture nanjo pogledati s perspektive nosilca druge oz. tuje kulture, saj se nosilci lastne kulture včasih ne zavedamo kulturne specifičnosti pojavov, ki so nam »prirojeni« oz. ki so del naše kulturne vzgoje.⁴ Začnemo pa se jih zavedati šele ob soočenju s tujo kulturo, ko prijava do diferenciranja med lastnim in tujim, med specifičnim in univerzalnim. Vendarle do kulturnega ozadja jezika najlažje pridemo s kontrastivno semantično analizo posameznih leksemov in besednih zvez, kar dokazujejo na primer analize poimenovanj kulturnih vrednot v Kržišnik (2005) in nacionalnih atributov v Mikolič (2014). Nekateri raziskovalci (Vermeer, Witte, 1990, 130) trdijo celo, da lahko kulturni pojav preučujemo kot kulturnospecifičen šele ob primerjavi dveh kultur, če lahko ugotovimo, da je ta pojav prisoten samo v eni od teh dveh kultur.

Drugi pristopi k preučevanju kulturnospecifičnih izrazov

Vzporedno z analizami ključnih besed kulture, ki jih opravljajo Wierzbicka in njeni sodelavci oz. nasledniki (gl. bibliografijo na spletni strani, navedeno v pripombi 1), tečejo raziskave kulturnoznačilnih besed na področju sociolingvistike (Oksaar, 1988) in kulturne lingvistike ter medkulturne komunikacije (npr. Poyatos, 1976; Fleischer, 1995; Nagórko, 2004), prevodoslovja (npr. Vermeer, Witte, 1990; Newmark, 1988) in jezikovne didaktike (npr. Heyd, 1997). Iz tega razloga obstaja tudi več terminov, ki poimenujejo kulturnospecifične leksikalne enote, od katerih naštevava tukaj še dva: »kulturnoznačilna beseda« (Newmark, 1988), in »kulturem« (Poyatos, 1976; Oksaar, 1988; Vermeer, Witte, 1990; Nagórko, 2004).

Termin »kulturnoznačilna beseda« (oz. *'cultural' words* v angleščini) uporablja Peter Newmark (1988,

3 Med zgoraj navedenimi besedami, ki so ključnega pomena za različne kulture, najdemo tiste, ki imajo ustreznice v slovenskem jeziku, in tiste, ki so neprevedljive in zato zahtevajo opisno razlago. Med prvimi se nahaja beseda *bumerang*, ki je prevzeta s pisno prilagoditvijo. Za tovrstne izposojenke se v jezikoslovju uporablja termin »eksotizmi« (od gr. *exotikós* 'zunanji, inozemski', SES). V slovenskem jeziku najdemo številne primere eksotizmov, npr. *balin* (it. *ballino*), *fjord* (norv. *fjord*), *kolhoz* (ros. *kolxóz*, kar je kratica za *kol(lektivnoe) xoz(-jájstvo)* 'kolektivno gospodarstvo') (SES).

4 Isto stališče zagovarja antropologinja Kate Fox (2004).

95), ki na besedišče gleda s perspektive prevajalskih postopkov in metod. Ta termin se nanaša na poimenovanja enot, značilnih za določeno kulturo,⁵ ki se jih ne da enostavno prevesti v ciljni jezik. Avtor opredeli pet glavnih področij oz. kategorij, na katerih lahko naletimo na kulturnoznačilne enote in posledično na kulturnoznačilne besede: ekologija (npr. flora, favna, vetrovi, pokrajina); materialna kultura (npr. hrana, oblačila, organizacija prostora, transport); družbena kultura (delo in počitek); organizacije, tradicije, postopki, ideje; kretnje in običaji (zadnji se nanašajo na medkulturno sporazumevanje) (gl. primere besed, ki ponazarjajo posamezna področja v Newmark, 1988, 95–102).

Poglejmo zdaj natančneje, kako se je v znanosti uveljavil termin »kulturem«, ki je, kot dokazujeva v nadaljevanju, lahko povezan s terminom »ključna beseda kulture«. Ta termin je leta 1976 v humanistične vede vpeljal strokovnjak za neverbalno komunikacijo, Fernando Poyatos. Kulturem je definiral kot vsak element kulturne aktivnosti ali neaktivnosti, ki je opazen skozi znake, ki jih lahko občutimo (npr. vonj, zvok, kinestetična izkušnja arhitekture oz. organizacije prostora v mestih) ali razumemo (npr. konceptualizacija in struktura pojma čas) in ki imajo v določeni kulturi simbolno vrednost (Poyatos, 2002, 10). Kultureme je preučeval na različnih nivojih, se pravi od bazičnega (in najbolj splošnega, saj zajema organizacijo zunanjih in notranjih prostorov v mestu in na podeželju) preko primarnega (struktura okolja in načini vedanja), sekundarnega (obnašanje v posameznih prostorih, npr. dom, šola, cerkev, gostilna, park), terciarnega (kulturni sistemi in subkulture) do izpeljanih nivojev (npr. oblačila in kinestetično obnašanje oz. govorica telesa) (Poyatos, 2002, 10–15). V kulturni lingvistiki, zlasti v nemškem prostoru, se najbolj vplivne zdijo raziskave, ki temeljijo na dognanijh sociolingvistike Els Oksaar. V delu *Kulturemtheorie. Ein Beitrag zur Sprachverwendungsforschung* iz leta 1988 je Oksaar pobliže predstavila termin »kulturem«, ki ga razume malo drugače kot Poyatos. Gre namreč za socio-kulturno kategorijo, ki se nanaša na vse vrste medčloveške komunikacije (Oksaar, 1988, 27). Kulturemi se po mnenju avtorice uveljavljajo med komunikacijskimi akti (torej tako neverbalno, ekstraverbalno in verbalno), in sicer v obliki »behavioremov«. Med neverbalne kultureme spadajo mdr. mimika, kretnje in govorica telesa; med ekstraverbalne npr. razdalja med ljudmi v komunikacijskem položaju (poimenovana po Edvardu T. Hallu »proksemika«⁶). Kot verbalne kultureme lahko poimenujemo tako različne vrste leksikalnih enot, na primer oblike pozdravljanja (npr. sln. *Dobrodošli*, rus. *Zachodite v gosti!*), kot tudi paraverbalna sredstva, ki jih (najbrž nezavedno) uporabljamo, kadar izražamo soglasje, nesoglasje in različna čustva.

Poraja se vprašanje, kako povezati oba predstavljenata postopka s teorijo ključnih besed kulture. Tako za razumevanje »kulturnoznačilnih besed« Newmarka kot »ključnih besed kulture« Wierzbicke uporabnik jezika rabi širše kulturno ozadje, vendarle samo poznavanje teh drugih se zdi nama biti ključ do razumevanja globljih plasti kulturne kode določene jezikovne skupnosti. Odličen primer, ki ponazarja to trditev, je po najinem mnenju *Triglav*. Ta beseda se ne nanaša samo na najvišji slovenski vrh (torej objekt narave, ki je specifičen za slovenske Alpe), ampak tudi na simbol slovenstva, ki se metaforično dojema kot dom (prim. pesem *Oj Triglav, moj dom*)⁷ in ki očitno ima pozitivne asociacije, povezane z varnostjo, športom, kulturo in domovino, če se po njem imenujejo ena večjih slovenskih zavarovalnic, številni športni klubi in kulturno-umetniška društva ter slovenska društva po svetu. *Triglav* torej ni samo poimenovanje slovenske gore, ampak poimenovanje simbola slovenstva, na osnovi česar lahko rečemo, da gre za pojav, ki spada med vidike zunanjega življenja in hkrati med prvine duhovne kulture.

Povezavo med terminoma »kulturem« in »ključna beseda kulture« je že poskušala opredeliti poljska jezikoslovka Alicja Nagórko (2004). Avtorica predlaga, da se termin »kulturem« razume dokaj široko, saj se lahko nanaša na več vrst jezikovnih manifestacij določene kulture. Predlaga torej naslednje podtippe kulturemov (Nagórko, 2004, 136):

- kulturemi v ožjem smislu,
- kulturni skripti oz. scenariji, ki regulirajo tipične jezikovne interakcije v različnih družbenih situacijah (npr. scenarij poroke, pogreba, obiska v gostilni itn.),
- kulturni stereotipi, posebej etnični, ki so prisotni v določeni kulturi (npr. *črn kot cigan*; *črn kot zamorec* (FSS)),
- ksenizmi, torej verbalna sredstva, ki med komunikacijo niso uporabljena pravilno in ne spadajo v določeni kulturni in jezikovni okvir, zato odkrivajo, da njihov uporabnik izhaja iz druge kulture (npr. *Prosim!* namesto *Izvoli!*, torej napaka, ki se pojavlja pri Poljaki, Nemci in Avstrijci, ki študirajo slovenščino).

Po mnenju avtorice »ključne besede kulture« lahko spadajo med kultureme v ožjem smislu. S kulturnimi skripti se ukvarjata tudi Wierzbicka in Goddard v okviru raziskav etnopragmatike, vendar se v njenem pristopu

5 Newmark kulturo razume kot način življenja in njegove pojavne oblike, značilne za skupnost, ki uporablja določen jezik kot sredstvo za izražanje (Newmark 1988: 94).

6 Hall v knjigi *The Hidden Dimension* (prva izdaja 1966) govori o štirih razdaljah: intimni, individualni, družbeni in javni. Dejavniki, ki vpliva na razdaljo, ki jo ljudje privzamejo v razmerju do drugih, je vrsta vezi med njimi in to, kar v določenem trenutku čutijo eden do drugega, v kakšni situaciji se nahajajo (Hall, 1990, 114–125).

7 Besedilo: Matija Zemljič-Slavan, glasba: Jakob Aljaž, gl. tudi napis *Oj, triglav, moj dom*, na zadnji strani slovenskega evrokovanca za 50 centov.

termin »kulturni skripti« nanaša na tehniko opisa kulturnih norm, vrednot in praktik. Tudi ta tehnika seveda uporablja orodje, ki je naravni semantični metajezik (Goddard, Wierzbicka, 2004, 153).⁸ Glede kulturnih stereotipov lahko opozoriva na dejstvo, da jih lahko zrcalijo tudi različni fiktivni liki, ki so določeni kulturni skupnosti poznani iz ljudskega izročila in književnosti, ki so se usidrali v kolektivno zavest v zvezi z določeno lastnostjo (npr. *Cankarjeva* oz. *cankarjanska mati*, gl. v nadaljevanju). Navedeno velja tudi za dejanske like, poznane iz zgodovine ali sedanjosti, kot je na primer Primož Trubar (prim. besedne zveze, ki se ob tem priimku pojavljajo v Gigafidi: *oče slovenskega naroda*, *oče slovenske književnosti*, *oče slovenskega knjižnega jezika* itn.).

NABOR KLJUČNIH BESED SLOVENSKE KULTURE

Kot trdi Mikolič (2014), s pomočjo ključnih besed in njihovega opisa opišemo družbena področja, ki so organizirana okrog teh ključnih besed, in s tem oblikujemo enciklopedičen opis določene kulture. Avtorica v svojem članku navaja obstoječe enciklopedije kultur in analizira njihov profil oz. področja, na katera se osredotočijo. Predstavi tudi projekt Slovenska nacionalna identiteta v luči turističnega diskurza, v okviru katerega poteka analiza slovenske nacionalne identitete na področju turizma in njenega vpliva na reprezentacije nacionalne identitete na drugih družbenih področjih. Raziskava poteka v interdisciplinarnem pristopu (jezikoslovje, zgodovina, geografija, sociologija), med drugim v okviru oblikovanja turističnega korpusa TURK (gl. TI SI – <http://tisi.upr.si/>). Mikolič pravi, da je na podlagi do sedaj opravljenih analiz že mogoče hipotetično omeniti nekaj nacionalnih atributov, med katere spadajo: gostoljubnost, domačnost, prilagodljivost, vzdržljivost, pridnost, ustvarjalnost, pesem, film, gledališče, jezik, narečje, voda, gozd, planina, zelena (barva), trobojnica itd.

Na osnovi teoretičnih izhodišč, ki sva jih navedli zgoraj, v nadaljevanju predstavljamo tipologijo »besed kandidat« za ključne besede slovenske kulture, ki so lahko izhodišče za bodoči leksikon. Predpostavljamo, da se v primeru nacionalnih kultur, ki jih sestavljajo kulture posameznih regij (kot v Sloveniji), med ključne besede narodne kulture lahko uvrščajo tudi besede, ki poimenujejo prvine, tipične za določeno regijo, kot je na primer primorska *jota*, kot prvine, ki so posebnega pomena za cel kulturni prostor (npr. *Triglav*). Med ključne besede kulture štejeva tudi poimenovanja kulturnih pojavov, ki

so lahko poznani še sosednji kulturi (npr. *kranjska klobasa* – *Krainer Wurst*) ali širšemu kulturnemu krogu (npr. motiv oz. lik Lepe Vide, ki je poznan mediteranski kulturi). Poleg tega se med besedami kandidatki nahajajo tudi poimenovanja kulturnih scenarijev (npr. *popotovanje od Litije do Čateža*⁹) in kulturnih stereotipov (npr. *cankarjanska* oz. *Cankarjeva mati*).¹⁰

Če uporabimo široko definicijo pojma kultura, ki jo je kognitivni antropolog Roy G. d'Andrade (1993, 274) opredelil kot množico podatkov, ki jih sestavljajo sheme (oz. programi) razumevanja resničnosti in delovanja, izučene in posredovane iz generacije v generacijo, lahko kulturo razdelimo na več področij, med katere spadajo materialna kultura, duhovna kultura (npr. tradicija, umetnost, arhitektura), družbena kultura (npr. kultura dela, kultura počitka), pravna in organizacijska kultura (npr. državne institucije). Na tej osnovi med slovenske besede, ki se nanašajo na posamezne vidike tako široko razumljene kulture, uvrstimo naslednje kandidate:

- HRANA IN PIJAČE: *vino* (in poimenovanja posameznih sort, npr. *malvazija*, *refošk*, *kraški teran*, *cviček*), *jota*, *oljka*, *tartufi*, *refošk*, *kraški teran*, *cviček*, *slivovka*, *viljamovka*, *borovničev liker*, *brinovec*, *kraški pršut*, *panceta*, *idrijski žlikrofi*, *ajdovi žganci*, *kranjska klobasa*, *štruklji*, *jabolčni zavitek* (oz. *štrudel*, ki je poznan tudi v nemškem okolju), *pogača*, *potica*, *prekmurska gibanica*, *bučno olje*.
- OBJEKTI NARAVE: *Triglav*, *Velika Planina*, *Planota Nanos*, *Bled*, *Bohinj*, *kraške jame*, *vinska trta*, *reka Trenta*, *reka Soča*, *reka Krka*, *Slap Savica*, *Izvir Soče*, *Ljubljansko Barje*, *Otočec*.
- FAVNA IN FLORA: *človeška ribica*, *lipicanci*, *rjavi medved*, *kozorog*, *jelen*, *lipa*, *nagelj*, *stara trta*.
- ARTEFAKTI: *kozolec*, *pustne maske* (npr. *kurent*), *idrijska čipka*, *klopotec*.
- UMETNOST/LITERATURA: *Mrtvaški ples* (cerkev sv. Trojice v Hrastovljah), *Prešernov spomenik*, *Robbov vodnjak*, *Brižinski spomeniki*, *Zdravljica*, *Krst pri Savici*.
- ARHITEKTURA: *Ljubljanska tržnica*, *Žale*, *Tromostovje*, *Ljubljanski nebotičnik*, *bela Ljubljana*.
- FIKTIVNI IN STVARNI LIKI: iz mitologije: *Kresnik*, *Zeleni Jurij*, *deseti brat*¹¹, ljudskega izročila: *Lepa Vida*, *Martin Krpan*, leposlovja: *Peter Klepec*, *Kralj Matjaž*, *Cankarjeva* (oz. *cankarjanska mati*, *Hlapec Jernej*, *Zlatorog*, *Urška*, *povodni mož*, družbenega življenja: *Šavrinke* (npr. *jajčari-ce*, *krušarice*, *perice*), *Aleksandrinke*, stvarni liki:

8 Poudariti velja, da so termini »skript« , »shema« in »scenarij« povezani s konceptualnimi »okvir« oz. »model« , ki so se prvotno uporabljali v raziskavah umetne inteligence in kognitivne znanosti Schanka in Abelsona (1977). Na področju jezikoslovja se s kulturnimi »skripti« , »shemami« oz. »scenariji« ukvarjajo še kognitivni jezikoslovci in etnolingvisti (gl. na primer pregled predmetne literature na temo univerzalnosti in kulturne specifičnosti čustvenih scenarijev v Będkowska-Kopczyk, 2012).

9 Da so tovrstna popotovanja eden od značilnih slovenskih kulturnih scenarijev, gl. npr. seznam slovenskih literarnih poti na https://sl.wikipedia.org/wiki/Slovenske_literarne_poti.

10 Najin pristop se torej nekoliko razlikuje od tistega, ki je predstavljen v Nagórko (2004) (gl. 2.2.).

11 Več mitoloških likov, izrazitih za slovensko kulturo, najdemo mdr. v Šmitek (2011).

Primož Trubar, France Prešeren, Veronika Dese-niška.

- INŠTITUCIJE: *Križanke, Cankarjev dom, Metelkova mesto, Pekarna, Lent, Opera, Planica* (kot kraj), *Aljažev stolp*.
- OBIČAJI/TRADICIJE: *pustovanje, kurentovanje, trgatev, martinovo in martinovanje, Škofjeloški pasijon*.
- DRUŽBENI DOGODKI: *popotovanje iz Litije do Čateža, Cankarjeva literarna pot, Pot Cankarjeve matere, zlata lisica, Planica, brucevanje*.
- (AVTO)STEREOTIPI: *poštenost, delavnost, pridnost, disciplina, neagresivnost (hlapčevski narod), prepirljivost, fovšija (tudi foušija), nagnjenost k individualizmu, depresivnost, samomorilnost* (gl. Musek (1997)).
- DUŽBENI KONSTRUKTI: *Bratstvo in enotnost, Na sončni strani Alp*.

Lahko opazimo, da predlagane leksikalne enote ne tvorijo homogene skupine. To je posledica vsaj dveh dejavnikov. Kot prvega lahko navedemo dejstvo, da te besede poimenujejo različne vidike življenja, torej se nanašajo tako na duhovno kot družbeno in materialno kulturo. S tem je povezano tudi dejstvo, da izhajajo iz različnih plasti slovenščine – med njimi najdemo navadna poimenovanja konkretnega in abstraktnega ter na primer lastna imena iz slovenskega leposlovja, poimenovanja institucij ali splošnih objektov. Predlagani izbor seveda ni izčrpen.

Čeprav sva kandidatke za ključne besede skrbno izbrali z upoštevanjem, da so te besede izrazite v slovenskem kulturnem prostoru, kar pomeni, da se nanašajo na koncepte, ki so usidrani in predstavljajo pomemben del kulture te družbe, mora biti vsaka od predlaganih enot natančno analizirana. Da je *vino* ena od ključnih besed slovenske kulture, potrjuje na osnovi raziskave slovenskih pregovorov s to besedo Będkowska-Kopczyk (2007); besedi *klopoteč* je posvečena raziskava v Będkowska-Kopczyk, Antloga (2016). V nadaljnjem bova predstavili podrobnejšo interdisciplinarno analizo dveh enot, in sicer *hlapca Jerneja* in *Cankarjevo mati*.

ANALIZA

Za analizo sva izbrali dve leksikalni enoti, ki ju lahko razumemo kot ključni besedi slovenske kulture, in sicer lika, ki izvirata iz literature in sta bodisi izmišljena (*hlapec Jernej*) bodisi je za likom resnična oseba (*Cankarjeva mati*). Oba lika sta bila oblikovana na že obstoječih stereotipnih podobah o Slovencih in kot taka prešla v kulturo in jezikovno rabo ter dalje razvijala nove pomene v vsakdanjem in publicističnem jeziku. Analiza skuša nakazati, da nam lahko jezik nudi globlji vpogled v razumevanje slovenske kulture, njenih vrednot, konvencij in stereotipov, ki se »koncentrirajo« in odražajo prav v ključnih besedah.

Identifikacija in analiza ključnih besed je potekala po predlogu Anne Wierzbicke (1997), pri čemer sva

s korpusno analizo ugotavljali pogostost pojavljanja izbranih besed v vsakdanjem, publicističnem jeziku ali na posebnem pomenskem področju. S pomočjo iskalnika Google sva preverjali prisotnost teh besed v popularni kulturi oz. vsakodnevem življenju Slovencev (gl. npr. poimenovanja podjetij, klubov itd.).

Hlapec Jernej in Cankarjanska/Cankarjeva mati

Hlapca Jerneja poznamo v slovenskem kulturnem prostoru kot lik iz Cankarjeve povesti *Hlapec Jernej in njegova pravica*, ki je nastala v času Cankarjevega aktivnega političnega udejstvovanja. Pisatelj je z zavedanjem nizkega položaja kmečkega proletariata ter željo in prizadevanji za oblikovanje pravičnejše socialne države ustvaril lik hlapca, ki po smrti gospodarja in ukazu njegovega sina, naj zapusti posest, občuti globoko krivico in se odloči sam poiskati tisto, kar mu po njegovem prepričanju pripada. Čeprav so različni vidiki opredeljevanja pravice in krivice v omenjeni povesti prinašali različne literarne interpretacije, ki so se spreminjale tudi skladno z različnimi političnimi nazori, je hlapec Jernej kot lik, s katerim se je slovensko ljudstvo bolj ali manj z lahkoto poistovetilo, zaživel tudi kot ekspresivno izražena prisposoba zatiranih slovenskih delavcev brez pravičnega plačila. »V Cankarjevi kritiki družbe se je zgostila sto let trajajoča izkušnja slovenskega naroda: socialno zatiranje, ki ga je opisoval v svojih delih, sega iz kapitalistične dobe daleč nazaj v fevdalno« (Avsenik Nabergoj, 2005, 297).

Danes je v nekoliko drugačni družbeni situaciji, ne v želji po vzpostavitvi »pravične države« kot v ozadju literarne predloge, pač pa v sprijaznjenju z njenim razpadanjem, glavni lik povesti zopet aktualen, tokrat kot novodoben, sodoben hlapec Jernej. Zdaj ni več hlapec služabnik, ki išče pravico in obenem upa in verjame, da jo najde, ampak je hlapec kot prisposoba za slovenskega delavca, ki je suženj politike in države – pošten, vendar podrejen, izkoriščen delavec, v najsrajnejšem pomenu tudi vnaprejšnji poraženec družbenega sistema, v katerem pravice včasih niti nima smisla več iskati. Čeprav za ključno besedo stoji izmišljeni lik iz literature, je zaradi zasnovanosti na že obstoječem mitu o hlapčevstvu z utrjevanjem narodnih stereotipov v slovenski kulturi ta leksikalna enota pridobila poseben status in razvila več pomenov na različnih področjih delovanja družbe.

Mit o Slovencih kot hlapčevskem in zatiranem narodu je povezan z mitom o izgubljeni državi Karantaniji in nenehnim hrepenenjem po njej oziroma po osvoboditvi izpod vseskozi prisotnega zaslužnjenja drugih velikih narodov. »Hlapčevska percepcija, ki je bila v precejšnji meri tudi sestavni del zgodnjega slovenskega znanstvenega zgodovinopisja, je ustvarila več stereotipov, ki sestavljajo celoto mita, funkcionirajo pa tudi vsak zase« (Repe, 2007, 123).

Musek (1997) pa izpostavi še drugačen vidik stereotipa hlapčevskega naroda, in sicer kot obrambno pisho-

loško prvino slovenskega naroda. Nekdo, ki je »hlapčevske narave«, se namreč ne bo pritoževal, če bo v podrejenem položaju, ravno obratno, s tem bo zadovoljen, ker mu takšna pozicija ustreza. Tarnal bo tisti, ki je po naravni dominanten, pa je v podrejenem položaju in se s tem nikakor ne more sprijazniti, torej narod, ki je »frustriran v svojih težnjah po dominiranju in neodvisnosti«.

Raba ključne besede *hlapec Jernej* je, sodeč po analizi pogostosti rabe v korpusu Gigafida, v publicističnih besedilih počasi naraščala od začetka novega tisočletja, kar za polovico pa se povečala po letu 2007. S tem sovpada čas, ko se je začelo v Sloveniji tudi medijsko najbolj množično govoriti o gospodarski krizi. Tudi semantična analiza gradiva je pokazala, da je glavni in najbolj rabljen pomen ključne besede *hlapec Jernej* prav sinonim za vse bolj zapostavljene delavske pravice in številne brezposelne, ki so čez noč ostali brez službe. Pridružuje se spoznanje, da svetu vlada krivičnost, zakoni pa so prilagojeni potrebam vladajočih, kot prikazuje zgleda (1) in (2). V teh pomenih ga lahko označimo za pasivnega oziroma poraženega hlapca Jerneja, ki se je s hlapčevstvom že sprijaznil in ki kot ključna beseda slovenske kulture skladišči kontinuirano nezadovoljstvo slovenskega delavca z družbenim položajem in pripadajočimi pravicami.

1. Slovenski hlapci Jerneji delamo več, delamo za manj ali nič, delamo dlje. In se postavljamo z na kredit zgrajenimi hišami in na lizing kupljenimi avtomobili pa na 12 obrokov plačanimi dopusti. (Gigafida)
2. V opravičilo te anomalije ne bom omenjal dohodkov raznih direktorjev in stečajnih upraviteljev, ki ne glede na svojo sposobnost in uspeh dela dobivajo mesečno bajne vsote in se ne sekirajo, če se večja število hlapcev Jernejev na cesti. (Gigafida)

Razdeljenost slovenske družbe na samovšečne in objestne oblastnike, ki izkoriščajo tisti drugi del družbe, hlapce, reveže in sužnje, se je iz literarne predloge ohranila tudi v pomenskem obsegu ključne besede. Za hlapcem Jernejem se namreč poleg pomena človeka, ki se mu godi krivica, skriva tudi upornik, raziskovalec in iskalec pravice – če ga postavimo v opozicijo prvemu, t. i. »aktivni hlapec Jernej«, ki poziva k akciji, upor in iskanju pravice, gl. (3).

3. Dobra stotinja Mutinih delavcev se je kot hlapec Jernej postavila za svojo tovarno, za delo, za kruh. (Gigafida)

Tak upor pa je lahko tudi neuspešen in brez želenih rezultatov, kot nam je znano že iz literarne predloge. Hlapec Jernej je v tem primeru prisposoda za skupino ljudi z neuresničenimi in neuslišanimi zahtevami o nečem, kar naj bi jim pravzaprav pripadalo, nihče pa ni za nastali položaj pripravljen prevzeti odgovornosti, gl. zgled (4). Raba izkazuje tudi pomen osamljenosti v takem boju oziroma poziv k združevanju, kolektivnosti, povezovanju, kot prikazuje zgled (5).

4. Med tem se ilegalci kot hlapci Jerneji borijo za svoje pravice. Pišejo Kanglerju. Jih ne sprejme. Ni odgovora. Pišejo ministru Simonitiju. Jih ne sprejme. Ni odgovora. Pišejo sindikalnim izpostavam. Ni odgovora. Pišejo centralam. Ni odgovora. (Gigafida)
5. Delavec je danes kot hlapec Jernej. Preveč je prepuščen sam sebi. Sindikatov je preveč, vsak pa pripada določeni politični stranki. Komu pa potem pripadamo delavci? (Gigafida)

Da gre za eno od ključnih besed slovenske kulture, dokazujejo tudi priložnostne ali stalnejše rabe, prenovitve, besedne igre oziroma besedne zveze kot *dežela hlapca Jerneja 'Slovenija', bolj papeški od papeža in hlapčevski od hlapca Jerneja, sindrom hlapca Jerneja, iti po poti hlapca Jerneja, hlapci Jerneji in Jernejke* itd. Pomemben pokazatelj rabe leksikalne enote v kulturnem kontekstu je tudi množinska oblika (*Slovenci smo rojeni za hlapce Jerneje*), številni naslovi publicističnih besedil kot npr. *Potomci hlapca Jerneja se nezadržno množijo in grozijo*¹², *Naj živi hlapec Jernej*¹³, *Hlapec Jernej in njegova krivica*¹⁴ ipd. in celo poimenovanje določenih družbeno ranljivih skupin slovenskega prebivalstva kot *hlapci Jerneji* v znanstvenih monografijah (gl. (6)) pa pričajo o usidranih konceptih v slovenski družbi in hkrati o pomembnosti te leksikalne enote v njeni kulturi.

6. »In kakšen je ta svet, v katerem vladajo Kantorji? To je svet meščanske, buržoazne države, v kateri sicer kraljuje pravo, a po deželi blodijo hlapci Jerneji, zaman iščoč svojo pravico [...] Država torej ne podreja hlapcev Jernejev zaradi eksploatacije, temveč »zgolj« zagotovi politično podreditev razreda, ki je v proizvodnem procesu že podrejen kapitalu.« (Milohnič, 2016, 9–10)

Ivan Cankar pa je poskrbel, da smo v slovenskem kulturnem prostoru ponotranjili ne samo hlapčevsko usodo, temveč v idealizirani obliki še mit trpeče, iz marijanskega kulta izvirajoče, tudi t. i. cankarjanske matere.¹⁵ Z njegovim opusom se je namreč utrdila stereotipna podoba

12 <http://plagiator-plagiator.blogspot.si/2013/07/potomci-hlapca-jerneja-se-nezadrzno.html>. Dostop: 5. 5. 2016.

13 <http://www.rtvsllo.si/blog/na-tito-naj-zivi-hlapec-jerneja/97737>. Dostop: 5. 5. 2016.

14 <http://www.delo.si/novice/slovenija/hlapec-jerneja-in-njegova-krivica.html>. Dostop: 5. 5. 2016.

15 Pisano tudi *Cankarjeva mati*.

slovenske matere, nesebične, trpeče, garaške ženske, ki se žrtvuje za dom, otroke in moža. Analiza potrjuje, da je stereotip cankarjanske matere tako močno usidran v slovensko kulturno zavest, da lahko govorimo o eni od ključnih besed slovenske kulture, gl. (7) in (8).

7. Drži, da kot Slovenke in Slovenci še posebno povezujemo posameznikovo moralnost s tem, koliko se žrtvuje za druge. To zlasti velja za ženske. Cankarjanska mati je pač še vedno prototip moralne Slovenke. (Gigafida)
8. Mislim, da so se na tej točki močno poglobili občutki krivde. Cankarjanska mati ima pri nas žal dolgo ukoreninjeno tradicijo. (Gigafida)

Kot kaže, pa je bil lik cankarjanske matere povezan tudi z družbenim položajem žensk v prejšnjih stoletjih in razumevanjem njihove vloge v družbi, saj se s spreminjanjem razumevanjem in emancipiranjem žensk v družbi spreminja tudi odnos moških do koncepta žrtvujoče se ženske, kot prikazuje (9).

9. Moški spoštujejo samo cankarjanske matere, pa saj jih niti ne spoštujejo, pričakujejo žrtvovanje, saj so tudi oni eni veliki otroci. Počasi jim bo odklenalo, saj so ženske čedalje bolj izobražene, samozavestnejše in osveščene in niso odvisne od moških, kot so bile naše babice. (Gigafida)

Motiv trpeče matere je bil pri pisatelju, kot je sam zapisal tudi v pismu Ani Lušinovi 6. avgusta 1902, avtobiografske narave. Vesna Mikolič (Mikolič, 2014a, 7) poudarja pomen nacionalnega duha, ki ga lahko dokažemo prav z jezikom. V turizmu se to odraža kot t. i. znamčenje (ang. branding) države, tj. oblikovanje blagovne znamke neke države kot turistične destinacije in njenih specifičnih turističnih proizvodov. Nedvomno to počnemo s Cankarjevo materjo Nežo Pivk, ki ji je zaradi specifičnega kulturnega pomena danes v Mežnarjevi hiši na Vrzdencu postavljena spominska soba, vsako leto pa se lahko 26. decembra odpravimo na 14 kilometrov dolgo pohodniško pot *Pot Cankarjeve matere* od Vrzdence do Vrhnike. Države in posamezne turistične destinacije namreč skušajo ustvarjati svoje osebnosti, močne ikone in simbole, ki so osnovani na emocionalnih povezavah naroda (Kline, Berginc, 2003, 1044). Na spletu in televiziji se pojavljajo številne parodične predelave motiva trpeče cankarjanske matere, ki se pretirano žrtvuje za svoje otroke,¹⁶ v eni novejših knjig s humornimi literarnimi predelavami pa avtor Boštjan Gorenc Pižama zapiše, da bi »modna mrha Cankarjevi materi dala dva palca dol«.¹⁷ Cankarjanska mati je kot termin za poimenovanje mater z določenim načinom vzgoje otrok prisotna v številnih psiholoških, zdravstve-

nih, filozofskih in socioloških razpravah. Prisotnost neke leksikalne enote v popularni kulturi, pogost motiv v književnosti (Wierzbicka, 1997, 16), zastopanost v blagovnih znamkah turističnih destinacij, pri t. i. brendiranju države (Mikolič, 2014) torej utemeljujejo izbiro teh leksikalnih enot kot ključnih besed slovenske kulture.

ZAKLJUČEK

V tem članku sva najprej približali predpostavke, na katerih temelji teorija ključnih besed kulture Wierzbicke, in jo kritično primerjali z drugimi pristopi, to je teorijo kulturnoznačilnih besed Newmarka in teorijo kulturemov, ki sta jo razvila Poyatos in Oksaar. Ugotovili sva, da je za razumevanje tako kulturnoznačilnih besed kot ključnih besed kulture nujno širše kulturno ozadje, vendar so samo te zadnje ključ do razumevanja globljih plasti kulture oz. duhovne kulture, kar sva ponazorili z zgledom slovenske besede *Triglav*. Pri razumevanju razlike med ključnimi besedami in kulturemi sva se sklicevali na razlago Nagórko. Avtorica je med kulturemi izločila »kultureme v ožjem smislu« in jih je poistovetila s ključnimi besedami kulture.

Nato sva navedli nekaj predlogov besed, ki zrcalijo specifične zunanje in notranje vidike življenja slovenske kulturne skupnosti, in opravili poglobljeno semantično analizo dveh zgledov. Kandidate za ključne besede sva skrbno izbrali z upoštevanjem naslednjih dejstev, in sicer, da so te besede izrazite v slovenskem kulturnem prostoru, kar pomeni, da se nanašajo na koncepte, ki so usidrani in predstavljajo pomemben del kulture te družbe, da so te besede lahko poimenovanja lokalnih oz. regijskih posebnosti (npr. primorska *jota*) in da te besede lahko spadajo tudi med ključne (oz. vsaj pomembne) besede v drugih kulturnih krogih (npr. *klopotec* v Avstriji, nem. *Klapotetz*). Najin predlog seveda ni izčrpen, lahko pa je osnova za nadaljnje raziskave.

Jezikovna analiza poimenovanj likov iz slovenskega leposlovja je pokazala, da se v izbranih ključnih besedah slovenske kulture, ki skladiščijo kulturni spomin naroda in se vse uporabljajo bodisi v novih pomenih v vsakdanjem, publicističnem jeziku bodisi v popularni kulturi, prehrabni in živilski industriji, v turizmu, pri znamčenju države itd., skrivajo in potrjujejo tudi t. i. nacionalni avtostereotipi, ki so pomemben del nacionalne identitete in samopodobe. Ni naključje, da sta lika za izbranimi ključnima besedama tako ali drugače povezana z literaturo in sta v slovenskem jeziku razvila toliko različnih pomenov. Jezikovna zavest je namreč v veliki meri povezana z nacionalno, za Slovence pa še toliko pomembnejša, saj sta ravno jezik in literatura skozi zgodovino odigrala ključno vlogo pri gradnji nacionalne identitete.

16 Gl. https://www.youtube.com/watch?v=O_kRcDZgyEE. Dostop 5. 5. 2016.

17 Gl. <http://siol.net/trendi/kultura/bostjan-gorenc-pizama-cankarjevi-mami-bi-modna-mrha-dala-dva-palca-dol-404682>. Dostop 5. 5. 2016.

KEY WORDS OF SLOVENE CULTURE.
AN INTERDISCIPLINARY APPROACH

Agnieszka BĘDKOWSKA-KOPCZYK

Karl-Franzens-Universität, Graz, Institut für Slavistik, Merangasse 70/I, 8010 Gradec, Avstrija
e-mail: agnieszka.bedkowska-kopczyk@uni-graz.at

Špela ANTLOGA

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana
e-mail: spela.antloga@gmail.com

SUMMARY

In this article, which draws on Anna Wierzbicka's theory of key words and Fernando Poyatos' and Els Oksaar's theory of culturemes, we discuss words which refer to culture-specific inner and outer aspects of the life of the Slovene community. The key words of a given culture are words which not only name culture-specific phenomena but which are also prominent (or salient) in this culture. This means, for instance, that these words are frequently used and develop meanings in various domains.

We go on to suggest a typology of words which can serve as a basis for a lexicon of the key words of Slovene culture. It is proposed that the list of key words of Slovene culture should include words which are prominent on a regional level (e. g., jota 'Istrian stew') and words which are also prominent in neighbouring countries (e. g., Slovene kranjska klobasa and Krainer Wurst in Austria) or even on a multicultural level (e. g., the motif of lepa Vida 'beautiful Vida' which is known in Mediterranean culture). The list of key words of Slovene culture (which is of course not exhaustive) comprises the following types of lexical items: names of food and drink, objects of nature, fauna and flora, artefacts, items related to art and literature, architectural objects, fictive and real figures, institutions, customs, traditions, social events, stereotypes (including autostereotypes), and social constructs.

Finally, we present an interdisciplinary analysis (i.e. language-, literature-, culture- and social-based) of two expressions which derive from the names of well-known literary figures, namely the servant Jernej and the Cankarian mother and account for their status as key words of Slovene culture. They are both used in the contemporary Slovene language; moreover, the servant Jernej even forms idiomatic expressions or sayings. The usage of both expressions indicates that they are strongly related to the stereotypes on which the literary figures were based, i.e. the stereotype of a servant deprived of his rights and thirsting for justice (the servant Jernej), and the stereotype of a self-sacrificing and submissively repressive mother (the Cankarian mother). Their usage indicates also that the expressions revitalise these stereotypes in the Slovene collective memory. On this basis we classified both expressions as key words of Slovene culture.

Keywords: cultural linguistics, key words of culture, culturemes, stereotypes, cultural scripts

VIRI IN LITERATURA

GF – Gigafida – korpus Gigafida. Zbirka slovenskih besedil. <http://www.gigafida.net/> (20. 10. 2015).

SSF – Keber, Janez (2011): Slovar slovenskih frazemov. www.fran.si (5. 11. 2015).

SSKJ – Slovar slovenskega knjižnega jezika. www.fran.si (20. 10. 2015).

SES – Snoj, Marko (1997): Slovenski etimološki slovar. www.fran.si (5. 11. 2015).

Vodnik, France (1977): Poljsko-slovenski slovar. Ljubljana, Državna založba Slovenije.

Avsenik Nabergoj, I. (2010): Hrepenenje in skušnjava v svetu literature: motiv Lepe Vide. Ljubljana, Mladinska knjiga.

Będkowska-Kopczyk, A. (2007): Jazykový obraz vína ve slovinské kultuře (na příkladu přísloví). V: Raclavská, J. (ur.): Parémie Národů Slovanských III. Sborník příspěvků z mezinárodní konference konané v Ostravě ve dnech 21.–22. 11. 2006. Ostrava, Ostravská univerzita v Ostravě, Filozofická fakulta, 107–117.

Będkowska-Kopczyk, A. (2012): Cross-cultural linguistic explorations of emotion scripts and their practical implications. V: Pavera, L., Pospíšil, I. et al. (ur.): Filologie, areál a praxe. Inovativnost v současných filologických oboreh. Praga, Verbum, 80–98.

Będkowska-Kopczyk, A., Antloga, Š. (2016): Klopote kot ena ključnih besed slovenske kulture. V: Jesenšek, M. (ur.): Rojena v narečje. Akademikinja prof. Dr. Zinki Zorko ob 80- obletnici. Maribor, Bielsko-Biala, Budapest, Kansas & Praha, Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta, 545–560.

Bellmann, G. (1971): Slavoteutonica: Lexikalische Untersuchungen zum slawisch-deutschen Sprachkontakt im Ostmitteldeutschen, *Studia linguistica Germanica* 4. Berlin & New York, De Gruyter.

D'Andrade, R. G. (1993): Kulturowy aspekt poznania. V: Buchowski, M. & W. Burszta (ur.): Amerykańska antropologia kognitywna. Warszawa, Instytut Kultury, 274–296.

Fleischer, M. (1995): Das System der polnischen Kollektivsymbolik. Eine empirische Untersuchung. Frankfurt am Main, Peter Lang.

Fox, K. (2004): Watching the English. The Hidden Rules of English Behaviour. London, Hodder & Stoughton.

Goddard, C., Wierzbicka, A. (1995): Key words, culture and cognition. *Philosophica*, 55, 37–67.

Goddard, C., Wierzbicka, A. (2004): Cultural scripts: What are they and what are they good for? *Intercultural Pragmatics*, 2, 153–165.

Hall, E. T. (1990): The Hidden Dimension. New York, Anchor Books Edition.

Heyd, G. (1997): Aufbauwissen für den Fremdsprachenunterricht (DaF). Ein Arbeitsbuch. Kognition und Konstruktion. Tübingen, Narr Francke Attempto.

Kline, M., Berginc, M. (2003): Tržna znamka države: primer Slovenije. *Teorija in praksa*, 6, 1040–1057.

Kržišnik, E. (2005): Frazeologija v luči kulture. V: Stabej, M. (ur.): Večkulturnost v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi: zbornik predavanj. Ljubljana, Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete, 67–81.

Milohnič, A. (2016): Umetnost v času vladavine prava in kapitala. Ljubljana, Maska.

Mikolič, V. (2014): Ključne besede kulture – ključ za razumevanje kultur. V: Jesenšek, M. (ur.): Jeziki, literature in kulture v stiku. Maribor, Univerza, 285–298.

Mikolič, V. (2004a): (Spet) o identiteti. *Fontana: revija za književnost in kulturo*, 55/56. Koper, Fontana, 5–11.

Musek, J. (1997): Psihološke prvine narodne identite in analiza slovenske samopodobe. V: Nečak, D. (ur.): Avstrija, Jugoslavija, Slovenija. Slovenska narodna identiteta skozi čas. Ljubljana, Profima, 174–203.

Nagórko, A. (2004): Etnolingvistika i kulturemi u medujezičnom prostoru. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovje*, 30, 131–143.

Newmark, P. (1988): Approaches to Translation. Hertfordshire, Prentice Hall.

Oksaar, E. (1988): Kulturemtheorie. Ein Beitrag zur Sprachverwendungsforschung. Göttingen, Vandenhoeck & Rupprecht.

Poyatos, F. (1976): Man beyond Words: Theory and Methodology of Nonverbal Communication. NYSEC Monographs, 15. Oswego, N.Y., New York State English Council.

Poyatos, F. (2002): Nonverbal Communication across Disciplines. Culture, sensory interaction, speech, conversation. Amsterdam & Philadelphia, John Benjamins Publ.

Repe, B. (2007): Mitske predstave pri Slovencih. V: Novak Popov, I. (ur.): Stereotipi v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi (SSJLK, 43). Ljubljana, FF, 121–133.

Schank, R., Abelson, R. F. (1977): Scripts, plans, goals, and understanding. Hillsdale, NJ, Erlbaum.

Šmitek, Z. (2011): Mitološko izročilo Slovencev. Svetinje preteklosti. Ljubljana, Študentska založba.

Vermeer, H. J., Witte, H. (1990): Mögen Sie Zistosen? Scenes & frames & channels im translatorischen Handeln. *Groos, Textcontext*.

Wierzbicka, A. (1997): Understanding Cultures Through Their Key Words: English, Russian, Polish, German, Japanese. New York, Oxford University Press.

Žele, A. (2012): Pomensko-skladenjske lastnosti slovenskega glagola. Ljubljana, Založba ZRC, ZRC SAZU.

PISMENOST V TEORIJI IN PRAKSI – TEMELJNI CILJ SLOVENSKEGA
INSTITUCIONALNEGA IZOBRAŽEVALNEGA SISTEMA

Melita ZEMLJAK JONTES

Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Koroška cesta 160, 2000 Maribor
e-mail: melita.zemljak@um.si

Alenka VALH LOPERT

Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Koroška cesta 160, 2000 Maribor
e-mail: alenka.valh@um.si

IZVLEČEK

Prispevek prinaša teoretični vpogled v pismenost v povezavi z jezikom, s komunikacijo, z jezikovno kulturo in identiteto, nanašajoč se na slovenski jezik in pismenost v slovenskem (šolskem) prostoru. Prvi del prispevka prinaša zbir teoretičnih spoznanj obravnavane problematike, drugi del prispevka pa empirično podkrepljuje teoretična spoznanja o jezikovni kulturi in pismenosti s predstavitev rezultatov analize štirih lastnih (so)avtorskih raziskav pisnih in govorjenih besedil do- in podiplomskih študentov ter jezika lektorjev na njihovih oglaševalskih spletnih straneh, saj veliko pišočih kljub vsemu šolanju lektorja še vedno potrebuje. Posebej je izpostavljeno in opozorjeno na potrebo uvedbe ustreznega števila ur predmeta slovenski jezik na vse smeri študija, saj bi le tako jezikovno suveren pisec/govorec lahko pridobil ustrezne kompetence in se posledično uspešno sporazumeval.

Ključne besede: pismenost, slovenski jezik, jezikovna kultura, komunikacija, šola

ALFABETISMO IN TEORIA E PRATICA – OBIETTIVO FONDAMENTALE DEL SISTEMA
EDUCATIVO ISTITUZIONALE IN SLOVENIA

SINTESI

Il contributo presenta un quadro teorico dell'alfabetismo in relazione con la lingua, la comunicazione, la cultura e l'identità linguistica, basandosi sull'esempio della lingua slovena e alfabetismo nell'area (di educazione) slovena. Introducendo nella prima parte una serie di conoscenze teoriche sulla problematica in questione, nella seconda parte il contributo corrobora empiricamente le conoscenze teoriche sulla cultura linguistica e alfabetismo attraverso la presentazione dei risultati delle analisi di quattro ricerche svolte con coautori su testi scritti e interventi orali di studenti universitari e postuniversitari, e sulla lingua dei correttori delle loro pagine pubblicitarie online, poiché molti di coloro che scrivono, nonostante tutti gli anni di studio, hanno ancora bisogno di correttori di bozze. Si mette in rilievo in particolare la necessità di disporre un numero di ore adeguato per la materia della lingua slovena in tutti i corsi di studio, perché solo così si potrebbero conseguire le opportune competenze e, di conseguenza, l'abilità a una comunicazione efficiente che rendono un parlante/scrivente linguisticamente autonomo.

Parole chiave: alfabetismo, lingua slovena, cultura linguistica, comunicazione, scuola

UVOD

Za uvod v prispevek naj nam služita citata M. Hladnika (2007), ki odpirata širše razmišljanje o pojmu 'pismenost':

»Pojem pismenosti se je svojčas rodil, da bi odlikoval tiste posvečene posameznike, ki so za razliko od večine, ki se je sporazumevala ustno, znali oblikovati in razlagati tudi napisane reči, sprva pač religiozne tekste.«

Vsi se zavedamo, da je danes ta pojem treba razlagati mnogo prožneje, saj današnja generacija učencev, dijakov in študentov sploh na mnoge pripombe 'starejših', da 'niso pismeni', lahko, po Hladniku (2007), odgovarja:

»/.../ da so nepismeni le oni, ker ne obvladajo osnov sodobne komunikacije: ne znajo poiskati informacij na internetu, ne znajo jih hitro selekcionirati in ne znajo napisati navadne e-pošte, kaj šele klepetati v forumih in blogih. Kaj jim pomagajo lepo zloženi stavki, ko pa jih ne znajo spraviti na zaslon!«

Izoblikovalo se je veliko vidikov na temo pismenosti, s tem pa delitev (Grosman, 2011, 19–20) »od funkcionalne, besedilne, večrazsežne, mnogorazsežne, večrazsežnostne in mnogopismene, digitalne, nadbesedilne, informacijske, medijske, vizualne do družinske, matematične, kartografske, glasbene, kulturne, čustvene in gotovo še kakšne druge. Številni jezikoslovci pismenost opisujejo kot sporazumevalne jezikovne zmožnosti, kot poslušanje, branje, govor in pisanje, saj se pismenost vedno dogaja v jeziku in z jezikom.« Pojemovanje pismenosti se je v zgodovini močno spreminjalo: od prvotnega poudarjanja pomena pismenosti v smislu branja in pisanja (Cotič, Medved Udovič, 2011, 11) do širšega pogleda na pismenost, ki je pogosto pojmovana kot »mnogopismenost« (Grosman, 2011, 20) oz. »večrazsežnostna pismenost« (Grosman, 2011, 20), saj za polnofunkcionalno življenje posameznika v družbi zgolj pismenost v smislu branja in pisanja ne zadošča več.

Prispevek prinaša na začetku kratek vpogled v komunikacijo in z njo povezano jezikovno kulturo, ki je zagotovo osnova za uspešno komunikacijo, ta pa za izkazan nivo pismenosti. Prispevek je v nadaljevanju razdeljen v dva dela, v prvem podaja kratek teoretični pregled in razmišljanje o samih terminih 'jezik' in 'pismenost' tako v okviru šolskega sistema kot tudi nekoliko širše v javni rabi. Drugi, analitični del pa prinaša ugotovitve analiz s področij,¹ omenjenih v teoretičnih izhodiščih, vezanih na raven do- in podiplomskega izobraževanja in javne rabe, natančneje v medijih (splet). Tako skuša prispevek prikazati krog, ki bi moral jezikovnokulturno s pomočjo šolskega sistema v javni rabi odražati pismenost, kakršno si družba želi in zasluži.

JEZIK IN PISMENOST

Prispevek v teoretičnem delu prinaša razmišljanja o jeziku, komunikaciji in jezikovni kulturi v povezavi s pismenostjo, z njenimi opredelitvami in vrstami, izpostavljena je slovenščina kot element identitete ter kot pomembna sestavina v šolskem sistemu in v (spletnih) medijih.

Jezik, komunikacija in jezikovna kultura

Jezik omogoča (besedno, znakovno) komuniciranje, pri čemer pa vsakdo izmed nas izkazuje stopnjo jezikovne kulture. Termini so tesno povezani medsebojno in s pojmovanjem pismenosti, zato bodo v prispevku uvodoma pojasnjeni.

Jezik

B. Pogorelec (2003, 204) je zapisala: *»Jezik oziroma jezikovno dogajanje spremlja in uravnava naše življenje, jezikovna komunikacija vzpostavlja in oblikuje družbo in v njej bivanjske odnose, družba za svoje posebne namene izbere in oblikuje jezik, ki ga imenujemo s pojmi knjižni jezik (pisni jezik, zborni jezik, tudi standardni jezik).«*

Jezik je nepogrešljiv segment človekovega vsakdana, ne glede na oblike in vrste jezika, ki jih človek uporablja. Neločljivo je povezan s človeško kulturo, nanjo vpliva, hkrati pa kultura vpliva na njegov nadaljnji razvoj. Jezik je tisti del kulture, ki človeka še posebej zanima: njegov izvor, razvoj, prepletanja s sosednjimi in drugimi jeziki, njegova uporabnost, oblikovanje identitete ipd. Jezik je človekov najpomembnejši simbolni sistem, ki je hkrati družbeni sistem, poimenovan tudi socialna institucija (Ule, 2005, 131). Jezik je vedno tudi politično vprašanje, saj je pomemben za razvoj naroda in predstavlja sistem sporazumevanja, ki velja za določeno družbeno skupnost in je skupen za vse njene člane. Za *slovenski jezik* je moč izpostaviti predvsem termine *materni jezik*, *prvi jezik*, *nacionalni jezik*, *regionalni/lokalni jezik*, *uradni jezik*, *manjšinski uradni jezik*, *državni jezik*.

Materni jezik je lahko pojmovan z dveh vidikov. Prvi ga označuje časovnozaporedno glede na sprejemanje (lahko bi mu rekli začetni/prvi jezik), torej tisti (Toporišič, 1992, 100) »[j]ezik, ki se ga otrok nauči od svoje matere, tj. od govornega okolja, s katerim je v stiku, ko se (nagonsko) uči jezika«. Drugi vidik pa zaznamuje minimalne družbene okoliščine: gre za jezik subjekta (še) žive jezikovne skupnosti (Vidovič Muha, 2013, 17). S terminom *maternega jezika* je lahko povezan termin *prvega jezika*, če nanj gledamo v didaktičnem, tudi psiholingvističnem

1 Analize sta opravili avtorici tega prispevka sami, skupaj ali vsaka zase. Avtorstvo bo navedeno pri vsakem predstavljenem primeru v analitičnem delu prispevka.

smislu kot na materni jezik s prvega, razvojnega vidika (v *Enciklopediji slovenskega jezika*, dalje ESJ (Toporišič, 1992, 236)² je označen kot »[j]ezik, ki se ga kdo nauči prvega, tj. materni jezik«), v sociolingvističnem smislu pa gre za jezik državotvornega naroda, države, za položajno oz. statusno družbeno-politično ureditev nacionalnega/državnega jezika (Vidovič Muha, 2013, 18). *Nacionalni jezik*, tj. jezik državotvornega naroda, ki je lahko, ne pa nujno državni jezik, razumljen kot višja stopnja narodnega jezika, je v svoji knjižni različici pomemben nacionalni povezovalni element zlasti za t. i. nacionalne nacije, kamor sodi tudi slovenska, in katerih pomembni prvini sta jezikovna politika in jezikovno načrtovanje (prav tam, 18–19). V tem pomenu je knjižni jezik pravzaprav sopomenska zveza z besedno zvezo *standardni jezik* (prav tam, 18 po Eastman (ELL, 1994, 2702–2706)).³ Za *regionalni/lokalni jezik* je morda pričakovati opredelitev kot nekknjižna različica (slovenskega) jezika, vendar pa gre za jezik (Vidovič Muha, 2013, 22) »iz teritorialnega (poselitvenega) vidika avtohtonih manjšin, npr. v R Sloveniji *uradni jezik v državi* – italijanščina in madžarščina (11. in 64. člen Ustave RS), določen z javnimi govornimi položaji in področji; njegov pravni položaj lahko označimo kot *manjšinski uradni jezik*«. Ne gre za nekknjižne različice slovenskega jezika, temveč za knjižni jezik (oz. knjižne jezike), saj je le-ta (oz. so le-ti) priznan(i) kot uradni jezik(i) v državi. A. Vidovič-Muha (2003, 10) ugotavlja, da *državni jezik* deluje kot *uradni jezik* in ima državnopredstavitveno vlogo. Kot sporazumevalno sredstvo se uporablja v vseh okoliščinah, s stališča družbenega in političnega statusa je uradni jezik države – državni jezik – tudi prvi jezik. Poudarja pa, da je pojem *uradni jezik* širši od pojma *državni jezik*, saj gre za jezik uradnega govornega položaja. V Republiki Sloveniji je slovenščina (Pogorelec, 2003, 203) »uradni jezik, določen z ustavo, jezik vseh treh vej oblasti, zakonodajne, izvršilne in sodne, javnega življenja s šolstvom in znanostjo, mediji in kulturo ter gospodarstvom. Z ustavo in zakoni je določen še poseben položaj jezika obeh avtohtonih manjšin.«⁴

Komunikacija

Prvotni pomen besede komunikacija naj bi razumeli kot besedno in nebesedno simbolno povezavo med ljudmi z namenom razumeti se. V slovenščini besedo *komunikacija* uporabljamo različno in jo različno prevajamo: *Veliki slovar tujk* (2002, 768) jo prevaja šele s tretjo razlago kot *sporočanje, sporazumevanje* in tako ne loči, ali gre za eno- ali dvosmerno dejanje; J. Topori-

šič (2000, 695) pojasnjuje, da je sporočanje tvorjenje in sprejemanje sporočil za prenos obvestil, sporazumevanje pa zajema sporočanje in sprejemanje, je nadpomenka obema pojmom in zaznamuje dvosmerno dejanje, ki obsega sporočanje (tvorjenje besedil, ki je dejanje, govorjenje ali pisanje; imeti pa mora sporočevalca, ki je lahko govorec ali pisec) in sprejemanje besedil (dejanje, poslušanje ali branje; ki ima prejemnika, to je lahko poslušalec ali bralec) (Bešter idr., 1999, 27). M. Klemm (2000, 42–43) pojem 'komunikacija' predstavi kot pravo modno besedo, ki jo uporabljamo v več okoliščinah: *živimo v komunikacijski dobi, vsak z vsakim komunicira, sistemi komunicirajo drug z drugim* ipd., zato je mnenja, da je pojmovanje besede komunikacija preraslo jezikovni pomen in je zato beseda kot takšna neuporabna.

Sporazumevanje ima vedno določen namen, saj želi sporočevalec na sogovorca vplivati, ne nazadnje pa se z njim tudi sporazumeti. Pri sporočanju so pomembni različni dejavniki: okoliščine, namen oziroma cilj, tema, jezik, prenosnik, pri vsakem »komuniciranju« pa je treba upoštevati načela uspešnega sporočanja (sporočamo le o tem, kar dobro poznamo; upoštevamo okoliščine sporočanja; upoštevamo prvine in pravila danega besednega jezika, upoštevamo oziroma posnemamo značilno zgradbo izbrane besedilne vrste; upoštevamo prednosti in pomanjkljivosti prenosnika).

J. Granič (1996, 220) poudarja komunikacijsko kompetenco sporazumevanja, ki je poleg jezikovne kompetence zelo pomembna (jezikovnih pravil za tvorjenje povedi), saj obstajajo še pragmatična pravila za izbor in rabo jezikovnih sredstev glede na govorno situacijo oziroma kontekst, katero zvrst bo govorec izbral, pa je odvisno od njegovih potreb. Pri neustreznih izbiri prihaja zaradi »ekstralingvističnih« razlogov do komunikacijskega šuma.⁵

Jezikovna kultura

Ob pojmovanju jezika in komunikacije se samo po sebi zastavlja še vprašanje jezikovne kulture (ob jezikovni normi), ki se s pismenostjo tesno povezuje. Jezikovna kultura je sestavina teorije knjižnega jezika in se je izoblikovala kot nasprotje samovoljnim posegom v jezik, ki niso upoštevali jezikovne resničnosti in zakonitosti, danih v jeziku (Kalin Golob, 1996, 15). M. Kalin Golob (2003, 256) razume besedno zvezo *jezikovna kultura* kot »teoretično podprto nego knjižnega jezika, katere cilj je vsestransko razvit knjižni jezik (širši pomen), in stopnjo ustreznosti jezikovnega pojava jezikovnim in sporočanskim normam (ožji pomen)«. Ob tem

2 V ESJ (Toporišič, 1992, 236) najdemo tudi drugi pomen: »Jezik, ki ga kdo izmed več jezikov, ki jih zna, govori/pozna najbolje.« Razlaga se ne opredeljuje do načina pridobitve kompetenc, torej, ali gre za materni jezik ali ne.

3 Glej tudi A. E. Skubic (2001, 209–210).

4 Glej še tudi: A. Vidovič Muha (2003, 5–25); B. Pogorelec (2003, 203–208); tudi M. Jesenšek (2005, 192–207); A. Valh Lopert (2013, 22–23); M. Zemljak Jontes (2014, 113–115).

5 Glej še tudi A. Valh Lopert (2013, 31–33).

pa zagovarja stališče, da bi bilo (prav tam) »primernejše kot o ožjem pomenu termina jezikovna kultura govoriti o *jezikovni kultiviranosti uporabnikov knjižnega jezika* in jo razumeti kot cilj jezikovne kulture«. Teorija jezikovno kulturo opredeljuje v okviru knjižnega jezika (Kalin Golob, 1996, 13), v času po osamosvojitvi Slovenije pa raziskovalci jezika v ospredje vse bolj postavljajo drugi pol socialnozvrstne delitve slovenskega jezika, tj. neknjižni jezik. Pogosti so predlogi drugačne socialnozvrstne delitve slovenskega jezika (Brozović, 1970, 9–38; Smole, 2004, 323–324; Kenda Jež, 2004, 266; Šekli, 2004, 41–58 idr.), ki knjižne in neknjižne zvrsti postavljajo v enakovreden položaj ter kažejo na pomen neknjižnih zvrsti, ki se jih večina govorcev slovenskega jezika vendarle nauči kot svojega maternega jezika, knjižnega jezika pa se šele priuči, običajno v času šolanja. Zato je med šolanjem treba poudarjati pismenost tako v neknjižnih (predvsem poslušanje in govor, manj branje in pisanje) kot predvsem v knjižnih zvrsteh jezika (enakovredno poslušanje in govor ter branje in pisanje).

Nedvomno pa ob vsem tem ne smemo zanemariti težav, ki se v družbi venomer (ne)hote izpostavljajo in ki se dotikajo osnovnih dveh procesov, tj. branja in razumevanja prebranega (Grosman, 2011, 27): »Odprto vprašanje pa ostaja, ali bodo navade izbiranja iz elektronskih besedil, ki gre z roko v roki z neizbiranjem in izpuščanjem posameznih sestavin besedila, prispevale k manj pozornemu in manj natančnemu branju linearnih besedil.« Če ne zmremo več uspešno brati in razumeti, kako bomo šele pisali, da bi sklenili krog: uspešno brali in razumeli?

Danes so informacije večinoma brez težav in zelo hitro dostopne, pismenosti pa se posveča vedno več pozornosti. Zato so še bolj vznemirljivi slabi rezultati raziskav funkcionalne pismenosti (Kranjc, Marjanovič Umek & Nidorfer Šiškovič, 2007, 211), zaradi katerih se poraja vprašanje, ali se funkcionalna nepismenost pravzaprav pojavlja pri sprejemniku ali tvorcu besedila. Vprašanje ni tako nedvoumno, če pomislimo, da je jezik pravzaprav *orodje in orožje govora*, ki ga zelo dobro izkoriščajo predvsem mediji (Zgrabljič, 2002, 46). Prav tako kot Medvedu (2014, 111–129) se avtoricama prispevka zastavlja vprašanje, ali sploh želimo pismene prebivalce. Ni namreč skrivnost, da je imeti moč nad ljudmi dosti lažje, če so ti manj izobraženi in tako posledično bolj vodljivi, če potrebnega ne razumejo ali morda niti ne želijo verjeti. Marsikatera javna televizija se pomena pismenosti profesionalnih novinarjev v novodobnih medijih še vedno ne zaveda (dovolj); zelo je pomembno, da so novomedijsko pismeni novinarji in uporabniki tovrstne tehnologije. Slednji lahko namreč v veliko večji meri in hitreje posredujejo povratno informacijo o podanih vsebinah; te informacije so namreč še kako dobrodošle pri oblikovanju novega programa (prav tam).

Identiteta

Jezik je zagotovo eden pomembnejših elementov izražanja identitete naroda in posameznika. Vse bolj znano in priznano dejstvo je, da se posameznik najprej nauči govorce svojega primarnega okolja,⁶ ki je običajno neknjižni jezik, šele nato se ob vstopu v šolski sistem začne učiti tudi knjižnega jezika. Nekonjižno je tako v posameznikovi rabi eno najmočnejših orodij za izražanje lastne individualnosti identitete, bodisi na glasoslovni, oblikoslovni ali skladenjski ravni, najpogostejše in najhitreje pa je opazno v besedišču. Tovrstnih raziskav je v zadnjih dobrih dveh desetletjih iz leta v leto več.

Šola ima poleg družinskega okolja pri oblikovanju jezikovne identitete izredno pomembno vlogo ne le pri razmejevanju slovenskega jezika kot uradnega in državnega jezika v Sloveniji z drugimi, svetovnimi jeziki, ampak tudi pri socialnozvrstnem ozaveščanju o pomenu obeh krovnih socialnih zvrsti slovenskega jezika, tj. neknjižnega in knjižnega, ter ne ločevanju na manj prestižno, tj. neknjižno, in na bolj prestižno, tj. knjižno. Zato se (predvsem med dialektologi) pojavljajo tudi drugačni pogledi na socialnozvrstno delitev slovenskega jezika, npr. V. Smole (2004, 323), ki polemizira s strukturalistično delitvijo na sistemske in nesistemske socialne zvrsti. Sistemskim zagotovo ne bi smeli dovoljevati prevelikih odstopanj, saj so normirane v slovnici, v (enojezičnem) slovarju in pravopisu. Vendarle pa lahko v današnji normativni slovnici tudi neknjižne zvrsti pojmujeemo kot sistemske, saj bi lahko tudi za krajevni govor, tj. dialektološko najmanjšo sistemsko enoto, brez težav zapisali vse tri normativne priročnike. Tako V. Smole predlaga delitev slovenskega jezika na dve sistemski pojavnici obliki, in sicer na *naravno narečno obliko* (krajevni govor) in na *normirano knjižno obliko*, med njima pa je mogoče uvrstiti vso množico različic pogovornega jezika (prav tam). Avtorica jih shematsko nazorno prikaže kot spiralo, v kateri se na skrajnih koncih nahajata na levi strani *naravna narečna oblika*, na desni pa *normirana knjižna oblika*. V. Smole (2007, 559) poudarja, da je učitelj tisti, ki izbira ustrezen jezikovni različek glede na komunikacijsko situacijo, saj »ima /učenec/ pravico in dolžnost, da se knjižnega jezika do vključno srednje šole še uči«.

Gre za tesno povezane dejavnike, ki pomembno oblikujejo osebno in nacionalno identiteto mladega človeka, pri čemer je izrednega pomena, da se jih učitelj v šoli v prvi vrsti zaveda, jih zna prepoznati ter učeče se tudi usposablja v smislu privzemanja občutka za jezik, ne le pri pouku slovenščine, temveč pri vseh učnih predmetih, saj so to povezani dejavniki, ki vplivajo na razvoj posameznikovih različnih vrst pismenosti v celotni pahljači strokovnih področij, s katerimi se srečuje najprej v šoli.

6 Glej še Makarova (2004, 288); Valh Lopert, Koletnik (2011, 121–134; 2012, 26–36); Pulko, Zemljak Jontes (2009, 353–369); Zemljak Jontes (2010, 393–402); Zemljak Jontes, Pulko (2011 407–420; 2013, 69–81).

Pismenost

Pismenosti je od 8. septembra 1966 posvečen mednarodni dan pismenosti (Wikipedija, Pismenost). Pregled definicij pismenosti pokaže sorodnosti in razlike pojmovanj, odvisno od izbrane točke opazovanja.

Pregled definicij

- *Slovar slovenskega knjižnega jezika*:⁷ (1/2) pismenost -i ž (ī) 1. znanje branja in pisanja: šola je širila pismenost; odstotek pismenosti / prvo pismenost so sprejeli iz tujine // ekspr. znanje, poznanje česa sploh: politična, prometna pismenost;
- *Slovenski pravopis*:⁸ pismen -a -o (ī) ~ človek; poud. biti zelo ~ |z lahkoto, veliko pisati| pismeni -a -o (ī) ~ izpit pisni izpit pismenost -i ž, pojm. (ī) odstotek ~i; slovstv. glagolska ~ glagolsko pismenstvo;
- *Enciklopedija slovenskega jezika*:⁹
- *Slovenski veliki leksikon*:¹⁰ »Neznanje pisanja in branja, eden največjih ped.-andragoških in družb.-polit. problemov sveta. Na svetu zdaj več kot 25 % nepismenega preb.; v Slov. n. skoraj ni (izjema posamezni priseljenci, zmerno in teže duševno prizadeti). Funkcionalna n. neusposobljenost za razumevanje vsakdanjih besedil (voznih redov, navodil, obrazcev ipd.); kaže spl. Kult. Zaostalost; v razvitih državah zdaj funkcionalno nepismenih 10–30 % preb.«
- *Nacionalna strategija za razvoj pismenosti* (2006):¹¹ »Pismenost je trajno razvijajoča se zmožnost posameznikov, da uporabljajo družbeno dogovorjene sisteme simbolov za sprejemanje, razumevanje, tvorjenje in uporabo besedil za življenje v družini, šoli, na delovnem mestu in v družbi. Pridobljeno znanje in spretnosti ter razvite sposobnosti posamezniku omogočajo uspešno in ustvarjalno osebnostno rast ter odgovorno delovanje v poklicnem in družbenem življenju. Poleg zmožnosti branja, pisanja in računanja, ki veljajo za temeljne zmožnosti pismenosti, se danes poudarja tudi pomen drugih zmožnosti (npr. poslušanje) in novih pismenosti, kot so informa-

cijska, digitalna, medijska pismenost in druge, ki so pomembne za uspešno delovanje v družbi.«¹²

- Wikipedija (Wikipedija, Pismenost): »Pismenost je sposobnost branja in pisanja ter, po terminologiji Unesca (Unesco), zmožnost razumevanja vsakdanjih sporočil. Stopnja pismenosti države ali regije je glavno merilo pri določanju vrednosti človeškega kapitala, saj je pismene ljudi ceneje izučiti kot nepismene; višja pismenost pa pomeni tudi več priložnosti za zaposlitev.«
- M. Hladnik (2007): »Ker je 'znati brati in pisati' skoraj preveč enostavna definicija pismenosti, naj poskusim z nekoliko bolj zapleteno: biti pismen pomeni obvladovati znakovni sistem za (pisno) komunikacijo.«
- M. Cotič, V. Medved Udovič (2011, 11): »Jezik je sredstvo ustnega in pisnega sporazumevanja v raznovrstnih vsakdanjih situacijah, ki človeku omogočajo družbeni stik. Opismenjevanje je zato nenadomestljiva sestavina učenja ne le materinščine, drugih in tujih jezikov, temveč tudi ostalih predmetnih področij (matematike, naravoslovja, družboslovja, umetnosti itd.). Pojem pismenosti je namreč prvotno kot protipomenka pojma nepismenosti označeval zgolj sposobnost branja in zapisovanja. V drugi polovici prejšnjega stoletja pa je pojmovanje pismenosti dobilo širši pomen in se iz zgolj alfabetske oziroma bralne pismenosti razširilo na sposobnost pisnega in ustnega sporočanja v različnih sporazumevalnih situacijah.« V prispevku predstavljata bralno, matematično, glasbeno, naravoslovno, informacijsko/digitalno in okoljsko pismenost (2011, 11–18).
- S. Starc (2011, 10): »Definicij zanjo [za pismenost] poznamo kar nekaj /.../. Lahko pa povzamemo, kar je zanje najznačilnejše, in to pravi, da je pismenost v bistvu zmožnost posameznika uspešno komunicirati v družbi. Na vseh področjih.«

Vrste pismenosti

Iz definicije pismenosti, ki je zapisana v *Nacionalni strategiji za razvoj pismenosti*,¹³ in iz povzemale opre-

7 *Slovar slovenskega knjižnega jezika* (2000) (23. 6. 2014).

8 *Slovenski pravopis* (2010) (4. 8. 2014).

9 J. Toporišič (1992, 180). Pojem pismenost se sicer pojavlja, vendar v pomenu »s/lovnica, zastarelo (pri Vodniku)«.

10 *Slovenski veliki leksikon H–O* (2005, 717).

11 »Nacionalna strategija za razvoj pismenosti je nacionalni strateški dokument, ki določa prioritete in cilje vzgojno-izobraževalne politike na področju pismenosti. Na Ministrstvu za šolstvo in šport je bila maja 2004 imenovana Komisija za razvoj pismenosti, ki je pripravila predlog Nacionalne strategije za razvoj pismenosti, ki so ga obravnavali in potrdili Strokovni svet za splošno izobraževanje (93. seja – 6. 7. 2006), Strokovni svet za poklicno in strokovno izobraževanje (91. seja – 16. 6. 2006) in Strokovni svet za izobraževanje odraslih (41. seja – 29. 6. 2006). Člani Komisije za razvoj pismenosti so dokument dopolnili v skladu s sklepi in priporočili vseh treh strokovnih svetov in ga potrdili na svoji zadnji seji komisije, ki je bila 6. novembra 2006.«

12 Več o opredelitvah pismenosti še v npr. A. Janko (1997), E. Možina (1999, 13–26), L. Knaflič (2000, 8–21), M. Cotič, V. Medved Udovič, S. Starc (ur.) (2011).

13 *Nacionalna strategija za razvoj pismenosti*, dostopna na spletni strani Ministrstva za izobraževanje, znanost in šport (15. 2. 2015).

delitev nekaterih avtorjev se da jasno razbrati, da poznamo več vrst pismenosti, ne zgolj za branje, pisanje in računanje, temveč za vsa družbena področja, posledično tudi za vse stroke.

»Kot zmožnost in družbena praksa se pismenosti pridobivajo in razvijajo vse življenje v različnih okoliščinah in na različnih področjih ter prežemajo vse človekove dejavnosti. V nacionalni raziskavi pismenosti (International Adult Literacy Survey, 1998) razumevanje pismenosti sloni na predpostavki, da je sestavljena iz številnih spretnosti, ki so odvisne od vrste informacije in sestavljenosti dane naloge. 'Pismenost pomeni sposobnost razumevanja in uporabe informacij iz različnih pisnih virov za delovanje v vsakodnevni dejavnosti odraslih v družini, na delovnem mestu in okolju ter za doseganje lastnih ciljev in za razvoj lastnega znanja in potencialov.'¹⁴

Danes poznamo več vrst pismenosti, pojmovanja pa se nanašajo tako na pisanje in branje, kot pravzaprav tudi na obvladovanje aktivnosti, potrebnih za komuniciranje z različnimi (RTV SLO) »avtomatskimi napravami, ki jih upravljamo s tipkami preko zaslonih menijev. Če znaš nastaviti in izbirati TV-program, kupiti vozovnico, si izposoditi kolo, izpolniti položnico, dvigniti denar na bankomatu, plačati parkirnino, uporabljati avtomatsko blagajno in podobno, si pismen. Matematična pismenost pomeni, da znaš prebrati in pisati številke ter z njimi računati. Medijska pismenost pomeni, da znaš ustvariti, oceniti in analizirati medijske vsebine (članke v časopisu in na internetu, prispevke na TV, objave na spletnih družabnih omrežjih). Računalniško pismeni so tisti, ki znajo uporabljati računalnik in naprave, povezane z njim (tiskalnik, optični bralnik, zvočniki ...). Glasbeno pismeni so ljudje, ki znajo brati note. Poznamo še številne druge vrste pismenosti, kot so informacijska pismenost, ekološka, kulturna, digitalna, kartografska ...«

Na Wikipediji (Wikipedija, Pismenost) je moč prebrati, da so merila pismenosti v različnih družbah različna, poudarjena pa je zlasti recepcijska sposobnost, tj. sposobnost branja in razumevanja, manj pa sposobnost tvorjenja informacij. Po terminologiji Unesca (Unesco, Pismenost) je poudarjena predvsem zmožnost razumevanja vsakdanjih sporočil. Naštete so matematična, računalniška, medijska, informacijska, elektronska pa tudi glasbena, kartografska, ekološka, kulturna pismenost. Splošno znano je, da na pismenost vplivajo spoznavni in čustveno-motivacijski dejavniki (stališče oziroma odnos do branja ter interes in motivacija za branje).¹⁵

O različnih vrstah pismenosti razpravlja M. Grosman (2011, 20), ki jih označi z nadpomenko *večrazsežna* ali

sestavljena pismenost. S terminom opozarja na pogosto, a vendarle preozko omejevanje pismenosti na branje in pisanje. Opozarja, da sta ti dve obliki pismenosti temeljni za vse druge vrste pismenosti, a (Grosman, 2011, 20) »ne zadoščata več za vsakodnevne in smiselne jezikovne rabe, ki so potrebne za osebno in družbeno jezikovno delovanje v 21. stoletju. Ker tehnološki razvoj omogoča vedno nove oblike besedil, se zdi smiselno za vse različne oblike besedil potrebno pismenost posebej poimenovati kot večrazsežno pismenost, ker je sestavljena iz več ločljivih oblik pismenosti, kot so npr. besedna, besedilna, vizualna, digitalna, (multi)medijska, pa tudi skupna sestavljena pismenost. S tem bi lahko ozavestili dejstvo, da je danes potrebna pismenost sestavljena iz zmožnosti razbiranja različnih vrst besedil pač glede na različne obstoječe in nove nastajajoče oblike, ki zahtevajo različne nove načine interakcije/sodelovanja.«

Pomemben vidik pismenosti je t. i. funkcionalna pismenost, ki je (Kranjc, Marjanovič Umek, Nidorfer Šiško, 2007, 210) »v družbi in stroki pojmovana zelo široko. Najširše in najbolj znano je njeno opredeljevanje kot razumevanje zapisanih in govorjenih besedil v besednem jeziku ter tudi razumevanje sporočil, zapisanih s številkami.«

Pojmovanje pismenosti se najpogosteje nanaša na prejemnika govornega ali zapisanega, zanimivo in zelo pomembno pa je vprašanje, ki ga nakazujejo S. Kranjc, L. Marjanovič Umek, M. Nidorfer Šiško (2007, 210),¹⁶ da so pomembni tudi tvorci besedil in njihova pismenost, saj ni nujno, da je funkcionalno nepismen npr. izpolnjevalec obrazca; morda je funkcionalno nepismen njegov sestavljalac.

Pismenost v šolskem sistemu

Pismenost in strategije za razvoj pismenosti so natančno predstavljene v *Nacionalni strategiji za razvoj pismenosti*, sprejeti novembra 2006, v kateri so opredeljeni razlogi za nastanek *Nacionalne strategije*, njena vizija in temeljna načela, specifični del *Nacionalne strategije* pa opredeljuje specifične cilje, standarde ter udeležanje *Nacionalne strategije*, in sicer ločeno za posamezne stopnje izobraževanja (predšolsko obdobje, osnovna šola, srednja šola, visokošolske ustanove, odrasli).

Nacionalna strategija za razvoj pismenosti (2006, 5) je »strateški dokument, ki določa prioritete in cilje vzgojno-izobraževalne politike na področju pismenosti. Skrbi za pismenost prebivalcev in prebivalcev Slovenije posveča posebno pozornost, saj je slovenski jezik bistveni element naše kulturne identitete in hkrati temelj

14 Zviševanje ravni pismenosti odraslih, Opredelitev pojma pismenost (20. 2. 2015).

15 Na temo pismenosti in bralnih navad je bilo na Filozofski fakulteti v Mariboru opravljenih precej diplomskih del (gl. npr. bibliografijo mentorice S. Pulko, D. Haramija, M. Kordigel Aberšek).

16 »Drugo vprašanje, ki se zastavlja ob interpretaciji rezultatov raziskave, pa je, kako kompetentni so bili sestavljalci npr. obrazcev ali drugih vrst besedil, ki so jih morali sodelujoči v primerjalni raziskavi interpretirati. Pričakujemo torej lahko, da bodo ustrezni preizkusi, v katerih bodo upoštevani kulturno-besedilni konteksti, v prihodnosti pokazali drugačno sliko pismenosti.« (Kranjc, Marjanovič Umek & Nidorfer Šiško, 2007, 210)

naše nacionalne identitete.« Nastala je kot posledica zadanega cilja, (2006, 5) »da do leta 2012 – v Unescovem desetletju pismenosti posebno pozornost nameni dvigu pismenosti celotnega prebivalstva Slovenije na primerljivo raven najbolj razvitih držav Evropske unije. To je zahteven cilj, ki ga je možno doseči le, če bomo v vseh segmentih družbe razumeli in sprejeli pismenost kot vrednoto in se bo vsakdo zavedal pomena njenega vseživljenjskega razvijanja za osebni, poklicni in družbeni razvoj.« Pri tem so *Nacionalni strategiji* osnova (2006: 11) »ugotoviti/ve/ domačih in tujih raziskav, pri čemer /se/ upošteva značilnosti slovenskega kulturnega prostora«. Kot specifični cilji pa je definirano, da naj bi (2006, 11) »v formalnem in neformalnem izobraževanju /.../ posameznik načrtno in sistematično razvijal pismenost v skladu s svojimi zmožnostmi do ravni, ki bi mu omogočila vključevanje v različne stopnje in oblike izobraževanja in uporabo raznovrstnih virov informacij ter sporočil v raznolikih življenjskih okoliščinah«.

M. Bešter (2011, 46–58) povezuje pismenost, kot jo opredeljuje *Nacionalna strategija*, z z njenim udejanjanjem v učnem načrtu za slovenščino v osnovni šoli iz leta 1998 in v njegovi posodobljeni (a neizvajani) različici iz leta 2008, po katerih se (funkcionalna) pismenost pojmuje ne le v ožjem smislu, tj. znati brati in pisati v različnih okoliščinah, ampak tudi kot sporazumevalna zmožnost, kar je eden temeljnih ciljev jezikovnega pouka pri predmetu slovenščina (učni načrt iz leta 2008 je posodobljen še z nekaterimi novimi strokovnimi spoznanji).

Z uveljavljanjem zastavljenih ciljev *Nacionalne strategije za razvoj pismenosti* v učne načrte vseh predmetnih področij so postavljeni temelji za kvaliteten razvoj pismenosti na Slovenskem, ki se kaže v zmožnosti oblikovanja raznovrstnih besedil, ne le njihovega razumevanja.¹⁷

JEZIKOVNA KULTURA IN PISMENOST S POGLEDOM V PRAKSO

Razmišljanje o pismenosti osvetljujeva s štirimi primeri, temelječimi na opravljenih analizah.

Vsekakor ne gre pozabiti na jezik v medijih, ki pa bi mu bilo treba nameniti posebno pozornost, pa naj gre za tiskane medije, avdio-vizualne medije ali e-oblike komuniciranja.

Pisna besedila študentov

Jezikovna kultura se v šolskem sistemu kaže tudi v obvladovanju pravopisne norme v izdelkih učencev. V ta namen je bila raziskana (Zemljak Jontes, 2012, 119–127) tudi jezikovnokulturna podoba elektronskih

izdelkov (e-izdelkov) študentov slovenistov mariborske Filozofske fakultete (opisno ocenjevanje predavanj učitelja in seminarskih vaj študentov kot oddaja tedenskih domačih nalog, oddanih v spletno učilnico). Analiza je pokazala, da imajo generacije študentov težave tako na pravopisni kot na slovnični ravni. Predvidevati je bilo, da bo neustrezna raba zgolj izjemna, saj naj bi se študentje (slovenskega) jezika (na)učili že v celotnem osnovno- in srednješolskem sistemu, vendar se je v veliki meri izkazalo drugače, če naštejemo le nekaj primerov: neustrezna raba male/velike začetnice: *rateški in celovski rokopi* – SP, § 78–80; *Gajica, Karolinška minuskula, Bohoričica* – SP, § 144; manjkajoča vejica pri predmetnem (ali prilastkovem) odvisniku: *Ura mi je resnično bila všeč, saj sem spoznala kaj lahko pri svojih govornih nastopih izboljšam*; odveč vejica pred vezalnimi *in, ter, pa* (SP, § 316): */.../ oz. se obnaša, itn.*; odveč vejica med skladenjsko enakovrednimi deli pred nekaterimi prirednimi vezniki: ločnimi *ali, oziroma, bodi(si)* (SP, § 316): *Presenetilo me je, v kolikšni meri, oz. odstotkih pravzaprav glas in govorica telesa vplivata na poslušalce*; neustrezna stičnost znaka za odstotek – SP, § 17: *Da bomo tudi pri tem predmetu delali seminarske naloge, ki bodo vredne 30% skupne ocene* itd. Zdi se, da je razlika med elektronskim in neelektronsko pripravljenim in oddanim besedilom zgolj v tem, da ga je elektronsko pač lažje pripraviti in tudi popraviti, a le če se za to uporabi ustrezno študentovo predznanje in časovno načrtovanje, kot to velja tudi za besedila v neelektronski obliki. Vsekakor pa je za dvig jezikovne kulture ključnega pomena, da se na vrste napak v oddanih besedilih študente opozori in se njihova ustrezna raba tudi uzavešči in usvoji.

Govorjena besedila študentov

Jezikovna analiza (Valh Lopert, 2010, 81–90) je zajela govor 15 študentov Oddelka za prevodoslovje Filozofske fakultete v Mariboru pri vajah iz simultane tolmačenja iz angleščine v slovenščino. Zanje je obvladanje ustrezne izreke, večinoma zborne, nadvse pomembno, saj je poleg jezikovne kompetence v obeh jezikih treba upoštevati še poseben dejavnik, in sicer omejeno zmožnost pomnjenja v skopo odmerjenem času. V analizi so bila na glasoslovni in oblikoslovni ravni zabeležena odstopanja od trenutne jezikovne norme (glede na *Slovenski pravopis* iz leta 2001), na besedijski pa so bili podani nasveti glede slovenjenja prevzetih besed. Glasoslovna analiza izgovarjave samoglasnikov je podala pregled najpogostejših odstopanj od knjižne izreke pri kakovosti in količini samoglasnikov (é za ê: *idéja, njéga*; ê za é: *celovečérni, pri katêrem*; ê za æ: *têsno, têžkem*; ô za ô: *celóten, dóbro*; ô za ó: *razlôgov* itd.),

¹⁷ V pričujočem prispevku je v teoretičnem delu kratko omenjeno le področje slovenščine, in sicer teoretično tudi najbolj preučevano na področju osnovnega šolstva. Pregled udejanjanja *Nacionalne strategije za razvoj pismenosti* drugih predmetnih (strokovnih) področij v učne načrte je za posamezna področja prikazan v monografiji *Razvijanje različnih pismenosti* (Cotič, Medved Udovič & Starc (ur.), 2011).

pri samoglasniškem upadu, mestu naglasa; pri soglasnikih pa je osvetlila predvsem izgovor predloga v kot zobnoustničnega /v/ in fonema /v/ kot /f/ (*fsako leto, fsi*). Oblikoslovna analiza je pokazala rabo množine namesto dvojine osebnega zaimka: *dva dogodka, ki jih predstavimo za ju*; pri pridevniški besedi pa rabo določne oblike pridevnika namesto nedoločne *sem odgovorni za odgovoren*; svojilnega zaimka *njihov* namesto povratnega svojilnega zaimka *svoj*: *na začetku njihove kariere, gostje govorijo o njihovih načinih skladanja, skladatelji govorijo o njihovem delu za svojem*; raba vprašalnega zaimka *kaj* namesto oziralnega *kar*: *nekaj, kaj drugi za kar*; oziralnega zaimka *kateri* namesto *ki*: *zasedanja, katera so se za ki* itd. Prevzeto besedje je analizirano z namenom ponuditi možnosti ustreznega slovenskega izraza, saj mora biti jezik tolmača jasen in razumljiv; *biznis: posel, trgovanje*; *efekt: učinek*; *firma: podjetje, ime podjetja*; *fokus: gorišče, žarišče* itd.

Pisna besedila – naslovi doktoratov

Analiza vzorčnih 30 naslovov doktorskih disertacij (Valh Lopert, Zemljak Jontes 2014, 259–284), zabeleženih v COBISS 2014, kaže na rabo številnih nepotrebno rabljenih prevzetih besed, ki z rabo domače ustreznice ne bi spremenile strokovnega pomena naslova, bi pa tako naslovi postali razumljivejši. Prevzeto besedje se je namreč zelo razširilo v izobraževalno in akademsko sfero, to pa niti ni tako nenenavadno, saj se znanost razvija s tolikšno hitrostjo, da strokovnjaki pogosto ne uspejo tvoriti ozko strokovnih besed hkrati s prevzemanjem izraza v stroko. Vendarle pa je za tiste besede, ki so splošne in ne ozko strokovne ter zanje lahko najdemo ustreznice v sodobnih jezikovnih priročnikih, poleg Slovenskega pravopisa 2001 še v *Slovarju slovenskega knjižnega jezika*, v *Slovarju novejšega besedja slovenskega jezika* in korpusih (*Nova beseda, Fida Plus, Gigafida* ...), smiselno razmisliti, ali jih morda ne bi mogli nadomestiti s slovenskimi.

Primeri:

Razvoj modela poklicne **orientacije** za osebe s posebnimi potrebami

SP: **orientácija** -e [ije] ž, poj. (á) <razved>: ~ s kompasom, po zvezdah; imeti čut za ~o; publ. politična ~ *usmerjenost, naravnost*

- Razvoj modela poklicne usmerjenosti za osebe s posebnimi potrebami

Nacionalni in politični **antagonizmi** v Istri v času zasedanja istrskega deželnega zbora v Kopru (1899–1910)

SP: **antagonízem** -zma m, poj. (í) *nasprotje, nasprotovanje*

- Nacionalna in politična nasprotja v Istri v času zasedanja istrskega deželnega zbora v Kopru (1899–1910)

Hemostatsko-aktivni **proteini** iz strupa modrasa (*Vipera a. ammodytes*)

SP: **proteín** -a m, snov. (i) |beljakovina|

- Hemostatsko-aktivne beljakovine iz strupa modrasa (*Vipera a. ammodytes*)

Poudariti pa velja, da mnoge znanstvene stroke vendarle zmorejo hitro in ustrezno v dobrem sodelovanju strokovnjaki določenega strokovnega področja, slovenistov ter prevajalcev tvoriti slovenske ustreznice nadvse uspešno, predvsem pa pravočasno.

Primeri:

Napovedna vrednost lipopolisaharid vezujoče beljakovine za bakteriemijo in klinično sepsa pri otrocih s febrilno nevtropenijo (← *proteini*)

Prenos naravnih radionuklidov v izbrane organizme iz tal onesaženih s hidrometalurško jalovino (← *transfer*)

Že leta 2007 je o stanju slovenščine v znanosti in na univerzah M. Jogan (2007, 105) zapisala, da si ob doktorskih disertacijah »v mislih neko 'slovensko' besedilo prevaja/m/ v izvorni jezik, da sploh ugotovim, kaj naj bi pomenilo«.

Lektorski jezik na spletnih straneh

Ni treba posebej poudarjati, da postavljamo vse bolj del elektronskega, e-sporazumevanja, kot so: spletne aplikacije, namenjene 'druženju' z drugimi ljudmi (običajno) manj formalno (forum, blog, spletne skupnosti (npr. You Tube, Lindkeln, Facebook ipd.)), ali tiste, namenjene službenim oz. bolj formalnim obveznostim (npr. e-pošta, spletno bančništvo, spletno računovodstvo, elektronsko davčno poslovanje ipd.). Ob tem pa se poraja vprašanje, ali je med klasično, tj. nedigitalno obliko in e-sporazumevanjem resnično (vsaj glede rabe jezika) tolikšna razlika. Velik segment medijskih besedil predstavljajo oglaševalska besedila. Študija primera (Zemljak Jontes, Valh Lopert, 2014, 395–407) je zato zajela naključne ponudbe izbranih spletnih oglasov lektoriranja, prav tistih, ki želijo popravljati druga besedila. Analiza je pokazala na vrsto jezikovnih nedoslednosti v besedilih, ki so bila pregledana z vidika pravopisa (v **24-tih urah** – neustrezen zapis števnik; *s tujino, itd.* – neustrezen postavitev vejice pred vezniško besedo *in tako dalje* – SP, § 291; *Skrivnosti Priprave Diplomatske Naloge* – napačna raba velike začetnice *itd.*), oblikoslovja (*lektura je lahko opravljena* – raba trpnika namesto tvornika; *eden do dva dneva* – neustrezen raba posamostaljenega števnik na mestu pridevniške besede (števnik) *itd.*), stilne (v *kolikor* – ° SP, slovarska oznaka za nepravilno; **preko** e-pošte – • SP, slovarska oznaka za prepovedano) in besedne ustreznosti (v *step-by-step priročniku* – nepotrebne citatne besedne zveze).

Ugotovitve kažejo, da je treba biti pri izbiri lektorja izredno previden, saj je moč napake, ne glede na jezikovno ravnino, najti tudi na tovrstnih spletnih straneh.

Analize raziskav sicer manjših, vzorčnih primerov obvladovanja predvsem jezikovnih kompetenc študentov humanistov (jezikoslovcev) kažejo, da je nujna uvedba ustreznega števila ur predmeta slovenski jezik na vse smeri študija, ne glede na študijsko smer. Samo tako bi lahko tudi na univerzitetni stopnji šolanja nadaljevali usvajanje jezikovnih in komunikacijskih kompetenc, doseženih v osnovno- in srednješolskem izobraževanju s ciljem institucionalnega izobraževalnega sistema, ustvariti jezikovno suverenega pisca/govorca, ki se zna tudi uspešno sporazumevati.

SKLEP

Prispevek prinaša teoretični vpogled v pismenost v povezavi z jezikom, s komunikacijo, z jezikovno kulturo in identiteto, nanašajoč se na slovenski jezik in pismenost v slovenskem šolskem prostoru. Empirični del prispevka prinaša rezultate analize štirih lastnih (so)avtorskih raziskav pisnih in govorjenih besedil študentov ter lektorskega jezika na lektorskih oglaševalskih spletnih straneh. Ugotovitve kažejo, da je nujno potrebna uvedba ustreznega števila ur predmeta slovenski jezik na vse smeri študija, saj bi le tako lahko jezikovno suveren pisec/govorec pridobil ustrezne kompetence in se posledično tudi uspešno sporazumeval. Pismen in strokovno usposobljen posameznik mora biti temeljni cilj slovenskega institucionalnega izobraževalnega sistema.

LITERACY IN THEORY AND PRACTICE – A FUNDAMENTAL OBJECTIVE OF THE SLOVENIAN INSTITUTIONAL EDUCATION SYSTEM

*Melita ZEMLJAK JONTES*University of Maribor, Faculty of Arts, Koroška cesta 160, 2000 Maribor
e-mail: melita.zemljak@um.si*Alenka VALH LOPERT*University of Maribor, Faculty of Arts, Koroška cesta 160, 2000 Maribor
e-mail: alenka.valh@um.si

SUMMARY

The paper presents a theoretical insight into literacy in connection with language, communication, language culture and identity, referring to the Slovenian language and literacy in Slovenian school system. The terms are closely connected with one another and with the concept of literacy. Language enables (verbal, symbolic) communication and is recognized as a mother tongue, first language, national, regional/local, official, minority official and national language. It is used as a verbal symbolic connection between human beings for the purpose of successful communication, i. e. mastering language and communication skills. Both competences are recognized through linguistic culture, referring to the theory of literary language. The relationship of all the elements is reflected in the level of literacy, which needs to be emphasized throughout the entire school education, both in non-literary, as well as particularly in the literary social language varieties. This enables the individual to adopt the functional literacy skills. The National Strategy for the Development of Literacy (2006) presents the foundation of implementation set goals and their realization in the curricula for each level of education (pre-school, primary school, secondary school, higher education institutions, education of adults).

The empirical part of the paper presents the results of the analyses of four own (co-)author researches of students' written and the language of lectors at their advertising web pages as well as proofreaders' language in their advertising websites. (1) The analysis of students' written texts (e-texts) showed that generations of students have difficulties both in spelling and grammar. Improper use should only be exceptional, since the students learn (Slovenian) language throughout the primary and secondary institutionalized system, but has largely proved otherwise. (2) The linguistic analysis of students' spoken texts covered the speech in exercises of simultaneous interpretation from English into Slovenian. The analysis of the phonological and morphological levels observed deviations from current language norms, the analysis of vocabulary resulted in offering adequate Slovenian words. (3) The analysis of the sample titles of doctoral dissertations recorded in COBISS 2014 largely (with rare exceptions) presented the use of many unnecessary loanwords with general (not strictly professional) meaning being unnecessary since the equivalents can be found in modern Slovenian language manuals. (4) The analysis of randomly selected proofreaders' texts in their advertising websites revealed a number of linguistic inconsistencies in the texts that have been proofread in terms of orthography, morphology, style and vocabulary. The findings suggest the need for extreme caution when selecting the proofreader, since the errors, regardless of the language level, have been found.

The need for the introduction of an appropriate number of lessons of Slovenian language in all the study courses is of huge importance, since the only way to create a linguistically sovereign writer/speaker is by acquiring relevant competences and consequently gaining the competence of communicating successfully. A literate and professionally qualified individual must be a fundamental objective of the Slovenian institutional educational system.

Keywords: literacy, Slovenian language, language culture, communication, school

VIRI IN LITERATURA

- Bešter, M. idr. (1999):** Na pragu besedila: učbeniški komplet za slovenski jezik v 1. letniku gimnazij, strokovnih in tehniških šol. Ljubljana, Rokus, 27.
- Bešter Turk, M. (2011):** Pismenost v učnem načrtu za slovenščino v osnovni šoli (1998) in v njegovi posodobljeni različici (2008). V: Cotič, M., Medved Udovič, V. & S. Starc (ur.): Razvijanje različnih pismenosti. Koper, Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče Koper. Univerzitetna založba Annales (Knjižnica Annales Ludus), 46–58.
- Brozović, D. (1970):** Standardni jezik. Slavenski standardni jezici i usporedna slavistika. Teorija, usporedbe, geneza, povijest, suvremena zbilja. Zagreb, 9–38.
- Cotič, M., Medved Udovič, V. (2011):** Učenje in poučevanje različnih vrst pismenosti. V: Cotič, M., Medved Udovič, V. & S. Starc (ur.): Razvijanje različnih pismenosti. Koper, Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče Koper, Univerzitetna založba Annales (Knjižnica Annales Ludus), 11–18.
- Cotič, M., Medved Udovič, V. & S. Starc (ur.) (2011):** Razvijanje različnih pismenosti. Koper, Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče Koper. Univerzitetna založba Annales (Knjižnica Annales Ludus), 19–27.
- ELL (1994):** Encyclopedia of language and linguistics. Ur. R. E. Asher. University of Edinburgh, UK. Oxford, New York, Soul & Tokyo, Pergamon Press. Eastman, C. M., 2702–2706.
- Granič, J. (1996):** Javna komunikacija – jezična i/ili komunikacijska kompetenca. V: Jezik i komunikacija, zbornik, 220.
- Grosman, M. (2011):** Večrazsežna pismenost izziv sedanjosti. V: Cotič, M., Medved Udovič, V. & S. Starc (ur.): Razvijanje različnih pismenosti. Koper, Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče Koper. Univerzitetna založba Annales (Knjižnica Annales Ludus), 19–27.
- Hladnik, M. (2007):** Biti pismen danes. Didakta, 108–109, 9–11. <http://wff1.ff.uni-lj.si/slovjez/mh/pismenost.html> 29. oktobra 2007 (4. 8. 2014).
- Janko, A. (1997):** Izobraževanje in strategije pismenosti. Magistrsko delo. Ljubljana.
- Jesenšek, M. (2005):** Slovenska jezikovna politika nekoč in danes. V: Spremembe slovenskega jezika skozi čas in prostor. Maribor, Zora 33, 192–207.
- Kalin Golob, M. (1996):** Jezikovni koticiki in jezikovna kultura. Ljubljana, Jutro, 13, 15.
- Kalin Golob, M. (2003):** Jezikovne reže 2. Ljubljana: GV revije: Pravna praksa. Ljubljana, Tiskarna Ljubljana, 256.
- Kenda Jež, K. (2004):** Narečje kot jezikovnozvrstna kategorija v sodobnem jezikoslovju. V: Smole, V. (ur.): Aktualizacija jezikovnozvrstne teorije na Slovenskem: členitev jezikovne resničnosti. Ljubljana, Center za slo-
- venščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete (Obdobja, 22), 263–276.
- Jogan, M. (2007):** Slovenščina v znanosti – iz obrobja v središče. Slovenščina kot jezik znanosti in univerze – da ali ne. Ljubljana, JiS 52, 104–106.
- Klemm, M. (2000):** Zuschauerkommunikation. Frankfurt am Main, Peter Lang, 42–43.
- Knaflič, L. (2000):** Opredelitev in merjenje pismenosti odraslih: metodološki pristop v mednarodni raziskavi o pismenosti. Sodobna pedagogika, 51, 2, 8–21.
- Kranjc, S., Marjanovič Umek, L. & M. Nidorfer Šiškovič (2007):** Funkcionalna pismenost oseb, zaposlenih v slovenski vojski. V: Orel, I. (ur.): Razvoj slovenskega strokovnega jezika. Ljubljana, Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete (Obdobja, 24), 209–217.
- Makarova, I. (2004):** Jezikovno prilagajanje in variantnost pogovorne ljubljanske. V: Smole, V. (ur.): Aktualizacija jezikovnozvrstne teorije na Slovenskem: členitev jezikovne resničnosti. Ljubljana, Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete (Obdobja, 22), 287–296.
- Medved, Z. (2014):** Do Media Wish a Literata Audience?. Medijska istraživanja, vol. 20, št. 2, 111–129.
- Možina, E. (1999):** Koliko je funkcionalno nepismenih v Sloveniji: metode merjenja pismenosti odraslih. Andragoška spoznanja, 5, 1, 13–26.
- Nacionalna strategija za razvoj pismenosti.** Ministrstvo za izobraževanje, znanost in šport. http://www.mizs.gov.si/si/delovna_podrocja/urad_za_razvoj_izobrazevanja/projekti/pismenost/ (15. 2. 2015).
- Pogorelec, B. (2003):** Slovenski knjižni jezik – norma in življenje. V: Slovenski knjižni jezik – aktualna vprašanja in zgodovinske izkušnje. Ljubljana, 203–208.
- Pulko, S., Zemljak Jontes, M. (2009):** Raba zemljepisnih različkov slovenskega jezika glede na stopnjo izobraževanja in različne govorne položaje. V: Smole, V. (ur.): Slovenska narečja med sistemom in rabo. Ljubljana, Znanstvena založba Filozofske fakultete (Obdobja 26), 353–369.
- Pulko, S., Zemljak Jontes, M. (2011):** Govorica mladostnikov v šoli – narečna ali nenarečna? (The language of pupils in school – dialectal or not?). V: Jesenšek, M. (ur.): Globinska moč besede: red. prof. dr. Martini Orožen ob 80-letnici (Mednarodna knjižna zbirka Zora, 80). Maribor, Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta, 407–420.
- Pulko, S., Zemljak Jontes, M. (2013):** Dialectal awareness as identity. V: Carrilho, E. (ur.): Current approaches to limits and areas in dialectology. Newcastle upon Tyne, Cambridge Scholars, 69–81. <http://lib.myilibrary.com/Open.aspx?id=528699> (15. 2. 2015).
- RTV SLO:** <http://www.rtv slo.si/infodrom/infomart/0-9/0/1112> (20. 2. 2015).
- Skubic, A. E. (2001):** Mesto standardnega jezika v jezikovnem repertoarju posameznika. V: Vidovič Muha, A. (ur.): Slovenski knjižni jezik – aktualna vprašanja in

zgodovinske izkušnje. Ljubljana, Znanstvena založba Filozofske fakultete (Obdobja, 20), 209–226.

Slovar slovenskega knjižnega jezika (2000). Ljubljana, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU. <http://fran.si/130/sskj-slovar-slovenskega-knjiznega-jezika> (23. 6. 2014).

Slovenski pravopis (2010). Ljubljana, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU. <http://fran.si/134/slovenski-pravopis> (20. 4. 2016).

Slovenski veliki leksikon A–G (2003). Analfabetizem. Ljubljana, Mladinska knjiga Založba d. d..

Slovenski veliki leksikon H–O (2005). Nepismenost. Ljubljana, Mladinska knjiga Založba d. d..

Smole, V. (2004): Nekaj resnic in zmot o narečjih v Sloveniji danes. V: Kržišnik, E. (ur.): Aktualizacija jezikovnozvrstne teorije na Slovenskem. Ljubljana, Znanstvena založba Filozofske fakultete (Obdobja, 22), 321–330.

Smole, V. (2007): Pomen in vloga slovenskih narečij danes. V: Smole, V. (ur.): Slovenska narečja med sistemom in rabo (Obdobja, Metode in zvrsti, 26). Ljubljana, Znanstvena založba Filozofske fakultete, 557–563.

Šekli, M. (2004): Jezik, knjižni jezik, pokrajinski oz. krajevni knjižni jezik: genetskojezikoslovni in družbenostnojezikoslovni pristop k členjenju jezikovne stvarnosti (na primeru slovenščine). V: Kržišnik, E. (ur.): Aktualizacija jezikovnozvrstne teorije na Slovenskem. Ljubljana, Znanstvena založba Filozofske fakultete (Obdobja, 22), 41–58.

Toporišič, J. (1992): Enciklopedija slovenskega jezika. Ljubljana, Cankarjeva založba.

Toporišič, J. (2000): Slovenska slovnica. Maribor.

Ule, M. (2005): Psihologija komuniciranja. Ljubljana, Fakulteta za družbene vede, 131.

Unesco. <http://glossary.uis.unesco.org/glossary/en/term/2090/en> (4. 8. 2014).

Unesco, Pismenost. <http://www.unesco.org/new/en/education/themes/education-building-blocks/literacy/> (15. 2. 2015).

Ustava Republike Slovenije (2003). <http://www.us-rs.si/media/ustava.republike.slovenije.pdf>. Datum razglasitve 7. 3. 2003; UL RS, št. 24/2003 z dne 7. 3. 2003 (15. 2. 2015).

Valh Lopert, A. (2010): Pomen zavedanja socialne zvrstnosti slovenskega jezika za študente tolmačenja in prevajanja. V: Novak - Popov, I. (ur.): Vloge središča: konvergenca regij in kultur (Zbornik Slavističnega društva Slovenije, 21). Ljubljana, Zveza društev Slavistično društvo Slovenije, 81–90.

Valh Lopert, A. (2013): Med knjižnim in neknjižnim na radijskih valovih v Mariboru. Maribor, Litera.

Valh Lopert, A., Koletnik, M. (2011): Mariborščina kot identitetni dejavnik v radijskem diskurzu. ČZN, 82, 1, 121–134.

Valh Lopert, A., Koletnik, M. (2012): Expressing local identity through radio discourse. Dialectologia et geolinguistica, 20, 1, 26–36. 10.1515/dialect-2012-0002 (14. 4. 2014).

Valh Lopert, A., Zemljak Jontes, M. (2014): Jezik kot odraz identitete Slovencev v znanosti (na primeru naslovov doktorskih disertacij). V: Jesenšek, M. (ur.): Jeziki, literature in kulture v stiku: ob 200-letnici M. J. Lermontova, 110-letnici Srečka Kosovela in 100-letnici Vitomila Zupana. Maribor, Univerza, 259–284.

Veliki slovar tujk (2002). Ljubljana.

Vidovič Muha, A. (2003): Sodobni položaj nacionalnih jezikov v luči jezikovne politike. V: Vidovič Muha, A. (ur.): Slovenski knjižni jezik – aktualna vprašanja in zgodovinske izkušnje (Obdobja 20. Metode in zvrsti). Ljubljana, Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete, 10.

Vidovič Muha, A. (2013): Moč in nemoč knjižnega jezika. Ljubljana, Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.

Wikipedija, Pismenost. <http://sl.wikipedia.org/wiki/Pismenost> (15. 2. 2015).

Zemljak Jontes, M. (2010): Kritični jezikovnokulturni vpogled v oddaje televizije Slovenija. V: Zupan Sosič, A. (ur.): Sodobna slovenska književnost (1980–2010) (Obdobja, Simpozij = Symposium, 29). Ljubljana, Znanstvena založba Filozofske fakultete, 393–402. http://www.centerslo.net/files/file/simpozij/simp29/53_Zemljak.pdf (15. 2. 2015).

Zemljak Jontes, M. (2012): Jezikovnokulturna podoba študentskih izdelkov v elektronski obliki. V: Jesenšek, M. (ur.): Večno mladi Htinj: ob 80-letnici Janka Čara (Mednarodna knjižna zbirka Zora, 83). Maribor, Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta, 119–127.

Zemljak Jontes, M. (2014): Jezikovna kultura v teoriji in (šolski) praksi. Maribor, Litera.

Zemljak Jontes, M., Valh Lopert, A. (2014): Premislek o e-slovenščini. V: Gróf, A., N. Császai, I. & S. Szoták (ur.): Sokszínű nyelvészet – nyelvi sokszínűség a 21. század elején: Írások Kolláth Anna tiszteletére, (Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához). Budapest, Tinta Könyvkiadó; Alsóőr, UMIZ – Imre Samu Nyelvi Intézet kiadványai III, 395–407.

Zgrabljic, (2002): Govor na radiu: analiza duhovitosti, poetičnosti i afektivnosti novinarstva hrvatskoga radija. V: Govor/Speech. Zagreb, 45–64.

Zviševanje ravni pismenosti odraslih, Opredelitev pojma pismenost. <http://pismenost.acs.si/?id=45> (20. 2. 2015).

POLITIČNA UČINKOVITOST DIGITALNIH DRŽAVLJANOV:
KOMUNICIRANJE V STRUKTURIRANI HIERARHIJI MOČI

Peter SEKLOČA

Univerza na Primorskem, Fakulteta za humanistične študije, Titov trg 4, 6000 Koper
e-mail: peter.sekloca@fhs.upr.si

IZVLEČEK

Članek problematizira politično učinkovitost komuniciranja digitalnih državljanov, kar odpira vprašanje moči kot dejavnika vzpostavljanja realnosti in odnosov v političnem podsistemu družbe. Empirična raziskava s pomočjo triangulacije metode kvantitativne analize besedil spletnih mest političnih organizacij (močnih in šibkih) ter polstrukturiranih intervjujev mladih digitalnih državljanov in producentov spletnih mest postavi moč in učinkovitost participacije državljanov v odnos do posameznih institucij v strukturi političnega sistema. Rezultati raziskave nakazujejo, da predvsem strukturne lastnosti političnega sistema z različno močnimi akterji pogojujejo določene načine in prakse komuniciranja. Pokaže se, da ima strukturacijska teorija na področju (političnega) komuniciranja večjo pojasnjevalno moč kot sistemska teorija.

Ključne besede: digitalno državljanstvo, javnost, moč, vpliv, sistemska teorija, strukturacijska teorija, informacijska in komunikacijska tehnologija, mediji

EFFICACIA POLITICA DEI CITTADINI DIGITALI:
COMUNICAZIONE NELLA GERARCHIA STRUTTURALE DEL POTERE

SINTESI

L'articolo problematizza l'efficacia politica della comunicazione dei cittadini digitali, il che solleva la questione del potere come fattore di instaurazione della realtà e dei rapporti nel sottosistema della società. La ricerca empirica con l'aiuto della triangolazione del metodo dell'analisi quantitativa dei testi di siti internet delle organizzazioni politiche (forti e deboli) e delle interviste semi-strutturate dei giovani cittadini digitali e realizzatori dei siti internet, evidenzia il potere e l'efficacia della partecipazione dei cittadini in relazione a singole istituzioni nella struttura del sistema politico. I risultati della ricerca indicano che sono soprattutto le caratteristiche strutturali del sistema politico con attori di vario potere a condizionare i determinati metodi e prassi della comunicazione. Inoltre viene dimostrato che la teoria strutturale nel campo della comunicazione (politica) abbia il maggiore potere esplicativo rispetto alla teoria sistemica.

Parole chiave: cittadinanza digitale, il pubblico, il potere, effetto, teoria sistemica, teoria strutturale, tecnologia informatica e comunicativa, mass media

UVOD

Napovedi, da se bo javnost kot publika s pomočjo interaktivnih orodij informacijske in komunikacijske tehnologije (IKT) končno lahko prepoznala – ta pogoj za nastanek idealne diskurzivne javnosti je predvideval že John Dewey (1999/1927) –, se mnogokrat srečajo s politično neučinkovitostjo javnosti. Primer takšnih napovedi je lahko tehnološki idealizem avtorjev Yochaia Benklerja (2006) in Henryja Jenkinsa (2006), ki sicer pravilno detektirata participatorne prakse uporabe digitalne IKT, vendar so to večinoma prakse udeležbe v promocijski kulturi, ki nikakor nujno ne vključuje odziva centra političnega sistema. Še več, zdi se, da kljub uporabi orodij, ki jih nudi IKT, javna sfera ni nič manj refevdalizirana,¹ kot bi rekel Habermas (1989), ob tem da so publike vedno bolj fragmentirane. Potenciali tehnologije odpirajo probleme tako na teoretski ravni kot na področju detektiranja praks digitalnega državljanstva in vzpostavljanja javne sfere, in če moč definiramo kot medij, ki vzpostavlja in strukturira realnost, se odpre vprašanje razmerja moči državljanov do institucij, ki sestavljajo strukturo političnega sistema, na katerega državljani poskušajo vplivati. In dalje, kako so participatorne prakse in oblike komuniciranja odvisne od količine moči političnega sistema? Teza je, da neenake odnose moči mnogo bolje kot Habermasova (1984, 1989a) teorija komunikativnega delovanja, razvita iz kombinacije teorije delovanja in sistemske teorije Talcota Parsonsa (1967), pojasni Giddensova (1984) strukturacijska teorija, dopolnjena s prispevki Bagulleya (2003) in Mouzelisa (1989). Politični sistem zaradi neenake moči institucionaliziranih političnih akterjev ter državljanov kot članov javnosti potemtakem ne stremi k ravnovesju, kot predvidevajo sistemske in funkcionalistične teorije, temveč je njegovo stopnjo konfliktnosti, spremenljivosti in ne nazadnje pripravljenosti za odprto javno razpravo mogoče pojasniti glede na pozicije akterjev v hierarhično strukturiranem okolju.

Trdim, da že strukturne lastnosti mediatizirane sfere politike prisiljujejo v določene uporabe IKT in prakse komuniciranja. Moč udejanjanja interesov tako političnih institucij kot javnosti je zato odvisna od konteksta, ki ga akterjem predstavlja struktura (nabor pravil in virov), ki jo obenem sami vzpostavljajo, je pojasnil razmerje med strukturo in delovanjem že Giddens (1984, 25). S tem izstopimo iz polja, ki so ga »velike komunikološke teorije« družbe poskušale zaobjeti na relaciji »sistem–delovanje«. Akterji, v našem primeru državljani in politične stranke, so pri sistemskih teorijah prepuščeni avtomatizmu sistema, mogoče konflikte pa ureja pravo, če jih že administrativni kompleks države ne zmore. Problem

pri sistemskih teorijah je, kako pojasniti razmerja med akterjem in sistemom ter upoštevati prispevek akterjev k neprestanemu spreminjanju sistema, ne da bi ta postal preveč nespremenljiv in nekonflikten, saj izkušnje kažejo, pojasnjuje Mouzelis, da rigidna pravila in birokratsko zasledovanje procedur mnogokrat vodi do konfliktov in iskanja nesistemskih rešitev koordinacije delovanja (Mouzelis, 1992, 275). Habermasova teorija je mnogo popravkov in kritik doživela prav zaradi neuspelega poskusa preseči Parsonsov funkcionalizem, kot poudarjajo Sitton (1998), Mouzelis (1992), Schwinn (1998) in Hedrick (2013). Vlogo digitalnih državljanov kot članov javnosti bom poskušal namesto v sistem umestiti v strukturo, za katero zgoraj omenjeni avtorji, predvsem Schwinn (1998), predlagajo, naj nadomesti sistemsko gledanje na sfere politike, ekonomije in kulture. S takšnim pristopom bom načine in oblike komuniciranja državljanov postavil v odvisnost od moči institucij, s katerimi poskušajo komunicirati. Obenem bom poskušal razrešiti ambivalentno pojmovanje razlik v participaciji mladih digitalnih državljanov (Bennett, 2008; Bennett et al., 2011) – nekateri mladi participirajo v politiki, spet drugi ne, torej sta obe paradigmi (stara in nova digitalna paradigma participacije) veljavni –, saj omenjeni avtorji ne pojasnijo vzroka razlik v komuniciranju, oziroma jih ne pojasnijo z vidika razlik v moči.

V naslednjem poglavju bo pojasnjeno pojmovanje moči, v tretjem bodo izpostavljeni problemi sistemske teorije ter utemeljena njena nadomestitev z dopolnjeno strukturacijsko teorijo, v četrtem pa bodo predstavljeni rezultati raziskave,² ki je s pomočjo triangulacije metode kvantitativne analize besedil spletnih mest političnih organizacij (močnih in šibkih) ter polstrukturiranih intervjujev mladih digitalnih državljanov in producentov spletnih mest poskušala moč in politično učinkovitost državljanov postaviti v odnos do posameznih institucij strukture političnega sistema. V diskusiji sledi utemeljitev nadomestitve sistemske teorije s strukturalističnim pristopom pri razumevanju političnega komuniciranja močne in šibke institucionalne politike z državljani.

MOČ POLITIČNEGA SISTEMA IN MOČ JAVNOSTI

Že vsaj od Foucaultovega dela *Nadzorovanje in kaznovanje* se je v družboslovju uveljavilo pojmovanje, da je moč smiselno definirati samo relacijsko (Foucault, 1977, 194). Z drugimi besedami, moč je vedno usmerjena na nekoga, vzpostavlja družbeno dejanskost, pa najsibo obravnavana prisilna ali normativna moč. Predvsem v socialni psihologiji, točneje v delu Moscovicija, je razlika med obema vrstama moči nazorno pokazana s

1 Z refevdalizacijo je Habermas označil tiste poteze javnosti, ki jih povzroča stajanje zasebne in javne sfere, kar vključuje predstavljanje zasebnih (partikularnih) interesov kot občnih, s čimer javna sfera postane prostor reprezentativne javnosti, podobno kot v času absolutizma, ko so kralj in plemstvo reprezentirali »svoje gospostvo 'pred' ljudstvom, namesto da bi ga reprezentirali zanj« (Habermas, 1989, 19–20).

2 Raziskava o digitalnem državljanstvu je potekala pod vodstvom Mirovnega inštituta iz Ljubljane ter ob sodelovanju Fakultete za družbene vede Univerze v Ljubljani in Znanstveno-raziskovalnega središča Univerze na Primorskem.

tem, da je normativno moč še najlažje definirati kot vpliv (Moscovici, 1976, 60). Vpliva tako močna večina kot – pogosto še bolj uspešno – šibka manjšina ali posameznik – strokovnjak z določenim znanjem in prestižem, še več, manjšina je običajno povzročiteljica spremembe v družbi. Vpliv je krmilni medij, ki deluje prek prepričevanja, je pokazal že Parsons (1967, 363) in za njim Habermas (1989a, 273–276). Ta je Parsonsovo krmilno pojmovanje vpliva modificiral in ga definiral kot zgoščene argumente, zato ga lahko uporabljamo tudi manipulativno, vsaj dokler niso podane – in na drugi strani sprejete (in to je pomembno, saj je tudi ignoranca oblika izvajanja moči) – zahteve po utemeljitvi vpliva.

Državljeni lahko samo vplivajo na politični sistem, medtem ko ta poseduje tudi prisilno moč, zato se veliko avtorjev, ko govorijo o vplivu, poslužuje izraza komunikativna moč, na kateri temelji tudi delovanje množičnih in mrežnih digitalnih medijev kot infrastrukture javne sfere. Njena mediatizacija ni nov fenomen in se ne veže izključno na njeno mrežno organizacijo, temveč na primat (množičnih) medijev v političnem komuniciranju in z njimi na novo obliko moči, ki je od sredine druge polovice 20. stoletja vedno bolj aktualna. John Thompson tako obravnava pojav medijske moči, ki jo postavlja ob bok trem drugim oblikam, ekonomski, politični in prisilni moči. Medijska moč je ena od oblik simbolne moči:³ »Uporabil bom izraz 'simbolna moč' za označitev zmožnosti poseči v tok dogodkov, vplivati na dejanja drugih in dejansko ustvarjati dogodke s produkcijo in transmisijo simbolnih oblik« (Thompson, 1995, 17). Thompson je podal tudi »novo« razumevanje javne sfere, ki jo je seveda treba razumeti historično, saj je njegovo delo nastalo pred vseobsežno digitalizacijo medijev. Spremenjeno obliko javne sfere je vezal na značilnosti televizije, ki za razliko od drugih dveh oblik (od-ust-do-ustne in mediatizirane interakcije) temelji na »mediatizirani kvaziinterakciji«, ki je izrazito monološka, saj producete simbolnih oblik povezuje z ohlapno definiranim množtvom potencialnih recipientov, kar prinaša tudi »novo vrsto publicitete«, temelječo na vidnosti (Thompson, 1995, 84). Monološka oblika komuniciranja vključuje asimetrično razporeditev moči med mediji in javnostjo (publiko), tako zaradi organizacijske in ekonomske moči medijev (in njihovih lastnikov) kot zaradi sposobnosti novinarjev oblikovati dnevni red javne razprave in okvirjati pereče zadeve, s čimer posežejo v tekmovanje javnih akterjev za naklonjenost državljanov, pojasnjuje Jürgen Habermas (2009, 169). Množični mediji so obenem osrednji regulatorji dvostopenjskega sistema vpliva, ki po besedah Leona Mayhewja (1997, 252) vključuje vpliv sporočevalca na medij ter vpliv slednjega na občinstvo. Značilnost vseh treh avtorjev je, da ne vidijo več možnosti za zagovor strogo dialoške

konceptije javnosti (kot javne sfere in kot publike) ter se v tem pogledu spogledujejo s postmoderno teorijo »nove« javnosti, v kateri pred množičnim občinstvom krožijo simbolne reprezentacije publike, ki jih podajo vplivni govorci. Tako je na primer Habermas (1994, 31) svojo teorijo o refevdalizaciji javnosti korigiral v smeri večjega potenciala občinstva oziroma državljanov kritično ocenjevati vpliv močnih voditeljev, ki med seboj tekmujejo za naklonjenost državljanov. Ko ločuje med akterji, ki »izidejo iz« publike, in tistimi, ki se samo »pojavi pred« publiko in imajo že od vsega začetka moč in potrebne vire za delovanje, uspeh akterjev eksplicitno veže na odobravanje občinstva (Habermas, 1996, 375). V tej smeri tudi Thompson tematizira negotovost sporočevalcev in elit o prepričljivosti njihovih sporočil, obenem pa lahko občinstvo z razgaljanjem koruptivnosti javnih govorcev nove načine vidnosti izkorišča za spodkopavanje njihove kredibilnosti. Mayhew gre kot predstavnik sistemske struje v teoriji javnosti v pogledu obrambe kredibilnosti tistih, ki si prizadevajo za naklonjenost javnosti, še najdlje, saj uspešno delujoč sistem vpliva eksplicitno veže na obstoj forumov, na katerih naj prestižni javni govorci na zahtevo splošne javnosti utemeljujejo svoje trditve. Sprašuje se, »ali že obstajajo razpoložljiva sredstva za tiste ljudi, ki od časa do časa želijo razjasnitev, pojasnitev in faktografsko podporo trditev tistih, ki iščejo načine izvajanja vpliva« (Mayhew, 1997, 254). Na žalost Mayhew ni dočakal razmaha IKT, za katero mnogi tehnoutuziasti zatrjujejo, da prinaša prav tista sredstva, ki jih je pogrešal za preprečitev inflacije vpliva v politični javni sferi in ki v obliki orodij, kot so socialna omrežja, omogočajo participacijo širokemu krogu državljanov kot odgovor na prevlado množičnih medijev. Vendar problem ni samo v sposobnosti postavljanja zahtev po utemeljitvi vpliva, temveč tudi v generiranju zadostne komunikativne moči, ki jo politični sistem zaradi svoje samoohranitve ne zmore več ignorirati, to je v politični učinkovitosti, v »svobodi doseganja«, kot jo poimenuje Bohman (1997, 327) in ki vključuje substantivno enakost v posedovanju virov in ne samo enakost v priložnostih in zanašanje na zmago boljših argumentov. Ozko definirana komunikativna moč ne zaobjame moči, ki izhaja iz ekonomskih in kulturnih virov – iz različnih vrst kapitalov. Ena od možnosti »realistične« dopolnitve oziroma pojasnitve je tematizacija hierarhično strukturirane moči, ki ji različna kombinacija virov (kapitalov) podeljuje različno kapaciteto delovanja.

Z vpeljavo medijev se takoj vzpostavi dilema, kateri mediji kot družbeno-tehnološke institucije bolj učinkovito, to je bolj prepričljivo, posredujejo zahteve javnosti do oblasti: množični (zdaj seveda tudi digitalni) ali osebni mediji (družbene platforme kot FB, Twitter

3 Fuchs se ob tej razdelitvi sprašuje, zakaj Thompson na medije veže samo simbolno moč, saj so mediji prostor za obvladovanje ekonomskih načinov prevlade nad drugimi, konkretno v obliki koncentracije lastništva, v medijih poteka ideološki boj med različnimi skupinami in strankami, konec koncev se prav v medijih manifestirajo vse štiri oblike moči (Fuchs, 2014, 77–78).

...). Habermas je v prikazovanju lastnosti enih in drugih dokaj jasen. Množični mediji imajo »asimetrično strukturo, ki udeležence deliberacije, ki se morajo soočiti z vprašanji in ugovori, spreminja v bolj ali manj pasivne opazovalce in potrošnike« (Habermas, 2009, 156). Če »medijska moč«, kot jo poimenuje Habermas, »temelji na tehnologiji in infrastrukturi množičnih medijev« (Habermas, 2009, 168), osebni mediji pospešujejo politično participacijo v obliki vključevanja v javno razpravo in povečujejo volilno udeležbo, so pokazale nekatere raziskave (Mossberger et al., 2008, 89; Vissers, Stolle, 2014, 949), vendar jih Habermas z vidika generiranja političnega vpliva vidi kot sposobne edino »spodkopati cenzuro avtorskih režimov«, čeprav omogočajo interaktivno izmenjavo mnenj med vsaj navidezno enakimi državljani in v tem pogledu uravnotežijo moč množičnih medijev (Habermas, 2009, 157). Že v teoriji komunikativnega delovanja Habermas pojasnjuje ambivalentni – avtoritarni in emancipatorični – potencial množičnih medijev, kjer slednjega veže na nasprotovanje odgovornih akterjev manipulativnim težnjam množičnih medijev (Habermas, 1989a, 390), ne pojasni pa, pod katerimi pogoji se emancipatorični potencial publike udejanja. Dualizem obravnave novih in starih, osebnostnih in množičnih medijev, moči argumentov in medijske moči kot izhajajoče iz infrastrukture in lastništva medijev, ne naslovi različnih kombinacij in soodvisnosti obravnavanih procesov, čeprav vsi akterji bijejo boj za vpliv z uporabo različnih medijev in različnih oblik komuniciranja. Jenkins na primer govori o »transmedijskem« oblikovanju slike sveta iz informacij, ki jih posamezniki pridobijo iz različnih platform (Jenkins, 2003). Velja pokazati na Curranovo kompleksno razdelitev medijske moči in protimoči, ki sta prisotni v liberalnih demokracijah (Curran, 2002, 148–155), kjer še zdaleč ni vedno jasno, katera stran bo v posameznem boju – ali, bolje, v javni zadevi – zmagala. Fuchs zaradi preglednosti Curranovo razdelitev poenostavi in definira tri dimenzije medijske moči – politično, ekonomsko in kulturno –, na katerih se preigravajo odnosi moči (Fuchs, 2014, 81), ki izhajajo tudi iz drugih družbenih pod-sistemov in ne samo medijskega. Omenjene tri dimenzije moči nudijo plodno razmišljanje v smeri razumevanja moči kot izhajajoče iz vseh delov družbenega sistema in v tem pogledu o naddoločenosti politične, ekonomske in kulturne moči. Iz takšne perspektive moč postane osrednja kapaciteta vzpostavljanja in preoblikovanja dejanskosti, to kapaciteto pa skladno s tem holističnim pogledom omogoča posedovanje virov kot medijev, na primer denarja, kar napeljuje na tematizacijo odvisnosti politične učinkovitosti državljanov od njihove pozicije v hierarhičnih strukturah.

Nove digitalne platforme zato zahtevajo vprašanja v smeri, kako posedovanje virov, potrebnih za izvajanje moči, oblikuje odnos med oblastjo in državljani, saj izkušnje kažejo, da prihod IKT še zdaleč ni razrešil osrednjih praktičnih in konceptualnih dilem delibera-

tivne demokracije, ali konkretno, kako pojasniti in se v praksi spopasti z razlikami v pripravljenosti javnih govorcev sprejeti zahteve po utemeljitvi moči (vpliva), ne da bi zašli v klasično dilemo med sistemom in delovanjem, objektiviranim dojemanjem sveta in subjektivistično interpretacijo procesov v družbi, ne nazadnje tudi v dilemo svobodne ali nesvobodne javne sfere. V naslednjem poglavju bom pokazal, da je ta strogo dualistični (ločeni) pogled problematičen tudi pri razlikovanju medijev samo za analitične namene – konkretno, sistemska teorija prestrogo ločuje posamezne družbene pod sisteme od družbe kot celote, posamezne družbene medije (moč, vpliv, denar, družbene norme), Giddens bi rekel vire za izvajanje moči, pa od celotnega delovanja družbe – primer sta Parsons in Habermas. Rešitev vidim v nadgradnji Giddensovega strukturalizma, kar bom pokazal v naslednjem poglavju.

FUNKCIONALNI POLITIČNI SISTEM ALI STRUKTURA POLITIČNEGA SISTEMA?

Moč je v sistemske teorije običajno pojmovana kot krmilni medij. V družbeni teoriji mogoče še najbolj poznana klasifikacija medijev sledi ideji štirih osnovnih krmilnih medijev, ki delujejo z namenom posredovanja med funkcijami družbenega sistema, po Parsons (1967) in Habermasu (1984, 1989a). Slednji je Parsonsovo razdelitev kritično dodelal in štiri medije – predanost vrednotam, vpliv, denar in moč – umestil v dualistično pojmovanje družbenega sistema: v »svet življenja« in v »sistem«. Po Habermasu prva dva medija (predanost vrednotam in vpliv) ne avtomatizirata odločitev akterjev in se zato uporabljata v svetu življenja, medtem ko druga dva (denar in moč) kot prava krmilna medija usmerjata sistemska dejanja akterjev, ne da bi morali ti upoštevati posledice svojih dejanj izven neposrednega konteksta. Sistemsko delovanje kolonizira svet življenja z javno sfero ter normalizira razredne konflikte do te mere, da je državljan kot klient administrativnega sistema politike kvečjemu nezadovoljen s servisom države (Habermas, 1989a, 356), vendar nezadovoljstva ne problematizira v javni sferi, temveč se le kot posameznik pritožuje administrativnim službam. Takšno gledanje je dokaj funkcionalistično, saj se nezadovoljstvo rešuje z denarjem (socialni transferji) in močjo (pravnimi uredbami), kar je pogost očitek tako Habermasu kot sistemske teorije, zato na primer Schwinn izpostavi, da je treba »sistemsko-teoretični model reševanja problemov odpreti s teoretičnim modelom akterjev z interesi« (Schwinn, 1998, 83). Družbene interakcije se s tem ne zvedejo na avtopoetične sisteme kot pri Habermasu in pred njim Parsons, mogoče pa je tudi pojasniti, zakaj sistem sploh deluje oziroma se samovzdržuje (Schwinn, 1998, 87).

Mouzelis zato Habermasu očita, da metodološki prijem v perspektivi od udeleženca (v svetu življenja) k opazovalcu (sistema) z namenom pojasnitve komple-

ksnosti sodobnih družb preveč enostavno veže na uporabo medijev: v svetu življenja pri družbeni integraciji sodelujeta medija vpliv in družbene norme, v sistemu pa prisilna moč in denar. Kljub diferenciaciji sodobne družbe je zato nesmiselno trditi, da »v modernih političnih birokracijah (najsibo v sferi javne administracije, političnih strank, skupin pritiska itd.) formalna pravila odstranijo potrebo po integraciji prek nekrmilnih medijev in komunikativnega delovanja« (Mouzelis, 1992, 274). V tej smeri Schwinn dokazuje, da so akterji tudi v sistemu odgovorni za svoja ravnanja in se te odgovornosti ne morejo preprosto rešiti z uporabo krmilnih medijev (denarja in moči) (Schwinn, 1998, 87). Sitton na podoben način pokaže na uporabo jezika (argumentov) v ekonomiji, torej na prepletenost sistema in sveta življenja (Sitton, 1998, 77). Z uporabo krmilnih medijev se potemtakem konflikti ne zmorejo rešiti, še več, krmilni mediji konfliktke še podžgejo. Habermas je v delu *Between Facts and Norms* sicer dodatno pojasnil svojo koncepcijo systemskega dela družbe in kot notranjost centralnega dela političnega sistema, ki prvenstveno uporablja moč, definiral samo administrativni sistem, medtem ko njegova periferija (parlament, stranke) in na koncu »prava periferija« v obliki javne sfere vedno bolj uporabljata nekrmilne medije (Habermas, 1996, 354–356). Vendar kljub dodatni pojasnitvi, celo omilitvi njegove dualistične koncepcije družbe postvarili center sistema še vedno naseljujejo akterji brez interesov, njihovo delovanje pa je avtomatizirano.

Zaradi naštetih težav, ki so stalnica systemske in funkcionalistične teorije, predlagam zamenjavo sistema s strukturo, v kateri imajo posamezni akterji, skupine, stranke ali druge organizacije, tudi ekonomske, svoje interese, za njihovo doseganje pa kombinirajo uporabo različnih medijev, tako medijev kot družbeno-tehnoloških sistemov kot medijev iz Habermasove in Parsonsove družbene teorije. Sistem se tako ne regulira več sam, akterji pa obenem niso popolnoma brez komunikativne moči, seveda v odvisnosti od relacij, ki pritičejo dani strukturi, pa naj bo ta razredna, institucionalna, zmes političnih in ekonomskih organizacij ali drugih institucionalnih akterjev z interesi, ki vedno zadevajo tudi Drugega. Vendar pa enostavna aplikacija strukturne teorije, kot je na primer Giddensova (1984), ne razrešuje problema subjektivnosti akterjev. Poleg tega, da strukturacija označuje vzpostavljanje strukture skozi delovanje akterjev, ki jim struktura pomeni pravila in resurse za delovanje (Giddens, 1984, 25), takšna dualnost po mnenju kritikov (Bagulley, 2003; Mouzelis, 1989) – kljub temu, da struktura ni več ločena od delovanja akterjev tako kot v systemski teoriji – preveč poenostavlja sinhrono soomogočanje in sovzpostavljanje akterjev in strukture, torej dualnost kot prepletenost in soodvisnost akterjev in strukture. Z drugimi besedami, delovanje in struktura nista vedno dve strani istega kovanca. Mouzelis pokaže, da lahko še posebej kolektivni akterji glede na lastne interese (pre)oblikujejo/ohranjajo strukturo

(dualizem kot ločenost), medtem ko se ji tisti brez virov podrejuje (dualnost kot prepletenost) toliko bolj, kolikor nižje je njihovo mesto v hierarhijah moči (Mouzelis, 1989). Takšna dopolnitev akterjem doda zavedanje o njihovi avtonomnosti (zmožnosti delovanja) ali na drugi strani poslušno vpetost v hierarhijo, obenem pa je vire, ki jih akterji posedujejo, še vedno lahko razumeti kot »medij, skozi katerega se moč izvaja« (Giddens, 1984, 16), in moč sama po sebi ni vir, temveč izhaja iz posedovanja virov, na primer posedovanja različnih vrst kapitalov. S tem se mediji, kot jih obravnava systemska teorija, tudi Habermas, ne vežejo na točno določen del ali podsystem družbe, na primer moč na administrativni del političnega sistema, temveč je mogoča kombinacija krmilnih medijev (moči in denarja) ter posplošenih oblik komuniciranja (vpliva in družbenih norm), ki skupaj nastopajo kot kapaciteta za delovanje, kot smo moč skozi holistični pogled na delovanje definirali že zgoraj. Na primer, člani javnosti se seveda poslužujejo jezika (vpliva) za postavljanje zahtev do oblasti, vendar ji do politične učinkovitosti še kako pomaga, če ima na razpolago tudi medije kot infrastrukturo javne sfere ali denar za izvedbo kampanj, da ne omenjam znanja in informacij, ki jih člani javnosti potrebujejo za refleksijo svojega delovanja. Refleksivnost v takšnem kontekstu omogoča spoznanje o možnih poteh delovanja, kar odpira pot do družbene spremembe. Bagulley odnos med delovanjem in strukturo, s katerim se je ukvarjal Mouzelis, povzame v trditvi, da »lokacija posameznika v sodobnih hierarhijah moči vpliva na to, koliko avtonomije in sposobnosti delovanja ali samorefleksivnosti mu je na razpolago kot posamezniku« (Bagulley, 2003, 143). Kritiki Giddensove strukturacijske teorije v glavnem izpostavljajo, da posamezniki in skupine niso slepo prilagodljivi strukturi oziroma jo mnogo manj internalizirajo, kot predvideva Giddens, možnost družbenih sprememb pa vežejo na vire kot medije, skozi katere moč deluje. Dualizem delovanja in strukture se torej krepi glede na pozicije akterjev v hierarhičnih strukturnih kontekstih. Kot opazha tudi Stankovič, je Giddensova teorija še najbolj uporabna za analizo postvarelih struktur (Stankovič, 2000, 464), katerih sprememba pa je odvisna od refleksivnosti in moči akterjev, lahko zaključimo na podlagi »dopolnjene« teorije strukturacije.

V okviru zgoraj dopolnjene strukturacijske teorije postanejo paradigme o angažiranosti ali neangažiranosti (angl. engaged/disengaged paradigms) digitalnih državljanov manj nejasne oziroma zanje ne moremo reči, da »imajo oboje prav«, kot z njimi opravi Bennett, ki nato mlade razdeli v »dolžnostne« in »aktualizirajoče« državljane (Bennett, 2008, 14). Za prve so značilne tradicionalne državljanske aktivnosti, kot je na primer udeležba na volitvah in vključevanje v civilnodružbene skupine, drugi pa ne zaupajo političnemu sistemu, tradicionalnim strankam in množičnim medijem, temveč se kreativno samorealizirajo skozi ohlapne družbene mreže z uporabo digitalne IKT. Tipologija Bennetta in sode-

lavcev nazorno pojasni, da dolžnostni državljani ponazarja razpad in »fragmentacijo starega civilnega reda«, aktualizirajoči pa »nastajajoče civilne sloge« (Bennett et al., 2011), vendar ni razvidno, kaj botruje prevzemu novega sloga in kaj ohranjanju starega. Samozavedanje akterjev in njihova (ne)avtonomnost, ki je odvisna od pozicije v strukturi in posedovanja virov, pojasnjuje tudi konfliktnost med akterji v strukturah.

Z namenom bolj dinamične pojasnitve Habermasovega dualističnega pojmovanja družbe (svet življenja – sistem), v katerem lahko samo moč/vpliv stabilizira in/ali spreminja politični sistem, drugi mediji pa preostale podsisteme, prav tako pa v potrditev zamenjave funkcionalistične systemske teorije s strukturacijsko teorijo, bom v nadaljevanju poskušal strukturo političnih strank, ki so sodelovale v raziskavi, vezati na njihove interese o mogočem vključevanju in sodelovanju državljanov prek uporabe IKT. Vpliv in moč sta konceptualizirana relacijsko, kar dobro ponazori teorija socialnih reprezentacij, in če avtoriteta participacijo normalizira, »udeleženci postanejo samo še opazovalci diskusije« (Moscovici, 1976, 62), kar lahko nezadovoljstvo prezrtih akterjev celo poveča. Ignoranca je torej že manifestacija moči, na primer ignoranca določene stranke do pobud državljanov. V dopolnjeni strukturalistični teoriji je delovanje posameznih akterjev z interesi (v našem primeru strank in državljanov) *omogočeno* ali *ovirano* v ogrožju strukturnih pogojev, bi rekel Schwinn (1998, 91). Ti dejavniki so obenem eno od osrednjih presečišč političnega delovanja digitalnih državljanov – poleg presečišča *institucionalno/neinstitucionalno* ter *realno/virtualno* (Pajnik, 2014, 1195). Omogočanje in preprečevanje se v pričujočem članku vežeta na moč političnih strank in politični vpliv državljanov, in ker je javna sfera mediatizirana tako družbeno kot tehnično, je IKT lahko razumljena kot družbeno-tehnični sistem posredovanja med centrom političnega sistema (strankami) in digitalnimi državljani.

ODVISNOST VPLIVA JAVNOSTI OD STRUKTURNIH POGOJEV

Za namen oblikovanja preproste strukture na strani političnega sistema ločujemo močno in šibko institucionalno politiko. To razdelitev sta po Habermasovem (2009) modelu političnih komunikacijskih aren pripravila raziskovalca v pričujoči raziskavi, kjer med močne institucije štejeta tiste, ki neposredno sodelujejo »v zakonodajnem in izvršnem procesu«, torej administrativni in parlamentarni kompleks političnega sistema, med šibke pa tiste, ki ostajajo izven njega in imajo samo posredni vpliv na odločevalske procese, torej zunajparla-

mentarne stranke, podmladke strank in študentske klube (Oblak Črnič, Prodnik, 2014, 1337). Uporabljena je bila metoda kvantitativne analize besedil, enota analize pa je bilo posamezno spletno mesto⁴ akterja. Močna in šibka institucionalna politika je bila križana z možnostjo komuniciranja, sodelovanja in samoorganiziranja, ki jo uporabnikom nudijo posamezna spletna mesta. Splet je za ta namen koncipiran kot tehno-družbeni sistem, ki se razvija v treh fazah: »Glede na takšno razumevanje lahko identificiramo tri faze, torej splet Splet 1.0 kot orodje kognicije, Splet 2.0 kot splet komunikacije in Splet 3.0 kot splet sodelovanja« (Raffl et al., 2008, 605). Analiza je pokazala, da zelo malo spletnih mest uporablja programska orodja Spleta 3.0, predvsem uporabljajo orodja prvih dveh faz. Izkaže se, da je med obema vrstama politike malo razlik, čeprav »bi lahko rekli, da se močni akterji na spletu v povprečju bolj 'kažejo' državljanom, šibki pa jih pogosteje vabijo k podpori« (Oblak Črnič, Prodnik, 2014, 1337). Stran političnega podsistema, ki je bil nadomeščen s preprosto strukturo »šibka – močna« politika, kaže podobo, v kateri se močnejši del pogosteje reprezentira pred državljani, obenem pa tudi pogosteje uporablja orodja, ki omogočajo participacijo uporabnikov, kar je razumljivo tudi s stroškovnega vidika, saj imajo močnejši več sredstev za vzdrževanje svojih spletnih mest. Na splošno pa velja, da so programska orodja, ki omogočajo participacijo – konkretno komentiranje novic –, redkost v slovenskem političnem prostoru. Te možnosti državljanom daje na razpolago le močna politika, pa še to v zanemarljivem odstotku. Kvantitativna analiza spletnih mest torej še ne daje zadovoljivega odgovora na vprašanje, kako zgradba političnega sistema vpliva na (z)možnost participacije ali, z drugimi besedami, na odprtost komunikacijskih kanalov politike in na zmožnost pretvorbe vpliva v politično moč. Zaključiti je mogoče le, da se močna politika bolj kot šibka poslužuje »reprezentativne« oblike javnosti.

Z namenom boljšega uvida v odnose moči/vpliva med političnim podsistemom in državljani je zato raziskava vključevala tudi polstrukturirane intervjuje s štirinajstimi mladimi državljani, študentkami in študenti Fakultete za družbene vede Univerze v Ljubljani. Vprašalnik je imel več sklopov, za konkretni raziskovalni problem odnosov moči je najzanimivejši sklop o percepcijah respondentov o možnostih participacije, ki jih ponujajo spletne strani (vsega skupaj je bilo analiziranih sedem spletnih mest) na eni strani močne institucionalne politike (parlamentarnih strank Socialnih demokratov (SD) in Slovenske demokratske stranke (SDS)) ter na drugi strani dveh institucij (Študentska organizacija Univerze v Ljubljani (ŠOU) in Iskra), ki nista del centralnega političnega sistema, temveč delujeta v politični javni

4 Vzorec je zajel 63 spletnih mest, med njimi je največji delež osebnih spletnih strani poslancev v Državnem zboru Republike Slovenije (32 %), sledijo osebne spletne strani nekdanjih poslancev v Evropskem parlamentu (13 %) in zunajparlamentarnih strank (13 %) ter 7 spletnih mest parlamentarnih političnih strank (11 %). Podmladkov političnih strank je 8 % (5 spletnih mest), študentskih klubov in drugih državnih institucij pa 6 % (po 4 spletna mesta).

sferi, kjer povezuje in reprezentirata interese študentske populacije.

V odgovorih⁵ smo iskali možnost dvosmernega komuniciranja med mladimi državljani in institucijami, primere uporabe orodij Spleta 2.0, če že ne Spleta 3.0, in dejanske pozive k aktivaciji državljanov in njihovi samoaktualizaciji, ki prednostno ne zajema samo participacije v obliki volitev, temveč tudi različne načine postavljanja zahtev do oblasti. Kot v internem poročilu navaja vodja projekta Pajnik (2015), so respondenti izpostavili, da za parlamentarne stranke, torej za institucionalno politiko, pogosto velja, »da so strani samopromocijske, da 'v bistvu ne nagovarjajo volivcev' (SDS, SD)«. Izražena mnenja intervjuvancev o spletnih mestih neinstitucionalnih akterjev so ravno nasprotna, čeprav velja izpostaviti, da so respondenti na splošno ocenili, da institucije »niti ne naslavljajo državljanov«. Za neinstitucionalnega akterja ŠOU so ocenili, »da je naslavljanje bolj kot ne nepolitično – za razliko od Iskre, ki nagovarja k protestom oziroma naslavlja državljane kot 'politično emancipirane'« (Pajnik, 2015). Predvsem za parlamentarne stranke so respondenti poudarili, da so spletne strani večinoma promocijske, stran ŠOU pa je bolj informativne narave. ŠOU lahko opredelimo kot usmerjeno v študentske zadeve, ki se rešujejo podobno, kot jih država rešuje s svojimi klienti, torej individualno z nudenjem uporabnih vrednosti (bivanje, prehrana, socialni transferji, štipendije ...), medtem ko Iskra »vabi k neposredni participaciji (udeležba na skupščini, protestih), možnost komentarjev pod članki« (Pajnik, 2015). Za obe parlamentarni stranki pa so intervjuvanci izpostavili, da je komuniciranje predvsem enosmerno, torej monološko, in da z informiranjem utrjuje svojo moč s podajanjem tistih informacij, ki krepijo njun položaj oziroma izhodišče za udejanjanje lastnih interesov, bi se glasil komentar njunega delovanja na podlagi teorije okvirjanja. Na drugi strani šibki politični instituciji, konkretno Iskra, publiko vabita k sodelovanju tako v sami instituciji kot tudi v razmerju do institucionalne politike. Lahko rečemo, da struktura, ki jo v našem dokaj enostavnem modelu »naseljuje« omenjena tipa različno močnih institucij, kroji možnosti komuniciranja državljanov v digitalnem okolju.

Naslednji korak v kombiniranju raziskovalnih pristopov je analiza samih producentov spletnih strani, torej političnih strank in na drugi strani političnih organizacij, ki si ne prizadevajo postati del centra političnega sistema države. Polstrukturirani intervjuji so poleg osnovnih informacij o organizaciji vključevali še sklope o 1) politiki, dojemanju demokracije in odpiranju komunikacijskih prostorov, o 2) strategiji in organizaciji politič-

nega komuniciranja v medijih ter 3) o komuniciranju prek spletne strani. Pri tem tretjem pristopu v analizo vstopijo še klasični množični mediji⁶ z izrazito monološko obliko komuniciranja. Strukturo, ki kontekstualizira komuniciranje publike, tako kot v prejšnjem pristopu sestavljajo parlamentarne stranke (SDS, SD), politične civilnodružbene organizacije (ŠOU, Iskra) ter dodatno množični mediji, ki obenem kontekstualizirajo delovanje prvih dveh tipov organizacij, vsi trije »gradniki strukture« pa drug za drugega postavljajo strukturno okolje, ki omogoča ali zavira njihovo delovanje.

Vse institucije, tako parlamentarne stranke kot politične civilnodružbene organizacije, za komuniciranje z državljani uporabljajo Twitter in Facebook. Vsaj na deklarativni ravni se vse zavzemajo za dvosmerno komuniciranje in spletne platforme razumejo kot orodje za bolj neposreden dostop do volivcev/državljanov, kot ga omogočajo množični mediji, na primer televizija. Sekretarka in sekretar parlamentarnih strank televizijo razumeta kot »zelo pomemben medij« (SDS), oziroma: »Za politiko v Sloveniji sta ključni dve minuti na POP TV-ju, prvi dve minuti, in to je povprečna ... to je tudi povprečna doba slovenskega volivca, koliko se na dan ukvarja s politiko, dve minuti« (SD). Po njunih besedah največjo oviro za uspešno okvirjanje zadev predstavljajo odbiralci vsebin, torej uredniki in novinarji. Spletni mediji so zato dobrodošla in nujna alternativa, ki jo pri stranki SDS prepoznavajo kot strateško priložnost in pri svojih vidnih članih načrtno spodbujajo njihovo uporabo: »... ni to [Twitter] mišljeno samo za poslance, ampak od poslancev, ki pa zagovarjajo na prvi fronti politična stališča, se pa pričakuje, da bodo ... in eni so bolj, drugi manj aktivni, drugače pa je bilo več ljudi na tem in tudi več ljudi je aktivnih na Twitterju, pač eni bolj, drugi manj«. V stranki SD uporaba družbenih omrežij temelji bolj na prostovoljni osnovi, spletna stran pa je namenjena predvsem informiranju, zato nagovarjajo »tiste, ki pač iščejo kakšne konkretnejše podatke o nas, ne«. V stranki SDS namen spletne strani vidijo bolj v reprezentaciji pred volivci, »da se pač promovira stranka normalno in tisto, kar zagovarjamo, naš program, predlogi«. Klasični množični mediji so še vedno temelj političnega komuniciranja etabliranih strank, vendar se z digitalizacijo pojavijo nove priložnosti za informiranje in promocijo lastnih pogledov in interesov.

Distribucija informacij in stališč ter določanje dnevnega reda in okvirjev javne debate pri množičnih medijih poteka prek »dveh stopenj vpliva« (Mayhew, 1997, 252), to je vpliva izvirnega vira sporočila (v tem primeru močne institucionalne politike) na medij in nato še vpliva slednjega na občinstvo. Zato redukcija stroškov

5 Respondentom so bile prikazane spletne strani institucij in med drugim postavljena naslednja vprašanja: Kako vas spletna stran nagovarja/spodbuja k delovanju (kako vas aktivira)? Kakšno participacijo vam omogoča spletna stran in kako? Kako ocenjujete možnosti komunikacije na spletni strani? Kako ocenjujete možnosti političnega vpliva od spodaj navzgor?

6 Dodajanje novih strukturnih elementov je lahko metodološko sporno, vendar v tem preprostem modelu ne vključuje večjega posega v analizo načinov komuniciranja akterjev. Prej bi bilo mogoče reči, da so bili množični mediji tiho prisotni tudi pri prvih dveh pristopih, samo njihov vpliv v raziskavi ni bil zabeležen.

informacij in izbira najustreznejše platforme, s katere bo sporočilo kar najbolj pozitivno odzvanjalo v javnosti, od akterjev zahteva strategijo spletnja »mreže subvencij«, ki vključi vse razpoložljive socioekonomske vire na obeh stopnjah in zaznamuje »institucionalno strukturirane in strateško kultivirane mreže, skozi katere tečeta vpliv in javna deliberacija« (Pan, Kosicki, 2001, 45). Tisti z manj prestiža, ki pogojuje zmožnost prepričevanja, zaradi dvostopenjskega načina vplivanja izpustijo prvo stopnjo in poskušajo državljane doseči neposredno, kar se pokaže pri šibkih civilnodružbenih političnih organizacijah, v našem primeru ŠOU: »V bistvu smo rekli, da bomo pač komunicirali prek svojih medijev, tudi družbenih omrežij, spletne strani, ker v preteklosti smo dali več poudarka na te neke klasične medije, ki pa ... je zelo, zelo težko dobiti kakšne objave, če ne gre za afero oziroma če ne gre za neko negativno zgodbo,« izpostavi težak dostop do množičnih medijev pomočnica ministra na Resorju za komuniciranje in razvoj ŠOU, in dalje: »Prek teh nekih klasičnih medijev imaš ti vedno vratarja oziroma novinarja tam na tisti strani, ko se moraš pač zavedati, da bo najbrž po svoje zapakiral neke določene informacije.« Uporaba družbenih digitalnih medijev je zato praktično neizogibna izbira za tiste, ki za odbiralce informacij ne predstavljajo prestižnih in javno razpoznanih akterjev, kot sta na primer omenjeni študentski organizaciji, ki že po definiciji ne vključujeta drugih skupin prebivalstva kot študirajoče populacije, obenem pa nista vključeni v izvajanje politične moči. Minister ŠOU pojasnjuje, »da je targetiranje tvoje ciljne skupine lažje prek sodobnih medijev kot pa, da recimo naredimo to prek klasičnega medija«.

Targetiranje je tu ključna beseda za razumevanje strateškega okvirjanja javne razprave. Mediatizacija politike – če jo razumemo kot »mediatizacijo drugega reda«, kjer je »prvi red mediatizacije« sprejemanje politike kot medijskega spektakla s strani akterjev, kot mediatizirana realnost (Marcinkowski, 2014, 13) – vključuje celotno organizacijo komuniciranja, kot jo digitalna ekonomija uporablja za umeščanje produktov na trg, mediji pa za segmentacijo in nadaljnjo prodajo občinstev oglaševalcem. Takšne pristope uporabljajo vsi politični akterji, lahko pa rečemo, da vsaj v našem konkretnem primeru večji poudarek tem tehnikam dajejo pri tistih organizacijah, ki imajo manj politične moči. ŠOU na primer namerava izdajati glasilo, za katerega bo naročila natančno spremljanje njegovega dosega in uporabe: »... dejansko bomo mi lahko potem, ko bomo ta newsletter ven poslali, bo, ne vem, bo ..., v njem bo 4 ali pa 5 novic in mi bomo točno merili, koliko študentov je prejelo naš mail, koliko študentov je odprlo naš mail«. V marketinškem jeziku omenjeni procesi označujejo »push« strategijo doseganja članov občinstva, kjer se njihova odzivnost obenem beleži, kar nikakor ne

izključuje dvosmernega komuniciranja, hkrati pa nado-mešča klasično dvostopenjsko paradigmo vplivanja, ki je narekovala politično komuniciranje v zlati dobi klasičnih množičnih medijev. Sporočila niso več prirejena za sprejemanje v družbenem kontekstu, ki ga sestavljajo bolj ali manj informirani, to je mnenjski voditelji in večina, ki čaka na njihovo interpretacijo političnih sporočil, temveč so zdaj kampanje že »definitivne« in vključujejo že »intelektualne temelje, prakse, učinke in posledice« (Bennett, Mannheim, 2006, 228). Seveda vsaka politična organizacija poskuša biti všečna javnosti in pod svoje okrilje pritegniti čim več podpornikov, vendar razlika ostaja v samih socioekonomskih virih, ki jih lahko za to nameni, ter v stopnji notranje demokratizacije in vodoravnega komuniciranja. S tega zornega kota ima društvo Iskra veliko manj ekonomske in komunikativne moči, obenem je bolj neformalno organizirano kot ŠOU. Po moči najšibkejša politična organizacija se zaveda prvotnega namena razvoja orodij za komuniciranje na spletu, to je doseganja občinstev in njihovega poblago-vljanja s strani komercialnih medijev in drugih akterjev v ekonomski sferi. Z namenom zaježitve teh procesov Iskra svoje člane – državljane spodbuja k uporabi odprtokodnih programov in razvoju lastnih orodij za komu-niciranje. Koordinator delovnega odbora za tehnologijo za te državljane uporablja izraz »rekurzivna javnost, se pravi, pač to so pač uporabniki nekih teh spletnih ali pa programskih orodij, ki, ki jih pač razvijajo naprej, zato, da, da so pa sami postali neka oblika javnosti, so pa pač potrebovali ta orodja v prvi vrsti«. Rekurzivna javnost,⁷ ki jo spodbuja Iskra, seveda tudi z namenom promocije svojega političnega programa, sama ustvarja orodja za komuniciranje z idejo odprtosti in samospoznanjem državljanov kot publike. »Rekurzivna javnost je javnost, ki jo konstituira skupna skrb za vzpostavitev sredstev za sodelovanje, prek katerih lahko postane javnost« (Kelty, 2008, 28). Ta ideja javnosti ima tehnično in politično-družbeno komponento, ki jo lahko uvrstimo k orodjem in praksam Spleta 3.0. Videti je, da odprtost komuni-kacijskih kanalov raste s padanjem politične moči oziroma vpliva organizacij.

OD MONOLOŠKE K DIALOŠKI OBLIKI KOMUNICIRANJA IN NEPOSREDNEMU VPLIVU

Po tezi, ki se naslanja na strukturalistično teorijo, odnose med političnim sistemom in državljani, posebej pa politično učinkovitost javnosti, bolje kot homogena označitev »sistema« pojasnjuje kontekst, ki ga vzpostavlja struktura formalnih, civilnodružbenih političnih organizacij in medijev. Struktura s svojimi lastnostmi (pravili in viri) omogoča ali zavira delovanje državljanov kot članov javnosti na kontinuumu, na katerem so soočeni s političnimi strankami in organizacijami z različno ko-

7 Izraz rekurzija izhaja iz matematike in označuje funkcijo, ki se nanaša na samo sebe, vendar se ne ponavlja v nedogled, temveč ima vgrajen pogoj, pri katerem se konča. Rekurzija je znan postopek v računalniškem programiranju.

ličino virov. Vpeljava strukturacije bolje kot avtonomni sistem pojasni izvajanje moči, s katero sistemski akterji poskušajo bolj ali manj normalizirati delovanje državljanov, na drugi strani pa se državljani še kako dobro zavedajo načina in namena izvajanja moči političnih akterjev.

Uporaba IKT in dvosmerno komuniciranje sta realnost političnega komuniciranja, kjer struktura predstavlja kontekst in medij delovanja za same institucije ter tudi njih normalizira s tem, da administrativni in parlamentarni kompleks države zanje postane objektivno »naravno« okolje, s čimer se jim kaže kot avtopoetični sistem. Vendar se za razliko od močne politike šibke politične organizacije bolj posvečajo ne samo odprtju komunikacijskih kanalov z namenom zagotovitve dvosmernega komuniciranja, temveč tudi njegove učinkovitosti, saj imajo zaradi svoje nerazpoznavnosti in nizkega družbenega prestiža na voljo omejene možnosti dostopa do množičnih medijev, ki so edini sposobni dovolj močne reprezentacije večinskih objavljenih javnih mnenj.

Značilnost političnega komuniciranja digitalne javnosti je na podlagi analize rezultatov konkretne raziskave glede na padajočo moč institucij mogoče zabeležiti na treh dimenzijah: 1) soobstoj dvostopenjskega in enostopenjskega toka komuniciranja oziroma sistema vpliva; 2) premik prevladujoče oblike komuniciranja, zopet v odvisnosti od moči, od monološkega k dialoškemu; in 3) uporaba marketinških tehnik za pridobivanje podpore ter njihova kritika s strani rekurzivne javnosti.

Prvič, vsi akterji se za svojo reprezentacijo pred javnostjo in za dvosmerno (dialoško) komuniciranje poslužujejo tako množičnih medijev kot digitalnih osebnostnih medijev. Uporaba prvih je pogojena z ustreznim prepričevanjem odbiralcev (novinarjev, urednikov) vsebin, da so politične organizacije dovolj kredibilne in prestižne za dostop do medijev, kar nemalokrat vključuje močno subvencioniranje informacij in posluževanje tehnik za odnose z javnostmi. Uporaba interaktivnih osebnostnih medijev ne vključuje odbiralcev vsebin, temveč neposreden dostop političnih organizacij do članov javnosti in obratno – sistem vpliva je enostopenjski. Na omenjena različna si sistema vpliva se vežeta tudi dve različni obliki komuniciranja, in sicer dvostopenjski tok komuniciranja, ki ga je v akademski sferi popularizirala ameriška pozitivistična usmeritev, najprej Katz in Lazarsfeld (1999/1955), ter enostopenjski tok komuniciranja, kot ga v sodobnosti digitalnih osebnostnih medijev in njihove uporabe za neposreden dostop do državljanov konceptualizirata Bennett in Manheim (2006). Razlika ne nastopa samo v redukciji stopenj vpliva, temveč tudi v vsebini, saj enostopenjski tok komuniciranja omogoča in obenem akterje prisiljuje v vsebinske spremembe sporočil. Ta že ob produkciji upoštevajo odsotnost mnenjskih voditeljev in naraščajoči individualizem državljanov, tako da so kampanje in informacije že »ready-made«, potekajo neprestano, so vseprisotne in, kar je še pomembneje, so že definitivne (Bennett,

Manheim, 2006, 228) in ne potrebujejo dodatne interpretacije. Analiza rezultatov je pokazala, da manj kot imajo politične organizacije moči/vpliva, relativno več se poslužujejo enostopenjskega sistema vpliva, ki ga spremlja enostopenjski tok komuniciranja, ob tem da so močnejši manj pripravljeni na zahtevo utemeljiti svoj vpliv, šibkejši (rekurzivna javnost) pa celo spodbujajo oblikovanje forumov za zavarovanje svojega vpliva.

Drugič, vključenost v različna sistema vpliva ali, bolje, njuna kombinacija vključuje tudi kombiniranje monološke in dialoške oblike komuniciranja. Bolj kot so politične organizacije na periferiji političnega sistema in manj kot imajo zmožnosti pritiska na center političnega sistema, večja je njihova uporaba orodij komuniciranja, ki omogočajo dvosmerno izmenjavo javno izraženih stališč z državljani. Z oddaljenostjo od centra pa seveda pada njihova komunikativna moč. Struktura, ki jo naseljujejo različne organizacije, obenem določa uporabo orodij in strategij okvirjanja. Državljeni opažajo, da predvsem močnejši akterji, ki se pojavljajo »pred javnostjo« (Habermas, 1996, 375), zaradi odsotnosti platform za utemeljevanje vpliva javni sferi pridajajo reprezentativne poteze oziroma jo kolonizirajo.

Tretjič, glede na socioekonomske vire, ki omogočajo izvajanje moči, se organizacije poslužujejo tehnik segmentiranja in naslavljanja državljanov, kot so bile razvite v ekonomski sferi z namenom poblagovljenja občinstev in plasiranja izdelkov na trge. Tega se zavedajo vse politične organizacije, vključene v raziskavo, problematizirajo pa samo šibke. Fuchs pojasnjuje, da ideja participativne demokracije že v svojem izvoru vključuje zmožnost sodelovanja pri odločanju o reproduktivnih dimenzijah preživetja, zato delo tehnogurudev, kot sta na primer Jenkins (2006) in Benkler (2006), ki v uporabi digitalne tehnologije vidijo uresničevanje emancipatoričnih idealov državljanstva in javnosti, kritično ocenjuje kot idealiziranje kulturnega državljanstva v sferi popularne kulture (Fuchs, 2014, 66). Na problem naslavljanja državljanov kot potrošnikov in na ideale participacijske ekonomije kot sestavnega dela participativne demokracije daje odgovor ideja rekurzivne javnosti, ki si prizadeva za fragmentacijo svetovnega spleta v smislu produkcije odprtokodnih in prosto dostopnih programskih orodij s strani same javnosti, kar seveda vključuje tudi njihovo uporabo. Mogoče je zaključiti, da pobude za spremembe v smeri nadzora nad uporabo komunikacijske infrastrukture in programskih orodij prihajajo prej s strani šibkih kot močnih političnih organizacij.

ZAKLJUČEK

Že Axford in Huggins sta se skoraj pred dvema desetletjema spraševala, ali promocijska kultura politično komuniciranje tako institucionalizirane politike kot javnosti spreminja v smeri antipolitike ali populizma, celo v smeri tehnopopulizma. Odgovor je bil, da zelo verjetno v obe smeri (Axford, Huggins, 1997, 23). Podobni

odgovori so pogosti še dandanes, problem z njimi pa je, da ne sežejo dlje od deskripcije trenutne situacije in so neodločno ambivalentni. Rezultati pričujoče raziskave vsaj delno razrešujejo omenjeno dilemo. Uporabniki IKT kljub skepsi, ki jo gojijo do odtujene sfere politike, lažje in raje komunicirajo s tistimi organizacijami, ki so dlje od centra političnega sistema in imajo manjšo količino moči/vpliva. Konec koncev že Habermas (2009, 152) in Rasmussen (2009, 19) opažata, da svetovni splet in osebni mediji uravnovešajo šibkost in družbeno neodgovornost množičnih medijev ter spodbujajo participacijo. Z vpetjem akterjev v strukturne pogoje pravil in virov je relacije med člani javnosti in institucijami možno razporediti glede na moč akterjev z obeh strani, s strani političnega podsistema in javnosti. Šibkejša je organizacija, bolj odprte ima komunikacijske kanale, oziroma bolj javnost od nje pričakuje, da bodo argumenti državljanov vsaj zabeleženi, če že ne upoštevani. Vendar sama odprtost komunikacijskih kanalov ter uporaba IKT in družbenih medijev ne pojasnjujeta efektivne svobode komuniciranja, svobode doseči spremembo, zato je bila v analizo vpeljana (komunikativna) moč, ki relacije osvetli tako z vidika dualizma (dvojnosti) kot dualnosti (prepletenosti) akterjev in strukture. Pokaže se, da močnejši lažje prezrejo zahteve javnosti, čeprav državljanom dajejo na razpolago orodja Spleta 2.0 ali celo 3.0, vendar ta orodja po besedah državljanov uporabljajo bolj za promocijo lastnih interesov, javnost pa ostane ujetnica dualnosti v pomenu njene nezmožnosti spreminjanja strukture političnega sistema. Člani javnosti reflektirajo svojo pozicijo nemoči, vendar jo tudi internalizirajo.

Vpeljava strukture tako tudi pojasnjuje vprašanje apatičnosti in na drugi strani participacije (mladih) di-

gitalnih državljanov v političnem življenju. Javna sfera stoji in pade z načelom odprtosti, vendar to še ni zadosten pogoj za učinkovito postavljanje zahtev do oblasti. Potreben pogoj je generiranje zadostne količine političnega vpliva, ki se skozi demokratične procedure pretvori v legitimno politično moč izvršilnega in administrativnega kompleksa države. Vendar institucije političnega sistema (parlament in stranke) še zdaleč niso enako pripravljene sprejeti pobud javnosti. Nekatere, in to velja predvsem za močne organizacije, svojo moč manifestirajo z ignoranco, zaradi katere državljani kljub odprtim komunikacijskim kanalom ostanejo zgolj opazovalci političnega dogajanja.

Nadomeščanje systemskega funkcionalizma s strukturacijo, odvisno od pravil in virov, skozi katere moč deluje, omogoča pokazati na stopnjo konfliktnosti med politiko in javnostjo, ki jo avtonomno razumevanje delovanja sistema zakriva. Če je v Habermasovi teoriji komunikativnega delovanja svet življenja kolonizirala systemska racionalnost, relacije med strukturo in posameznikom omogočajo pojasnitev stopnje kolonizacije, prav tako pa kapaciteto njene zaježitve. Razmerja med centrom političnega sistema in periferno javnostjo so ob upoštevanju, da ti akterji drug za drugega postavljajo okolje, mnogo bolj konfliktna, oziroma dejavniki omogočanja in zaviranja se lahko vežejo na konkretne akterje in na njihov položaj v hierarhični strukturi moči. Glede na razmerja med njimi in gradniki strukture potem ni več mogoče enostavno reči, da za digitalne državljane velja več paradigem javnega političnega komuniciranja, temveč je slednje mogoče opredeliti glede na kontekst moči, neofunkcionalistično iskanje ravnotežja pa najde svojo teoretsko protiutež v neprestani družbeni spremembi, ki je odvisna od razmerij moči.

POLITICAL EFFECTIVENESS OF DIGITAL CITIZENS:
COMMUNICATION IN THE STRUCTURED HIERARCHIES OF POWER

Peter SEKLOČA

University of Primorska, Faculty of humanities, Titov trg 4, 6000 Koper
e-mail: peter.sekloca@fhs.upr.si

SUMMARY

The article opens theoretical and practical problems of the restoration of open public sphere and of the conditions that enable/hinder communication of digital citizens. Their participation opens the question of power as the factor that restores reality and relations in the political system. On the theoretical grounds such an approach questions the system theory, which conceptualizes social relations as bringing about the equilibrium among different parts of the social system, that is why the author substitutes the system with the structure that includes the particular interests of actors. This theoretical step is empirically tested with the triangulation of the quantitative content analysis web pages of political organizations (strong and weak), semi-structured interviews of young digital citizens, and producers of web pages, which is intended to set the power and the effectiveness of the citizens' participation in relation with the (collective) actors that together restore the structure of the political system. Results indicate that mostly structural properties of political system with the particular interests and resources of actors enable/hinder certain forms and praxis' of communication. Considering the structural conditions of political communication and the position of the actors in the hierarchical structures of power, the author detects 1.) co-existence of two-step and one-step system of political influence; 2.) a shift of the predominant form of political communication from monological to dialogical; and 3.) the application of marketing techniques to gain support and the critique of such praxis' from the "recursive public". The author concludes that the political effectiveness stems from the context and the place in the hierarchical structure, which the actors reproduce.

Keywords: digital citizenship, public, power, influence, system theory, structuration theory, information and communication technology, media

LITERATURA

Axford, B., Huggins, R. (1997): Anti-Politics or the Triumph of Postmodern Populism in Promotional Cultures? *Javnost – The Public*, 4, 3, 5–25.

Bagulley, P. (2003): Reflexivity Contra Structuration. *The Canadian Journal of Sociology*, 28, 2, 133–152.

Benkler, Y. (2006): *The Wealth of Networks: How Social Production Transforms Markets and Freedom*. London, Yale University Press.

Bennett, W. L. (2008): Changing Citizenship in the Digital Age. V: Bennett, W. L. (ur.): *Civic Life Online: Learning How Digital Media Can Engage Youth*. Cambridge, MA, MIT Press, 1–24.

Bennett, W. L., Manheim, J. B. (2006): The One-Step Flow of Communication. *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 608, 213–232.

Bennett, W. L., Wells, C. & D. Freelon (2011): Communicating Civic Engagement: Contrasting Models of

Citizenship in the Youth Web Sphere. *Journal of Communication*, 61, 835–856.

Bohman, J. (1997): Deliberative Democracy and Effective Social Freedom: Capabilities, Resources and Opportunities. V: J. Bohman, J. & R. William (ur.): *Deliberative Democracy*. Cambridge, MIT, 321–348.

Curran, J. (2003): Media and Power. London & New York, Routledge.

Dewey, J. (1999/1927): Javnost in njeni problemi. Ljubljana, FDV.

Foucault, M. (1977): Discipline and Punish. New York, Vintage Books.

Fuchs, C. (2014): Social Media: A Critical Introduction. London, Sage.

Giddens, A. (1984): The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration. Cambridge, Polity Press.

Habermas, J. (1984): The Theory of Communicative Action. Volume one: Reason and the Rationalization of Society. London, Heinemann.

Habermas, J. (1989): Strukturne spremembe javnosti. Ljubljana, ŠKUC.

Habermas, J. (1989a): The Theory of Communicative Action. Volume two: Lifeworld and System: A Critique of Functionalist Reason. Boston, Beacon Press.

Habermas, J. (1994): Predgovor k novi izdaji Strukturnih sprememb javnosti. Javnost – The Public, 1, 1, 23–42.

Habermas, J. (1996): Between Facts and Norms. Cambridge, Polity Press.

Habermas, J. (2009): Europe: The Faltering Project. Cambridge, Polity Press.

Hedrick, T. (2013): Reifying and reconciling class conflict: From Hegel's estates through Habermas' interchange roles. *European Journal of Social Theory*, 16, 4, 511–529.

Jenkins, H. (2003): Transmedia storytelling. *Technology Review*. MIT: Cambridge. <http://www.technologyreview.com/news/401760/transmedia-storytelling/> (6. 1. 2016).

Jenkins, H. (2006): Convergence Culture. New York, New York University Press.

Katz, E., Lazarsfeld, P. F. (1999/1955): Osebni vpliv. V: Slavko Splichal (ur.): *Komunikološka hrestomatija 2*. Ljubljana, FDV, 41–50.

Kelty, C. M. (2008): Two Bits: The Cultural Significance of Free Software. Durham & London, Duke University Press.

Marcinkowski, F. (2014): Mediatisation of Politics: Reflections on the State of the Concept. Javnost – the Public, 21, 2, 5–22.

Mayhew, L. H. (1997): The New Public: Professional Communication and the Means of Social Influence. Cambridge, Cambridge University Press.

Mossberger, K., Tolbert, C. J. & R. S. McNeal (2008): Digital Citizenship: The Internet, Society, and Participation. MIT.

Moscovici, S. (1976): Social Influence and Social Change. London, Academic Press.

Mouzelis, N. (1989): Restructuring Structuration Theory, *The Sociological Review*, 37, 4, 613–635.

Mouzelis, N. (1992): Social and System Integration: Habermas' View. *British Journal of Sociology*, 43, 2, 267–288.

Oblak Črnič, T., Amon Prodnik, J. (2014): Samopromocijski novičarski mediji? Analiza spletnih mest slovenskih političnih akterjev. *Teorija in praksa*, 51, 6, 1321–1343.

Pajnik, M. (2014): Kontroverze državljanstva in nastavki za opredelitev digitalnega državljanstva. *Teorija in praksa*, 51, 6, 1185–1203.

Pajnik, M. (2015): Interno poročilo projekta DIG-CIT: Sumarnik intervjujev.

Pan, Z., Kosicki, G. M. (2001): Framing as a Strategic Action in Public Deliberation. V: Reese, S. D., Gandy, jr. O. H. & A. E. Grant (ur.): *Framing Public Life: Perspectives on Media and our Understanding of the Social World*. London, Lawrence Erlbaum Associates, 35–67.

Parsons, T. (1967): Sociological Theory and Modern Society. New York, The Free Press.

Raffl, C., Hofkirchner, W., Fuchs C. & M. Schafranek (2008): The Web as Techno-Social System: The Emergence of Web 3.0. V: Trappl, R. (ur.): *Cybernetics and Systems*. Dunaj, Austrian Society for Cybernetic Studies, 604–609.

Rasmussen, T. (2009): The Significance of Internet Communication in Public Deliberation. Javnost – the Public, 16, 1, 17–32.

Schwinn, T. (1998): False Connections: Systems and Action Theories in Neofunctionalism and in Jürgen Habermas. *Sociological Theory*, 16, 1, 75–95.

Sitton, J. F. (1998): Disembodied Capitalism: Habermas's Conception of the Economy. *Sociological Forum*, 13, 1, 61–83.

Stankovič, P. (2000): Giddensova teorija struktura-cije: zagate teoretskega eklekticizma. *Teorija in praksa*, 37, 3, 455–474.

Thompson, J. B. (1995): The Media and Modernity: A Social Theory of the Media. Stanford, Stanford University Press.

Visser, S., Stolle, D. (2014): The Internet and New Modes of Political Participation: Online Versus Offline Participation. *Information, Communication & Society*, 17, 8, 937–955.

MLADI DRŽAVLJANI IN INSTITUCIONALNA POLITIKA V KONTEKSTU PARTICIPATIVNE DIGITALNE KULTURE

Tanja OBLAK ČRNIČ

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, Kardeljeva ploščad 5, 1000 Ljubljana
e-mail: tanja.oblak@fdv.uni-lj.si

IZVLEČEK

Kako se predpostavke in okoliščine digitalne participativne kulture v institucionalnem okviru politike (ne) skladajo s pričakovanji in praksami uporabnikov ter kaj si o politični digitalni kulturi mislijo mladi državljani, je v slovenskem znanstvenem prostoru redko raziskovano vprašanje. Članek se ga loteva skozi ilustracijo kvantitativne analize spletnih mest slovenskih političnih institucij in poglobljenih intervjujev na pilotskem vzorcu z mladimi ter izhaja iz teze, da je pogoj za realizacijo participativnih potencialov digitalne kulture prepletanje interaktivnih komunikacijskih poti med političnimi akterji in državljani v obliki sodelovanja, mnenjskih izmenjav in soproductivnosti vsebin. Rezultati nasprotno kažejo, da se v odnosu do slovenske politike najlažje realizira skupina volivcev oz. podpornikov, ki politično participacijo povezujejo s konvencionalnimi oblikami delovanja, medtem ko ostajajo aktivistične in mnenjske oblike participacije podhranjene. Proces mediacije etabrirane politike, ki v lastna digitalna okolja privzema medijske funkcije informiranja, ne krepi pa participativne niti dialoške komunikacije z državljani, preferira t. i. "nastajajoče državljane", ki se morajo o političnih zadevah šele informirati.

Ključne besede: participativna digitalna kultura, politična participacija, državljanstvo, mladi, politične institucije, digitalni mediji

GIOVANI CITTADINI E LA POLITICA ISTITUZIONALE NEL CONTESTO DELLA CULTURA DIGITALE PARTECIPATIVA

SINTESI

Come i presupposti e le circostanze della cultura digitale partecipativa nel quadro istituzionale della politica (non) coincidono con le aspettative e le prassi degli utenti e cosa pensano della cultura politica digitale i giovani cittadini, è un quesito che nell'ambiente scientifico sloveno viene raramente esaminato. L'articolo lo affronta attraverso l'illustrazione dell'analisi quantitativa dei siti internet delle istituzioni politiche slovene e attraverso le interviste approfondite condotte sul modello pilota con i giovani e parte dalla tesi che la condizione per la realizzazione delle potenzialità partecipative della cultura digitale sia l'intreccio dei canali di comunicazioni interattive tra gli attori politici e i cittadini sotto forma di collaborazione, scambi di opinioni e co-produzione di contenuti. I risultati mostrano, al contrario, che in relazione alla politica slovena viene realizzato più facilmente il gruppo di elettori o sostenitori che collegano la partecipazione politica con forme convenzionali, mentre le forme attivistiche e di opinione della partecipazione rimangono denutrite. Il processo di mediatizzazione della politica adottata, che nei propri ambienti digitali assume funzioni di informazione dei mass media, non rinforza, invece, né la comunicazione partecipativa né il dialogo con i cittadini, preferisce i cosiddetti »futuri cittadini«, che devono ancora informarsi sulle questioni politiche.

Parole chiave: cultura partecipativa digitale, partecipazione politica, cittadinanza, giovani, istituzioni politiche, media digitali

UVOD

Sodobne razprave o digitalnih medijih dokazujejo, da se je s pospešeno rastjo mobilne, omrežene tehnokulture, konvergenčnih (Miller, 2011), tekočih ali različnih medijev (Jenkins, Ford & Green, 2013), porastom mikroblogov in tverske kulture, googloizacije informacij in rabe personalnih medijev (Rasmussen, 2014) nekdanja teza o normalizaciji interneta (Resnick, 1998) izkazala kot pomanjkljiva. Doba organiziranega spleta strukturiranih, urejenih in profiliranih spletnih mest, ki temeljijo na reprezentaciji teksta in besed, naj bi uničila dialoško, interaktivno naravo javnega interneta skupnosti in diskusijskih forumov (Oblak, 2003). A novodobne aplikacije družbenih medijev naj bi povzročale ravno nasprotno: transformirale predstavitveno in interaktivno kulturo v sodelovalno, participativno kulturo, ki temelji na načelih medsebojnega sodelovanja, kjer so uporabniki aktivni proizvajalci digitalnih vsebin in tvorci skupnostne participativne kulture. Vzporedno z medijsko konvergenco se po Jenkinsu (2006) odvija »participativna« ali »ljudska konvergenca«, kjer s(m)o uporabniki »vključeni v iskanje informacij iz množice različnih virov, povezani z ljudmi sorodnih interesov, ki si bodisi v izolaciji ali v skupinah pomagajo pri produkciji lastnih izkušenj s produkti« (Jenkins, 2006, 3).

A podobno kot je bil prihod zgodnjega interneta pospremljen z demokratičnimi upi, tudi za nastajajočo participativno kulturo velja, da je obtežena s konflikti med optimističnimi napovedmi (Bruns, 2008; Coleman, 2005; Jenkins, 2006; Jenkins et al., 2009) in pesimističnimi opozorili (Dahlberg, 2005; Cammaerts, 2008). Namen tukajšnje razprave ni obravnavati vse predpostavke in omejitve kompleksne digitalne participativne arhitekture, temveč je naša pozornost usmerjena izključno na njeno politično dimenzijo. Konceptualne izpeljave s področja digitalne participacije, institucionalne politike in državljanstva zato apliciramo na identifikacijo okoliščin, potrebnih za uresničevanje načel participativne digitalne kulture v polju politike, ter se s tem omejimo na vprašanje, kakšne uporabnike državljanse generirajo ti prostori prek vzpostavljenih komunikacijskih vzorcev in izbranih participativnih poti. V članku se zato osredotočamo na dva konkretna cilja: preverjamo, kakšne so možnosti za participativno angažiranost »digitalnih državljanov« v odnosu do etabliranih političnih akterjev in kako so ponujeni potenciali skladni z aktivnostmi uporabnikov kot političnih subjektov.

Pri tem izhajamo iz predpostavke o protislovni vlogi sodobnih tehnologij, ki omogočajo manj konvencionalne oblike političnega delovanja in razširjajo prostore participacije, a so obenem tudi orodja, skozi katera se generirajo načela depolitizacije (Pajnik, 2014) in personalizacije (Miller, 2011; Oblak, 2014). Tovrstni antagonizem, prepoznan v teoretskih razpravah (Fuchs, 2008; Fuchs, 2013), se izraža tudi skozi tukajšnjo analizo, ki nakazuje, da je v digitalnem kontekstu etablirane

politike vsaj za slovenski prostor namesto uresničevanja načela sodelovanja in medsebojne interakcije značilna individualizacija in komunikacijska zaprtost političnih akterjev. To sproža pasivizacijo in izolacijo uporabnikov kot državljanov, kar posledično vodi v razkrajanje javne sfere namesto v njeno digitalno (re)integracijo (glej tudi Cammaerts, 2008).

Vprašanje pa ostaja, ali je tovrstna zaprtost sploh v koliziji s pričakovanji državljanov. V prispevku se sprašujemo, kako participativna sploh je politična digitalna sfera in skozi kakšne vzorce komuniciranja s(m)o kot državljanji nagovorjeni. Komunikacijski dizajn spletnih mest vedno izraža tudi nek vnaprej konstruiran koncept uporabnika, pa naj si bo to potrošnik ali kupec, tvorec ali soavtor, državljan ali član občinstva. Kako se participativne okoliščine v institucionalnem okviru skladajo oz. ne skladajo s pozicijo uporabnikov, je v slovenskem znanstvenem prostoru redko zastavljeno vprašanje, kaj si o politični digitalni kulturi mislijo mladi, pa je skorajda neraziskano. Skladno z Jenkinsonovo pozicijo, ki realizacijo participativne kulture med drugim razume tudi kot »številne možnosti za mlade, da sodelujejo v državljanskih razpravah, participirajo v skupnostnem življenju in postanejo celo politični voditelji« (Jenkins et al., 2009, 12), se zato lotevamo odzivov mlajše generacije na dominantna razmerja v institucionalni digitalni politični sferi. Kot nakazujejo različne študije (Bennett et al., 2011; Ekstrom, 2015; Hrženjak, 2014; Livingstone, 2005; Mihailidis, 2014), mladi kot skupina digitalnih domorodcev (Luthar, Oblak, 2015) raje posegajo po tistih vzorcih participacije, ki so skladni z njihovim vsakdanjim življenjem, torej v manj formalnih in bolj individualiziranih kontekstih, kjer pa ne zavračajo politike kot take, temveč gojijo odpor predvsem do obstoječih struktur in institucionalnih oblik (glej tudi Oblak, 2014, 1168). Da bi razumeli značaj participativne kulture v polju politike, torej ni dovolj le prepoznati vedenje institucij, temveč je treba prepoznane okoliščine nujno kontrastirati s pričakovanji in prevladujočimi vzorci državljanov. Skozi njihove prakse in percepcijo bomo namreč ugotavljali, v kakšnem mesebojnem razmerju se razvijata etablirani del politične participativne kulture in uporabniška raven mladih digitalnih domorodcev. V prid potencialom participativne digitalne kulture bomo lahko govorili le, če bosta sferi državljansega in političnega delovanja medsebojno integrirani.

Odgovore na zastavljena vprašanja ponujamo skozi ilustracijo rezultatov dveh empiričnih študij znotraj projekta *Digitalno državljanstvo*: kvantitativne analize spletnih mest slovenskih političnih institucij, izvedene tik pred volitvami v Evropski parlament, in poglobljenih intervjujev z mladimi na manjšem pilotskem vzorcu. Članek je posledično razdeljen na tri dele: v prvem orišemo specifične in predpostavke participativne digitalne kulture z vidika aktivnejše vloge uporabnikov (Bruns, 2008; Jenkins, 2006; O'Reilly, 2005), ki jih apliciramo na spremenjene oblike političnega delovanja in državljanstvo

vlogo v digitalnem kontekstu (Olsson, Dahlgren, 2012; Mihailidis, 2014; Mossberger et al., 2008). V nadaljevanju obravnavamo (ne)razširjenost participativnih potencialov kot komunikacijskih vezi med institucijami in državljani znotraj slovenske institucionalne politike, nato pa preverimo, kakšne so prevladujoče oblike političnega delovanja med mladimi in kako ti sebe dojemajo kot državljane. V zaključku kontekstualiziramo ugotovitve in podamo predloge za nadaljnje raziskovanje.

Realizacija participativnih potencialov digitalne kulture bi pomenila, da se med etabrirano politiko in državljani vijejo interaktivne komunikacijske poti v obliki medsebojnega sodelovanja in soustvarjanja spletnih vsebin. Participativna kultura obenem dopušča vnos raznoterih pozicij in različnih glasov, saj zavrača stroge meje med »umetniškim izražanjem in družbenim angažmajem ter močno podpira kreativnost in deljenje posameznikove kreativnosti« (Jenkins, 2006; Jenkins et al., 2009, 5). A ugotavljamo, da se odvija nasprotno – obstaja razkorak med vase zaprto politično sfero, ki je vnos mnenj in predlogov s strani državljanov niti ne zanima, in raznovrstno tipologijo mladih državljanov. Mladi se v tukajšnji analizi kot državljani delijo v več tipov – od državljana kot pripadnika nacionalne identitete, dolžnostnega državljana do nedržavljana in ne-realiziranega dobrega državljana – ki tudi participacijo v politiki razumejo precej heterogeno: od preferenc za informirano, konvencionalno participacijo do bolj mnenjskih ali vsevključujočih oblik delovanja. Izhajajoč iz analize, se zdi, da se v digitalnih prostorih slovenske politike najbolje realizira tista skupina mladih, ki politično participacijo neposredno povezuje s konvencionalnimi oblikami delovanja, kot so recimo volitve in glasovanja, in ki državljanstvo neposredno opisuje kot dolžnost, medtem ko ostajajo aktivistične, mnenjske in vsevključujoče oblike participacije mladih v digitalni politični kulturi manj prisotne ali povsem prezrte.

Rezultate pojasnjujemo s tezo o *medizaciji*¹ *institucionalne politične sfere*, ki postaja klasičnim medijem vzporeden medijski prostor in se oplaja z razumevanjem svojih občinstev kot volivcev in podpornikov oz. dolžnostnih državljanov (Bennett, 2008) ali kot "še nepopolnih državljanov" (Coleman, 2006) oziroma "državljanov v nastajanju" (Mihailidis, 2014), ki se morajo o političnih temah predvsem informirati, zgreši pa druge državljanske stile (Hafner Fink, 2011). Komunikacijska zaprtost političnih akterjev, ki namesto na iskanju nasprotujočih si mnenj in idej gradijo na enoviti in enosmerni podpori (Arterton, 1987), ter vztrajanje pri personalizirani politiki obrazov in fotografij ter samopromociji, zanemara tudi druge aktivnosti, ki jih prak-

ticirajo mlajši državljani. Mladi tovrstne intence političnih akterjev kritično in artikulirano prepoznajo, ne uspejo pa identificirati potencialnih rešitev, s katerimi bi presegli omejitve politične ravni (ne)participativne kulture.

PARTICIPATIVNA DIGITALNA KULTURA: SPECIFIKE IN PREDPOSTAVKE

Ena od značilnosti participativne digitalne kulture temelji na predpostavki, da se z družbenimi mediji in mobilnimi omrežnimi aplikacijami premikamo v dobo skupnostne participacije in sodelovanja, kjer nastaja povezana, dinamična in medsebojno prepletena digitalna kultura raznolikih uporabnikov. Tim O'Reilly (2005), idejni oče skovanke o spletu 2.0, je z navezavo na t. i. »arhitekturo participacije« med prvimi ponazoril prehod v dobo, ki uporabnike digitalnih medijev opremlja z drugačno funkcijo: uporabniki, nekoč deskarji po spletu, niso zgolj bralci in iskalci informacij in vsebin, pač pa stopajo na internetne platforme kot producenti, torej kot soustvarjalci vsebin, informacij, mnenj, storitev, poslovnih rešitev itd. Člani participativne kulture »verjamejo, da njihovi prispevki štejejo, in družijo jih občutek visoke stopnje medsebojne povezanosti« (Jenkins, 2006, 3). Prehod v dobo, ko se akterji združujejo v skupnosti, pa poraja nove priložnosti za razvijanje skupnih ciljev in oblikovanje kolektivne zavesti, ki posledično omogoča spreminjanje obstoječih družbenih struktur in vzorcev delovanja v smer intenzivno prepletene samoprodukcije.

Participativna kultura potemtakem zahteva tudi rekonceptualizacijo politične participacije in razumevanja državljanstva, saj spremenjena komunikacijska struktura in medsebojno delovanje množice uporabnikov v digitalnem kontekstu vzpostavljajo specifične družbene okoliščine in nosijo potencial za kulturne spremembe, ki jih sodobne študije (Kenski, Stroud, 2006; Kreuger, 2006; Tolbert, McNeal, 2003) opazujejo skozi analizo različnih pojavov: od denimo »državlanskega novinarstva« (Domingo, 2008) do »digitalnega državljanstva« (Mossberger et al., 2008) ali »participativnega državljanstva« (Coleman, 2008).

Digitalni državljani v participativni kulturi

Značilnosti participativnih platform so raznolike, večina delovanja znotraj njih pa naj bi (re)aktivirala obdobje spleta kot prostora samoproizvodnje, ko uporabnik ni zgolj uporabnik vsebin ali storitev niti ni samo producent spletnih mest in podob, pač pa se vede kot

1 Z medizacijo označujemo transformacijo akterjev (npr. političnih institucij, akterjev civilne družbe in ostalih družbenih skupin) kot družbenih struktur in njihovih funkcij v medijem vse bolj prilagojene in primerljive vloge. V primerjavi s pojmom mediatizacije ne gre zgolj za posredovanost medijske prisotnosti in medijskih načinov delovanja, pač pa za trajnejšo *privzemanje medijskih funkcij*, ki jih akterji načrtno vnašajo pod okrilje lastnega delovanja. Medizacija akterjev, ki primarno ne opravljajo medijskih funkcij, se kaže v objavljanju akterjevih »novic« v vsej žanrski raznolikosti (vesti, fotografije, video, komentarji), kot tudi v strukturi delovanja akterja na digitalni platformi.

»produporabnik« (Luthar, Oblak, 2015), kar označuje presek dveh predhodno ločenih vlog.² Po Brunsu (2008) so informacijski in kulturni proizvodi »produporabljeni« v omrežnem, skupnostnem okolju, ki sicer vključuje tradicionalne uporabnike in producente, a s to razliko, da so proizvodi teh transakcij nedokonč(a)ni produkti, ki niso v lasti ali pod nadzorom avtorja, temveč ostajajo kot neskončni procesi v skupnostni lasti. Akterji v družbenih medijih so tako *hkrati* producenti lastnih, kot tudi uporabniki vsebin drugih, kar vodi v socialno bolj odprt in demokratičen prostor: »Porast omrežnega komuniciranja ponuja vrsto različnih resursov in raznolikim skupinam, ki se za slišnost lastnih glasov borijo že dalj časa, ponuja številne nove intervencije. Nove platforme ustvarjajo nastavke za družbene, kulturne, ekonomske, pravne in politične spremembe ter možnosti za raznolikost in demokratizacijo, v prid katere se je vredno bojevati« (Jenkins et al., 2013, xiv).

V eni zgodnejših študij je bilo digitalno državljanstvo opredeljeno kot »zmožnost za participacijo v družbi na spletu« (Mossberger et al., 2008), digitalni državljani pa kot tisti, ki »internet uporabljajo redno in učinkovito, torej na dnevni ravni«. Ker intenzivna raba predpostavlja vsaj minimalne tehnične kompetence in veščine informacijske pismenosti, so digitalni državljani tisti, »ki tehnologijo pogosto uporabljajo, ki jo uporabljajo za politično informiranje s ciljem, da udeležijo svoje državljanske dolžnosti, in tudi tisti, ki jo uporabljajo za delo z namenom ekonomskega dobička« (Mossberger et al., 2008, 2). A če digitalne državljane reduciramo le na vprašanje dostopa do tehnologij, informacij in veščin za razumevanje oz. pridobivanje teh informacij, se v tovrstnih preferencah kaže razumevanje državljana kot informacijsko oz. digitalno pismenega, ne pa nujno tudi angažiranega političnega akterja. Dahlgren (2009) nasprotno opozarja, da politična participacija implicira tudi samorazumevanje subjekta kot političnega agenta, torej kot identitete, katere subjektivne predispozicije negujejo javno delovanje. Pomembno vlogo pri realizaciji teh oblik participacije pa imajo prav diskurzivni prostori, v katerih se participacija uresničuje.

Ravno konvergenčna medijska kultura vnaša nov način politične socializacije, ko je medijska potrošnja obenem tudi vse bolj »družbeno deljena praksa« (Sveningsson, 2015). In kot poudarja Mihailidis (2014), je v dobi digitalne medijske kulture, prepletene z mobilnimi pametnimi orodji in družbenimi omrežji, ključ do angažiranega in vključenega državljana še vedno tesno povezan s širšo medijsko kulturo in dostopom do kakovostnih medijskih vsebin. Ideja sama po sebi ni nova, je pa avtorjev poudarek aktualen, saj na sistematičen in s

podatki obogaten način obravnava ključne lastnosti digitalnih medijev, ki bistveno spreminjajo dosedanje medijske navade v življenju mladih ljudi. Mihailidis (2014, 5–6) opozarja, da imajo mladi kot »državljani v nastajanju« digitalno medijsko kulturo integrirano v vsakdan že do te mere, da lastnega delovanja ne razumejo kot nujo, temveč kot samoumevno vključenost, ki se izraža skozi njihovo samopojavljanje na družbenih omrežjih, nenehno deljenje in všečkanje vsebin pa razumejo kot aktivizem. Ti novo nastajajoči glasovi, navzoči skoraj izključno na interaktivnih platformah digitalnih okolij, zdaj nadomeščajo tradicionalne prostore informiranja in komuniciranja.³ S tem se vsakdanji medijski rituali mladih spreminjajo – postajajo fleksibilnejši, mobilnejši, težje načrtovani, bolj spontani ter predvsem hipni in težje ulovljivi.

Politična participacija v participativni kulturi

Politična participacija se v zelo splošnem pomenu (Oblak, 2014, 1176) nanaša na vključenost posameznika, skupin in organiziranih skupnosti v zadeve javnega značaja ter obsega vrsto različnih praks, oblik, načinov in stopenj delovanja; poteka v institucionalnem okviru obstoječih demokratičnih struktur in političnih institucij, pa tudi v neinstitucionalnih, alternativnih prostorih civilne družbe in interesnih skupnosti, z razširjenostjo spletnih medijev in digitalnih tehnologij pa postaja vse bolj tehnološko posredovana, družbeno razpršena in »medijsko razlita«. Sodobna politična aktivnost ni več zajeta v fizičnem prostoru in ni zgolj mediatizirana, pač pa je prostorsko razpršena, tehnološko mobilna in komunikacijsko heterogena. Politična participacija v digitalnem kontekstu je torej kot praksa raznovrstna, saj zajema tako podpisovanje digitalnih peticij kot oblikovanje lastne politične skupine; kot komunikacijski proces je heterogena, saj vključuje vse od enosmerne komunikacijske poti informiranja in glasovanja do dialoga in skupnostne mobilizacije; je socialno raznolika, saj temelji na pojavljanju institucionalnih akterjev, kot tudi povsem »navadnih« državljanov; medijsko je prepletena, saj digitalne platforme gradijo na omreženih in povezljivih vmesnikih. V študijah o participativni arhitekturi družbenih medijev (Jenkins et al., 2009; Olsson, 2014) kot kulture intenzivne interaktivnosti se zato porajajo ideje o »participativnem državljanstvu«, kjer naj bi šlo za »sodelujoče, ki so v interakciji eden z drugim, ti novo nastajajoči odnosi pa konstituira novo medijsko ekologijo, ki posledično oblikuje nove politične subjekte in spodbuja emancipacijo državljanov« (Olsson, 2014, 206–207).

2 Avtorji izpostavljajo različne lastnosti nastajajočih »produporabnikov«, izvorno pa ideja izhaja iz Brunsovega koncepta »produsage« (2008), s katerim je opozoril na izginjajočo distinkcijo med producenti vsebin oz. produktov in njihovimi končnimi uporabniki.

3 Mladi niso priklopljeni na televizijske zaslone ob točno določeni uri, zato da ne bi zamudili neke konkretne oddaje, ki je na sporedu po nareku programske sheme, pač pa se pri ponudbi in izbiri medijskih vsebin zanašajo na vire zunaj etabliranih medijev, v časovno njim prilagojenih ritmih.

Tabela 1: Participacija, pojmovanje državljanstva in načela delovanja v digitalnem kontekstu

Akter	»produtorabnik«	uporabnik
Načelo	sodelovanje in kreativna soprodukcija	informiranje in samopredstavljanje
Državljanstvo	pluralistično pojmovanje	populistično pojmovanje
Način participacije	Dialog	glasovanje
Značaj participacije	javna participacija	zasebna participacija

Zato izhajamo iz teze, da je sleherna participacija kot javno delovanje v odnosu do političnih vprašanj vedno tudi svojstvena manifestacija državljanstva (Olsson, 2014; Olsson, Dahlgren, 2012). Ne glede na tovrstno vključujoče izhodišče opozarjamo, da imajo komunikacijske in participativne izbire *znotraj* obstoječih digitalnih platform ambivalentno vlogo oz. so po Winnerju (1980) implicitno politične: lahko so zasnovane na način, da spodbujajo politična zavezništva, so komunikacijsko vključujoče ter dajejo prednost dialoškim oblikam participacije in javnega razpravljanja, ali pa služijo kot orodja (političnega) nadzora in celo cenzure, ki ustvarjajo nove ali poglobljajo obstoječe oblike družbenih neenakosti in izključevanja. Že Hinova (2000) je v eni prvih etnografskih analiz internetnih spletnih mest ponazorila, kako heterogene rabe in raznoteri motivi za ustvarjanje spletnih strani se porajajo v spletnih kontekstih: medtem ko nekateri producenti svoje vsebine objavljajo predvsem zato, da upovedujejo dogodke, jih drugi ustvarjajo za pridobivanje lastnega ugleda; spet tretji načrtno objavljajo osebne izpovedi, ki jih dajejo na vpogled drugim, itd. V vsakem od navedenih primerov ustvarjalci spletnih mest sebe postavljajo nasproti »zamišljenim občinstvom«⁴ (Hine, 2000, 148), zato je skozi vzpostavljene spletne prakse posredno mogoče ugotavljati tudi, kakšne uporabnike spletna mesta (so) ustvarjajo in koga preferirajo.

V eni od prvih študij na temo teledemokracije je Arterton (1987) identificiral dva možna pristopa k implementacij tehnologij na relaciji med uporabniki oz. državljani in političnimi akterji oz. oblastjo.⁵ Njegove analitične primerjave med različnimi eksperimenti ni toliko vodil razmislek o tem, kakšen tip tehnologije projekt podpira, temveč ga je bolj zanimal kontekst, v katerem se tehnologija uporablja. Osredotočil se je na vprašanja, v odnosu do koga participacija poteka, kakšne komunikacijske poti dopušča in kakšno vlogo imajo pri tem državljani. Artertonovo razlikovanje, četudi izvira iz tehnološko povsem drugega obdobja, lahko služi kot izhodišče za analizo sodobne digitalne participativne kulture, saj je analitično priročno, ker se usmerja na

identifikacijo in primerjavo komunikacijskih ravni med akterji samimi. Arterton je projekte razdelil v dve skupini glede na prevladujoči tip komuniciranja, pojmovanje državljanstva in značaj participacije: o pluralističnem pojmovanju državljanstva govorimo takrat, ko akterji uporabljajo pretežno dialoške komunikacijske prakse ter težijo k ustvarjanju konsenza, skupnega razpravljanja in medsebojnega soočanja, medtem ko populistično pojmovanje državljanstva gradi na orodjih glasovanja in izražanja podpore, brez vnosa novih idej ali predlogov. Če pluralistično pojmovanje državljanstva predpostavlja uveljavitev tehnološko posredovanih možnosti za izražanje raznolikih, individualnih političnih interesov, populistično preferira oblikovanje skupne, trdne in homogene volje. Nadalje se ločnica med oblikami implementacije izraža v značaju same participacije: bodisi gre za neposredno usmerjenost k vladnim institucijam, kar implicira javni značaj delovanja, bodisi gre za interakcije zasebnega tipa, usmerjene v same institucije.

Skupek tu zarisanih oblik participacije in pojmovanja uporabnikov kot državljanov v digitalnem kontekstu podajamo v Tabeli 1.

POZICIONIRANOST INSTITUCIONALNE POLITIKE IN MLADIH V DIGITALNI PARTICIPATIVNI KULTURI

V nadaljevanju se zato najprej sprašujemo, kakšne procese (so)delovanja z državljani dopuščajo institucionalni politični akterji, kako se njihove spletne prakse diferencirajo glede na pozicijo akterjev in – posledično – o kakšnem tipu »digitalnega državljanstva« lahko sklepamo iz povzetih analiz. Vodi nas teza, da se v kontekstu digitaliziranih okolij porajajo enosmerne oblike komuniciranja in po Artertonu populistično razumevanje državljanov, ki služijo utrjevanju obstoječih političnih pozicij namesto uveljavljanju prostorov soočanj, skupnostnih razmerij soprodukcije in aktivne mnenjske izmenjave. Okrepitev omenjene teze omogoča kvantitativna analiza na vzorcu 63 spletnih mest slovenskih političnih akterjev, usmerjena na institucionalno politično areno (Chadwick, 2006; Kluver et al., 2007; Trechsel et al.,

4 Hinova si tu izposodi Andersonov izvorni koncept »zamišljenih skupnosti« (glej Anderson, 1983).

5 Artertona je v njegovi študiji *Teledemocracy: can technology protect democracy?* (1987) zanimal predvsem institucionalni kontekst, v katerem je pri posameznih projektih teledemokracije potekal proces implementacije tehnologije, in način njihove izvedbe (podrobneje v Oblak, 2003).

2004), vključuje pa tudi širši institucionalni podsistem, kot ga določajo stranke zunaj parlamenta in študentske organizacije.⁶ Poglobljene ugotovitve omenjene študije smo že predstavili (glej Oblak, Prodnik, 2014), na tem mestu povzemamo le ključne interpretativne okvire, ki kažejo, kako so v prvi polovici leta 2014 politične stranke, poslanci, ministrstva, urad predsednika RS, vladna in druga spletna mesta komunicirali z javnostjo, kaj so objavljali in kakšne participativne potenciale so izkoriščali (poglavje *Medizacija digitalne politične kulture in komunikacijska zaprtost vase*).

V drugem koraku identificiramo, kakšnega državljan si prek teh spletnih mest zamišljajo politični spletni ponudniki, koga preferirajo in koga pretežno nagovarjajo v digitalnih okoljih. S perspektive spletnih mest je internet tekst, ki ga uporabniki iščejo, berejo in potencialno soustvarjajo. Interakcija med bralcem spletnih vsebin in spletnim ponudnikom ali producentom teh vsebin poteka skladno z različnimi modeli interaktivnosti na več ravneh (van Dijk, 1999): bralec stopa v relacijo z vsebino dokumenta, lahko je v stiku z avtorjem vsebine, lahko pa naveže stike z drugimi bralci, ki sočasno uporabljajo vsebine istega ponudnika. Ne glede na s pozicije producenta izbrano in uporabniku ponujeno razmerje, produkcija spletnih vsebin v očeh tistega, ki spletna mesta ustvarja, vedno implicira tudi oblikovanje raznoterega družbenega delovanja z drugimi, ki se od ponudnika do ponudnika razlikujejo (Coleman, 2005; Chadwick, 2006; Norris, Curtice, 2006). Omenjeno ugotovitev prenašamo v polje političnih akterjev na spletu za identifikacijo, kakšne uporabnike kot državljane si skozi posredovane komunikacijske vzorce zamišljajo politične institucije, s pomočjo katerih participativnih izbir vzpostavljajo stik z njimi in kako raznovrstne prakse ponuja institucionalna politika (poglavje *Kakšne državljane preferira politična institucionalna sfera?*).

V zadnjem delu (*Pozicioniranje mladih kot državljanov in percepcija etabrirane digitalne politične kulture*) se usmerjamo na izsledke kvalitativnega dela pri projektu, kjer smo izvedli poglobljene intervjuje z mladimi.⁷

Zaradi majhnega vzorca, v katerega smo zajeli le 14 študentov, gre v empiričnem smislu za pilotsko raziskavo, ki ne omogoča širšega sklepanja na študentsko slovensko mladino, a kljub zadržkom ponuja nastavke za nadaljnje raziskovanje. Vsebinsko obsežen intervju na temo digitalnega državljanstva⁸ je bil v raziskavi omejen na ožji del vprašalnika, in sicer na odgovore mladih na treh ravneh. Prvič, kako dojemajo sebe kot politični subjekt oz. kako se opisujejo kot državljane; drugič, kaj mladi dojemajo kot aktivno politično delovanje; in tretjič, kako mladi ocenjujejo spletno politično prizorišče na primeru dveh akterjev – političnih strank SDS in SD. Omejitev na analizo percepcije mladih glede »močne institucionalne politike«, kjer se sprejemajo politične odločitve, utemeljujemo s tezo, da ima način udejstvovanja etabrirane politike v digitalnem kontekstu večji potencialni vpliv na splošno dojetje uporabnikov o tem, kaj je z vidika delovanja možno in kateri principi so pogostejši; pri tem smo se osredotočili na način, kako mladi »berejo« spletna mesta obeh političnih strank, kako jih nagovarjajo (če sploh) in v čem se jim spletna mesta zdijo pomanjkljiva.

Medizacija digitalne politične kulture in komunikacijska zaprtost vase

Politični akterji v slovenskem spletnem prostoru ostajajo uporabniku prijazni glede načina predstavljanja vsebin o sebi: praktično vsi politični akterji (87 %) ponujajo rubrike »o meni/o nas« in velika večina (71 %) ima podatke o interni strukturi (v rubrikah »kdo je kdo«) ali svoji zgodovini (62 %). Vse navedene rubrike so pretežno tekstualne, medtem ko je multimedijška podpora spletnih mest precej skromna: v obliki videonagovora vabita le dva akterja, galerije fotografij so prisotne pri polovici spletnih mest (49 %), rahlo večji (52 %) je delež videoposnetkov (podrobneje v Oblak, Prodnik, 2014, 1329).

Četudi je informacijsko gledano politika usmerjena vase, so v letu 2014 stopile v ospredje novice kot

6 V celotni vzorec smo tako zajeli 63 spletnih mest, med njimi je največji delež osebnih spletnih strani poslancev v Državnem zboru RS (32 %), sledijo osebne spletne strani nekdanjih poslancev v Evropskem parlamentu (13 %) in spletne strani zunajparlamentarnih strank (13 %) ter 7 spletnih mest parlamentarnih političnih strank (11 %). Podmladkov političnih strank je 8 % (5 spletnih mest), študentskih klubov in drugih državnih institucij pa 6 % (po 4 spletna mesta).

7 Gre za kvalitativni del empirične raziskave v okviru istega temeljnega projekta DIGCIT, prirejene po študiji Sonie Livingstone (2005). Intervjuji, ki so potekali na vzorcu podiplomskih in dodiplomskih študentov komunikologije, kulturologije, družboslovne informatike, mednarodnih odnosov in tržnega komuniciranja na FDV v aprilu in maju 2014, so skupaj zajeli 14 študentov, trajali pa so od ene do dveh ur. V končni vzorec so bili vključeni 4 fantje in 10 deklet v starosti od 21 do 29 let, vsi so slovenski državljani in slovenske nacionalne pripadnosti ter srednjega razreda, razen ene respondentke, ki pripada nižjemu razredu. 8 respondentov prihaja iz mestnega, 3 iz primestnega in 3 iz ruralnega okolja. 8 respondentov je v partnerski zvezi, 6 je samskih. 2 respondenta sta redno zaposlena, 9 jih dela občasno, predvsem študentsko delo, 3 niso vključeni v sfero dela. Imena oz. psevdonimi, pripisani k njihovim izjavam, so izmišljeni.

8 Osebni intervjuji so potekali v učilnicah, vodili so jih izurjeni raziskovalci z Mirovnega inštituta, ki študentov niso poznali, kar je omogočalo bolj objektivno podajanje odgovorov na zastavljene sklope vprašanj. Poleg osebne biografije, popisa medijskih in tehnoloških praks, odnosa do političnega delovanja in državljanstva so na koncu intervjuja potekali tudi kratki eksperimenti na izbranih spletnih mestih. Vprašalnik je bil tako sestavljen iz dveh delov: prvi del se je nanašal na kontekstualno umeščenost respondentov (demografski podatki, stališča o družbenih razlikah in neenakostih, refleksija lastne pozicionalnosti, družina, dostop do tehnologij, internetne prakse in pismenost ter opredeljevanje politične participacije); drugi del je preverjal percepcijo spletnih mest izbranih političnih institucij (strank SDS, SD, TRS, Pirati, organizacij ŠOU, Iskra ter institucij Državni zbor RS in Urad predsednika vlade) z vidika vsebine, politične participacije, oblike in učinka na splošni in individualni ravni.

nov spletni žanr *znotraj* političnih institucij, ki splet privzemajo kot lastni medij: "Politični akterji na ta način spretno zaobidejo obstoječe medijske kanale in ustvarjajo prostore lastnih novic, kar je povsem v skladu z idejo o intenzivni mediatizaciji politike, s specifičnim učinkom: poslanci, politične stranke in njihovi podmladki ter ostale državne in zunajinstitucionalne institucije se pod okriljem PR-strategij v digitalnem okolju povsem osamosvojijo od obstoječih medijskih kontekstov in uveljavljenih novinarskih načel delovanja" (Oblak, Prodnik, 2014, 1329). V primerjavi s preteklimi obdobji so politične institucije agilnejše pri produkciji lastnih novic tako v pisni kot multimedijški obliki: velika večina akterjev (79 %) ima poseben gumb ali povezavo za ogled aktualnih novic (le petina je takih, ki tega nimajo). "Politična sfera" se tako staplja z novonastalo medijsko sfero in ne deluje več kot izključno političen prostor, temveč kot "protosfera", kakor Dahlgren (2009) imenuje tematsko neomejeno, v izgradnji identitet in odnosov usmerjeno domeno, ki se oblikuje skozi različne oblike samoobjavljanja. Politične institucije z lastnim objavljanjem novic na digitalnih platformah tako niso zgolj v procesu mediatizacije političnih procesov in delovanja, pač pa *prehajajo v fazo mediacije*, ko v lastno delovanje prevzemajo medijske funkcije – informiranje o dogodkih, ustvarjanje novic in posledično uokviranje drugih medijskih agend.

Naslednji vidik se nanaša na razlago tipologije možnih stikov z uporabniki, torej na prevladujoča komunikacijska razmerja, ki jih politične institucije oblikujejo skozi spletna mesta in jih ponujajo v rabo (Oblak, Prodnik, 2014, 1331–1334). Ločujemo tri ravni komuniciranja: a) *podporno komuniciranje* kot odpiranje prostora za aktivacijo državljanov v obliki podpore političnemu akterju (skozi sistem oddajanja glasov, priključitve instituciji, donacij itd.); b) *dialoško komuniciranje* kot omogočanje neposrednih stikov in komunikacijskega dialoga z uporabniki v obliki e-pošte, pogovorov s predstavniki institucij in uporabniki, kot tudi prek različnih obrazcev; in c) *participatorno komuniciranje* kot razpiranje sodelovanja s posameznimi akterji prek oddaje ali sprejemanja pobud, predlogov, idej, povezanih z delovanjem konkretne institucije. Ugotavljamo, da se z zahtevnostjo komunikacijskih poti njihova prisotnost manjša: znotraj podpornega komuniciranja je v celotnem vzorcu manj kot polovica spletnih mest, kjer se lahko akterju pridružimo ali ga podpremo, v največji meri k podpori akterja pozivajo zunajparlamentarne stranke; dominantni stik "dialoga" med uporabniki in spletnim mestom ostaja e-pošta, predvsem s poslanci obeh parlamentov, torej je stik primarno individualiziran; najmanj prisotni so vzorci participatornega komuniciranja: oddajanje predlogov ali novih idej omogoča

le tretjina spletnih mest. Komentiranje novic ponuja le petina, peticije, forumi, ankete, glasovanja in podobne prakse, ki so v spletnih okoljih ne le izjemno preproste, ampak so lahko tudi učinkovit način zbiranja mnenj, pobud in odzivov, pa so v analiziranem vzorcu institucionalne politike zanemarljive (pod 9 %). Opazen je porast prisotnosti političnih akterjev na družbenih omrežjih: večina akterjev je dostopna na Facebooku (44 akterjev oz. skoraj 70 %), nekaj manj (40 oz. 63 %) na Twitterju. Takih, ki bi na uvodni strani imeli objavljeno "Facebookovo skrinjico všečnosti" (*Facebook like-box*), ki prikazuje število podpornikov na Facebooku, je petina (13 oz. 21 %), tok sporočil s Twitterja (*Twitter feed*) z aktualnimi izjavami institucije pa ima 9 akterjev.⁸

V komunikacijskem smislu je, če povzamemo, delovanje političnih institucij vsaj na njihovih spletnih mestih omejeno na mehanizme predstavitvenega spleta, uporabniki kot državljani pa so zreducirani na bralce spletnih novic, ki imajo možnost politične predstavnike nagovoriti prek elektronske pošte. Sfera političnih institucij na spletu ni prostor, kjer bi se gibali kot aktivni državljani z lastnimi mnenji, pobudami, akcijami ali peticijami. Še več, institucij ne zanima, kakšna stališča ali mnenja imajo internetni uporabniki, prav tako odveč jim je spodbujanje k medsebojnemu sodelovanju in komuniciranju v obliki forumov in drugih aplikacij.

Kakšne državljane preferira politična institucionalna sfera?

Akterji politične sfere ne nagovarjajo aktivnih "produporabnikov", ki bi sestavljali sodelovalno okolje participacije. Če sledimo Artertonu, ugotovimo, da gre pri razumevanju državljanov prej za *dominacijo populističnega* kot pluralističnega tipa, ki preferira oblikovanje homogene volje in temelji na podpiranju prebranih idej, brez možnosti vnosa novih. Možnosti državljanov za kreativno, soproizvajalsko obliko participacije znotraj institucij so torej zelo omejene, kreativna participativna kultura pa je na politični ravni možna predvsem zunaj etabliranih akterjev. Tukajšnja analiza nakazuje, da etablirani del politične spletne infrastrukture izkorišča participacijo zgolj za strateško samoprezentacijo, torej kot zaščito in konstrukcijo lastne znamke v svojo promocijsko korist.

Enosmerno oddajanje informacij je inherentna značilnost klasične, manj pa spletne medijske logike, saj omogoča visoko stopnjo ohranjanja nadzora nad vsebino, obliko in tudi časovnim okvirom sporočanja, s tem pa tudi privilegij in moč znotraj participativne kulture. Bentivegna (2006) in Dahlgren (2009; 2013) sta že opozorila, da je z internetom prišlo do precejšnjih premikov v politiki, vendar so se ti zgodili predvsem *izven*

8 Na Twitterju so imele svoj račun vse parlamentarne stranke, na Facebooku pa profila ni imela le ena politična stranka. Prav tako so bili na obeh omrežjih prisotni vsi podmladki v vzorec zbranih političnih strank, med zunajparlamentarnimi strankami pa le ena ni imela računa na Twitterju.

Tabela 2: Participacija, pojmovanje državljanstva in načela delovanja institucionalne politike v digitalnem kontekstu

Populistično pojmovanje državljanstva
Načelo informiranja in samopredstavljanja
Individualizirana komunikacija
Zasebna participacija

etabliranih institucij, torej v polju alternativnih politik in demokracije. Pregled sumarnih rezultatov za druga spletna mesta potrjuje, da tudi v slovenskem kontekstu bolj angažirani akterji pri nagovarjanju državljanov ostajajo "tisti zunaj": konkretno denimo stranka Pirati, TRS in študentska Iskra.

Pozicioniranje mladih kot državljanov in percepcija etablirane digitalne politične kulture

Naslednji premislek je zato usmerjen v analizo, kako omenjena spletna mesta reflektirajo mladi, kako sebe vidijo kot državljane in kakšno vlogo znotraj političnega delovanja si pripisujejo. Po podatkih slovenske raziskave *Mladina* iz leta 2010 spadajo med nekonvencionalne oblike delovanja, ki naj bi bile med slovensko mladino najbolj pogoste, peticije (75 %) in demonstracije (55 %), šele nato pa spletne oblike, kot je denimo izražanje mnenja prek spleta (39 %). Del mladih tudi bojkotiranje volitev razume kot obliko politične participacije, v posebno skupino pa spadajo oblike t. i. »aktivnih potrošnikov«, ki bojkotirajo izdelke ali načrtno kupovanje določenih izdelkov zaradi političnih oz. etičnih razlogov (Oblak, 2014, 1176). A tako kot v splošni populaciji je tudi med mladimi dokumentiran izrazit odmik od političnega delovanja, ki se pozitivno povezuje z visokim nezaupanjem do političnih institucij, sploh političnih strank, in padcem udeležbe na volitvah (glej tudi Oblak, Kuhar, 2014). Občutek nemoči za spremembe, pretekle slabe izkušnje in posledično umik v druge dejavnosti so se v obdobju od 2000 do 2010 še intenzivirali (glej Lavrič, 2010). Spreminjajoče se družbene okoliščine predstavljajo pomemben kontekst, znotraj katerega se transformira samorazumevanje mladih, kaj politična participacija je, in posledično tudi, kaj pomeni »biti državljan« v kontekstu digitalne kulture.

Tipologija mladih kot državljanov

V tem sklopu smo mlade vprašali, »kako bi sebe opisali kot državljana«.⁹ Sodeč po odgovorih v relativno homogenem pilotskem vzorcu, gre vendarle za raznovrsten koncept, ki ga mladi zelo različno doživljajo; ne-

kateri so namreč izpostavili, da zelo težko razmišljajo o sebi kot državljanu, medtem ko drugi državljanstvo tesno povezujejo s pravicami in dolžnostmi, služenjem domovini in pripadnostjo neki naciji. Na osnovi podanih izjav in dosedanjih študij (Bennett, 2008; Coleman, 2008; Mihailidis, 2014) lahko ločimo pet skupin:

1. *Državljanstvo kot nacionalna identiteta*: Trije respondenti so pojem državljanstva neposredno povezali z državo, domovino ali nacionalnostjo; sem spada denimo izjava, kjer se respondent opiše kot »del neke demokratične države« (Garfield, ženska, 24 let, mestno okolje) ali ko izpostavi, da »imam določeno zavest, da pripadam državi oz. narodu« (Marjan, moški, 26 let, mestno okolje), ter izjava »zame pomeni, da sem ponosna, da sem Slovenka« (Enja, ženska, 25 let, ruralno okolje). Gre za dve študentki in enega študenta, dva prihajata iz mestnega in ena iz ruralnega okolja, pri čemer dva izhajata iz katoliškega okolja.
2. *Dolžnostno državljanstvo*: V drugo skupino mladih lahko umestimo tiste, ki državljanstvo razumejo skozi koncept pravic in dolžnosti, ki statusu državljanja pripada: »kot državljan se zavedam, katere pravice imam, in sem jih pripravljen tudi zagovarjati in braniti ... mislim, da kot državljan bi moral razmišljati, da bi jaz nekaj tudi znal državi vrniti nazaj ... pač, jaz čutim dolžnost, da konec koncev državi pomagam oziroma si njen del« (Svizec, moški, 21 let, mesto). Izrazito dolžnostno je naravnana tudi izjava »jaz državljanstvo pogojujem s tem, da imaš pravico voliti pa da se moraš aktivno vključevati v politične procese« (Ana, ženska, 27 let, ruralno okolje), delno pa bi v to kategorijo lahko uvrstili tretji primer, ki pravi, »da živim v Sloveniji, da imam pač pravico in da je moja dolžnost, da se politično nekako aktiviram« (Katja, ženska, 29 let, mestno okolje). Gre torej za dve ženski poznih dvajsetih let in enega mlajšega moškega, dva prihajata iz mestnega in ena iz ruralnega okolja.
3. *»Nedržavljanstvo«*: Popolno nasprotje obema zgoraj omenjenima tipoma predstavlja skupina mladih, ki koncept državljanstva negira oz. je do njega indiferentna. Tudi tu gre za tri študente: »okej, jaz sem kao Slovenka, ampak meni je to državljanstvo itak čisto mimo« (Redbull, ženska, 23 let, mestno okolje), ali drugi primer: »joj, ne vem« (VZ, ženska, 24 let, primestno okolje), in tretji: »ne morem pa o sebi govoriti kot o nekem državljanu, no, ne vem, mi je tako nenavaden termin« (Anja, ženska, 24 let, primestno okolje). Zgornje izjave so izrekle študentke sorodne generacije, ki vse prihajajo iz primestja oz. manjših mest.

9 Intervjuvanci so izrazili svoje prve asociacije na vprašanje »Kdo ste vi kot državljan?«.

4. *Nerealizirani dobri državljani*: Naslednje tri primere družijo to, da so do sebe kot državljana zelo kritični, saj vsi izpostavljajo pomanjkljivo državljansko udejstvovanje: »sem slaba državljanka, premalo se vključujem, premalo se zanimam za politično dogajanje v Sloveniji« (Eva, ženska, 27 let, mestno okolje), oz. drugi primer: »dosti pasiven, nisem zgled dobrega državljan« (Snoopy, moški, 26 let, mestno okolje), in zadnji: »lahko bi več prispeval, sem povprečen državljan« (JP, moški, 22 let, primestno okolje). Dva respondenta v tej skupini sta moška, a iz različnih okolij, in le ena je ženska, ki sicer prihaja iz ruralnega okolja, a že desetletje živi v mestu.
5. *Mnenjski državljani*: Zadnji tip predstavljata le dva osamljena primera, ki kažeta na mnenjsko angažirano osebo, a brez jasnega cilja delovanja: državljan pomeni, »da si aktivno vpleten v dogajanje v državi, da si vpleten, da debatiraš, sodeluješ pri stvareh« (Breskev, ženska, 23 let, vaško okolje), medtem ko je druga respondentka izpostavila, »da si sama ustvarja mnenja« (Ksenija, ženska, 25 let, mestno okolje).

Tako pri konceptualizaciji državljanstva kot pri politični aktivnosti se v izbranem vzorcu kaže, da mladi teh pojmov in konkretnih dejanj ne mislijo v strogih ločnicah med analognimi in digitalnimi formati, kar pomeni, da jih ne dojemajo kot od tehnologije odvisne oz. s tehnologijo nujno pogojene aktivnosti. Morda velja prejasprotno – da gre za tehnološko nevtrarno družbeno delovanje, kar nekateri mladi eksplicitno izpostavljajo: »oblika organiziranosti ni relevantna. Lahko je tudi v socialnem okolju, socialna interakcija prek interneta oziroma recimo kakšne te aplikacije« (Snoopy, moški, 26 let, mestno okolje). Majhen pilotski vzorec ne omogoča poglobljenih primerjav in daljnosežnih sklepanj, pa vendar se zdi, da se v luči identificiranih kategorij skrivajo sorodne značilnosti, ki kažejo na potencialno povezanost med razumevanjem državljanstva in politično participacijo med mladimi.

Razkorak med konvencionalno in vsevključujočo participacijo

Mlade smo namreč spraševali, »kako opredeljujete politično aktivnost«, in sodeč po izjavah, se tudi tu kažejo razlike med njimi: v splošnem sega njihovo delovanje od klasičnih, zelo konvencionalnih oblik (kot so npr. volitve in referendum) do bolj vključujočih razumevanj političnega delovanja; razvrstimo jih lahko v tri kategorije:

1. *Informirana konvencionalna participacija* se v celotnem vzorcu mladih kaže pri štirih respondenti, ki so politično aktivnost neposredno povezali z volitvami oz. referendum, pri čemer se zdi, da

jo intenzivno povezujejo tudi z informiranostjo in spremljanjem političnega dogajanja. Primer takšnega opisa je recimo naslednja izjava: »tisti, ki vsaj približno spremlja, kaj se dogaja, in gre volit in na referendum« (VZ, ženska, 24 let, primestje), ali politična aktivnost pomeni, »da se človek informira, da skuša podati svoje mnenje preko volitev« (Marjan, moški, 26 let, mesto) oz. »da se udeležujem volitev (Enja, ženska, 25 let, ruralno okolje) in »da greš na volitve, iščeš informacije, da imaš izdelano stališče, ki ga tudi poveš in se v skladu z njim politično udeleštuješ« (Redbull, ženska, 23 let, mesto).

2. Ta dimenzija mnenjskega izražanja je še bolj izrazita v skupini, ki smo jo poimenovali *aktivistična in angažirana participacija*, za katero sta značilni dve lastnosti delovanja – bodisi težnja po aktiviranju drugih bodisi tendenca po izražanju lastnega mnenja, ki ni omejeno izključno na oddajo glasu na volitvah. Štirje respondenti izjavljajo naslednje: »da sprejmeš neko akcijo, dejansko v smislu angažiranosti, oziroma spreminjanje nečesa« (Ksenija, ženska, 25 let, mesto), ali pa kot »nekdo, ki je aktiven na področju širjenja političnih idej oziroma delitve svoje pripadnosti in želje po aktivaciji drugih« (Snoopy, moški, 26 let, mesto); sem spadajo tudi asociacije mladih, da »zagovarjaš tezo in si se pripravljen angažirati s komentarjem pod novico, postom na Facebooku. Zame je že to aktivnost, ker se na nek način javno izpostaviš in poveš svoje prepričanje« (Eva, ženska, 27 let, mesto), in podobno: »interes za dogajanje, ustvarjanje mnenj, kritičnost, reagiranje – skozi volitve in uradne kanale, vendar tudi izven tega« (Garfield, ženska, 24 let, mesto).
3. Zadnji tip imenujemo *vse vključujoča participacija*, kjer respondenti ne ločujejo praks strogo med seboj, obenem pa jih ne definirajo na enoznačen način, kar kaže denimo naslednja izjava: »zajema v bistvu vse – da se ti že za štirimi stenami zanimaš za dogajanje in se zavedaš dogajanja, in potem da greš na volitve, da podpišeš peticijo, da greš na protest z razlogom« (Breskev, ženska, 23 let, vaško okolje); v to skupino sodi še izjava, da je aktivno političen tisti, ki »se malo zanima za stvari, ki bere različna mnenja, potem se pa odloči, na kakšen način bo to uveljavil, ali preko volitev, stranke, protestov, člankov itd.« (JP, moški, 22 let, primestje), ali »diskutiranje s prijatelji o temah Romov, gejev, obiskovanje okroglih miz, podpisovanje peticij na spletu, komentiranje, branje, udeležba na protestu, akcije (Anja, ženska, 24, manjše mesto); ta obča razsežnost delovanja je vidna tudi v dveh izjavah, ki informiranost povezujejo z odločanjem in širjenjem mnenj: »da greš volit, je glavno, da deliš informacije, da podaš svoje mnenje, da se informiraš,

odpreš neko stran neke stranke» (Katja, ženska, 29 let, mesto); in podobno v primeru, ki izpostavlja, »da vsebinsko poznaš aktualno politično dogajanje v zvezi s sprejemanjem zakonodaje in ukrepov. Da javno debatiraš, ne samo na internetu, zbiraš podpise, se redno udeležuješ volitev in referendumov« (Svizec, moški, 21 let, mesto).

Če križamo način, kako mladi sebe razumejo kot državljane, z razumevanjem politične aktivnosti, lahko identificiramo za naš vzorec vsaj dva prekrivajoča se para vprašancev: v dveh primerih (Marjan in VZ) se državljanstvo kot nacionalna identiteta popolnoma prekriva z informirano konvencionalno participacijo, medtem ko se v drugih dveh (Snoopy in Eva) aktivistična in angažirana participacija povezuje z nerealiziranim dobrim državljanom. Razkrita zveza je konceptualno logična: klasične oblike političnega delovanja, kot so denimo volitve, se neposredno povezujejo z idejo nacije oz. nacionalnega predstavništva, obenem pa volitve predstavljajo »vrh« državljske participacije, ki ima v političnem smislu za državljana neposredni učinek. Kritična refleksija dobrega državljana pa je v smislu političnega delovanja zahtevnejša – od političnega subjekta zahteva več kot zgolj udeležbo v konvencionalnih političnih ritualih, kamor spadajo volitve in referendumi, saj implicira tudi mnenjsko delovanje in angažiranost za politične zadeve v širšem smislu. Preseke potencialnih povezovanj na pilotskem vzorcu mladih smo nazorneje predstavili v tabeli 3.

Politična etabrirana kultura skozi percepcije mladih

V zadnjem koraku smo želeli preveriti, v kolikšni meri, če sploh, se mladostna razumevanja politične participacije in državljanstva prekrivajo s spletnimi predstavami institucionaliziranih političnih akterjev. Pozornost smo usmerili izključno na dva sklopa odgovorov, in sicer 1) kaj stran komunicira, kaj je sporočilo in v kakšnem interesu je spletno mesto, ter 2) kako in koga stran nagovarja kot državljane. Za tukajšnjo razpravo smo izluščili le analizo odgovorov, ki se nanašajo na politične stranke, ne pa tudi na šibko politično sfero; mladi so namreč v drugem, daljšem sklopu intervjujev ocenjevali spletni mesti dveh tedaj največjih političnih akterjev – stranke Socialnih demokratov (SD) in Slovenske demokratske stranke (SDS). Posamezne izjave na oba

sklopa vprašanj v celotnem vzorcu respondentov ponazarja tabela 4 za vsako politično stranko posebej. Prvi dve ravni vsebujeta odgovore na vprašanje glede načina komuniciranja in vsebin, ki jih spletno mesto objavlja, zadnje tri ravni pa odgovore na vprašanje, koga nagovarjajo in kako nagovarjajo uporabnike kot državljane.

Mladi so glede objavljenih vsebin politični stranki praktično poenotili in njuni spletni mesti opredeljevali kot prostor za širjenje samopromocije skozi povsem enosmerne komunikacijske tokove, ki ne dopuščajo vnosa nobenih stališč, vprašanj ali komentarjev s strani uporabnikov. V očeh mladine so strani obeh političnih strank namenjene strankam samim, da se predstavljajo navzven in oglašujejo lastno delovanje skozi komunikacijsko enosmerno razmerja. Komunikacijska zazrtost vase je na ta način prepoznana tudi med mladimi, ki jo dojemajo kritično, saj na ne(z)možnost komentiranja, dodajanja mnenj ali idej mnogi opozarjajo kot na problem. Problem neodzivnosti in pogrešanje dialoga sta še bolj izrazita pri ocenah spletnega mesta stranke SDS. V tem pogledu se percepcije mladih povsem ujemajo z ugotovitvami kvantitativne analize spletnih mest, pri čemer mladi izpostavljajo, da se politična akterja skozi svoje predstavnike (predsednika, ministre, poslance) prezentirata na izrazito vizualen in personaliziran način, svoje delovanje pa dodatno utrjujejo z objavo lastnih pozicij, stališč in aktivnosti.

Po drugi strani politični stranki v percepciji mladih nagovarjata različne tipe državljanov: po mnenju večine respondentov obe politični stranki uporabnike pozivata, naj se informirajo in včlanijo, naj poznajo njihovo zgodovino, naj vedo, kdo je kaj, ne pa tudi aktivno sodelujejo. Politične stranke SDS ne zanima pozicija državljana kot aktivnega pobudnika z lastnimi idejami, pač pa jih zanima državljan kot volivec, simpatizer ali podpornik, ki soglaša z njihovo politiko in je ne preizprašuje; omenjeno skupino odzivov lahko opišemo kot »dolžnostne državljane« (Bennett, 2008). Drugi tip državljanov je nagovorjen skozi informacije in medijske novice, fotografije in videovsebine, kjer so v ospredju težnje po informiranju in obveščanju, kar naj bi veljalo za koncept »nepopolnega« (Coleman, 2008) ali »še nastajajočega« državljana (Mihailidis, 2014). Nekateri mladi pogrešajo ravno javnomnenjsko reaktivacijo skozi mnenja, objave, vprašanja: »samo všečkaš članek in to je to, to pa ni glih komunikacija«, zato bolj pozitivno

Tabela 3: Participacija in pojmovanje državljanstva med mladimi

Državljanstvo kot nacionalna identiteta	Informirana konvencionalna participacija
Dolžnostno državljanstvo	
»Nedržavljan«	
Nerealizirani dobri državljani	Aktivistična in angažirana participacija
Mnenjski državljani	Vse vključujoča participacija

konotacijo oblikujejo do družbenih omrežij, a le če niso razumljena kot enosmerna samopromocijska komunikacijska platforma. Odziven, mnenjski državljani, ki je angažiran za politično delovanje, je v percepciji mladih bolj sprejet znotraj političnih profilov na družbenih medijih, pa še to le v primeru stranke SD.

ZAKLJUČEK

Kakšen tip politične participativne kulture smo identificirali, kakšne so njene omejitve in kakšen tip drža-

vljana znotraj digitalnih kontekstov so spodbujali politični akterji v prvi polovici leta 2014 ter kako se na te trende odzivajo mladi? Za začetek bi izpostavili, da se je spletna politična scena ustavila v času participativnega mrka, kjer vladajo enosmerni komunikacijski kanali. Spletna mesta političnih akterjev se spreminjajo v enolične novičarske portale, obogatene s kratkimi vestmi, videonovicami in fotozgodbami, namenjene samopromociji in interni komunikaciji z lastnim članstvom, ki dosedanje procese »mediatizacije politike« (Bentivegna, 2006) še intenzivirajo v smer medizacije

Tabela 4: Percepcija komuniciranja in državljanov na spletnih mestih dveh političnih strank med mladimi

Kaj komunicira?	SDS	SD
INFORMIRANJE IN SAMO- PREDSTAVITEV	<p>Predstavlja svoje <i>vidike</i> oziroma ideje o stvareh, ki so v interesu stranke;</p> <p>V prvi vrsti <i>predstavljajo svojo stranko</i>, kandidate in zagovarjanje svojih stališč;</p> <p>Različne <i>dejavnosti pripadnikov strank</i>, članov, predvsem mnenja, naslovniki so simpatizerji SDS, pripadniki desne opcije, gre za izrazito enosmerno komunikacijo v interesu stranke;</p> <p>V bistvu ima novice, <i>promovira svoje ljudi</i>, poslance, vsepovsod njihove slikice;</p> <p>Jaz vidim <i>predvsem obraze</i>, vidim ljudi te stranke, bolj predstavljanje same sebe.</p>	<p>Sporoča <i>delovanje stranke</i>, kdo je predsednik, ministri, lahko se včlaniš;</p> <p><i>Delovanje stranke</i>, na bolj pristen, direkten način, bolj neposredna stališča poslancev, predsednika;</p> <p>Dopade se mi, da kažejo, <i>kaj oni delajo</i> vsak dan, se potem približajo človeku, so bolj ljudski;</p> <p>Pač neka <i>oglasna deska</i> te stranke;</p> <p>Tu so bolj novice v ospredju, bolj <i>predstavljanje same sebe</i>.</p>
NEDIALOŠKA/ ENOSMERNA KOMUNIKACIJA	<p><i>Enosmerna komunikacija</i>, ne da se komentirat (tudi Twitter ne);</p> <p>Ker <i>nimamo možnosti komentiranja</i>, nimamo možnosti objav, lastnih podatkov ali pa mnenj;</p> <p>Ne, nimajo nič, samo všečkaš lahko, <i>ne moreš oddat komentarja</i>;</p> <p>Samo deliš preko spletne strani, komentarjev ni, <i>samo enosmerna komunikacija</i>;</p> <p>Ni možno vzpostaviti stika s pripadniki, ni nekega foruma itd., ni usmerjeno k samemu izražanju mnenj, ampak <i>širjenju neke ideje, propagande</i>.</p>	<p>Zelo na veliko <i>včlani se</i>, poziva k participaciji, predsednik je zelo izpostavljen, neka povezanost je vidna;</p> <p><i>Ozaveščanje javnosti</i>.</p>
Koga nagovarja?		
DOLŽNOSTNI DRŽAVLJAN	<p>Kot njihove volivce, <i>ki se strinjajo z njihovimi idejami</i>, kot neke pasivne ljudi, ki jih sicer podpirajo in spremljajo, pridejo volit na vsake toliko let za njih in to je to;</p> <p>Skuša bodisi <i>utrditi podporo</i> določenim državljanom, ki že tako simpatizirajo.</p>	<p>Kot volivca, ampak ne mojih idej, ne vabi me k izražanju, ampak povedo, kar mislijo;</p> <p>To bi pa rekla <i>isto kot SDS</i>;</p> <p><i>Pozivajo k volitvam</i> ali včlanitvi s pristopno izjavo.</p>
NASTAJAJOČI DRŽAVLJAN	<p>Naslavlja čisto <i>klasično</i>, malo dramatično, s članki, meni je to zelo komično;</p> <p>Rahlo <i>pokroviteljsko</i>, predvsem jih želijo obvestiti o raznih aktualnih političnih dogodkih.</p>	<p>Naslavlja jih <i>preko novic, slik, videovsebin</i>, preko osnovnih informacij, nič posebnega;</p> <p>Da so aktivni, da se udeležujejo teh dogodkov, <i>te malo izobražuje</i>.</p>
MNENJSKI DRŽAVLJAN		<p>Naslavlja skozi <i>širjenje mnenj in jih vabi v razpravo</i>, participacijo omogoča preko družbenih omrežij, ne deluje tako propagandno.</p>

političnih institucij. Politični akterji v digitalnem kontekstu niso zgolj medijsko posredovani, temveč se na spletnih platformah konstituirajo kot samostojen medij. Portali tudi v vizualnem smislu zelo spominjajo na medijske novičarske portale, kar je dobro zaznala tudi ena od intervjuvank, ko je komentirala spletno mesto SDS: »zgleda kot nek spletni časopis, tak, tradicionalni medij od njih k nam brez kakršnekoli komunikacije«. V luči te prve ugotovitve se poraja vprašanje, na kakšen način politične strukture sploh izvajajo prvenstveno politično delovanje v digitalni kulturi.¹⁰

Identifikacija prvenstveno populističnega (namesto pluralističnega) pojmovanja državljanov v kvantitativnem delu in prevlada dolžnostnega državljanstva v kvalitativnem delu (vsaj na primeru dveh političnih strank) nadalje kaže, da se možnosti za kreativno, soproizvajalsko obliko participacije znotraj institucij omejujejo predvsem zato, ker akterji preferirajo državljanstvo kot volivce oz. podpornike; prevlada novičarskega diskurza zgolj utrjuje oceno, da se uporabniki dojemajo kot nekdo, ki se mora o političnih zadevah še izobraziti oz. podučiti. Nadaljnje raziskovanje velja zato usmeriti na analizo komunikacijskih in digitalnih strategij političnih akterjev, predvsem skozi primerjavo dveh raziskovalnih vprašanj: prvič, koga si politični akterji sploh zamišljajo kot uporabnike in komu so spletna mesta sploh namenjena, ter drugič, kakšno je njihovo razumevanje državljanov, še posebej mladih.

Če močna politična sfera preferira predvsem dolžnostni državljanski stil in stopa v konflikt z idejo sodobne participativne kulture, ki gradi na predpostavki aktualizirajočega delovanja različnih, a med seboj povezanih posameznikov, kje oz. kako naj potemtakem mladi sploh generirajo prostore za aktualizacijo lastnih političnih aktivnosti? Mladi v tukajšnji študiji nakazujejo opcije, ki politično delovanje širijo v zelo splošne kategorije v skladu s sodobnim vključujočim razumevanjem političnega delovanja. Politični akterji pa se, na drugi strani, zadovoljujejo s pasivnimi (u)porabniki, ki njihova spletna mesta uporabljajo v klasičnem medijskem stilu. Zdi se, da tudi zato mladi več pričakujejo od političnih akterjev na družbenih omrežjih, kjer sta stik in reakcija

na objave, četudi sinhrona in kratka, vendarle preprostejša in množično bolj opazna. Toda Ekstrom (2015) izpostavlja pomemben paradoks: raba družbenih medijev pri mladih je prvenstveno namenjena socialnim interakcijam, bistveno manj pa političnemu izražanju; še več, študija celo opozarja, da je izkušnja »zavzemanja političnih pozicij« v družbenih medijih za mlade pogosto neprijetna, zato se pri govoru o političnih temah raje kot na splet obračajo v prostor, ki jim pomeni večjo varnost – v dom in družino. Politična aktivnost mladih znotraj digitalnih prostorov kot platforme osebnega političnega izražanja mladostnikov torej ni samoumevna.

Zadnja dilema, ki bi zahtevala poglobljeno raziskovanje, se nanaša na vprašanje, zakaj ostajajo spletna mesta močne politike omejena na strateško rabo in se ograjujejo od možnosti za izražanje in podajanje mnenj uporabnikov, kot tudi potencialov za njihovo integracijo. Enega od možnih odgovorov ponuja Coleman (2008), ki v analizi spletnih mest angleških civilnodružbenih organizacij in institucionalnih vladnih strani ugotavlja, da ne gre toliko za stvar izbire dizajna spletnih mest in nepoznavanja, kaj participativna arhitektura zmore, temveč da razlika med »avtonomijo izražanja« in »upravljanem izražanja« izhaja iz specifičnega razumevanja uporabnikov: avtonomija namreč implicira »polno oblikovane državljanstvo«, medtem ko upravljanje implicira »državljanstvo na praksi«. Če je mladim avtonomija v večji meri dovoljena prek njihovih lastnih aktivističnih spletnih mest, medtem ko so v institucionalnih prostorih uporabniške izkušnje podvržene »menedžerskemu upravljanju«, je eno od možnih izhodišč za nadaljnjo analizo Bennettova (2008) diferenciacija med dolžnostnim in aktualizirajočim državljanskim stilom, ki se delno nakazuje tudi v tukajšnji študiji: mladi kažejo potrebo, da v digitalna okolja vnašajo samostojen, kreativen vsebinski vložek, saj si želijo samoizražanja mnenj in samoaktualizacije. Spletna mesta političnih institucij pa ostajajo poligon za samoizražanje političnih akterjev, ki se v razmerju do državljanov ponujajo izključno skozi dolžnosti: lahko se vanje včlanimo, lahko jih gledamo, beremo, všečkamo, se torej *šele razvijamo kot državljanji*, ne moremo pa aktivneje poseči v njihovo podobo z lastnimi mnenji.

10 V tem kontekstu denimo ne preseneča, da skepsa uporabnikov interneta do njegovih demokratičnih potencialov raste. Če pogledamo samo podatke spletne ankete *Demokracija v digitalni dobi* iz leta 2013: več kot polovica respondentov (55 %) se strinja, da »slovenska država slabo izkorišča možnosti za vzpostavljane stikov z državljanji prek spleta«, 65 % pa jih trdi, da »slovenski politiki ne posvečajo dovolj pozornosti mnenjem državljanov, ki jih najdejo prek spleta«.

YOUNG CITIZENS AND INSTITUTIONAL POLITICS IN THE CONTEXT OF PARTICIPATORY DIGITAL CULTURE

Tanja OBLAK ČRNIČ

University of Ljubljana, Faculty of Social Sciences, Kardeljeva ploščad 5, 1000 Ljubljana
e-mail: tanja.oblak@fdv.uni-lj.si

SUMMARY

The article opens the question of how participatory the political digital sphere is and through which type of communication we as citizens are addressed. Communication design of web sites always presupposes a constructed image or concept of the potential user, either as a consumer or a buyer, a producer or a co-producer, a citizen or a member of the audience. In order to understand the nature or character of participatory culture in the arena of politics, it is not enough to evaluate only the behaviour of institutions but it is important to contrast the evaluated circumstances with the expectations and dominant patterns of citizens. The question of how the predispositions and circumstances of participatory culture within the institutional politics are (un)related to the expectations and practices of users and what opinions young citizens establish in relation to the political digital culture seems to be a rarely addressed research dilemma in Slovenia. The answers to both questions are given through an illustration of the results of two empirical studies within the project Digital Citizenship: a quantitative analysis of the political websites of Slovenian political institutions, conducted before the election for the European parliament and in-depth interviews with the young on a small pilot sample. The confirmation of potentials of participatory digital culture will be possible only in the case of integration of citizen sphere with the political activities. However, the study shows that the opposite happens – there is a divide between a “self-closed” political sphere, which is not interested in the openness to users’ opinions and suggestions, and a diverse typology of young citizens. At least in our study the young are divided into a diverse typology as citizens: from the citizenship as a national identity, the dutiful citizenship to the non-existing citizenship of an unrealized good citizen, who understand political participation quite diversely as well: from the preferences for informative, conventional participation to the more opinioned or inclusive forms of activities. Following the analysis it seems that within the digital space of Slovenian politics the more realized is a group of young whose political participation relates to the conventional forms of activities, such as elections or polling, and who understand the citizenship as a duty, while the more activist, opinioned and inclusive forms of participation of young are in the digital political culture less present or even neglected.

Keywords: participatory digital culture, political participation, citizenship, young, political institutions, digital media

LITERATURA

Anderson, B. (1983/1998): Zamišljene skupnosti: O izvoru in širjenju nacionalizma. Ljubljana, SH.

Arterton, C. F. (1987): Teledemocracy: Can Technology protect Democracy? London, Sage.

Bennett, L. W., Wells, C. & D. Freelon (2011): Communicating Civic Engagement: Contrasting Models of Citizenship in the Youth Web Sphere. *Journal of Communication*, 61, 835–856.

Bennett, L. W. (2008): Hanging Citizenship in the Digital Age. V: Bennett, L. W. (ur.): *Civic Life Online*. Cambridge, MA, MIT Press, 1–24.

Bentivegna, S. (2006): Rethinking Politics in the World of ICTs. *European Journal of Cultural Studies*, 21, 3, 331–343.

Bruns, A. (2008): Blogs, Wikipedia, Second Life and Beyond: From Production to Produsage. New York, Peter Lang.

Cammaerts, B. (2008): Critiques on the Participatory Potentials of Web 2.0. *Communication, Culture & Critique*, 1, 4, 358–377.

Chadwick, A. (2006): Internet Politics: States, Citizens and New Communication Technologies. Oxford, Oxford University Press.

Coleman, S. (2005): The Blogs and the New Politics of Listening. *Political Quarterly*, 76, 15, 272–80.

Coleman, S. (2008): Doing IT for Themselves: Management versus Autonomy in Youth e-citizenship. V: Bennett, W. L. (ur.): *Civic Life Online*. Cambridge, MA, MIT Press, 189–206.

Dahlberg, L. (2005): The Corporate Colonization of Online Attention and the Marginalization of Critical

Communication? *Journal of Communication Inquiry*, 29, 2, 1–21.

Dahlgren, P. (2009): Media and Political Engagement: Citizens, communication, and democracy. Cambridge & New York, Cambridge University Press.

Dahlgren, P. (2013): The Political Web: Media, Participation and Alternative Democracy. Basingstoke, Palgrave MacMillan.

Domingo, D. (2008): Interactivity in the Daily Routines of Online Newsrooms: Dealing with an uncomfortable myth. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 13, 680–704.

Ekstrom, M. (2015): Young People's Everyday Political Talk: A social achievement of democratic engagement. *Journal of Youth Studies*, 19, 1, 1–19.

Fuchs, C. (2008): Internet and Society. London, Sage.

Fuchs, C. (2013): Social Media: A Critical Introduction. London, Sage.

Hafner Fink, M. (2011): Razred, državljanstvo in državljanski stili. *Teorija in praksa*, 48, 4, 1024–1038.

Hine, C. (2000): Virtual Ethnography. London, Sage.

Hrženjak, M. (2014): Državljske prakse mladih z vidika digitalne neenakosti in interseksionalnosti. *Teorija in praksa*, 51, 6, 1304–1320.

Jenkins, H. (2006): Convergence Culture: Where Old and New Media Collide. New York, New York University Press.

Jenkins, H., Purushotma, R., Weigel, M., Clinton, K. & A. J. Robinson (2009): Confronting the challenges of participatory culture: Media education for 21 Century. Cambridge, MIT Press.

Jenkins, H., Ford, S. & J. Green (2013): Spreadable Media: Creating Value and Meaning in a Networked Culture. New York, New York University Press.

Kenski, K., Stroud, J. N. (2006): Connections Between Internet Use and Political Efficacy, Knowledge, and Participation. *Journal of Broadcasting & Electronic Media*, 50, 2, 173–192.

Kluver, R., Jankowski, W. N., Foot, K. & S. M. Schneider (2007): The Internet and National Elections: A comparative study of web campaigning. London, Routledge.

Kreuger, B. S. (2006): A Comparison of Conventional and Internet Political Mobilization. *American Politics Research*, 34, 6, 759–776.

Lavrič, M. (2010): Mladina 2010: družbeni profil mladih v Sloveniji. Ljubljana, Aristej.

Livingstone, S. (2005): On the relationship between audience and publics. V: Livingstone, S. (ur.): Audiences and publics: when cultural engagement matters for the public sphere. Bristol, UK, Intellect Books, 17–41.

Luthar, B., Oblak, T. (2015): Medijski repertoarji in diskurzivne skupnosti. *Teorija in praksa*, 52, 1/2, 7–30.

Mihailidis, P. (2014): Media Literacy and the Emerging Citizen. New York, Peter Lang Publishing.

Miller, V. (2011): Understanding Digital Culture. London, Sage.

Mossberger, K., Tolbert, C. J. & R. S. McNeal (2008): Digital Citizenship. Cambridge, MIT Press.

Norris, P., Curtice, J. (2006): If you Build a Political Web Site, Will they Come? The Internet and Political Activism in Britain. *International Journal of Electronic Government Research*, 2, 2, 1–21.

Oblak, T. (2003): Izzivi e-demokracije. Ljubljana, FDV.

Oblak, T. (2014): Paradoksi in transformacije demokracije, državljanstva in participacije v digitalni dobi. *Teorija in praksa*, 51, 6, 1165–1184.

Oblak, T., Amon Prodnik, J. (2014): Samopromocijski novičarski mediji?: analiza spletnih mest slovenskih političnih akterjev. *Teorija in praksa*, 51, 6, 1321–1343, 1410–1411.

Oblak, T., Kuhar, M. (2014): Everyday and Family Contexts of Youth Computer Cultures: The case of Slovenia. *Annales, Series historia et sociologia*, 24, 1, 129–142.

Olsson, T., Dahlgren, P. (2012): Young People, ICTs and Democracy: Theories, policies, websites and users. Goteborg, Nordicom.

Olsson, T. (2014): »The Architecture of Participation«: For Citizens or Consumers? V: Fuchs, C. & M. Sandoval (ur.): Critique, Social Media, and the Information Society. New York, Routledge, 203–215.

O'Reilly, T. (2005): What is Web 2.0: Design Patterns and Business Models for the Next Generation of Software. <http://oreilly.com/web2/archive/what-is-web-20.html> (21. 7. 2014).

Pajnik, M. (2014): Kontroverze državljanstva in nastavki za opredelitev digitalnega državljanstva. *Teorija in praksa*, 51, 6, 1185–1203.

Rasmussen, T. (2014): Personal Media and Everyday Life. Hampshire, Palgrave MacMillan.

Resnick, D. (1998): Politics on the Internet: the Normalisation of Cyberspace. V: Toulouse, C. & W. T. Luke (ur.): The Politics of Cyberspace. London, Routledge, 48–68.

Sveningsson, M. (2015): »A little bit from this, a little bit from that and then I get a standpoint of my own«: Young people's experiences of political identity work. Paper presented at the Political Agency in the Digital Age Media, Participation and Democracy. ECREA Communication and Democracy Conference, 9–10 oktober, Copenhagen Business School, Danska.

Tolbert, C. J., McNeal, R. S. (2003): Unrevealing the Effects of the Internet on Political Participation? *Political Research Quarterly*, 56, 2, 175–185.

Trechsel, A. H., Kies, R., Mendez, F. & P. C. Schmitter (2004): Evaluation of the Use of New Technologies in order to facilitate Democracy in Europe. Ženeva, Centre for Research on Direct Democracy.

Van Dijk, J. (1999): Models of Democracy and Concepts of Communication. V: Hacker, K. & J. van Dijk (ur.): Digital Democracy. London, Sage, 30–53.

Winner, L. (1980): Do Artifacts Have Politics? *Dædalus*, 19, 1, 121–136.

(SAMO)PERCEPCIJE MLADIH V POLJU POLITIČNEGA: IZZIVI ZA DRŽAVLJANSTVO

Majda HRŽENJAK

Mirovni inštitut, Metelkova 6, 1000 Ljubljana
e-mail: majda.hrzenjak@mirovni-institut.si

Mojca PAJNIK

Mirovni inštitut, Metelkova 6, 1000 Ljubljana
e-mail: mojca.pajnik@mirovni-institut.si

IZVLEČEK

Članek problematizira nizko politično participacijo mladih v okviru rasti pragmatističnega razumevanja mladine in procesov poblagovljenja državljanstva. Na podlagi intervjujev z mladimi, s predstavniki političnih strank in na podlagi percepcij mladih, ki so evalvirali online komunikacijo političnih akterjev, se avtorici osredinjata na proučevanje (samo)razumevanja mladih ter njihovega razumevanja in dožemanja komunikacije političnih akterjev ter na percepcije političnih strank in njihovo razumevanje državljanstva. V ospredju je preverjanje teze o poblagovljenju in depolitizaciji državljanstva in njegovi redukciji na dolžnostnostno državljanstvo, reducirano na volilno udeležbo.

Ključne besede: državljanstvo, politika, dolžnostnostno državljanstvo, mladi, komodifikacija državljanstva

(AUTO)PERCEZIONE DEI GIOVANI NEL CAMPO POLITICO: SFIDE PER LA CITTADINANZA

SINTESI

L'articolo problematizza la bassa partecipazione politica dei giovani nell'ambito della crescita della comprensione pragmatica dei giovani e dei processi della mercificazione della cittadinanza. In base alle interviste con i giovani, con i rappresentanti dei partiti politici e in base alle percezioni dei giovani, che hanno valutato la comunicazione online degli attori politici, le autrici si concentrano a esaminare l'(auto)percezione dei giovani e la loro comprensione e percezione della comunicazione degli attori politici nonché le percezioni dei partiti politici e la loro comprensione della cittadinanza. In primo piano c'è la verifica della tesi sulla mercificazione e depoliticizzazione della cittadinanza e del venir meno dei doveri di cittadinanza, ridotta a partecipazione elettorale.

Parole chiave: cittadinanza, politica, doveri di cittadinanza, giovani, commodificazione della cittadinanza

UVOD: TRANSFORMACIJE DRŽAVLJANSTVA

Spreminjanje fenomena mladine v tem članku pri-
merjamo s spreminjanjem razumevanja državljanstva.
Državljanstvo, izvirno pripadnost politični skupnosti
in načelo delovanja v njej, je z moderno, s konsolida-
cijo nacionalne države, postalo administrativni kriterij
(Habermas, 1972), merjen denimo z volilno udeležbo.
Nekateri avtorji (Habermas, 1972; Benhabib, 2004)
ugotavljajo, da političnost državljanstva, participaci-
ja v politični skupnosti, izginja na račun privatizacije
politike. Državljan in državljanke, še zlasti intenzivno
to občutijo mladi, kot bomo pokazali v nadaljevanju,
postanejo ločeni od politike, postanejo prejemniki,
stranke odločitev politične elite in obenem ločeni od
procesov deliberacije. Takšno omejeno pojmovanje dr-
žavljanstva smo obravnavali kot proces depolitizacije in
kot potrjevanje *ready-made* politik; državljanstvo je v
službi obstoječega družbenega reda, pričakuje se zgolj
prepoznanje državljanov v odnosu do politične elite, ne
pa njihova participacija in soodločanje (Pajnik, 2014).
V povezavi z razmahom »družbe dela«, ki jo mladi še
posebno občutijo, političnost državljanstva izginja tudi
na račun pollaščenja javnega s strani »paradigme dela«,
v procesih »poblagovljenja državljanstva« (Somers,
2008). Medtem ko je političnost državljanstva v javnem
delovanju, je njegova apolitičnost vzpon paradigme
dela, ki vsiljuje načela nujnosti in koristnosti. Vse delo
se mora izkazati za koristno in ujetost v paradigmo dela
naredi načelo državljanstva kot javnega delovanja za
nekoristno in nepotrebno.

Raziskave (Mladina, 2010) potrjujejo nizko politično
participacijo mladih, ko je ta razumljena kot udeležba
na volitvah, v Sloveniji, na ravni EU in širše. Demokrati-
zacija državljanstva predvideva povezanost med centri
institucionalne politike in državljan/državljanke in je
v tej zvezi podatek o nizki volilni udeležbi skrb zbujajoč
ter kaže na odtujenost mladih od institucionalne politi-
ke. Obstoječa literatura (Bauböck et al., 2009) namenja
veliko pozornosti prav legalnemu in institucionalnemu
okviru v proučevanju državljanstva, kjer je državljan-
stvo razumljeno kot družbeno pričakovano izpolnje-
vanje »državljskih dolžnosti«, ki jih državljanke

in državljanom narekujejo formalnopravni, politični in
ekonomski okviri družbe. Manj je konceptualnih pou-
darkov in raziskav, ki bi se osredinjali na razumevanje
državljanstva kot »delovanja« državljanov in državljan-
k oziroma raziskav, ki bi proučevale neposredna razmerja
med institucionalno politiko in civilnodružbenimi pra-
ksami. Obstoječe obravnave državljanstva praviloma
tudi izpuščajo povezavo z mediji in se, z redkimi izje-
mami (Mossberger et al., 2008), ne posvečajo obravnavi
državljanstva v povezavi z digitalnim okoljem, obenem
pa je zaznati manko raziskav, ki bi državljanstvo obra-
navale v povezavi s poskusom razumevanja komple-
ksnih političnih aktivnosti mladih.

V prizadevanju, da bi zblížali »formalistične« inter-
pretacije državljanstva, z razumevanjem državljanstva
kot procesa, kot delovanja mladih v članku v okvirih, ki
jih v nadaljevanju podrobneje predstavljamo – med poli-
tično subjektivizacijo in desubjektivizacijo mladih, med
dolžnostnostnim in samoaktualizirajočim državljskim
slogom ter med tradicionalnimi in porajajočimi se poj-
movanji in praksami politične participacije in politike
– analiziramo samo-percepcije mladih kot političnih
subjektov, kot se kažejo v individualnih kvalitativnih
intervjujih, ki smo jih v aprilu in maju 2014 v okviru
projekta DIG-CIT opravili na vzorcu podiplomskih in
dodiplomskih študentov in študentk komunikologije in
kulturologije na Fakulteti za družbene vede v Ljublja-
ni.¹ Gre za specifičen vzorec mladih, študent/-ov druž-
boslovja, ki smo jih na drugem mestu poimenovali 'digi-
talna elita' (Hrzenjak, 2014)², saj so visoko izobraženi in,
kot so povedali v intervjujih, opremljeni z (vsaj) lastnim
prenosnim računalnikom in pametnim telefonom, so
vešči uporabe NKT (novih komunikacijskih tehnologij),
imajo neomejen dostop do spleta in vsak dan od dve do
dvanajst ur uporabljajo NKT. V prvem delu se osredin-
jamo na vprašanja: kako mladi dojemajo svoj položaj
v družbi; kako se samodefinirajo in samokonstruirajo v
odnosu do politične participacije in družbenih neenako-
sti kot političnega problema; kakšno vlogo imajo pri tem
NKT. V drugem delu samopercepcije mladih soočimo s
tem, kako politične stranke dojemajo mlade in kakšne
strategije uporabljajo, da bi jih politično aktivirali, kar
tematiziramo na podlagi desetih polstrukturiranih inter-

1 Intervjuji so trajali od ene do dveh ur, bili so posneti in transkribirani. Vprašalnik je bil sestavljen iz dveh delov: prvi se je nanašal na kontekstualno umeščenost respondentov (demografski podatki, stališča o družbenih razlikah in neenakostih, refleksija lastne pozici-
onalnosti, družina, dostop do NKT, spletne prakse in pismenost ter opredeljevanje politične participacije); drugi del je preverjal percepcije
spletnih strani političnih organizacij (strank SDS, SD, TRS, Pirati, organizacij ŠOU, Iskra ter institucij Državnega zbora in Urada preds-
ednika vlade) z vidika vsebine, politične participacije, oblike in učinka na splošni in individualni ravni. V vzorec so bili vključeni štirje
fantje in deset deklet v starosti od 21 do 29 let, vsi so bili slovenski državljani in slovenske nacionalne pripadnosti ter srednjega razreda,
razen ene respondentke, ki je pripadala nižjemu razredu. Pet respondentov/respondentk se je opredelilo, da pripadajo katoliški religiji,
medtem ko jih devet ne pripada nobeni religiji. Osem respondentov prihaja iz mestnega, trije iz primestnega in trije iz ruralnega okolja.
Osem respondentov je v partnerski zvezi, šest je samskih. Dva respondenta sta redno zaposlena, devet jih dela občasno, predvsem je to
študentsko delo, trije niso vključeni v delo. V analizi se osredinjamo na naslednja vprašanja: Katere druge lastnosti, poleg tega, da ste
ženska/moški in Slovenka/druga etničnost, vas še določajo in vplivajo na vas? Katere prikrašnosti doživljate zato, ker ste mladi (in hkrati
ženska/moški/(Ne)Slovenka? Katere prednosti imate zato, ker ste mladi in hkrati ženska/moški/Neslovenka? Katere razlike med ljudmi se
vam še zdijo pomembne? Zakaj? Koliko časa na dan preživite na spletu? S kakšnim namenom? Kako opredeljujete politično aktivnost/
pasivnost? Ali ste politično aktivni/pasivni? Opišite.

2 Termin je za namen tipologije mladih v kontekstu njihovih dejavnosti v spletnem okolju v Sloveniji že uporabila Oblak Črnič (2012).

vjujev s predstavniki političnih strank.³ V tretjem delu analizo (samo)percepcij mladih in analizo razumevanj političnih strank nadgradimo z analizo državljanstva na podlagi percepcij spletnih strani političnih akterjev, kot jih oblikujejo mladi (iz strank SDS, SD, TRS, Pirati, organizacij ŠOU, Iskre ter Državnega zbora in Urada predsednika vlade) z vidika vsebine in politične participacije.⁴

Participacije mladih se torej lotevamo s trinivojsko analizo, da bi državljanstvo izoblikovali na presečišču institucionalnega in neinstitucionalnega delovanja, predvsem pa na podlagi razumevanja delovanja, kot ga reflektirajo državljanke in državljani sami, v našem primeru skupina mladih. S pristopom, ki se osredinja na populacijo digitalno najbolj večjih, članek ponuja model proučevanja digitalnega državljanstva kot dinamičnega procesa, v katerem različni akterji politiko sooblikujejo in naj bi se prepoznali kot avtorji oziroma akterji politike in ne zgolj kot njeni naslovniki (Habermas, 1996). Tukaj seveda ni naš namen funkcionalistično koncipiranje »učinkovitega državljanstva«; »inoviranje državljanstva« (Rogers, 1962) razumemo v pomenu izostritve razumevanja političnega delovanja kot kompleksnega in interaktivnega procesa, ki predvideva (ne zgolj vključuje in dodaja) participacijo državljanov. Državljanstvo proučujemo z analizo percepcij mladih o vprašanih politične participacije, pri čemer izhajamo iz 'situirane' obravnave mladih, tj. z upoštevanjem življenjskega konteksta in pomenov, s katerimi mladi osmišljajo lasten položaj in delovanje v družbi. Opiramo se na teorijo pozicionalnosti, s katero avtorji (Anthias, 2002) opozarjajo na potrebo po situirani, kontekstualni obravnavi fenomena proučevanja. Participacija je odvisna od vrste socialnih, ekonomskih, političnih in kulturnih okoliščin, ki določajo delovanje na ravni posameznika in skupine.

INTERSEKCIJE MLADIH IN DRŽAVLJANSTVA

Mladina je fenomen dvajsetega stoletja in v obdobju od 60. let dvajsetega stoletja do danes so mladi prehodili pot od politične subjektivizacije in, kot resignirano poudarjajo številni sodobni raziskovalci mladine, do politične desubjektivizacije. Po drugi svetovni vojni se je mladina iz generacijske kategorije pretvorila v pomembno družbeno skupino, ki ne le sprejema vnaprej dane ideološke sisteme odraslih, temveč jih pri prehodu v odraslost aktivno prevprašuje, se pogaja, reinventira in spreminja (Ule, 2002, 11). Z nenehnim podaljševanjem obveznega in potrebnega šolanja, ki poteka od 50. let prejšnjega stoletja vse do danes, se podaljšuje obdobje

mladosti, ki se odpira kot privilegirani družbeni položaj razvijanja novih senzibilnosti, eksperimentiranja z drugačnimi oblikami družbenosti in političnega angažmaja. To je prišlo do izraza zlasti v študentskih gibanjih v 60. in 70. letih prejšnjega stoletja, ko je, kot pravi Ule (Ule, 2002, 16), »potreba po družbenih spremembah postala med študentsko mladino individualna potreba«, v kateri je bilo spreminjanje obstoječih družbenih norm in praks s prakticiranjem drugačnih življenjskih stilov in političnim delovanjem pogoj za osebni razvoj.

V strokovni javnosti so bila gibanja mladih najprej označena kot uporništvo in kriminalizirana, šele pozneje pa pripoznana kot proces oblikovanja specifične vrstniške skupinske pripadnosti, avtonomne mladinske kulture. Tudi v 70. in 80. letih dvajsetega stoletja so mladi kot soakterji sicer širših alternativnih družbenih gibanj sodelovali pri uveljavljanju pomembnih družbenih inovacij, ki so bile del procesa kulturne modernizacije. S temi angažmaji so se mladi afirmirali kot politični subjekt. Povečano družbeno vlogo in vpliv mladih v teh procesih avtorji (Zinnecker v Ule, 2002, 23) pojasnjujejo s povečanim družbenim vrednotenjem kulturnega kapitala v 70. in 80. letih dvajsetega stoletja, saj je bila mladina zaradi podaljšanega izobraževanja ena nosilnih skupin kulturnega kapitala. V 90. letih pa se položaj spremeni – v neoliberalnih razmerah ekonomski kapital dobi primat nad kulturnim kapitalom, čedalje daljša izolacija mladih od sfere dela in s tem od virov ekonomskega kapitala pa povzroči slabitev njihove družbene moči. Raziskovalci mladih ocenjujejo, da se ob koncu 20. stoletja končuje izpostavljena aktivna vloga mladine, inovativni in kritični potencial avtonomnih mladinskih kultur in novih družbenih gibanj ponikne, mladi pa se usmerijo v zavetje podaljšanega socialnega otroštva. K temu po ocenah raziskovalk (Ule, 2002, 26; Kuhar, 2005, 53) odločilno pripomore nezmožnost sodobnih družb, da bi mlade vključile v ekonomsko ovrednoteno delo, ko končajo šolanje, zaradi česar ostajajo odvisni od staršev in socialne pomoči ter prekarnih del brez socialno-ekonomskih pravic. Tak položaj mlade infantilizira, postajajo 'socialno odvečni', izgubljajo relativno družbeno moč in vpliv, posledica tega pa sta njihova družbena izolacija in marginalizacija. Takole pravi Ule: »...mladi zavzamejo podoben družbeni položaj, kot ga imajo stigmatizirane manjšine, namreč položaj nedorasle, nekompetentne in potencialno odklonske skupine.« (Ule, 2002, 24)

Zaradi individualizacije življenjskih potekov in tveganj ter rahljanja skupnostnih pripadnosti, ki so značilni za pozno moderno (Beck, 1992; Kovacheva, 2005, 25),

3 Opravljenih je bilo deset intervjujev z generalnimi sekretarji političnih strank, od novembra 2014 do februarja 2015. Vprašanja so se med drugim nanašala na dojemanje demokracije, odpiranje komunikacijskih kanalov, strategije in organizacijo političnega komuniciranja. V tem članku analiziramo dele, v katerih intervjuvanci specifično tematizirajo mlade, njihov položaj in participacijo. Podrobnosti o intervjujih so dostopne v članku J. A. Prodnika v tej številki, gl. tabelo.

4 Analiza temelji na vprašanih, ki na splošni in individualni ravni sprašujejo o vsebini spletnih strani in o dimenzijah politične participacije.

imajo mladi občutek, da morajo sami poskrbeti zase, to pa povzroča tudi odsotnost avtonomnih vrstniških skupin in družbeno dejavnih mladinskih kultur. S tem se prostori mladosti¹ krčijo na sfero zasebnosti in prostega časa, kamor se mladi umikajo iz vloge dejavnih subjektov družbene kritike v vlogo potrošnikov novih oblik preživljanja prostega časa, ki jih ponuja sodobna informacijska tehnologija. Individualne izbire, projekti in strategije dobijo primat nad kolektivnimi akcijami in skupnostnimi prizadevanji za spremembe. V tem kontekstu se zdi, da mladina kot družbena skupina razpade, mladi pa se politično desubjektivizirajo. Ekonomska odvisnost se tako kaže kot eden pomembnih dejavnikov omejevanja polnega uresničevanja državljanске participacije mladih, kar mlade, kot poudarja Ule, postavlja ob bok drugim ekonomsko in socialno odvisnim skupinam, kot so otroci, brezposelni, gospodinje, starejši, hendikepirani, migranti (Ule, 2002, 36). Zaradi vse daljših in vse bolj negotovih prehodov v odraslost se starostne definicije mladosti postopno čedalje bolj raztegujejo: od meje polnoletnosti (18–21 let), do zaključka študija (24 let), na današnjih 29 let; in ker se zaradi fleksibilizacije in prekarizacije dela izključenost mladih iz sfere dela podaljšuje, se starostna meja definicije mladosti pomika že proti 35. letu. Tako je z vidika naraščajoče družbene in politične marginalizacije mladih širjenje kategorije mladih skrb zbujačo.

Pesimistične ugotovitve o zatonu mladine kot politično angažirane, družbeno-kritične in inovativne družbene skupine je treba reflektirati tudi z vidika, da sodobne razmere družbenosti, kot so globalizacija, fragmentacija, individualizacija in digitalizacija ter rahljanje enovitih pripadnosti in identitet, povzročajo generacijsko spreminjanje pojmovanj in praks politike, državljanstva in participacije (Hrženjak, 2014). Medtem ko nekatere raziskave svrjajo pred naraščajočo depolitizacijo, usmerjenostjo mladih v zasebnost, individualno in potrošniške izbire, druge študije (Bennet, 2008) kažejo na kritičnost mladih do institucionalne politike, ki da ne zmore integrirati njihovih komunikacijskih, identitetnih in političnih preferenc, kar naj bi mlade preusmerilo k ustvarjanju alternativnih prostorov, načinov in vsebin političnega delovanja. Bennet zaznava generacijski premik v postindustrijskih demokracijah od dolžnostnostnega (*dutiful*) k samoaktualizirajočemu (*self-actualizing*) modelu državljanstva, ki povečuje mrežni aktivizem rahlo povezanih vrstniških skupnosti, podprtih z interakcijami v digitalnem okolju, s katerim se obračajo na problematike, povezane z osebnimi vrednotami (Bennet, 2008). Politična participacija, ki v konvencionalnem dolžnostnostnem modelu državljanstva predvideva predvsem odnos med posameznikom in državo skozi dolžnost in pravico udeležbe na volitvah, članstva v političnih organizacijah in rednega informiranja o javnih zadevah, se v sodobnih razmerah družbenosti spreminja. Mladi, kot pokažeta Stolle in Micheletti (2011) na primeru političnega potrošništva (*political consumerism*), kadar

so politično aktivni, delujejo nekonvencionalno tako z vidika vsebin in lokacij, mrež mobilizacij, temporalnosti, kot tudi z vidika sloga političnega angažmaja. Dajejo prednost nehierarhičnim organizacijskim strukturam, ki omogočajo inovacijo, spontane akcije, vključenost, sporadičnost ter lahek vstop v angažma in izstop iz nje. To pa spreminja tudi sam koncept politike, ki poleg osredinjenosti na makroinstitucionalno in organizirano politiko ter interese (nacionalne) države pridobiva nove razsežnosti mikropolitike vsakdanjega življenja in specifičnih lokacij ter hkrati odgovornost za temeljna vprašanja blaginje globalne človeške skupnosti.

Medtem ko dolžnostnostno državljanstvo participacijo reducira na odnos do institucionalne politike, pa državljanstvo samoaktualiziranja politiko individualizira. Sorodni pojem, tj. kulturno in/ali medijsko državljanstvo (Hartley, 2012; Miller, 2006), denimo predvideva »aktivno občinstvo«, ki ima z razvojem tehnologij danes široke možnosti za individualizirano potrošnjo, zabavo, mreženje. Pojem predvideva, da so tehnologije povečale svobodno izbiro posameznikov, odprle možnosti potrošnje in s tem demokratizirale komuniciranje. Pomena pospešene participacije, ki naj bi jo spodbujale nove tehnologije, pa ne smemo brati zgolj v kontekstu samoaktualizacije mladih. O večji »liberalizaciji« komuniciranja in participacije, ki naj bi jo prinesle NKT, je treba kritično razmišljati tudi s stališča koristi, ki jih »samoaktualizacija« prinaša etablianim centrom politične in ekonomske moči. Samoaktualizacija, ki naj bi prinesla več politike, ima lahko torej nasprotni učinek, tj. fragmentacijo, individualizacijo v skupnosti in še večje oddaljevanje mladih od centrov moči.

V nadaljevanju na podlagi intervjujev analiziramo, kako se transformacije državljanstva, tudi zaradi NKT, in spreminjanje položaja mladih odražajo med mladimi in političnimi elitami v Sloveniji.

SAMOPERCEPCIJE MLADIH MED KRITIČNO REFLEKSIJO IN (REFLEKTIRANO) KONFORMNOSTJO

Naracije študentov in študentk kažejo, da je ključnega pomena za njihov položaj v družbi status študenta, ki jih, kot razumejo intervjuvanci, določa bolj kot npr. spol, etničnost ali razred. To potrjuje, da sta za mlade proces izobraževanja in s tem povezana izvetnost iz sfere dela in ekonomskega pritiska konstitutivni dejavnik, hkrati pa pušča neodgovorjeno vprašanje, kako se samodefinirajo in kako doživljajo svoj položaj mladi, ki niso vpeti v podaljšano izobraževanje, se soočajo s prekarnim trgom dela, brezposelnostjo in odvisnostjo. Tri različne načine osmišljanja študija je mogoče razbrati iz naracij intervjuvancev. Večina jih pomembnost študija ocenjuje pragmatično z vidika boljših perspektiv v prihodnosti in možnosti zaposlitve. Študij jim ne pomeni toliko možnost npr. osebnostnega razvoja ali večjega angažmaja v družbi, temveč predvsem »izhodišče za delovno mesto«, »pogoj za pridobitev dela za

nedoločen čas«, »gradim svojo prihodnost«, »poskušam si omogočiti boljše življenje«. Študij je v teh narecih vrednoten predvsem kot vstopnica na trg dela in sredstvo individualnega uspeha v življenju. Druga skupina študentov in študentk pozitivno ocenjuje študij zaradi prostega časa, ki ga omogoča študij kot odmaknjenost od ekonomske nuje: »Omogoča mi priložnost brati, čas za prijatelje in zabavo, priložnost za oblikovanje neke mreže ljudi.« »Potuha, da se še ne spravim k delu.« V tem kontekstu se študij kaže tudi kot odlašanje prehoda v sfero dela: »Magisterij bom vpisala kot izhod pred iskanjem službe.«

Skupna značilnost osmišljanja študija z vidika dela in prostega časa je, da mladi študij vrednotijo z individualnega in zasebnega vidika. Trije intervjuvanci (dve ženski in en moški) pa status študenta osmišljajo v okvirih javnosti in političnega kot odgovornost do družbe in do kritične države: »Status študenta mi nalaga družbeno odgovornost biti kritičen do družbe.« »Kot študent, sploh kot družboslovec, čutim odgovornost, da se zanimam za stvari s političnega ali bolj socialnega vidika – da berem, si ustvarjam mnenje, sem razgledan.« »Biti študent mi pomeni znanje, biti intelektualka, doseči nekaj v družbi, ne samo pasivno spremljati dogajanje.« V teh narecih študij ni ovrednoten kot zgolj osebni, na sfero dela in prostega časa vezan projekt, temveč kot usposabljanje posameznika za aktivno državljanstvo.

Odgovori na vprašanja: »Kako opredeljujete politično aktivnost/pasivnost? Ali ste politično aktivni/pasivni? Opišite.« pokažejo, ali študentje in študentke dojemajo politično participacijo v terminih dolžnostnostnega ali samoaktualizirajočega modela državljanstva. Preverjali smo, kako opisujejo svojo politično aktivnost študenti in študentke, ki status študija dojemajo kot odgovornost do družbe in do kritične države. Izkaže se, da dve intervjuvanci svojo politično aktivnost opredeljujeta v terminih samoaktualizirajočega državljanstva kot »hodim na volitve, proteste, diskutiram, izražam mnenje na portalih, napisala sem protestno pismo na ministrstvo in se podpisala« in »grem na protest, pišem članke za radio, organiziram okrogle mize in se udeležujem javnih diskusij, se pogovarjam«. Za kontrast navajamo percepcijo intervjuvanke, ki se je samoopredelila kot politično aktivna v terminih dolžnostnostnega modela participacije: »Sem aktivna, ker grem vedno na volitve in spremljam volilne kampanje.« Tudi koncept političnega intervjuvanke, ki študij dojemajo kot družbenokritično držo, opredelijo ne samo v segmentu makroinstitucionalne in organizirane politike, temveč tudi v terminih mikropolitike vsakdanjega življenja in specifičnih lokacij: »Politika se lahko začne že doma, ko se pogajaš s stališča spolov, kaj naj bi kdo naredil, in kako dojemam partnerja. Diskutiranje s prijatelji o Romih, gejih, obiskovanje okroglih miz, podpisovanje peticij na spletu, komentiranje, branje, udeležba na protestu, akcije« in »interes za dogajanje, da si ustvariš mnenje, kritičnost in reagiranje, skozi volitve in uradne kanale, vendar tudi zunaj tega.«

Kontrastni primer »konvencionalnega« pojmovanja politike izrazi intervjuvanka, ki se sicer samoopredeli kot občasno politično aktivna: »Da se udeležujem volitev in delam na volišču.«

Vzorec kvalitativnih intervjujev je sicer premajhen, da bi lahko ugotovitve posploševali, nakazuje pa na povezavo, ki bi jo veljalo preveriti v kvantitativnih raziskavah mladih – namreč, da se pri mladih v javno, družbenokritično in politično delovanje usmerjena drža povezuje s pojmovanjem izobraževanja kot usposabljanja za aktivno državljanstvo ter z netradicionalnimi in nekonvencionalnimi percepcijami politične participacije, državljanstva in politike. To pa je sporočilo tudi za izobraževalne institucije in oblikovalce izobraževalnih politik, da njihova vloga ni zgolj v usposabljanju mladih za ekonomsko samostojnost in dodano vrednost, temveč tudi za aktivno in kritično participacijo v družbi.

Odgovori na vprašanja: »Kateri prikrasnosti doživljate zato, ker ste mladi in hkrati ženska/moški/Neslovenka? Katere prednosti imate zato, ker ste mladi in hkrati ženska/moški/Neslovenka? Katere razlike med ljudmi se vam še zdijo pomembne?« kažejo, kako mladi doživljajo svoj položaj v družbi ter ali neenakost dojemajo kot politični problem. Pri teh vprašanjih se pokaže pozicioniranje mladih skozi identitetna pogajanja, njihovo samodefiniranje in diferenciranje, ki poteka na subjektivni ravni, hkrati pa njihov odziv na strukturne neenakosti. Gre za mikroanalizo na individualni in subjektivni ravni, ki pokaže, kako mladi kombinirajo mnogotere pripadnosti, katere pripadnosti doživljajo kot dominantne, kako se umeščajo v odnosu do drugih pripadnosti, s kakšnimi diskurzivnimi sredstvi legitimizirajo svoj položaj in hkrati kako uokvirjajo strukturne neenakosti, jih reproducirajo ali se jim upirajo.

Intervjuvanci predvsem poudarjajo svoje dojemanje marginaliziranosti v družbi na splošno, pri tem pa poudarjajo, da marginalizacijo doživljajo predvsem pri starejših in uradnih osebah: »Mladih nas ne jemljejo tako resno.« »Kot mlade nas podcenjujejo, zlasti npr. uradne osebe.« »Mladih nas ne jemljejo resno, čeprav imamo izoblikovana stališča.« »Starejši mladih ne jemljejo resno, pravijo, če si mlad, ne poznaš stvari in nimaš o tem kaj govoriti.« Posebej poudarjajo svojo marginaliziranost na trgu dela, ki jo kritično reflektirajo kot diskriminacijo: »Na delovnem mestu sem kot mlad izpostavljen večjim obremenitvam in imam nižjo plačo.« »Kot mladi dobivamo nižjo plačo.« Izražajo tudi zaskrbljenost, kaj bo po končanem izobraževanju: »Me pa vse bolj skrbi, kaj bo po študiju.« »Prikrasana sem zaradi negotovosti v prihodnosti pri iskanju službe.« »Ker imam status študenta, ne doživljam prikrasnosti, ko pa se mi to izteče ...«

Intersekcija ženskega spola in mladosti se kaže v dojemanju mladih žensk kot izrazito diskriminiran položaj na trgu dela in tudi v družbi: »Ženski spol in mladost sta najslabša kombinacija pri iskanju službe.« »Na delovnem mestu, kjer so na vodilnih položajih moški, žensko mnenje, še zlasti če je mlajša od njih, ni pomembno.«

»Moški me ne vidijo kot študentko, ampak kot kos mesa, ki ga lahko izkoristiš.« »Pri zaposlovanju sem doživela čudna vprašanja, ali nameravam imeti otroke.« Tudi mladi moški se zavedajo spolne diskriminacije na trgu dela, do nje pa imajo ambivalenten odnos – po eni strani so do spolne diskriminacije kritični, po drugi pa se zavedajo, da jim prinaša prednosti: »Delodajalci morda dajejo prednost moškim, ker nimajo skrbi za otroka kot ženske.« »Moški so še vedno obravnavani kot nadrejena vrsta, zato sem kot moški privilegiran.« »Smo dokaj enakopravni, poklicno pa so ženske na slabšem kot moški. Kot moški imam lažji dostop do nekaterih delovnih mest in priložnosti.« Tako izrazito izraženo dožemanje neenakosti moških in žensk na trgu dela pri mladih je zanimiva z več vidikov: najprej zato, ker mladi izražajo kritično mnenje o neenakosti spolov, ki sicer v družbi ni zaznana kot izrazit problem; potem zato, ker na neenakost spolov kot problem, ki ga je treba kritično obravnavati, ne opozarjajo samo mlade ženske, ampak tudi moški; in ne nazadnje zato, ker izjave mladih kažejo, da sodobni trg dela znova zastruje nekatere na prvi pogled že odpravljene družbene neenakosti, mladi kot »novi« iskalci zaposlitve pa se z njimi intenzivno soočajo.

Etničnosti kot dimenzije neenakosti intervjuvanci ne izpostavljajo, kar je verjetno posledica etnično homogenega vzorca. Kot pomembne dimenzije neenakosti pa intervjuvanci dojemajo zlasti »dimenzije izvora«: regijo, ruralnost/urbanost, družbeno-ekonomski položaj izvorne družine. To potrjuje teze, da se poleg razrednih, spolnih in etničnih dimenzij neenakosti med mladimi vzpostavlja znotrajrazredna diferenciacija, ki mlade diferencira na podlagi družinskih podpor (Ule, 2002, 33). V neoliberalnih razmerah naraščanja negotovosti in hkrati krčenja kolektivnih sistemov socialne varnosti se kot ključni varovalni dejavnik, ki določa, ali je mlad človek deležen podpore, kako kakovostne podpore je deležen in v kolikšnem obsegu je podpora na voljo, vzpostavljajo družina in ožje sorodniške mreže.

Kljub zaznavanju svoje marginaliziranosti, diskriminiranosti in nekaterih vidikov neenakosti v družbi pa izjave kažejo, da intervjuvanci svojih kritičnih stališč ne prevajajo v politično delovanje, temveč jih sprejemajo kot dani položaj, ki jih sicer skrbi, vendar ni v njihovi moči, da bi ga spremenili, zato se mu prilagajajo. Nekateri strukturne neenakosti, s katerimi se soočajo, individualizirajo: »Če česa ne morem doseči, so to moji osebni problemi, ne zato, ker sem mlad.« »Odvisno je od tega, koliko se sam angažiram, ne od spola ali etničnosti.« »Ne počutim se prikrajšano. Če se znaš postaviti zase, nimaš problemov.« Tako stališče pa zamegljuje

dejstvo, da gre za kolektivne in politične probleme, in družbo vzpostavlja kot množico posameznikov, v kateri se vsak zase samodisciplinirano bori za čim boljšo rešitev.

Naracije intervjuvancev o prednostih, ki jih imajo, ker so mladi, v veliki meri kažejo na »reflektirano konformnost« z obstoječimi razmerami na tak način, da kolektivne probleme, kot so npr. prekarizacija dela, neenakost spolov, etnična diskriminacija, marginalizacija neplačanega skrbstvenega dela ipd., transformirajo v individualno prednost: »Ker sem moški, me drugače obravnavajo, kot če bi bil ženska.« »Mladi lažje dobimo službo, imamo več možnosti kot starejši, ker lahko delamo prek študentskega servisa ali avtorske pogodbe.« »Kot mlada ženska imam lahko prednosti, ker nas bolj zlahka jemljejo, kar je lahko tudi slabost.« »Kot mlada nimam otrok in dodatnih odgovornosti.« Ta stališča je treba razumeti ne statično, temveč dinamično, kot individualne procese pogajanja med mladim posameznikom in konkretnim družbenim položajem, do katerega je sicer kritičen, vendar mora v njem preživeti. Diskurzivno se ta pogajalska in kompromisna strategija kaže v mehanizmu zanikanja »saj vem, pa vendar«: »Če me gledajo kot mlado žensko, je to seksualno, kar ni tako pozitivno, čeprav se da izkoriščati.« Sintagmo lahko beremo kot: »Saj vem, da ni pozitivno, da me kot mlado žensko gledajo seksualno, pa vendar se to da izkoriščati.« Te naracije kažejo, kako ambivalenten, po eni strani kritičen in reflektiran, po drugi strani pragmatičen in konformen je odnos intervjuvancev do lastnega položaja v mreži strukturnih neenakosti, pri čemer se zdi, da mladi svojo kritično zaznavo pogosto zanikajo in afirmirajo konformno preživetveno strategijo. K temu pa pripomore tudi marginalizacija mladih v polju političnega, kjer, kot poudarjajo raziskovalci, kljub temu da s polnoletnostjo pridobijo vse državljske pravice in dolžnosti, ostajajo mladi marginalizirani kot 'ne povsem avtonomni in enakopravni državljani' oziroma kot 'predpolitični subjekti' (Kuhar, 2005, 57). Zato v nadaljevanju z mikroindividualne analize prehajamo na mezo raven institucionalne analize in preverjamo, kako politične stranke dojemajo mlade in njihovo vlogo v političnem.

PRAGMATIZEM POLITIČNIH STRANK: MLADI KOT INTERESNA (NE)SKUPINA ALI VOLILNA BAZA

Kot kažejo intervjuji⁵, je odnos političnih strank do mladih heterogen, kakor so heterogene tudi same politične stranke. Starejše in politično etablirane stranke, ki sooblikujejo center politične moči, kot so koalicijski Socialni demokrati (SD) in Demokratična stranka

5 Kako politične stranke dojemajo mlade, smo preverjali v intervjujih s predstavniki in predstavnicami političnih strank z naslednjimi vprašanji: 'Mladim se pogosto očita apatičnost, ampak posebej zanje je mogoče reči, da hočejo biti nagovorjeni in angažirani na drugačen način - ste se na to kako prilagodili? Se vam zdi, da mlade najlažje dosežete prek spleta, posebej družbenih omrežij, ali pa so še vedno pomembnejši bolj tradicionalni pristopi nagovarjanja potencialnih volivcev? Ker smo raziskovali odziv mladih na spletne strani strank, nas zanima, ali razvijate na spletu kakšne strategije za aktivno vključevanje in participacijo mladih v svoje delovanje?'

upokoјencev Slovenije (DeSUS), opozicijski Slovenska demokratska stranka (SDS) in Nova Slovenija (NSi) ter zunajparlamentarna Slovenska ljudska stranka (SLS), mladih ne opredeljujejo kot svoje ključne niti kot pomembne ciljne javnosti. SD poudarja, da je njihovo članstvo starejše, v povprečju so člani stari okoli 50 let, zato razvijanje strategij komuniciranja, ki bi temeljile na NKT, ni njihova prioriteta, temveč pri nagovarjanju javnosti še vedno sledijo strategiji osebnega stika. Mlade poskušajo doseči prek socialnih omrežij. Glede povečanja politične participacije mladih razmišljajo o znižanju starosti za pridobitev volilne pravice na 16 let in o uvedbi e-volitev, iz česar je mogoče sklepati, da jih zanima predvsem dolžnostnostni način participacije mladih. Vendar ocenjujejo, da je nezaupanje v sistem preveliko, zato razmere še niso zrele za take spremembe volilnega sistema.

SDS obravnava problem naslavljanja mladih vsebinsko, ne zgolj formalno: »Pa ni bistvo v tem, da rečemo, da smo stranka, prijazna mladim, zato, ker uporabljamo načine komuniciranja, ki bi bili blizu mladim. Mi smo stranka, prijazna mladim, ravno zato, ker komuniciramo vsebine, ki so zanje pomembne, ker jih vključujemo dejansko v delo naše stranke in je za nas to bistveno pomembnejše kot to ... sama forma.« Poudarjajo, da so posamezni konkretni problemi mladih vedno del njihovega programa in da teme, ki so usmerjene na mlade, poskušajo komunicirati tudi na mladim prilagojen način. Sicer nimajo izdelane posebne strategije za komuniciranje z mladimi. Ocenjujejo, da se mladi uspešno prebijajo iz podmladka v prve strankine vrste in v poslanske klopi, kar nakazuje, da politično delovanje razumejo predvsem v dolžnostnostnem in institucionalnem vidiku.

V NSi se ne strinjajo s tem, da so NKT predvsem domena mladih, temveč menijo, da jih povsem enakovredno uporablja tudi srednja generacija in čedalje bolj tudi starejša. Zato ne razvijajo novih strategij, kako bi prek NKT nagovorili mlade. Mlade pa aktivno nagovarjajo in jih vključujejo predvsem v razprave o prihodnosti stranke. Sicer pa poudarjajo specifiko stranke, da imajo številčno starejše in mlajše članstvo ter primanjkljaj v članstvu srednje generacije.

V SLS menijo, da mladi ne vidijo smisla v politiki, zato jim je treba »dati vedeti, da so lahko del zgodbe, da se lahko vključijo«. Poudarjajo, da je članstvo »nove generacije« sicer aktivno na spletnih in družbenih omrežjih, kljub temu pa menijo, da imajo tradicionalni tiskani mediji še vedno velik doseg tako pri mlajših kot starejših. Tudi novejša stranka – vladajoča Stranka Mira Cerarja (SMC), opozicijska stranka Zavezništvo Alenke Bratušek (ZAB), Stranka TRS, ki je del opozicijske stranke Združena levica in zunajparlamentarna stranka Pozitivna Slovenija (PS) – mladih posebej ne nagovarjajo. V SMC sicer mlade zaznavajo kot »ključno ali pa kritično skupino v družbi«, vendar vztrajajo, da so »mladi del družbe«, zato niti nimajo strankarskega podmladka

niti mladih posebej ne nagovarjajo v komunikacijskih strategijah. V SMC problematiko, povezano z mladimi (npr. brezposelnost), opredeljujejo kot problem celotne družbe in se izogibajo segmentiranju družbe na interesne ali problemske podskupine. Čeprav je stališče, da so problemi marginaliziranih skupin opredeljeni kot splošni družbeni problemi, mogoče ovrednotiti pozitivno, se pri tem vseeno postavlja vprašanje demokratičnosti političnih procesov – namreč, kako so v procese odločanja vključeni tisti, ki se jih posamezne politike tičejo. V ZaAB pri mladih pogrešajo širšo družbeno angažiranost in družbeno odgovornost, saj menijo, da se mladi politično angažirajo samo takrat, ko gre za njihove parcialne in pragmatične interese. Za kontrast navedejo primer civilnodružbenih gibanj 80. let dvajsetega stoletja. Čeprav se zavedajo, da mladih skozi klasične oblike nagovarjanja ne dosežejo, za zdaj ne razvijajo posebnih strategij za aktivno vključevanje in participacijo mladih prek spleta. V stranki TRS sledijo strategiji vključevanja mladih prek vabil za aktivno sodelovanje na okroglih mizah, posvetih, javnih tribunah, ki jih organizira stranka, ter prek sodelovanja z različnimi organizacijami mladih, kot so Študentska organizacija in fakultete. Poudarjajo tudi pomembno vlogo izobraževalnega sistema in državljanske vzgoje pri aktiviranju mladih. V PS se o strategiji nagovarjanja javnosti odločajo pri vsakem dogodku posebej glede na vsebino in ciljno skupino. Mlade prepoznavajo kot tiste, ki »imajo to svežo energijo in sveža energija je nujno potrebna pri vsakem obratu, bodisi v gospodarstvu, politiki«, hkrati pa menijo, da »ne smemo pozabiti na starejšo generacijo, kjer nekateri absolutno močno odklanjajo ta novi sistem komunikacije.«

Iskra, Pirati in Združena levica v svojem odnosu do mladih izstopajo v tem, da so to novejša stranke, ki so še v procesu etabliranja, da so 'stranke mladih' v smislu, da je njihovo članstvo pretežno mlajše generacije, ter da eksplicitno nagovarjajo mlade kot svojo ključno ciljno skupino. Iskra je asociacija študentov, ki je bila ustanovljena ravno zato, da bi okrepila študente pri soodločanju o zadevah, povezanih z njihovim položajem in pri soodločanju na državni ravni. Politično neaktivnost mladih dojemajo kot problem, ne morejo pa najti vzroka zanje. Njihov ključni cilj je spodbujanje študentov, da se politično udeležujejo, to pa, v nasprotju z drugimi političnimi strankami, poskušajo doseči z neposrednim nagovarjanjem študentov in ne predvsem prek socialnih omrežij in možnosti dvostranske komunikacije, ki jo ponujajo nove komunikacijske tehnologije. Čeprav Iskra podpira predvsem interese posebne ciljne skupine, se zavzema za politično intersekcijskost, torej za dialog in združevanje interesov različnih skupin, namesto segmentacije politike na interese posameznih skupin, npr. mladih, upokoјencev, žensk ipd. S tem, podobno kot SMC, probleme mladih oz. študentov vzpostavlja kot širše družbene probleme, ne pa zgolj kot partikularen interes ciljne skupine. V nasprotju s SMC pa si zelo

prizadeva za vključevanje mladih v razprave in procese odločanja o stvareh, ki se nanašajo na mlade.

Tudi stranka Pirati mlade zaznava kot svojo ciljno javnost in, kot pravijo, mladi pomenijo tudi polovico aktivnih članov stranke. Kot mlade opredeljujejo člane, mlajše od 35 let, v povprečju stare okoli 25 let, ki jih dojemajo kot tiste, ki »razumejo, kako svet deluje, in imajo to mlado energijo in željo po spremembah«. Strategija stranke pri nagovarjanju javnosti je, da kombinira strokovnost, modrost in izkušnje starejšega članstva z mladimi pisci besedil, ki vsebino jezikovno oblikujejo na način, ki je za mlade aktualen in zanimiv. Ocenjujejo, da je najbolj angažirana in hkrati zanje tudi najzanimivejša, populacija v starostnem obdobju od 25 do 35 let, medtem ko mlajši v starostnem obdobju od 18 do 25 let še nimajo ustrezne zrelosti za aktivno participacijo. V stranki zaznavajo, da se politična aktivnost mladih povečuje, zlasti od protestov naprej. Protestna gibanja v letu 2013 vidijo kot prelomna ravno s tega vidika, »da se je popolnoma spremenila mentaliteta mladih ... in je interes, vedno več interesa, tudi berejo, sicer aktivacija v samo participacijo poteka počasi, ... se pa definitivno premika.« Njihova strategija doseganja javnosti v veliki meri temelji na uporabi dvosmernih komunikacijskih platform.

Tudi v stranki Združena levica mlade poudarjajo kot eno ključnih ciljnih javnosti. Navajajo, da komunikacijo z mladimi olajšuje dejstvo, da je tudi članstvo stranke mlajše oz. da so tisti, ki na strani stranke komunicirajo z mladimi, sami mladi. Pri komuniciranju uporabljajo možnosti NKT, občutljivi pa so tudi za jezik, ki ga prilagajajo mediju sporočanja in ciljni javnosti.

Intervjuji s političnimi strankami relativizirajo pesimistično tezo o politični desubjektivizaciji sodobne mladine. Mladi so ključni nosilci vsaj treh političnih strank (Združena levica, Pirati in Iskra) in pomembni akterji v številnih političnih gibanjih (protestna gibanja, Sindikat mladih, Gibanje za dostojno delo ipd.), kar tudi kaže, da se ne angažirajo samo v obliki samoaktualizirajoče politične participacije, temveč tudi v konvencionalni organizirani politiki. Značilno pa je, da etabrirane stranke, ki so v središču političnega odločanja, vključujejo pretežno srednje in starejše generacije (vključujejo tudi podmladke, vendar so v strankah marginalizirani), medtem ko so stranke, kjer so ključni nosilci mladi, za zdaj še na obrobju političnega odločanja oz. so v procesu etabliranja.

Način, kako etabrirane politične stranke dojemajo mlade in njihovo vlogo v političnih procesih, vsekakor določa – omogoča ali onemogoča – polno državljsko participacijo mladih. Iz izjav predstavnikov političnih strank je mogoče razbrati, da razen v novejših strankah z mladim članstvom niso dojeti kot ključna javnost. Ker pa so mladi vseeno pomembna volilna baza, stranke postopno in delno vključujejo v svoje komunikacijske strategije uporabo novih komunikacijskih platform, da bi dosegle mlade. Koliko pri tem vključujejo vsebinski vidik z nagovarjanjem konkretnih, za mlade pere-

čih problemov, novih in drugačnih tveganj, s katerimi se srečujejo sodobne mlade generacije v primerjavi s starejšimi ter spremenjene okvire političnega, v nadaljevanju preverjamo z odzivom mladih na spletne strani nekaterih političnih akterjev.

INTERSEKCIJA FORMALNEGA IN NEFORMALNEGA DRŽAVLJANSTVA: PRESEGANJE PROMOCIJSKEGA SPLETA?

Intervjuvanci na splošno ločujejo med spletnimi stranmi »formalnih« političnih akterjev, kot so parlamentarne politične stranke (SDS in SD) ter političnimi akterji, ki jih vidijo kot bolj »neformalne« (predvsem Pirati in Iskra, deloma tudi ŠOU). Stranki in Pirati sta v vzorcu najmanj poznana akterja, medtem ko Iskro in ŠOU intervjuvanci poznajo zaradi umeščenosti v specifičnem odnosu do študentske populacije. Spletno stran predsednika republike respondenti uvrščajo med uradne/formalne politične akterje, podobno spletno stran Državnega zbora, ki jo vidijo precej rigidno, najbolj pa jo v vsem vzorcu obenem zaznamuje ažurnost, vidik podajanja informacij na eni strani in umanjkanje družbenih omrežij ter možnosti neposredne komunikacije in participacije na drugi.

Respondenti ocenjujejo, da skoraj vsi politični akterji komunicirajo »v lastnem interesu« (torej v interesu stranke), odnos med sporočevalcem in naslovnikom pa je viden kot enosmeren, v smislu podajanja informacij o stranki in njenih članih, idejah, vodstvu, aktivnostih ipd. Nasprotno je pri ŠOU nekaj intervjuvancev odgovorilo, da nastopa tako v interesu organizacije kot tudi študentov (vendar je enkrat poudarjeno tudi, da delujejo proti študentom, večkrat pa, da v lastnem interesu). Podobno jih tudi pri Iskri nekaj meni, da nastopa v interesu študentov, nekateri to specificirajo, da v interesu segmenta študentov, tudi nasprotnikov ŠOU, medtem ko je Državni zbor večinoma prepoznan kot delujoč v splošnem javnem interesu. Tudi percepcije o TRS variirajo med tem, da stranka deluje v lastnem interesu, in tem, da je v interesu vseh. Vsekakor pa je TRS v svoji spletni prezenci dojeta kot veliko bolj odprta za participacijo in njen odnos ter komunikacija z naslovnikom bolj enakopravna, dvosmerna kot npr. SDS. Spletno mesto stranke SD več intervjuvancev vidi kot bolj »objektivno« v podajanju informacij, manj »pridigarsko« kot SDS in bolj odprto v smislu bolj »direktnega« odnosa z naslovnikom oziroma obiskovalci strani.

Najbolj prepoznano sporočilnost v vzorcu imajo Pirati in Iskra, tudi pri stranki TRS intervjuvanci prepoznajo željo po spremembah in pozivanje k aktivni politični participaciji. Pri nagovarjanju državljanov oziroma obiskovalca spletne strani na individualni ravni, v smislu aktivnega državljanstva in neposredne participacije, so najbolj prepoznani Pirati, pa tudi Iskra, ki poziva k participaciji prek spletnega okolja oziroma vabi k udeležbi na skupščinah, seminarjih in shodih. Zanimiva je

primerjava med Iskro in ŠOU, ki obe nagovarjata študentsko populacijo. Medtem ko je pri prvi prepoznana močna angažiranost za aktivno državljanstvo in neposredno participacijo, intervjuvanci se počutijo tudi neposredno nagovorjeni k aktivizaciji, je ŠOU apolitična in nagovarja zgolj »postranske« stvari, »študentske zadeve« v smislu zabave, štipendij, zdravja ipd.

Za etabrirane politične stranke so bili pogosti komentarji, da so strani samopromocijske, da »v resnici ne nagovarjajo volivcev« (SDS, SD). Nekateri respondenti so o stranki SDS menili, da javnost nagovarja na »malo agresiven način«, da prevzema »populističen pristop«, tudi »rahlo pokroviteljskega«. Nekateri so specifično SDS nagovarjanja kontrastirali s Socialnimi demokrati, kjer so prepoznali samopromocijski, a bolj »informativen, ne toliko prepričevalen« način nagovarjanja. Za obe stranki so respondenti prepoznali, da nagovarjata s širjenjem informacij o delovanju stranke, za SDS tudi, da nagovarja tako, da utrjuje svojo volilno bazo.

Pri Iskri, tudi pri TRS, so prepoznali nagovarjanje državljanov in državljanek s specifičnimi vsebinami, pozive k aktivni udeležbi pri določenih vprašanjih. TRS v primerjavi z etabliranimi strankami dojemajo kot manj »marketinško naravnane«, za Pirate so nekateri menili, da je njihovo nagovarjanje najbolj neposredno in izrazito v primerjavi z drugimi akterji. Pri ŠOU so nekateri prepoznali, da je njihov slog nagovarjanja specifičen v primerjavi z drugimi akterji, da je bolj »sproščen, neobremenjujoč«, kot tudi, da nagovarjajo bolj v informativnem smislu specifično oziroma izključno študente (in ne državljanov na splošno), kot tudi, da je nagovarjanje bolj kot ne nepolitično – v nasprotju z Iskro, ki nagovarja k protestom oziroma nagovarja državljane kot »politično emancipirane«. Za spletno stran Državnega zbora je bilo prepoznano, da je predvsem informativna.

Glede participacije, ki jo omogoča spletna stran, so respondenti pogosto prepoznavali, da gre bolj za seznanjanje z informacijami, zlasti za SDS in SD, kot za participacijo. Prepoznavali so možnost participacije prek družbenih omrežij (SD, SDS, Iskra, Pirati, ŠOU), možnost povezave s politiki (SD), pogovorni večeri (SDS). Za SDS je bilo prepoznano, da je participacija »enostranska«, za TRS, da je »dvostranska« (družbena omrežja, forum). SD participacijo omogoča tako, da vabi v članstvo; bolj pasivna participacija, »ne moreš komentirati«.

Nekateri so prepoznali redukcijo participacije na podporo akterja, na možnost doniranja (Iskra); za Iskro tudi, da vabi k neposredni participaciji (udeležba na skupščini, protestih), možnost komentarjev pod članki. ŠOU je bil prepoznan za bolj informativnega, »pogledaš novice za študente«, ni participacije »razen foruma in svetovalnice«, FB skupine, vendar ne v pomenu politične participacije, »da bi kaj sam aktivno naredil«. Spletna stran državnega zbora je bila prepoznana za informativno, glede participacije sicer omogoča vprašanja, »ni pa videti, ali odgovarjajo«.

ŠOU respondente kot državljane nagovarja z aktualno temo »razgalimo konopljo«, sicer tudi kot študente, ki iščejo različne informacije glede študija, zabave idr. Kot državljane Pirati nagovarjajo s pozivanjem, da vsak glas šteje, »dajo težo mojemu glasu«. Za SDS je bilo na splošni ravni prepoznano predimenzionirano nagovarjanje k pripadnosti stranki, tudi da »slabša politični diskurz v naši državi« in da na osebni ravni ne nagovarja, prej odvrta, oziroma nagovarja tiste, »ki jih to zanima«. Tudi za SD je bilo prepoznano, da kot državljane nagovarja tiste, ki se strinjajo, identificirajo s stranko. Iskra nagovarja z informiranjem o političnem dogajanju, ki zadeva študente, tudi s pozivi, da »je treba na ulice, da se bo kaj spremenilo«, s pozivi k »aktivnemu državljanstvu«, TRS z vabili na javne tribune, prek foruma in pozivov k spremembam.

Zanimalo nas je tudi, ali spletna stran nagovarja ideje politike, kot si jih predstavljajo respondenti. Med pogostimi odgovori je bilo zaslediti, da jih ne, za stranki SDS in SD je bilo prepoznano, da se preveč delijo (levo, desno), da je komunikacija preveč enosmerna; SDS da je preveč populistična, da ne nagovarja idej politike, ker »se s stranko ne strinjam«. Za Iskro je veljalo, da je kritična, neodvisna, neideološka, osredinjena na vsebino, kar je bilo prepoznano za pozitivno, ideje politike, za katere se zavzemajo, so npr. »povezane z dostopnostjo šolstva in odprtostjo političnega organiziranja«.

Na vprašanje, kako spletna stran nagovarja k delovanju (aktivira), so bile prepoznane različne aktivnosti, kot npr. nagovarjanje k samoiniciativnosti, udeležba na dogodkih, predavanjih, delavnicah, shodih, aktiviranje prek družabnih omrežij, forumov; za etabrirane stranke tudi aktiviranje »potencialnega podpornika«, aktiviranje prek tem (volitve v EU, konoplja). Prepoznano je bilo tudi, da spletne strani bolj informirajo kot aktivirajo, tudi »neaktiviranje«, odvrčanje od aktiviranja (SDS). Glede omogočanja participacije so respondenti navajali družabna omrežja, forume, vabila na razne dogodke, neposredna vabila k participaciji, omogočanje komentiranja, spodbujanja k včlanitvi idr.

SKLEP

Politično delovanje mladih je še vedno najpogostejše obravnavano s proučevanjem udeležbe na volitvah oziroma v digitalnem kontekstu s proučevanjem vpliva digitalnega okolja na volilno udeležbo mladih. V zadnjem času se raziskave osredinjajo tudi na merjenje participacije z uporabo spletnih orodij in prek nekaterih drugih indikatorjev, kot je spremljanje političnih novic v medijih (Mossberger et al., 2008). Izhajali smo iz ugotovitve, da obstoječe študije v manjši meri upoštevajo sodobno družbeno dinamiko, ki predvideva prepoznavanje večje interaktivnosti in multidimenzionalnosti v procesih politične participacije. Demokratizacija državljanstva obenem zahteva odpravo odtujenosti oziroma zblíževanje politik z državljani in državljanekami, kar kliče po prenovi komuniciranja »močnih« (parlamentarnih) javnosti. V

članku smo poudarili, da pristop k državljanstvu, katerega cilj so informirane politike in povečevanje političnih kompetenc mladih, zahteva kompleksnejšo obravnavo participacije, ki se ne zadovolji s podatki o volilni udeležbi med mladimi, ampak poskuša razumeti položaj mladih, njihove potrebe in aspiracije, njihove 'situirane' umestitve v polje političnega, kot tudi njihova razumevanja in ne nazadnje prakse participacije. K 'informiranemu' in 'situiranemu' razumevanju državljanstva smo pristopili s tridelno analizo: 1. proučevali smo, kako mladi dojemajo lasten položaj v družbi, kako se samodefinirajo in razumejo v odnosu do politične participacije, 2. zanimalo nas je, kako participacijo in državljanstvo mladih razumejo politične stranke; ugotavljali smo, kako stranke dojemajo mlade in kako jih nagovarjajo, in 3. ugotavljali smo odnos mladih do spletnih komunikacij političnih akterjev.

Intervjuji s študenti in študentkami potrjujejo trende »poblagovljenja državljanstva« (Somers, 2008) tako, da se ekonomska odvisnost pokaže za enega ključnih dejavnikov omejevanja uresničevanja državljske participacije mladih. Mladi so poudarili problem marginaliziranosti na trgu dela, kar so kritično razumeli kot diskriminacijo. Izražali so občutek, da morajo sami poskrbeti zase, potreba po družbenih spremembah je postala individualna potreba (Ule, 2002), s čimer lahko pojasnimo mestoma resigniran odnos mladih do vprašanj, ki zadevajo njihovo aktivno participacijo. V intervjujih zaznamo strategijo »reflektirane konformnosti« z obstoječimi razmerami v družbi, ko mladi probleme denimo na trgu dela nagovarjajo z individualnimi strategijami preživetja. To strategijo lahko beremo skupaj z razumevanjem državljanstva kot zgolj ene od dolžnosti, na primer, »da se udeležujem volitev«, kar odraža »konvencionalno« razumevanje politike. Obenem so intervjuji tudi potrdili pretiranost teze o politični desubjektivizaciji mladih, ko mladi zaznavajo in na različne načine samoorganizacije nagovarjajo potrebo po »biti kritičen in odgovoren«.

Pragmatizem v razumevanju mladih izključno kot volilne baze lahko opredelimo za ozko pojmovanje državljanstva, kot ga razumejo politični akterji (izsledki na podlagi intervjujev z njimi). Zlasti etabrirane politične stranke, kot so SDS, SMC, SD mlade dojemajo z institucionalnega, strankarskega vidika, kot (potencialno) volilno bazo oziroma (potencialni) podmladek v strankarski politiki. S tega stališča nas ne preseneča ugotovitev iz analize, kako mladi dojemajo spletne strani političnih akterjev, da skoraj vsi politični akterji komunicirajo v »lastnem interesu«. Mladi prepoznajo odnos med sporočevalcem in naslovnikom pretežno kot enosmeren odnos; akterji svojo spletno prisotnost udejanjajo kot samopromocijsko strategijo. Pomembno je poudariti razlike med akterji, kot jih prepoznajo mladi: TRS, ZL sta denimo dojeti kot veliko bolj odprti za participacijo in enakopravno komunikacijo z naslovniki, kot npr. SDS. Pirati, Iskra in TRS so prepoznani med akterji, ki želijo družbene spremembe in pozivajo k aktivni participaciji, kar mladi vrednotijo pozitivno.

Analiza intervjujev je pokazala na omejitve dolžnostnostnega, institucionalno usmerjenega državljanstva, ki ga mladi sicer resignirano sprejemajo, v njem pa ne prepoznajo političnega potenciala za nastajanje novega oziroma za neposredno in učinkovito nagovarjanje problemov, ki zadevajo družbo na splošno in mlade specifično. Pragmatičnost etabrirane politike, ki mlade dojema kot volilno telo, strankarski podmladek ali pa skupino, ki je nima smisla nagovarjati posebej, ampak družbene probleme reševati čezgeneracijsko, intervjuvancev in intervjuvank ne prepriča. Nasprotno, kritično poudarjajo samopromocijske strategije strank, ki delujejo v lastnem interesu, opozarjajo na pomen odgovorne politike in kritičnega angažmaja državljanek in državljanov, za kar pa je, kot posredno pokažejo intervjuji, potrebna enakopravna obravnava mladih kot subjektov, ne objektov politike, in zagotavljanje socialno-ekonomske varnosti.

(SELF) PERCEPTION OF THE YOUNG IN THE POLITICAL FIELD: CHALLENGES FOR CITIZENSHIP

Majda HRŽENJAK

The Peace Institute, Metelkova 6, 1000 Ljubljana
e-mail: majda.hrzenjak@mirovni-institut.si

Mojca PAJNIK

The Peace Institute, Metelkova 6, 1000 Ljubljana
e-mail: mojca.pajnik@mirovni-institut.si

SUMMARY

The article addresses the issue of low political participation of the young due to their changed position of being socially redundant, and as a consequence of processes of privatization and commodification of citizenship. These processes are reflected through shifts in the understanding of citizenship and its transition from dutiful to self-actualizing citizenship, through the impact of new communication technologies changing civic practice and through the responses of the young and of political actors to these changes. The authors depart from the three-part analysis of the empirical material collected with interviews with young people and representatives of political parties, and they analyse: how young people perceive their own position in society and structural inequality as a political problem; how political parties understand the participation and citizenship of young people and how they address young people; how young people perceive online communication of political actors. While the interviews confirm the trends of commodification of citizenship, they at the same time confirm that the thesis about the young being apolitical is overrated and a too simplified explanation for the behaviours of the young. Pragmatism of political parties that understand the young primarily as an electoral base and their citizenship primarily as a practice of duty is reflected by the young critically as alienation of institutional policy, which does not recognize the political potential to directly and effectively address the problems which affect society in general and the young specifically. Increasing the involvement of young people in active citizenship, therefore, requires a more complex reading of participation, which is not content with data on voter turnout among young people, but tries to understand the situation of the young, their needs and aspirations, and their situated placement in the political field.

Keywords: citizenship, politics, dutiful citizenship, the young, commodification of citizenship

LITERATURA

- Anthias, F. (2002):** Where do I belong? Narrating Collective Identity and Translocational Positionality. *Ethnicities*, 2, 4, 491–514.
- Bauböck, R. (ur.), Perchinig, R. (ur.) & W. Sievers (ur.) (2009):** Citizenship Policies in the New Europe. Amsterdam, Amsterdam University Press.
- Beck, U. (1992):** Risk Society. Los Angeles, Sage Publications.
- Benhabib, S. (2004):** The Rights of Others: Aliens, Citizens and Residents. Cambridge, Cambridge University Press.
- Bennett, L. W. (2008):** Changing Citizenship in the Digital Age. V: Bennett, L. W. (ur.): Civic Life Online, Learning How Digital Media Can Engage Youth. Cambridge, The MIT Press, 1–24.
- Habermas, J. (1972):** Theorie und Praxis: Sozialphilosophische Studien. Frankfurt am Main, Suhrkamp Verlag.
- Habermas, J. (1996):** Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy. Cambridge, Polity Press.
- Hartley, J. (2012):** Digital Futures for Cultural and Media Studies. Malden, MA, Wiley-Blackwell.
- Hrženjak, M. (2014):** Državlanske prakse mladih z vidika digitalne neenakosti in interseksionalnosti. *Teorija in praksa*, 51, 6, 1304–1320.
- Kovacheva, S. (2005):** Will Youth Rejuvenate the Patterns of Political Participation? V: Joerg Forbrig (ur.): Revisiting Youth Political Participation. Challenges for Research and Democratic Practice in Europe. Strasbourg, Council of Europe, 19–28.
- Kuhar, M. (2005):** Youth and Politics in Slovenia: a Pre-Political Group in a Post-socialist Age. V: Joerg Forbrig (ur.): Revisiting Youth Political Participation. Challenges for Research and Democratic Practice in Europe. Strasbourg, Council of Europe, 53–60.
- Miller, T. (2006):** Cultural Citizenship. Philadelphia, PA, Temple University Press.
- Mladina 2010.** Končno poročilo. Univerza v Mariboru: Filozofska fakulteta. Dostopno na: http://mfdps.si/Files/Knjiznica/Mladina_2010_Koncno_porocilo.pdf (10. 1. 2016).
- Mossberger, K., Tolbert, C. J. & R. S. McNeal (2008):** Digital Citizenship: The Internet, Society, and Participation. Cambridge, MA, MIT Press.
- Oblak Črnič, T. (2012):** Digitalne razslojenosti: Slovenska spletna kultura skozi razredno in kulturno diferenciacijo. *Družboslovne razprave* 28, 71, 39–62.
- Pajnik, M. (2014): Kontroverze državljanstva in nastavki za opredelitev digitalnega državljanstva. *Teorija in praksa*, 51, 6, 1185–1203.
- Rogers, E. M. (1962):** Diffusion of Innovations. New York, Free Press.
- Somers, M. R. (2008):** Genealogies of Citizenship: Markets, Statelessness, and the Right to have Rights. Cambridge, Cambridge University Press.
- Stolle, D., Micheletti, M. (2009):** Young People and Political Consumerism. Dostopno na: <http://sustainablecitizenship.com/pdf/Young-People-and-Political-Consumerism.pdf> (5. 6. 2014).
- Ule, M. (2002):** Mladina: fenomen dvajsetega stoletja. V: Mihelj, V. (ur.): Mladina 2000. Slovenska mladina na prehodu v tretje tisočletje. Ljubljana, Aristej in Urad RS za mladino, 9–27.

original scientific article
received: 2016-02-05

DOI 10.19233/ASHS.2016.13

THE INSTRUMENTALISATION OF POLITICS AND POLITICIANS-AS-COMMODITIES: A QUALITATIVE ANALYSIS OF SLOVENIAN PARTIES' UNDERSTANDING OF POLITICAL COMMUNICATION

Jernej AMON PRODNIK

University of Ljubljana, Faculty of Social Sciences, Kardeljeva ploščad 5, 1000 Ljubljana
e-mail: jernej.amon-prodnik@fdv.uni-lj.si

ABSTRACT

The article examines current processes in institutional politics and the often discussed tendency towards the professionalisation of political communication. It relates this tendency to the instrumentalisation of political life and its adoption of the commodity logic in public communication. The study proceeds from the perspective of critical theory and the political economy of communication. It connects this theoretical basis to Slovenian institutional politics with the aim to analyse whether and in which ways instrumental reason and commodity logic have been adopted in the political communication of political parties. The study is based on semi-structured, in-depth interviews conducted with key representatives of seven parliamentary and three extra-parliamentary Slovenian parties or groups.

Keywords: political communication, instrumental reason, economic rationality, commodification, political branding, election campaign, professionalisation, critical theory, political economy

LA STRUMENTALIZZAZIONE DELLA POLITICA E POLITICI-COME-MERCE: ANALISI QUALITATIVA DELLE POSIZIONI DEI PARTITI SLOVENI SULLA COMUNICAZIONE POLITICA

SINTESI

Il contributo esamina gli attuali processi nella sfera politica istituzionale e la tendenza verso la professionalizzazione della comunicazione politica. Questi quesiti vengono collegati alla strumentalizzazione della politica istituzionale e alla sua accettazione della logica della merce nella comunicazione politica pubblica. Il contributo deriva dagli approcci della teoria critica e dell'economia politica della comunicazione, questa base teorica, invece, viene collegata nella parte empirica alla politica istituzionale slovena. Lo scopo del contributo è quello di esaminare se la razionalità strumentale e la logica della merce vengono assunti nella comunicazione politica dei partiti politici, e – se così fosse – in che modo. La ricerca si basa sulle interviste semi-strutturate approfondite con i principali rappresentanti dei sette partiti parlamentari sloveni e dei tre non parlamentari ovvero coalizioni parlamentari.

Parole chiave: comunicazione politica, razionalità strumentale, razionalità economica, mercificazione, branding politico, campagna elettorale, professionalizzazione, teoria critica, economia politica

*"You sell your candidates and your programs
the way a business sells its products."*

Leonard Hall, National Chairman of the Republican Party,
in 1956 (in McGinniss, 1968/1988, 27)

INTRODUCTION

In his talk entitled *The Modern Media Man and the Political Process*, Dallas Smythe (1960) stressed that political candidates had been turned into commodities, with politics being consumed as entertainment. He arrived at this view against the backdrop of the televised debates between John F. Kennedy and Richard Nixon, two clear frontrunners for the next president of the United States. Smythe was not the first to draw such – for him at least – an unflattering conclusion. In his revisiting of the novel *Brave New World*, the renowned writer and social critic Aldous Huxley (1958/2007, 320–321) similarly noted the increasingly cynical nature of modern politics. He believed that politicians and their propagandists made a mockery of democratic procedures by appealing to the ignorance of the voters. It was "the personality of the candidate and the way he is projected by the advertising experts" (Huxley, 1958/2007, 321) which started to matter. Politicians came to be merchandised with similar methods as deodorant, leading to entertainer-candidates who had to be short and snappy in their communication in order not to bore the radio or television audience.

What is perhaps most surprising to somebody watching the debates of political candidates criticised by Smythe and Huxley today is not the lack of arguments present in them, but in fact how reasonable they appear in contrast to the modern state of affairs, especially if compared to the Republican Party primary debates for the US presidential elections in 2016 in which Donald Trump was the centre of attention at the time this article was being written. Having five minutes at the most to deal with 'the great issues of the day', as observed by Huxley, is a luxury that can hardly be imagined in an excruciatingly fast-paced, media-led political sphere where communication is reduced to sound bites, manipulative marketing and demagoguery.

Critiques of the depoliticised and trivialised institutional political process are becoming more common than a few decades ago. In these accounts, political communication is described as increasingly professionalised through public relations and political branding, whilst marketing and polling have become normalised and political candidates are often conceived simply as another commodity (Phelan, 2014, 53–54, 80–82; cf. Blumler, 1997; Sussman, Galizio, 2003; Negrine, 2008; Savigny, 2008). According to Crouch (2004, 21), politicians have thus become like shopkeepers in the world of politics, which has been turned into a spectacle. Different authors contend that these changes within the formal political process, which are rooted in instrumental reason and

commodification, should be closely related to the changes in the global capitalist political economy (Sussman, Galizio, 2003; Sussman, 2005; Savigny, 2008).

The research in this article focuses on the communication of political parties as central elements of the institutional political arena (even if their power is decreasing). Through an ethnographic inquiry into how political actors perceive democracy, public political communication, citizens, and their own organisational structure it analyses the extent to which the instrumentalisation and commodity logic have been extended to the practices of parties in Slovenia. The article aims to provide answers to two research questions:

RQ1: Whether and in which ways (if any) the instrumental reason and commodity logic has been accepted, adopted, internalised and normalised by political parties in a small and peripheral polity?

RQ2: In which ways (if any) do the parties differ in their acceptance of the (apparent) 'rules of the game' of instrumentalised political communication?

The study is theoretically based in the approaches of critical theory and the political economy of communication. This provides a basis for a normative understanding of democracy and the critique of instrumental reason, including the ongoing processes of commodification (section 2). In the empirical part (sections 3 and 4), this theoretical underpinning is used in an analysis of semi-structured, in-depth interviews which were conducted with representatives of Slovenian parliamentary and selected extra-parliamentary parties. First, the article turns to the broader context of the changes occurring in political communication and formal politics.

POLITICS-AS-COMMODITY: A CRITIQUE OF POLITICAL COMMUNICATION IN CAPITALISM

Recent decades have seen various facets of politics undergoing profound transformations, impacting on how democracy is apprehended in theory and how it is carried out in actual political practice. In the 1990s, there was a significant upsurge in normative theories of democracy, with the deliberative model possibly receiving the most critical scholarly attention (see Habermas, 1996; Dryzek, 2002). Its appeal rested on the renewed interest in participatory forms of democracy, with a stronger focus on the political inclusion of citizens and a robust media system. As an intermediary infrastructure between civil society and formal political institutions, the public sphere was seen as important element of deliberative democracy, because it was assumed that it should provide an informal yet autonomous domain for non-distorted and non-coercive communication in which both the registering of public concerns and their (trans)formation are carried out (Habermas, 1996, 148; cf. Mayhew, 1997). Deliberative democracy therefore

goes beyond voting or political parties and rests on a never-ending process of public use of reason by a wide circle of participants whose opinions are not only identified, but also challenged, transformed and finally amplified, thus influencing political decisions. As such, it could also incorporate the bottom-up initiatives which have proliferated in recent decades into the formal political process.

Even though deliberative democracy was a response to the enduring crisis of Western representative democracy, the actually existing power relations not only made it impossible to come closer to this ideal, but in fact widened the gap even further. The discrepancy between *what is* on one hand and *what ought to be* on the other has continued to grow. We are now witnessing ‘a hollowing out’ of (party) democracy (Mair, 2013) and a deep crisis of public political communication (Savigny, 2008), coupled with profound changes in media systems (Papathanassopoulos, Negrine, 2015). The ‘mass party’, which in the past provided at least elementary forms of political socialisation, identification and an ideological foothold – even if it ultimately failed to reach the ideals of the richer political participation of citizens – now seems in terminal decline (Papathanassopoulos, Negrine, 2015; Mancini, 1999; Mair, 2013). Parties across countries are losing influence, support, membership, traditional constituencies, and legitimacy, with high electoral volatility and indifference to institutional politics on the rise (ibid.; cf. Blumler, 1997, 397; Negrine, 2008, Ch. 3). For Crouch (2004), there has even been a regression on a wider scale. He used the concept of post-democracy to describe a situation in which institutions (e.g. parliaments, parties) formally remain in place, but the actual decision-making takes place somewhere else, with power being transferred to corporate elites. In this situation, the growing disenchantment with politics cannot be a surprise.

Professionalization of political communication as political marketing

The far-reaching professionalization of political communication, which has accelerated particularly since the 1980s (with the early rapid rise of political campaign management between the 1950s and 1960s), is often considered as perhaps the most significant change occurring in contemporary democracies. It presupposes a new type of professionals entering the political sphere, mainly technical experts such as advertisers, public relations experts, media experts, pollsters, political and marketing consultants, specialist lobbyists and spin doctors. The technical skills of these actors, in contrast to party bureaucrats of the past, are not confined to the political sphere, with politics not even necessarily being their

primary area of competence.¹ They are connected to the instrumental ‘rationalisation’ of persuasion in public communication, which has its ‘historical root and current core’ in market research (Mayhew, 1997, Chs. 7-8).

Political marketing treats voters primarily as consumers, not as citizens (Mayhew, 1997; Blumler 1997, 398; McNair, 2007, Chs. 6-7; Negrine, 2008). With the help of data-driven specialists, on one hand politicians target specific audiences “in a competitive environment where the citizen/consumer has a wide choice between more than one ‘brand’ or product” (McNair, 2007, 6) while, on the other hand, political ‘products’ are, on the surface, also ‘differentiated’. This is done through political advertising, which gives “meaning for the ‘consumer’, just as the soap manufacturer seeks to distinguish a functionally similar brand of washing powder from another in a crowded marketplace” (McNair, 2007, 6; cf. Sussman and Galizio, 2003, 317-320; Sussman, 2005, 133). For Savigny (2008, 4), political marketing “is informed by a set of economic assumptions that are antithetical to democracy and serve to disconnect the public from the process of politics” (Savigny, 2008, 4), thus further contributing to the ‘political malaise’.

Professionalization ratchets up financial requirements and produces ‘capital-intensive campaigns’ that exacerbate inequalities between actors in the political arena (Mancini, 1999, 236; cf. Mayhew, 1997, 238; Sussman, 2005, Ch. 6). Further, political consultants often affect the very essence of a party’s political identity. Particularly during election campaigns, they crave autonomy in decision-making and organisation “to the point where politicians and outside observers may wonder who is in charge” (Mancini, 1999, 237; cf. McGinniss, 1968/1988, 82). This seems especially problematic as campaigning is ceasing to be only a matter of pre-election time, with politics adopting the notion of ‘the permanent campaign’, which means political marketing is becoming part and parcel of political communication (Negrine, 2008, 66; Savigny, 2008, 2-5). Political parties and their membership have accordingly been largely replaced by outside professionals (Sussman, 2005), with Mayhew (1997, 223) noting that professionalization of management makes parties increasingly dispensable, even if their continuing relevance cannot be ignored.

Subjugating political life to instrumental reason

The professionalization of politics has “cemented the detachment of the ordinary citizen” according to Papathanassopoulos and Negrine (2015, 156). Sussman and Galizio (2003) however criticised this concept in view of political communication being well embedded in the (global) political economy. In their opinion, professionalization as a concept portrays these processes as

¹ On professionalization, see Blumler (1997, 398), Mayhew (1997), Mancini (1999), Sussman (2005, Ch. 5), McNair (2007), Negrine (2008), Papathanassopoulos and Negrine (2015).

an inevitable outgrowth of modernisation. Instead, they are an epiphenomenon of wider capitalist transformations, with politics “intensively industrialized, commercialized, monetized and transnationalized” (Sussman, Galizio, 2003, 312). Experts have indeed displaced functions formerly held by political parties, but they are not the primary agents, merely ‘brokers and retailers’ in a system where the political process has been appropriated by the global corporate class. In the ‘political-industrial complex’ elections can be compared to industrial production, with citizens simply factors in the wider circuit of (electoral) production (Sussman, Galizio, 2003, 312–314). In various ways politics is becoming the handmaiden of other powerful interests (cf. Crouch, 2004; Sussman, 2005).

Critical rethinking of these processes indicates that the aim of political marketing cannot be publicly relevant discourse in which common social problems are debated and solved, but the opposite: avoiding discussion in one-way communication through the *selling* of political messages and continuous spinning of issues, where in-depth deliberation would be essential (cf. Mayhew, 1997, Ch. 9). Its goal is therefore completely instrumental: on one hand it aims *to control* public political communication and the presence of politics in the media and, on the other, *to manipulate* information and images (Sussman, Galizio, 2003, 317; cf. *ibid.*; Blumler, 1997, 399).

In Frankfurt School critical theory, instrumental reason has been closely related to the development of modern capitalism and its specific forms of rationalisation (Horkheimer, 1974/2004). Economic rationality becomes socially predominant and starts to subjugate individuals and their social needs. The ongoing process of ‘economisation’, which necessitates the possibility of measuring and calculating, presupposes narrow-minded efficiency as the exclusive goal in the production and, eventually, in all other social processes as well (Gorz, 1989, 2–3, 20). According to Horkheimer (1974/2004, Ch. 1), there is an obsession with means in preference to ends, when relations are colonised by instrumental reason: instead of determining which normative social goals should be followed, by asking ‘why something should be as it is’, issues are only dealt with in a ‘how to’ manner. Instrumental reason is therefore oriented on utility and profitability, with its objectives reduced to cost-benefit calculations and maximisation of self-interest (Fuchs, 2009, 8). Both asymmetric political communication and attempts at manipulation through propaganda must be defined as instrumental forms of communication because of the techniques they deploy and the consequences this has on society (cf. Mayhew, 1997, 190).

In this context, it cannot be surprising that political life started to resemble market relations, with parties’ objectives being consistently narrowed down. According to Negrine (2008, 22) the professionalised ‘catch-

all’ and ‘cartel’ party of today is “a machine for waging electoral contests” (Negrine, 2008, 22). The relationship with voters becomes “instrumental and necessary only insofar as they enable organisations to achieve their goal” (Savigny, 2008, 12). Other normative ideals are vanishing from the political horizon.

‘Selling you the candidate’: Neoliberalism and the commodity logic in political communication

Nowhere in political communication has the predominance of instrumental reason been more overwhelming and palpable than in its internalisation of the commodity logic. In *The Selling of the President*, McGinniss (1968/1988) offered an early first-person account of how the presidential candidate Richard Nixon, who subsequently won the elections, was ‘packaged’ for the mass media (specifically for television), sometimes in peculiarly miniscule details, and ‘sold’ to the right kind of audience. As noted by McGinniss (1968/1988, 27), politicians and advertisers started to work together “once they recognized that the citizen did not so much vote for the candidate as make a psychological purchase of him”. What was projected was what counted, meaning the professionally constructed image of the politician was what mattered. Form (e.g. image, style, personality, and emotional appeal) consequently began to prevail over substance (cf. McNair, 2007, 131–135) and political communication became increasingly trivialised and oriented toward entertainment.

This tendency towards the imitation of commodification in the political campaigns has wide-reaching consequences, even though authors like McNair (2007, 38) regard warnings coming from critical approaches as largely irrelevant. As stressed by Savigny (2008, 10), the predominance of marketing in political communication not only affects the presentation and style, but also “the methods and ways of thinking about what politics is, how it is, and how it should be conducted”. This essentially means that politics is being reorganised and succumbing to a logic other than its own (Phelan, 2014, 82).

The processes occurring in political communication can be connected to transformations in wider society, especially the extension of capitalist social relations to domains previously not under its control (see Sussman, Galizio, 2003; Crouch, 2004; Sussman, 2005; Savigny, 2008; Phelan, 2014). The expansion of capitalism as a system is dependent on commodification, which reduces everything to an exchange value and productivity (Amon Prodник, 2014). These processes have been so overwhelming in recent decades that even social spheres formally based outside of capitalist social relations are now in many ways mimicking its functioning. I recently proposed the concept of a ‘seeping commodification’, which describes how commodification expands throughout society and permeates even intimate relations and seemingly insignificant pro-

cesses and micro-practices of our lives (Amon Prodrik, 2014). Moreover, even spheres, practices and activities not directly subjugated to capitalist relations are now increasingly legitimising themselves through categories associated with them (e.g. productivity, efficiency, utility maximisation). This does not mean they are becoming commodified *per se*, but that they are adopting the same logic as if they were commodities. In a similar manner, politics and politicians cannot be sold as commodities; however, they do *imitate* relations distinctive of the capitalist structure.

The perception that capital has started to permeate the entirety of the social fabric has especially been observed by authors writing on neoliberalism (e.g. Freedman, 2014). For neoliberalism to be successful, the primacy of the market must be adopted as the most viable way of arranging *all* social relations and activities, including governmental processes, intimate domains and individuals (Freedman, 2014, 39-40). According to Phelan (2014, 5), “for neoliberal common-sense to be politically effective, it needs to become imbricated in the common-sense assumption of other domains”. Commodity logic must therefore be naturalised in social practice, and in ideal circumstances present itself as though it is non-ideological. This also means it is often reproduced unintentionally, making it even more crucial to analyse how such logic is adopted and used in various social relations.

METHODOLOGY: INTERVIEWING THE POLITICAL ELITE

The critical insights presented above make for bleak reading, but in which ways can the tendencies regarding instrumental reason and commodity logic be translated into the political communication of parties in a small and peripheral political environment? The article moreover seeks to consider whether parties in Slovenia differ in any significant way when it comes to the (non)instrumentalisation of their public political communication (either due to their political positioning or their status).

In order to obtain answers to the research questions, we carried out semi-structured, in-depth interviews with representatives of Slovenian political parties that were conducted face-to-face by the author of this paper, who was leading the interviews, and Marko Ribač, a research fellow at the Peace Institute (Ljubljana). We performed ten interviews with the most relevant Slovenian parties or parliamentary groups, three of which were done with representatives of extra-parliamentary parties and seven with parliamentary parties or groups (see the appendix

for the list of interviews conducted). While the latter were selected for the obvious reason they currently have an influential position in institutional politics, there were different reasons for selecting the former three: in the case of the Slovenian People's Party it was its reputation (being the oldest Slovenian party), in the case of Positive Slovenia it was its recent political relevance (the party with the most MPs between 2011 and 2014), and in the case of the Pirate Party it was its putatively alternative political platform compared to other parties. Our sample was diverse since it included actors with different ideological and institutional backgrounds, which also occupy varying positions in the system.²

With one exception, the interviews were conducted with the secretaries general of the parties.³ Based on descriptions of their tasks and responsibilities, it can be said that they have organisational, technical/operational and financial responsibilities. Secretaries general are also closely connected to the day-to-day functioning of their party, including coordinating different sections, organising local committees and overseeing personnel and the head office. Two respondents used the notion ‘director of the party’ as an analogy for their function, while one spoke about ‘manager’ and another about ‘executive’ of the party. Even though their primary responsibility was not to oversee communication with the media (for some this was also their task) or to be involved in the ideational considerations (e.g. writing the party programme), our interviewees acknowledged they are nevertheless closely involved in these issues and have ample knowledge about them. In general, our respondents had due to the nature of their function a wide-ranging overview of all aspects of how their party operates.

The interviews were conducted as part of the Digital Citizenship project coordinated by the Peace Institute, and the aim was to gather comprehensive information about the parties’ internal and external communication and their views on democracy-related issues. Even though the questionnaire was standardised, the interviews remained open-ended and their structure was continuously adjusted depending on how interviewees responded and which issues were raised in their answers. This approach left us with room to expand on different topics by adding sub-questions or asking interviewees to elaborate their responses. We occasionally used leading questions to check the reliability of the answers and obtain information that might otherwise be withheld (see Kvale, 2007, 88-89). At certain points the interviews could also be described as confrontational (Kvale, 2007, 75-76), but this was not necessarily our intention.⁴

² On qualitative sampling, see Flick (2007, Ch. 3) and Kvale (2007, 43-45).

³ One parliamentary actor, the United Left, is an electoral coalition of three parties. The interview was conducted with the head of communication of the parliamentary group because the electoral coalition has no secretary general function.

⁴ According to Kvale (2007, 70), elite interviewees generally “have a secure status, where it may be feasible to challenge their statements, with the provocations possibly leading to new insights”.

Interviews are an established qualitative research method (Flick, 2007; Kvale, 2007). Even though ethnographic inquiries have been linked especially to interpretative and constructivist approaches, researchers with a materialist outlook also implement them. The political economists Meehan, Mosco and Wasko (1993), for instance, called for their adoption when deciphering social relations, especially when they are taken for granted by the actors involved in them (Meehan, Mosco & Wasko, 1993, 108): “Personal interviews and other primary documentation provide the most authentic and reliable data” (Meehan, Mosco & Wasko, 1993, 113), even though they must be assessed with caution. Interviewing actors who are part of the elite can even be described as a unique interview form, the so-called elite interview (see Kvale, 2007, 71). In such cases, group members have a privileged status in the area of research as they hold a greater degree of influence compared to members of the general public. Our aim was both to gather factual evidence on how parties function (objective reality) and what is the representatives’ (necessarily subjective) understanding of how their party functions. The interviews were therefore a combination of factual and conceptual interviews (Kvale, 2007, 70-72).

POLITICAL COMMUNICATION AND POLITICAL PARTIES IN SLOVENIA: RESULTS OF THE ANALYSIS

Slovenia is clearly a miniscule political community, which considerably limits institutional political actors in how they behave in the sphere of institutional politics. Almost all of our interviewees correspondingly noted the large financial constraints their parties face in their daily functioning, political communication and campaign management, which were further exacerbated by a new campaign law which additionally restricted who can finance campaigns and in which ways. For example, a representative of an established coalition party, Uroš Jauševc (SD), noted that they try to replicate what their ‘sister parties’ around the globe do, but that the contexts, especially when it comes to financial resources, are often entirely incomparable. When speaking about Barack Obama’s election campaign in 2012, he pointed out that financially “these are incomprehensible numbers for us”. Most of the ideas therefore cannot be “copy-pasted”, Jauševc noted, because the “*type of the campaign* is completely different there”. Nevertheless, he added that one can “use some of them and see how they function”.

Fight in the Ukrainian parliament on December 4, 2014. Vir: БО Свобода. File: Volodymyr Parasyuk 04.12.14.jpg. From Wikimedia Commons.

By way of illustration, the winning party at the 2014 early elections for the national assembly, the Party of Miro Cerar, officially spent less than EUR 100,000 on its entire campaign (see the table in the appendix). It should be stressed that this is a relatively small amount even for Slovenian standards since the party played on its 'newness' as a trump card throughout the campaign. The winning party at the 2011 parliamentary elections, Positive Slovenia (PS), for instance, spent almost EUR 600,000 on its campaign, while the Slovenian Democratic Party (SDS), which came in close second, spent even more, nearly EUR 700,000. At the 2014 general elections, the total money spent on all parties' election campaigns in Slovenia was only approximately EUR 1.7 million, whereas in 2011 it was nearly twice that, approximately EUR 3 million. The considerably smaller amounts spent on the campaigns in the 2014 elections can be attributed to the enduring economic crisis, the changed legislature on campaign financing and also to the fact that Slovenia saw two other elections in the same year, namely elections for the European Parliament and local elections, which drained the financial resources of the parties. Nevertheless, even in 'normal circumstances' the money spent by the parties is modest in an international perspective.

The considerable lack and even shrinking level of party funding runs counter to other political environments (see Sussman, 2005). This logically begs the question: to what extent can other tendencies present in established Western democracies, especially when it comes to the political communication of the parties, be directly transferred to Slovenia?

'Non-Professional professionalization'? Political parties imitating professionalism

What could be described as partial compatibility is perhaps best demonstrated in the most general trend occurring in most political systems, namely professionalization. A common development in Slovenia could be labelled with the oxymoron 'non-professional professionalization'. Even though there are certainly large differences between parties when it comes to the use of professionals, with established and bigger parties in particular being able to utilise them for a variety of purposes, no party has sufficient financial means to overwhelmingly professionalise all aspects of its functioning. They either use professional consultants occasionally or alternatively, professional advice and analyses from 'external experts' are even primarily provided on a friendly, non-paid basis.

Let us take a look at some of the key tendencies more closely. All actors included in the analysis had some kind of in-house PR service which dealt with the media and their own communication channels (e.g. publishing news on the party website, managing online social networking sites like Facebook and Twitter). A large majority of them also acknowledged their representatives were involved in professional trainings (either in the past or currently) to improve their rhetoric and style in communication with (and in) the media. This included parties as varied as the smallest extra-parliamentary parties and the established, bigger parties. Many representatives mentioned that different consultants had offered them overall help with performance and style before a television appearance, which is then followed by an analysis after that public appearance (cf. McGinniss, 1968/1988, 72–76). Robert Ilc (NSi) even stated that his party used a "rigid PR school of politics and political performance" for its media appearances, in which "no matter what they ask you, you must *sell* your message" (cf. Mayhew, 1997, 242). External experts are also included in the writing of promotional texts aimed at voters during campaigns.

If these types of external specialists can be seen as nothing out of the ordinary, not all the parties were able to pay for independently conducted opinion polls intended for their internal use (e.g. with a focus on their potential voters and, accordingly, on how to position themselves regarding specific political issues).⁵ A smaller, yet established oppositional parliamentary party New Slovenia (NSi), for example, also conducts such polls which help it with its political strategy. In such surveys, the party is interested in:

"Age, demographic data, who we should address and so on, who views us as being a promising [party], who doesn't, and based on this we then form our political positions as well as our strategy. For example, we will not try to address someone who states s/he would under no circumstance vote for our party, he is lost for us [...]. But these are usually pretty extensive surveys and we don't do them every month [...], they are quite expensive [...], we call this segmentation of the voting body, [it is done] every couple of years" (Ilc, NSi).

Alenka Jeraj (SDS), a representative of the biggest oppositional party, which has the greatest financial leverage amongst all political actors in Slovenia, similarly mentioned that they carry out surveys when they are interested in why their support is rising or declining.

⁵ According to Mayhew (1997, 214), using information from polls enables the possible construction of target groups and identification of issues that could lead to electoral success (political messages can be managed accordingly) (cf. McGinniss, 1968/1988, Ch. 10; Savigny, 2008). Several interviewees admitted that their party has constructed target groups (even if only abstract voter profiles). They also indicated it is important to know both who the party is aiming at in the media and which media to use with specific type of messages and audiences. Different interviewees also conceded they are willing to significantly change the form of the message depending either on the communication channel, type of media or specifics of the targeted voter.

They have regular consultations three or four times a year within the party and such surveys help them analyse what their voters expect of the party and what they think about certain parts of the programme (e.g. their views on the economy).

Nonetheless, the regular conducting of polls seems more like an exception to the rule than anything else. Party-financed polls, considered a central element of professional campaign management and political marketing (see Mayhew, 1997, 212–213; Slaček Brlek, 2009), are performed irregularly and chiefly on ‘special occasions’, such as elections. An established extra-parliamentary party, the Slovenian People’s Party (SLS), for instance carried out an analysis before the elections, but also *after* they were over, with the aim to understand why they had been unsuccessful, how to construct their communication strategy in the future and to provide themselves with a general analysis and profiling of the party voter (or, to use the words of the interviewee, Tadeja Romih, the SLS was interested in “basically the entire story”). Perhaps most indicative was when Jauševc (SD) mentioned they were willing to mobilise considerably more financial resources for public opinion polls and for truly professional research on how to conduct the campaign (including hiring consultants from the United States) only when there was a realistic chance the party could ultimately actually win the elections.

What can be derived from the tendency toward ‘non-professional professionalization’ is that even when no external experts are directly involved party officials often either try to *imitate* in different ways what these experts would bring to the table, or try to find other means to acquire comparable knowledge. One respondent, Nikola Janović Kolenc (ZL), mentioned they independently conducted a non-professional survey before the elections, while Ilc (NSi) mentioned they often do small online surveys on how to position themselves regarding certain issues (they are carried out via their mailing list). The secretary general of a small oppositional party, Roman Jakič (ZAAB), also stated that it is the publicly available polls, which deal with key political issues and the popularity of politicians and parties that are very important to them, conceding that the party carefully follows even seemingly irrelevant polls. A representative of what is currently parliamentary party with the highest number of MPs, Erik Kopač (SMC), likewise pointed out: “Our prognosis [regarding the elections] was based on the surveys made by the renowned media houses and that was it”. When asked whether they plan to conduct their own polls in the future, Kopač answered: “That’s quite likely, but this is it, when you start to do all of these things, you become just like them [i.e. the established parties]” (Kopač, SMC). In some cases, parties were able to receive the results of media-conducted polls a day

or two in advance. Because they could not afford to do their own, they used them as benchmarks to show how well they were doing and, in some cases, even how to position themselves regarding certain issues.

Parties attempted to circumvent the fact they lacked their own resources by either resorting to other means of bringing in expert knowledge or by relying on their own employees. Some parties, like SDS, had educational trainings for party members on how to use online social networking sites to promote the party, with such training being carried out by members of their own staff. Several party representatives also mentioned they received expert help regarding both the form and the content (on how to politically position themselves) of political communication from professionals they did not need to pay because they were prepared to intellectually assist them on a voluntary basis. Regarding the assistance of external professionals, Jakič (ZAAB) for example noted: “I think basically all parties do it now. Yes, you take experts’ opinions into account. Yes, this is part of our preparations and, of course, also when you form policies”. But it is not uncommon that such services are provided for free.

Such an approach, which could border to amateurism, can quickly become a possible obstacle in future political endeavours. For the biggest party, which largely engaged in non-professionalised political communication during its first campaign, this became a hindrance:

“We learned all this know-how the hard way, which means learning from mistakes, and here no strategic approach was taken on our side from the start. [...] Our way of thinking is far from political pragmatism, which on one hand causes us headaches and on the other enriches us. But the problem is, how does the public perceive you and, for now, it doesn’t perceive us particularly well” (Kopač, SMC).

Later in the interview, Kopač noted that even though it is not yet fully professionalised, the party decided to obtain the assistance of a crisis communication expert after the elections because they were getting ‘bombarded’ from everywhere (especially the media).

Even though it would be far-fetched to state that Slovenian institutional politics is overwhelmingly professionalised, it does not subsequently follow that the parties have not adapted considerably in line with how political actors in economically wealthier countries function. As described above, they have adequate knowledge about political activities in other countries and, accordingly, significantly modify their functioning in a way they deem rational. Even when no external professionals are used, parties try to *imitate* their expertise and even act *as if* they were part and parcel of their internal structure.⁶

6 Whether this is actually a successful move is a completely separate issue.

Self-promotion, marketing and branding in instrumental communication

The tendency towards instrumentalisation can most plainly be observed in how parties construct their public communication and how they perceive their (potential) voters. They have overwhelmingly internalised and naturalised the commodity logic, a trend indicated in a variety of instances in the interviews. To give an example: even though no marketing experts were necessarily involved in the analysis of the public opinion surveys conducted by particular parties, certain interviewees spoke about “segments” of voters, which were either explicitly or, in other cases, implicitly, comprehended as ‘niches’.

Some party officials also brought to the fore the notion of a permanent campaign, *without* being asked about anything related to it. A representative of the second largest coalition party, Branko Simonovič (DeSUS), observed: “Look, the political campaign starts on the same day the elections are over, it starts on that day”. Later in the interview, he repeated this assertion. Ilc (NSi) likewise noted: “For us, the campaign goes on every day, it is only a little more intense for that month” of the official campaign. Some other respondents were self-critical because their party had failed to communicate with its voters on a more regular basis after the election campaign, but it seems this was mainly because they saw the promotion of their opinions in a one-way communication as an important element of re-election, not because they wanted an equal exchange of opinions with citizens (cf. Mayhew, 1997, Ch. 9).

The instrumentalisation of party communication evidenced above is further compounded in areas such as online communication. Self-promotion and marketing – of party positions, party ideas, public statements and media appearances – was overwhelming and commonsensical for the interviewees when they spoke about communication via party websites or social networking sites. A representative of an oppositional electoral coalition of parties, Janovič Kolenc (ZL), who was otherwise critical of the current state of democracy and lack of possibilities for citizens’ participation, openly acknowledged that when it comes to online channels of communication “we all know it is promotion, I mean, it is always promotion” (even though for the party, at least declaratively, content always comes first). Kopač (SMC) likewise asserted that the party “in these social media, in principle, promotes itself”, while also emphasising they plan to intensify promotional activities. Others generally shared this view. Jakič (ZAAB) stated they use Facebook to “present their story”, while Ilc (NSi) mentioned they constantly communicate digitally, because “for us, this digital part is very important in a PR, broader sense, or marketing sense if you want”. He also noted that Facebook is important for the marketing of messages and getting attention, adding how they were successfully “selling the party programme” through this channel.

The instrumental utilisation of digital media can extend beyond official party profiles on social networking sites. As described by Romih (SLS), a representative of an established extra-parliamentary party, they urged their candidates to “take advantage of what is, after all, also an opportunity for promotion that is free of charge”. The biggest party in opposition had a similar intention. As Jeraj (SDS) noted: “We [i.e. the party] again had a training session [i.e. for party members] where we demonstrated to the people how, and in which ways, this is supposed to be carried out and also agreed this is meant for the promotion of the party”. A representative of the smallest extra-parliamentary party in the sample, Rok Andreé (PP), extended this instrumental logic the furthest when he pointed out that one of the two reasons they “want more feedback” on social networking sites such as Facebook is because “bigger engagement means a wider reach, it’s basically a PR thing, a marketing thing”.

Some interviewees even likened their parties’ online communication to the advertising activities of companies, with the secretary general of the formerly biggest party, Tina Komel (PS), openly asserting: “Websites are there for self-promotion [...], I think a company makes a website because it wants to promote itself... thank God it is like that. There is nothing wrong with that and a party must promote itself, this has to be, this is marketing... this is healthy competition”. Willingly comparing a political party to a business, embedded in a competitive environment akin to a marketplace, might seem like something out of the ordinary for the interviewees, but this was not the case. Ilc (NSi) defended his party’s promotional activities in a similar way, using an analogy whereby a business would promote a competitor on its own website if their party’s primary aim on their website were not self-promotion.

At particular points, many respondents spoke bluntly about the ways in which they ought to sell their party programme, market their opinions and even how they viewed their leaders and parties as brands. As emphasised by Andreé (PP), when referring to the party’s offline campaigning, which was done on a voluntary basis: “When you talk to 1,000 people about the same issue, it becomes clear pretty fast what is your brand, what are your messages, what are your stories”. Later in the interview, Andreé acknowledged they invited experts from the field to help them “concretise the brand”, while also noting they are now in the process of “building the PR-marketing aspect of the party” because in the past they had been unsuccessful with their communication. Simonovič (DeSUS) similarly asserted they are “taking advantage of this... commodity brand, which has some value”.

Form dominating over content

Party-branding was taken the furthest by two parties that used the name of their publicly recognisable presi-

dent in the name of the party. Jakič (ZAAB) had no problems in conceding this “was a marketing move”, while also disclosing personalisation was their clearly defined goal. Kopač (SMC) had an almost identical explanation for the party name, which in itself seems indicative:

“This is basically a brand and it was also the reason why this amusing or really peculiar name was chosen, but this was the brand. Look, it was pragmatic because here you act in a way that if you want to play this game, if you go into this game, you go, because you want to win and you will do anything, well, not anything, but you will use what you have optimally, and in our case this was M.C. [...]”.

When asked about the very apparent effort to personalise the party communication in the past, Romih (SLS) even acknowledged that their former president’s (i.e. Radovan Žerjav) recognisability could “essentially be used as a brand, in a positive sense”. She continued by pointing out how the party could, with the help of their president’s personality, “in essence better sell our ideas, our programme and basically our wishes and values”. In addition, she candidly spoke about how in media communication the “whole package” is important when it comes to politicians, and conceded that the success or failure of a party (which, incidentally, she also saw as a brand) would in the end boil down to whether you have successfully sold your product. When asked why, in her opinion, the party had failed to enter parliament, Romih’s response was: “We simply did not know how to sell ourselves well enough, we had good things, but we simply did not know how to pack them nicely in a beautiful box and pass it on to the voters”.

Even though the content of messages can considerably ideologically differ between parties, it is rearranged to a specific form and style, which has a big impact on how the content appears in the public sphere. Different examples demonstrated how the form delimited possibilities of a more reasonable public discussion that would move it beyond the existing political malaise. Jakič (ZAAB) tautologically illustrated the increasing predominance of the form and its consequences, evident especially in the above-mentioned personalisation, in the following way: “It’s not the party anymore, it’s only faces. /.../ It’s not that we want to push the content away or that we would be a party without content, but because it is... it is what it is, what is chosen is the face”.

Successful access to the media and *promotion* of the ‘brand’ is becoming as important as ever for parties. The decreasing importance of the content and what Phelan (2014) defines as post-ideological ideology is perhaps best illustrated in the case of the party that won the last parliamentary elections, which has since been very tellingly renamed *The Modern Centre Party*. As Kopač asserted about the party’s beginnings: “There was 17 of

us in this story /.../ and our members of the Parliament, we had to teach them /.../ only when the elections were already over they got to know the story”. The party was readily constructed around the personality of its leader, with the content and even the views of other candidates as an issue of secondary importance.

CONCLUSION

“Politics is the entertainment division of the military industrial complex.”

Frank Zappa

The aim of this article was to enquire whether and in which ways instrumental reason and commodity logic have been adopted in the political communication of Slovenian parties. While it may not be surprising to answer in the positive to both queries, one of the more unexpected findings was the interviewees’ readiness to speak so openly about their party and how they (pragmatically) practise politics. Most interviewees had little reservations in making direct analogies between the world of politics and the marketplace, meaning they by and large internalised and naturalised the commodity logic present in political marketing and viewed it as commonsensical. The interviewees frankly spoke about self-promotion through online communication, permanent campaigning, selling of the party and its programme, niche targeting and branding opportunities. Even though the parties are not overwhelmingly professionalised, largely due to financial constraints, the oxymoron of ‘non-professional professionalization’ can be used to describe both the tendency of the parties to obtain help from professionals on a friendly (non-paid) basis and to imitate what knowledge professionals would offer, as *if* their assistance had indeed been acquired (even if it had not).

Ideological differences remain between the parties, as were also apparent in the interviews. The differences were further intensified after the start of the 2008 global capitalist crisis, with a deep legitimisation crisis of the formal political environment in Slovenia and significant perturbations occurring throughout. This could be a wake-up call for how politics ought to be done, but parties have nonetheless generally adopted the existing rules of the (institutional political) game, in which they seem to be bound to instrumentalise their functioning. Indeed, they have done so without much hesitation, as is particularly evident in the form of political communication which follows the commodity logic, with the findings largely generalisable across the political spectrum and to all types of parties. For instance, Janović Kolenc, a representative of a left-wing electoral coalition of parties, who otherwise demonstrated comprehensive understandings of alternative and participatory models of democracy, admitted they take part in the fast-paced logic of the media and adapt their messages. As he acknowledged, sound bites are pragmatic for the group,

which is forced to move towards populism, “to even get attention, so you can communicate”. For them, this is a “purely tactical activity so we get attention, which we otherwise wouldn’t”.

Slovenian institutional politics attempts to use comparable techniques in political communication as politics in Western countries, even if it falls behind in the intensity and extensiveness of its adoption. Many interviewees were in fact critical of both how they and their party act and how media industries function, with the latter especially having an important influence on how they construct their public communication. Yet

they seemed trapped in the structural context of institutional politics and resigned to follow its logic, which is influenced by both its own rules of the game and other social spheres and relations (e.g. media-as-industries, promotional culture, global context and capitalist social relations). The parties are far from autonomous in how they operate in the political sphere and seem *forced* to adapt to it if they want to survive. However, they also have means available to make significant changes to the system, but instead readily use various techniques to attract attention, collect votes, and play the only game in town.

INSTRUMENTALIZACIJA POLITIKE IN POLITIKI-KOT-BLAGA: KVALITATIVNA ANALIZA STALIŠČ SLOVENSКИH STRANK O POLITIČNEM KOMUNICIRANJU

Jernej AMON PRODNIK

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, Kardeljeva ploščad 5, 1000 Ljubljana

e-mail: jernej.amon-prodник@fdv.uni-lj.si

POVZETEK

Prispevek raziskuje aktualne procese v institucionalni politični sferi in težnjo po profesionalizaciji političnega življenja. Ta vprašanja povezuje z instrumentalizacijo institucionalne politike in njenim sprejemanjem blagovne logike v javnem političnem komuniciranju, ki vodi v ponotranjenje in normalizacijo političnega trženja ter znamčenja, javnomnenjskih raziskav ter prodajanja programov strank in političnih kandidatov. Prispevek izhaja iz pristopov kritične teorije in politične ekonomije komuniciranja, kar po eni strani nudi podlago za normativno razumevanje demokracije, po drugi pa odpira možnosti za kritiko instrumentalnega razuma in aktualnih procesov poblagovljenja. V empiričnem delu so ta teoretska izhodišča navezana na slovensko institucionalno politiko, pri čemer je cilj prispevka raziskati ali sta instrumentalni razum in blagovna logika bila prevzeta v političnem komuniciranju političnih strank v tem majhnem in perifernem političnem okolju, in – če je temu tako – na kakšne načine. Raziskava temelji na polstrukturiranih poglobljenih intervjujih s ključnimi predstavniki sedmih parlamentarnih in treh izvenparlamentarnih slovenskih strank oziroma strankarskih koalicij. Čeprav institucionalna politika v Sloveniji predvsem zaradi finančnih omejitev ni celovito profesionalizirana, so intervjuvanci odkrito spregovorili o samopromociji v spletnem komuniciranju, permanentni kampanji, prodajanju stranke in njenega programa, tržnih nišah in možnostih znamčenja. V mnogih pogledih so torej ponotranjili in naturalizirali blagovno logiko, ki je prisotna v političnem marketingu, in jo pričeli dojemati za samoumevno. Glede na analizo je velik del trendov, ki so prisotni predvsem v zahodnih političnih okoljih, v občutnem obsegu mogoče zaznati tudi v slovenski politiki.

Ključne besede: politično komuniciranje, instrumentalni razum, ekonomska racionalnost, poblagovljenje, politično znamčenje, volilna kampanja, profesionalizacija, kritična teorija, politična ekonomija

BIBLIOGRAPHY

- Amon Prodnik, J. (2014):** A Seeping Commodification: The Long Revolution in the Proliferation of Communication Commodities. *TripleC – Communication, Capitalism & Critique*, 12, 1, 142–168.
- Blumler, J. (1997):** Origins of the Crisis of Communication for Citizenship. *Political Communication*, 14, 4, 395–404.
- Crouch, C. (2004):** Post-democracy. Cambridge & Malden, Polity.
- Dryzek, J. S. (2002):** Deliberative Democracy and Beyond. Oxford, Oxford University Press.
- Flick, U. (2007):** Designing Qualitative Research. London, Sage.
- Freedman, D. (2014):** The Contradictions of Media Power. London & New York, Bloomsbury.
- Fuchs, C. (2009):** A Contribution to Theoretical Foundations of Critical Media and Communication Studies. *Javnost–The Public*, 16, 2, 5–24.
- Gorz, A. (1989):** Critique of Economic Reason. London & New York, Verso.
- Habermas, J. (1996):** Between Facts and Norms. Cambridge, The MIT Press.
- Horkheimer, M. (1974/2004):** Eclipse of Reason. London & New York, Bloomsbury.
- Huxley, A. (1958/2007):** Brave New World & Brave New World Revisited. Toronto, Vintage.
- Kvale, S. (2007):** Doing Interviews. London, Sage.
- Mair, P. (2013):** Ruling the Void: The Hollowing of Western Democracy. London, New York, Verso.
- Mancini, P. (1999):** New Frontiers in Political Professionalism. *Political Communication*, 16, 3, 231–245.
- Mayhew, L. H. (1997):** The New Public: Professional Communication and the Means of Social Influence. Cambridge, New York & Melbourne, Cambridge University Press.
- McGinniss, J. (1968/1988):** The Selling of the President: The Classic Account of the Packaging of a Candidate. New York & London, Penguin Books.
- McNair, B. (2007):** An Introduction to Political Communication (fourth edition). London & New York, Routledge.
- Meehan, E. R., Mosco, V. & J. Wasko (1993):** Rethinking Political Economy: Change and Continuity. *Journal of Communication*, 43, 4, 105–116.
- Negrine, R. (2008):** The Transformation of Political Communication: Continuities and Changes in Media and Politics. Basingstoke & New York, Palgrave Macmillan.
- Papathanassopoulos, S., Negrine, R. (2015):** A Crisis in Political Communication? In: Trappel, J., Steemers, J. & B. Thomass (eds.): *European Media in Crisis: Values, Risks and Policies*. London & New York, Routledge, 147–160.
- Phelan, S. (2014):** Neoliberalism, Media, and the Political. Basingstoke & New York, Palgrave Macmillan.
- Savigny, H. (2008):** The Problem of Political Marketing. New York & London, Continuum.
- Smythe, D. W. (1960):** The Modern Media Man and the Political Process. In: Guback, T. (ed.): *Counterclockwise: Perspectives on Communication*. Boulder, San Francisco & Oxford, Westview Press, 109–126.
- Slaček Brlek, S. A. (2009):** Javno mnenje in javnomnenske poizvedbe: pogled slovenskih novinarjev in politikov. *Javnost–The Public*, 16, Supplement, 99–116.
- Sussman, G., Galizio, L. (2003):** The Global Reproduction of American Politics. *Political Communication*, 20, 3, 309–328.
- Sussman, G. (2005):** Global Electioneering: Campaign Consulting, Communications, and Corporate Financing. Lanham & New York, Rowman&Littlefield.

APPENDIX

Name of the interviewee	Function in the party	Name of the party	Result at the 2014 early parliamentary elections ⁷	Current party status	Money spent on the 2014 election campaign ⁸	Result at the 2011 early parliamentary elections ⁹	Interview length (in minutes)	Date and time of the interview (start)
Robert Ilc	Secretary General	Nova Slovenija - Krščanski demokrati / New Slovenia - Christian Democrats (NSi)	5.59% (5 seats)	Opposition	EUR 172,967	4.88% (4 seats)	91	17.11.2014, 10:47
Rok Andrej	Secretary General	Piratska stranka / Pirate Party (PP)	1.34% (0 seats)	Extra-parliamentary	/	Officially formed in 2012	124	18.11.2014, 13:04
Roman Jakič	Secretary General	Zaveznštvo Alenke Bratušek / Alenka Bratušek alliance (ZAB)	4.38% (4 seats)	Opposition	EUR 189,236	Formed in 2014 (split from Positive Slovenia)	112	19.11.2014, 10:02
Erik Kopač	Secretary General	Stranka Mira Cerarja / Party of Miro Cerar (SMC)	34.49% (36 seats)	Ruling coalition	EUR 89,836	Formed in 2014	94	19.11.2014, 12:35
Nikola Janovič Kolenc	Communication group coordinator of the electoral coalition	Koalicija Združena leвица / United Left (electoral coalition) (ZL)	5.97% (6 seats)	Opposition	EUR 26,735	Not a coalition, united in 2014	96	24.11.2014, 10:58
Alenka Jeraj and Klavdija Operčkal	Secretary General/ public relations representative	Slovenska demokratska stranka / Slovenian Democratic Party (SDS)	20.71% (21 seats)	Opposition	EUR 168,942	26.19% (26 seats)	93	5.12.2014, 11:21
Branko Simonovič	Secretary General	Demokratska stranka upokojencev Slovenije / Democratic Pensioner's Party of Slovenia (DeSUS)	10.18% (10 seats)	Ruling coalition	EUR 237,930	6.97% (6 seats)	89	10.12.2014, 12:31
Uroš Jauševc	Secretary General	Socialni demokrati / Social Democrats (SD)	5.98% (6 seats)	Ruling coalition	EUR 246,954	10.52% (10 seats)	106	11.12.2014, 10:17
Tina Komel	Secretary General	Pozitivna Slovenija / Positive Slovenia (PS)	2.97% (0 seats)	Extra-parliamentary	EUR 243,976	28.51% (28 seats)	103	10.2.2015, 11:01
Tadeja Romih	Secretary General	Slovenska ljudska stranka / Slovenian People's Party (SLS)	3.95% (0 seats)	Extra-parliamentary	EUR 231,552	6.83% (6 seats)	77	16.2.2015, 09:33

Table: List of conducted interviews used for the article and information about the political parties the interviewees represented

⁷ For detailed results, see the website of the Republic of Slovenia State Election Commission (<http://volitve.gov.si/dz2014/en/>).

⁸ Political parties conducting a formal campaign have to send their official financial statements to the Court of Audit of the Republic of Slovenia (see: <http://www.rs-rs.si/rsrcseng.nsf>), which performs a supervision with regard to whether the campaign was carried out in compliance with the campaign law.

⁹ See the website of the Republic of Slovenia State Election Commission (<http://www.dvk-rs.si/arhivi/dz2011/en/>).

THE SLOVENIAN POLITICAL FIELD AND ITS CONSTRAINTS

Marko RIBAC

Mirovni inštitut, Metelkova 6, 1000 Ljubljana
e-mail: marko.ribac@mirovni-institut.si

ABSTRACT

This article grasps the meaning of social action and enumerates constraints that stratify and structure the Slovenian political field. The author is influenced by the theoretical premises of Pierre Bourdieu and draws further conclusions about the field from responses that were provided by general secretaries of Slovenian parliamentary parties as well as some selected extra-parliamentary parties in semi-structured in-depth interviews with open-ended questions. The author thus tries to determine how the structure and functioning of the political field constrains and limits its agents and how the political field is constrained by external effects from other social fields, especially the journalistic field. The final conclusion of the article is that for political agents manoeuvring space is significantly narrowed; however, it is not completely devoid of viable options for alternative ways of acting.

Keywords: political field, journalistic field, Bourdieu, personalization, party, general secretary

AMBITO POLITICO SLOVENO E I SUOI VINCOLI

SINTESI

Il presente articolo esamina il significato dell'azione sociale e stabilisce alcuni vincoli che stratificano e strutturano l'ambito politico sloveno. L'autore è influenzato dai presupposti teorici di Pierre Bourdieu e analizza le risposte ricevute da parte dei segretari generali dei partiti parlamentari e non-parlamentari sloveni nelle interviste semi-strutturate approfondite. L'autore cerca di stabilire come la struttura e il funzionamento dell'ambito politico limitino gli agenti nel campo e come sia limitato l'ambito politico dagli effetti esterni da parte di altri ambiti sociali, soprattutto dall'ambito giornalistico. La conclusione finale dell'articolo è che lo spazio di manovra degli agenti nell'ambito politico sia molto ristretto. Ciò nonostante, non è completamente privo di opzioni che permetterebbero dei metodi alternativi di funzionamento.

Parole chiave: ambito politico, ambito giornalistico, Bourdieu, personalizzazione, partito, segretario generale

INTRODUCTION

During my brief scholarly career, I have crossed different disciplines of social sciences, and I have found sociology with its theories and methods to be the most appropriate discipline that scientifically grasps human action and the structure of the social space that surrounds it. I believe that sociology offers the most adequate tools and instruments that enable a committed person to discover the violence, exploitation, inequality and most importantly, arbitrariness that pervades his or her own society. While descriptive, intellectual and analytical capacities vary from one sociological theory to another, I turned to some of them to study language. I realized that discourses, statements, and messages correspond to the very structure of the social space, i.e. the precise location or position in the social structure in which they are being produced and reproduced. I also realized that this holds for social representation in various institutions as well as the political practice of a variety of agents and groups. It will be my task in this article to provide a sociological interpretation of parliamentary and party politics and the inherent limitations that permeate its structure.

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL
FRAMEWORK

Based on these introductory remarks, it can already be detected that the theoretical foundations and principles underlying this article draw on Pierre Bourdieu's theory of fields, habitus and practice. This renowned French sociologist used the "craft of sociology" to provide an understanding of production as well as conditions and circumstances of production of speech and language, which is a necessary part of social representation and political practice (cf. Bourdieu, 1991). Bourdieu's theory underlies the interpretation of responses that were given to our research team by agents in the Slovenian political field as well. The reason behind this is practical: for the past couple of years I have studied Bourdieu's *oeuvre* rather thoroughly, and when I started participating in the already ongoing research on Digital Citizenship, I found some of the data that had been collected rather surprising, to put it mildly. What surprised me is that a significant number of responses confirmed what Bourdieu had been saying two or three decades ago. His findings supported and corresponded with the responses that general secretaries of Slovenian parties supplied during our interviews on how actors in

institutionalized politics perceive democracy and citizenship and how they communicate with media, voters and citizens. In the very process of researching Bourdieu's theory of capital, fields and habitus could have been already considered as "part of my habitus", as Karl Maton (2010, 64) would have put it. I applied dispositions derived from Bourdieu's writing (and empirical research) to the answers and data that we have received from respondents in the Slovenian political field. These are then some of the preliminary thoughts and conclusions when those dispositions were applied in a specific research practice, while the research process remains somewhat distant from Bourdieu's empirical - statistical and ethnographical - rigour (cf. Bourdieu, 1988a; Bourdieu, 1998c; Bourdieu, 2005b).

Empirically this analysis is or was an ethnographic inquiry into the experience and the environment of the Slovenian political field. It is and was based on semi-structured in-depth interviews with general secretaries of Slovenian parliamentary and some selected extra-parliamentary parties. The selection of interviewees, who were all approved by their party and positioned rather high in the division of political labour, gave us an opportunity to uncover some of the parts of the political field, their party apparatus as well as their opinion on other fields of the state, especially the media and journalistic field. Party secretaries, it turned out, are quite powerful, well-connected and well-informed figures, if we bear in mind that the party controls access to the most conspicuous positions (cf. Bourdieu, 1991, 196).¹ However, the method and mode of knowledge applied in the research process is in line with the interpretative approach to social action of Max Weber (1978, 4–24) and the ethnomethodology of Harold Garfinkel and Alfred Schutz (Bourdieu, 1990, 26). It relies on the qualitative method, which tries to uncover subjective and inter-subjective meanings of action and interaction of individuals.²

If I could formulate a research question that guided this research and the final form of my article, I would formulate it sociologically: In what ways do the structure and functioning of the institutional political field constrain and limit individuals in that field? What kind of constraints do other social fields impose on the political field? And how do agents understand, assign meaning, adjust, reproduce or transform those constraints and limitations? How do they in relation to those constraints somewhat unconsciously personalize their party programmes and programmatic issues? How do they monopolize the social energy and power that their party

1 General secretaries that we interviewed manage, coordinate (or at least oversee) financial and executive, operative and coordinating as well as advising and communication sections of the party. Two of the ten secretaries are responsible for communication and PR tasks besides their secretarial work.

2 The sample of interviews which in accordance with the ethnographic method can "only be based on a small number of cases" (Bourdieu, 1993, 14), consists of 10 interviews. I conducted the interviews that I interpret in this article with Jernej Amon Prodnik (cf. his article in this edition of *Annales*). That is why when I refer to interviewers in this article I use first person plural (we); however, when I refer to the person that interprets the responses and writes the article I use first person singular (I).

and the people who they are supposed to represent relegate to their persona? Answers to those questions constitute the first part of my text. In the second part, I briefly evoke Bourdieu's concepts of habitus and capital before I go on to demonstrate why an alternative way of doing politics and radical social change is almost impossible to achieve solely through the political field. In the last part, I try to merge both arguments and finally explain some wider and deeper causes as well as reasons for a systemic change of parliamentary democracy in past decades.

POLITICAL FIELD

Thinking about the complexity of social structure in terms of stratified social spheres is an old sociological theme (cf. Durkheim, 2013; Marx, Engels, 1998). The historical and social division of labour in the highly dynamic evolution of capitalism and national states resulted in complex separation and differentiation of stratified social spheres. These relatively autonomous structures and configurations of objective relations, norms, practices, rules, regularities and regulations between institutions and actors, where people perform various social functions and collect various forms of specific knowledge, expertise, experience and information (i.e. capital) Bourdieu labelled as *fields* (Bourdieu and Wacquant, 1992, 97; Thomson, 2010, 69; cf. Meiksins Wood, 1988, 74).

The "microcosm of representative politics" (Wacquant, 2005, 14) in a capitalist national and bourgeois state is one of these stratified fields defined by the competition for power - over public finances, law, army, police etc. (Weber, 1946, 80–81). On the other hand, that field is defined by competition for the "monopoly of the right to speak and act in the name of some or all of the non-professionals" (Bourdieu, 1991, 190). Political parties are hierarchical entities that embody this dual logic of competition and a shared belief in the parliamentary game of representation, an appropriation of the words as well as the power of the group that is represented, which is reproduced through the voice in the political field (Bourdieu, 1991, 190).

People who gravitate towards a specific party tend to share similar beliefs, values and norms; however, they also compete for positions and hold titles and functions in the party. Parties should - like faculties in a field of universities or companies in a field of building companies - be viewed as fields in themselves, as entities that have horizontal as well as vertical relations and structure (Bourdieu, 1988a, 296; Bourdieu, 2005b, 69–73;

cf. Thomson, 2010, 72–73). The field's "relative autonomy" is then institutionalized in its very own functioning: in electoral procedures and mechanisms of *competition* between hierarchically positioned parties, groups, functionaries and candidates. It is also institutionalized in its *rules of functioning* - law-making, debating, sitting in parliamentary bodies, monitoring, investigating, opposing, blocking, impeaching, etc. (Bourdieu, 1991; Bourdieu, 2005a, 32; cf. Rosanvallon, 2008, 101, 156–160, 203–212; my emphasis).³ The political field, perhaps more than any other field, is a field of struggles, "one of the least free markets that exist" (Bourdieu, 1991, 173). Constant and fierce competition generates struggles to improve one's own position and/or impose new principles of hierarchization (Bourdieu and Wacquant, 1992, 101–102). However, participation in the field (or the game) also demands a level of belief in the game, devotion and recognition of the value of the field, and mastering of its rules (Bourdieu and Wacquant, 1992, 116).

The field and its constraints

Political agents in the field are relatively autonomous and "free"; however, their scope and scale of functioning is far from limitless and boundless. It is useful to grasp the political field precisely in its complex tension between homological logics of parallel fields in densely intertwined and embedded social structure. I can outline three configurations that significantly limit the political field: firstly, the influence and functioning of the national and international economic field, secondly, the ever more integrated international political field and thirdly, the local journalistic field.⁴

Firstly, the political field is largely limited by the country's economic field, since the economic field has a tendency to enforce its structure onto other social fields (Bourdieu, 1991, 230). At the same time, the political field of a state is not immune to developments in the national economic field (Bourdieu, 1991, 245–246), which is based on the capitalist mode of production, specific relations and exchange that stratify that field. If we take Slovenia as an example we see that in the years 2005–2008 Slovenian banks accumulated excessively large debts (on foreign financial markets) and loaned excessively: to domestic companies (construction and real estate), to consumers, to sectors that were not technologically nor commercially productive or advanced. The economic crisis that later hit western economies (in 2008 and 2009) caused a significant reduction of Slovenian exports and domestic demand. Companies in the economic field faced reduced demand and decrease in sales (a sharp fall

3 The political field should not be conflated with representative democracy. According to Bourdieu (1998b, 14–18) the political field existed in former socialist regimes as well; it largely merged with the bureaucratic field, while mechanisms of reproduction and its functioning were different.

4 The functioning of the bureaucratic field - a field of ministries, agencies and directorates that structure the state - should not be underestimated and exempt from objectifying. Bourdieu devoted a considerable amount of time to the logic of the bureaucratic field and the structuring role that it has for the state (cf. Bourdieu, 1998c; Bourdieu, 2005b, 99–110).

in incomes) as well as a devaluation of their assets (the price of their property and their capital fell). Banks found themselves exposed to those loans and had to clear their accumulated external debt – which they did by finding money on the market, reducing loans to companies significantly, and eventually through state interventions or bailouts. Due to bailouts, years and years of tax exemptions for the richest classes, and shocks caused by the scale of crisis in the banking sector, the Slovenian national debt spiralled (Drenovec, 2015, 158–162; Kržan, 2013, 134–141). The general secretary of the largest governmental party admits that precisely this unfavourable debt and the state of public finances strongly affect their governmental practice: *“as a movement rooted in civil society you have a certain goal, but when you start doing politics you have to look wider, while your focus narrows. We promoted controlled privatization and we still mean that, but you take over the government and you are confronted with a certain state of the books. And then you have a dilemma: or you stick to what you were saying or you try to fix that bad economic and fiscal balance sheet. The first option brings with it a set of complications on financial markets since your balance sheet of public finances appears to start collapsing.”* Practical necessities of ruling appear immediately upon election night and the government is stripped of time to contemplate. *“You win the elections in the fall and already in November you have to rebalance the budget completely and God forbid that this thing fails.”*

Secondly, externally, a political field like the Slovenian one is extensively being limited by the structure of its international integration: the European Union, the European monetary union, as well as the wider globalized space (i.e. international superpowers, hedge funds, international lenders, etc.). If we look at Slovenia again, we see that when public deficits in the eurozone grew exponentially in 2009, financial markets started to speculate with the debts of its most vulnerable countries (Spain, Greece, Ireland, Italy, Cyprus and Portugal). Slovenian yields on governmental bonds closely correlated with the rise in yields of Greece and Italy, while internal conditions did not significantly affect that rate (Kržan, 2013, 142–143). Countries in the eurozone represent diverse economies; under a single currency and unable to influence their own monetary policy, states do not control (and print) the currency with which they pay the holders of their debt, and it seems that in order to react to intensive competition and balance the budget as prescribed by the Maastricht criteria, countries are left with two alternatives: resort to debt on one hand and “internal devaluation”⁵ or austerity on the other (cf. Carchedi, 2001; Onaran, 2010). The general secretary of a governmental party expressed the effects of this “iron cage”, as Max Weber would put it, in

an almost apologetic way: *“We are keen on recognizing the Palestinian state, but then you have these financial markets. Based on our macroeconomic situation we desperately need financial markets. /.../ So we weigh: recognition and/or losing financial markets”.*

While those two configurations significantly enforce limitations on the political field, the responses provided by our respondents demonstrate, thirdly, how the weight and functioning of the national journalistic field constrains agents in the political field. And to put it precisely: the relation of the political field to the journalistic field is mostly a relation with the *television and commercial pole of the journalistic field*, which, being far from the intellectual pole, is a dominated field of cultural production with a high degree of heteronomy (Bourdieu, 1998a, 49–53). This pole of the journalistic field succumbs to “external legitimation” (Champagne, 2005, 58–59) which lies outside the field and is restrained by intense competition – for ratings, *scoop*, higher audience share and advertising. It is also the pole where the precarity of labour relations and forms of employment is endemic. As a general secretary put it: *“precarious journalists say 500 euros and they launch anything about you”.* It is, however, also the pole of the field where competition and the search for exclusivity under severe deadline pressure tend to minimize the field’s internal differences and generate uniformity through homogenized products (Bourdieu, 1998a, 20). As an oppositional functionary put it: *“Instead of analysis and reporting, media creates politics, they actually dictate the tempo and themes, they create politics instead of someone else (i.e. politicians) who was voted in to create it”.* Precisely this logic of the commercialized pole of the national journalistic field asserts itself in accordance with the logic of the political field, and it does so as soon as the party begins its battle for parliament. The production of ideas is subordinated to the logic of the conquest of power, which is the logic of the mobilization of the greatest number (Bourdieu, 1991, 181), while it is subordinated to the daily routines of the ever more commercialized and commodified journalistic field. Political products, issues, programmes, analyses, commentaries, concepts and events (Bourdieu, 1991, 172) have to be expressed in accordance with “day-to-day thinking and competition”, which “equates what’s important with what’s new” (Bourdieu, 1998a, 7). That is why even the activists in the party furthest to the parliamentary left seem somewhat astonished by the power of television and its impact on their own success: *“Success of United Left and Luka Mesec (now an MP) materialized after the debate on the biggest commercial television (POP TV) two days before the elections. Despite the fact that we reinforced his presence, in print media, radio and the web through*

5 “Internal devaluation” is basically an economist’s euphemism that stands for an aggressive attack on the labour movements and welfare state – its strategy is basically reducing direct and indirect labour costs (i.e. wages and social transfers) in the name of reviving international competitiveness of a state.

our own channels, his “performance” on television, and not on any television, but on commercial television and in prime time, was the one that sealed our breakthrough into a wider political space (of recognition)”⁶

Personalization of social energy

The last point of the previous section brings me to a specific monopoly of social energy that politicians with a high volume of political (or symbolic, etc.) capital secure in time. It brings me to processes where those agents eventually start to personify the party through “charismatic domination”, to use Max Weber’s formulation (1946, 79). Bourdieu argues that functioning of the field enforces its logic on agents and eventually differences between competing parties are almost eradicated while parties’ leaders and visible parliamentarians differ only in regard to their personal styles and characteristics (Bourdieu, 2005a, 34; cf. Močnik, 2003, 134). However, I argue that the answer to this very question is the same as the answer to the question of why parties tend to embrace advertising tricks in their campaigning. I argue that only if we understand the complexity of interplay between the forces of different fields and dynamic social structure can we address both those questions properly. That is why, besides scoop and its focus on the sensational and trivial as the *modus operandi* of the journalistic field,⁷ the *personalization* of issues, candidates and parties should be given thoughtful consideration. That is why I make personalization a central point of the debate in this part of the article.

Personalization, as is pointed out in our interviews, is an ambiguous condition for the parties in question – it provides a dose of much needed visibility on one side and a contingent vulnerability on the other: “We are lucky that the president of our party is also the mayor of the Slovenian capital city, and whenever he speaks it gains large media support, thus his party is automatically considered”. However, this double-edged nature of personalization in an era where spin, according to oppositional functionaries, “is not done for self-promotion but for complete annihilation of your opponent”, creates a considerable amount of tension and anxiety for everybody in the field. This is especially true for politicians in those parties that did not develop organically and through a long laborious process of organization building. Mostly

it applies to parties that Colin Crouch (2013, 32) termed post-democratic, parties constructed rapidly, aiming for the closest elections and gathered around a person with a considerable amount of social reputation and symbolic capital, a person whose name the party then bears⁸. In an era with a low level of trust towards the political field as a whole, anything questionable that could tarnish that reputation quickly receives unwanted (political, journalistic and public) attention. Building the reputation of an organization or collective on one man’s symbolic capital is certainly not something that sociologists would recommend, since the “|m|an of politics is, like the man of honour, especially vulnerable to suspicions, malicious misrepresentations and scandal, to everything that threatens belief and trust, by bringing to light the hidden and secret acts and remarks and discredit their author” (Bourdieu, 1991, 192–193). However, empirically speaking, for parliamentarians short and constant mediated exposure in a small community brings with it a certain “contamination”, as secretaries put it. This is also the point where the full effects of electoral logic become manifest, if we know that accumulated political capital and its appeal is also largely constituted by the jobs the party is able to make available – be it in organizations subordinate to the party apparatus, institutions and administration of local or central power, or a network of enterprises it controls (Bourdieu, 1991, 196–197; Weber, 1946, 87, 125). Considerable attention directed toward a single candidate, or a leader, whose symbolic and political demise media can help bring about, brings with it not only *his* professional demise, but also the demise of the party, and all the capital and work it has accumulated. Those who invested time, work and dedication – however short and minimal that might have been – express this anxiety in a serious and cautionary tone, warning us that the seriously damaging effects of electoral defeats should not be underestimated. Oppositional politicians sounded genuinely worried: “We cannot get a job without people speculating that it was handed to us via connections. /.../ Former colleagues, they cannot get anywhere, they are self-pitying, no one calls them, they cannot get a job, they are depressed. /.../ Telephones do not ring anymore, people do not call you, those who were patting you on your back all that time, pat your successor, and people (voters, citizens) – people do not like you....”⁹.

6 This statement belongs to a member of the IDS party, a socialist component of an oppositional United Left coalition. The statement was retrieved from an interview that I conducted this year when questioning the participants of social movements and protests in Slovenia. Many interviewees from that study believe that IDS and United Left are a parliamentary and institutional outcome of large protests that happened in Slovenia in 2012 and 2013.

7 An oppositional and experienced politician told us: “You can make a selection of a few themes in the party that you think are important and ready for a wider discussion and debate but the media will not pay attention at all. You create your agenda, but they give you the microphone and tell you: ‘comment on this scandal that happened there’”.

8 Parties that have flourished in Slovenia in the past year exemplify this tendency: Državljanska lista Gregorja Viranta (DLGV), Zavezništvo Alenke Bratušek (ZaAB), Positive Slovenia born out of Lista Zorana Jankovića, Stranka Mira Cerarja (SMC).

9 This point should not be taken lightly in the political field, since 3 out of 4 parties mentioned in the previous footnote (fn. 8) will probably not even compete for national parliament at the next elections and virtually (in terms of media attention they receive and jobs they supply) do not exist anymore.

It is not surprising, then, that interviewees excessively criticized the *modus operandi* of the journalistic field. I agree with their criticism and theory confirms it (cf. Bourdieu, 1998a). However, let us bear in mind that these are partial views of respondents blindsided by the structure of the political as well as journalistic field. As newcomers to the field of politics and extra-parliamentary parties experience and know, media accessibility is strongly limited while parties are on the outskirts of the parliamentary radar and it expands rapidly and extensively when parties manage to cross the necessary threshold. And as much as our interviewees expose the destructive effects of the journalistic field, it must be highlighted that our research did not objectify the journalistic field itself. Answers that were given to us belong to general secretaries of political parties and represent a “point of view taken from a point” (Bourdieu, 1988b, 782), i.e. from a specific position in a specific field. Party secretaries in their “subjective investigation of social complexity” (Sennett, 2006, 10–11) seem to be blind to mechanisms and power inherent to the political field and how their own field is able to transform, affect and influence the structure of the journalistic field.¹⁰ Politicians, functionaries and officials hold significant and important information, they orchestrate the rate and scale of press releases and PR events, they intervene in the journalistic field through the law-making process and subsidies that they provide. They also promote their ideas and policies via reporting and attention that the journalistic field is keen on giving them (Darras, 2005). Philippe Marliere (1998, 227) expressed this clearly, when stating that in day-to-day confluence of the political and journalistic field, the *former* still wields significant power to transform the latter (for better or for worse).

STRUCTURES OF THE FIELD INTERNALIZED

The political field, besides existing in objective systems of positions, also exists in *dispositions* of its agents. The latter are observable as cognitive and conative schemata, mental structures that inform and generate thoughts and practices in accordance with objective structures of the world (Bourdieu, 1990, 52–66). Consequently, cognitive systems or mental structures constitute (political) habitus of politicians (Bourdieu, 1990, 52–66; Bourdieu, 1991, 192). Thus commodification of politicians when it happens and when it is seen does not appear and function mechanically. It advances through mastery that is cultivated in the field of professional schools and classes like the ENA in France (Bourdieu, 1998c; Darras, 2005, 169), FDV, Faculty of Law or Faculty of Administration in Slovenia. It also advances through practical mastery of the immanent log-

ic, constraints and electoral mechanisms of the political field (Bourdieu, 1991, 175), when habitus is objectively adapted to objective structures it tends to reproduce (Bourdieu, 1990, 62). However, structure of the field is, according to Bourdieu, also defined by the structure of distribution of specific forms of capital(s), which are active in the field (Bourdieu, Wacquant, 1992, 108).

Habitus, capital and coercive power of the field

Bourdieu elaborated on forms of capital(s) rather schematically: “Capital is accumulated labour (in its materialized form or its ‘incorporated,’ embodied form) which, when appropriated on a private, i.e., exclusive, basis by agents or groups of agents, enables them to appropriate social energy in the form of reified or living labour. It is a *vis insita*, a force inscribed in objective or subjective structures, but it is also a *lex insita*, the principle underlying the immanent regularities of the social world” (Bourdieu, 1986, 46). These regularities, where the holder of political capital and habitus anticipates the structure and the movement of the field, explain how the leader of the Slovenian Democratic Party of Pensioners (DeSUS) could hold an office in three different ministries in every one of the five governments that ruled Slovenia from 2004. He was a minister (of defence, environment and foreign affairs) and had to enter three different parties when trying to elevate his own career and climb the structure of the Slovenian political field *in propria persona*. The general secretary of the DeSUS party admits that “the president of our party has a lot of mileage, having been with us for ten years, and he knows exactly how to deal with the media,” while he forgets to add that the president was elected president in 2005 while a member of that party for only a year. Patricia Thomson (2010, 68) says that capitals are processes as well as products of the field, capital is a force inscribed in the objectivity of things. Habitus is closely related to the structure and volume of capitals, since forms of accumulated capital (like embodied cultural capital or symbolic capital) are an inseparable part of an individual politician and his or her dispositions. The social democratic representative, for instance, tells us about their leader, who was also prime minister of Slovenia from 2008 to 2011: “daily communication and new media inform us about positions and values that our base tends to have toward the party. But having this information about the base in advance, what the base values, wants or needs, our former president, who is today president of Slovenia - he simply had that intuition, he developed it, he had a political sense, a strong sense and did not need anything else”. Bourdieu defined political capital as a “form of symbolic capital, credit founded on credence or belief and recog-

10 When pressed on the question as to why their web pages were not used to inform the public - by publishing important documents or explanations of laws - and thus bypass the journalistic field they criticize, general secretaries mostly seem surprised or genuinely struck by this idea. Some even admitted that that possibility did not occur to them at all.

niton, or, more precisely on the innumerable operations of credit by which agents confer on a person (or on an object) the very powers that they recognize in him (or it)" (Bourdieu, 1991, 192). Symbolic, because the politician derives his (or her) political power from the trust that a group places in him (or her). Recognition, because (s)he derives his (or her) truly magical power over the group from faith in the representation that (s)he gives to the group and which is a representation of the group itself and of its relation to other groups (Bourdieu, 1991, 192). In that very sense we see different forms of capital at work when the United Left party tries to transform cultural capital into political when they try to translate daily topics from the language of "classical terminology of socialist theory into actual and modern language" and represent it as well as spread it through a functioning and discourse of parliamentary democracy.

Political practice is thus not simply to be considered as a result of one's habitus but rather a mastery that combines one's dispositions (habitus), volume of different capitals and one's current circumstances, i.e. current state of the field (cf. Maton, 2010, 51–52). When asked why a party prefers or favours faces and personalities instead of its content, an oppositional secretary expressed this mastery clearly: *"it's a mixture of both, really, on a local level, if you do not have a mayoral candidate who also leads the list of candidates, you are not in the media, if you are present only with a political party, you are not invited to TV debates. /.../ so we could not find a candidate for a mayor, and we didn't go with a list as well, it would be irrelevant /.../".* United Left chose their strategy similarly: *"We used and interpreted results from this year's European elections and during the national campaign we visited those places that showed us support in order to gain a national vote. That is why for local elections, communication wise, we limited ourselves to those cities where we detected that we could win seats in municipal parliaments."* Habitus, this practical sense of the political game and internalized externality, anticipates immanent necessities of a social (and especially political) world, since it is a product of circumstances and necessities in which political agents exist. It thus plays a vital role in balancing the possibilities and aspirations, when generating and organizing practices (cf. Bourdieu, 1990, 53–58). You see how habitus anticipates necessities when politicians go as far as to denounce the advice of PR experts which they perceive as a non-viable posturing that could be detrimental to their electoral success: *"These new politicians, to which I belong as well, do not allow themselves to be told from the beginning to the end how to behave and what to say in public appearances, and they are slightly rebellious and 30 or even 40% of their appearance is their own,*

which gives them a personal note. That is absent from the old politicians' way of doing things."

It is not only mastering the objective space of existing and potential stances in the field itself that politicians have to master. Nor is it only adding personal to the visible, preferable and lovable. Habitus is at play when ideology and ideological mechanisms come into play. As one general secretary explained to us, when electoral slogans and ads are put in newspapers and on television, they are carefully adjusted to the state of the national media field. Political parties anticipate and try to master stances of the voters they are trying to address. Along with their writers, "who draw on their inherited cultural fund of words and images" (Bourdieu, 2005b, 24), they create content that corresponds to the readers' or viewers' pre-existing dispositions, i.e. their habitus. But in order to get as many votes as possible and broaden their potential base they do not inculcate important messages to the masses evenly or equally. Various groups (according to gender, age or environment in which they live), which are supposed to have synchronized or homologous habitus, are addressed each in a slightly specific way. Various media (whether radio, print, broadcast or online, whether local, regional or national) display specific kinds of advertisements and issues (whether equal rights, social policies, urban planning, ecology, agricultural policy, etc.) and they highlight it or elaborate it in a "voter-friendly" way.¹¹

Tendency to eliminate alternatives

This far I have tried to elaborate on two tendencies: first, on limitations that the field imposes on its agents, and second, on the tendency of habitus to adapt to the field's structures and its functioning. At the intersection of these two tendencies I want to address another important question. That is why in this section I will develop an argument explaining why attempts to democratize the political field or subvert its relations seem impossible and why attempts to influence a radical systemic change or to intervene in contradictions as well as systems of domination outside the field are severely limited. I will argue that this impossibility lies predominantly in the logic and functioning of the field as well as the day-to-day inertia of the agents that move in it.

If a social field is relatively autonomous, this does not mean that it is homogenized or unified. On the contrary. The relational state and differentiated nature of the inner structure of the Slovenian political field with all its limitations for progressive change are neatly grasped and important conclusions made when observing the acts and discourse of the previously mentioned united coalition of three smaller parties (named *United Left*),

11 However, it is not only about informing, but also transforming dispositions. As Bourdieu noted of political policy in general: political parties with their advertising team try to use a realistic knowledge of dispositions *to work to transform them or displace them* on to other objects (Bourdieu, 2005b, 23).

which positioned itself in the empty space on the left of the existing *Social Democrats* (SD). Capitalizing on the recessionary economic downturn, the disappointment of voters with the established political system, their visible participation in the 2012/2013 uprisings, and new social (and broadcast) media, they took on themselves not only to define and outline social alternatives, but materialize them through the logic of parliamentary process. Their responses as well as their electoral addresses resemble the practical mastery of the “well-informed politician” that Bourdieu wrote about (1991, 177–179) since they master the meaning and social effects of their own stances – stances mastered by unconsciously mastering the objective space of existing and potential stances in the field itself, the very principles on which those stances are based *while* addressing groups they themselves are supposed to represent. Thus in their own words they have to oppose the right and far right side of the field (the current opposition), through cultural and single issue themes (Palestine, LGBT rights, view of historical socialist regimes and World War II) as well as delineate their economic Keynesianism from the nearest party, i.e. the governmental SD, and other newcomers, the governmental SMC, and position themselves against their social liberalism. According to their representative they have to position themselves “*against privatizations, against austerity legislation, and for workers’ ownership, cooperation and management*”. They put to work and have to put to work their dispositions to anticipate and predict possible outcomes of actions while they maintain and subvert the advantages and limitations of the field to benefit them and their coalition.

However, what is limiting those types of reformist movements in thinking, expressing and realizing what is currently politically and economically unthinkable, unexpressed and unrealizable through mechanisms of parliamentary democracy should probably be repeated *ad infinitum*.¹² The first thing, which is rather clear, even to the parties positioned to the right of the Social Democrats, is that this “relatively autonomous” field tends to “close in on itself”. Our respondents argue: “*Politicians sometimes enclose themselves in a balloon, not even wanting to /.../ and they don’t know how to step out of this frame and look out. It is not because you do not want to step out, but because time and events take you in and those mutual interactions that you have with a certain group take you in and you cannot take yourself out.*” Because of everyday parliamentary practice and division of social spaces that everyone in the field tries to address, relations between the agents in the field become more important than relations of the representatives towards the social groups they

represent (Bourdieu, 2005a, 34). Only in this sense could a political game (electoral and law-making game of parliamentary democracy) be understood in terms of a Wittgensteinian “game”, i.e. as a normative structure external to its players as individuals, while being internal to them as a collective. In this sense, it is also termed as inter-subjective rather than objective (cf. Hollis, 2002, 164). Because what underlies things common to all players in the field goes beyond mere *illusio* (cf. Bourdieu, 1991, 180; Bourdieu, Wacquant, 1992, 98), doxical belief and total investment in the game or “*multi-party system achieved through Slovenian independence*”, as some oppositional parties put it. This condition and the product of the game constitute everyday material practices and rituals that manage to transcend the generational and party differences. One of the extra-parliamentary secretaries gave us a rather incautious but very honest and straightforward answer: “*If I befriended an older politician and we have coffee. /.../ Once you’re in that circle, friendships develop in that circle and it is normal to meet other politicians from other parties, maybe, on a friendly basis, where we do not talk politics exclusively*”.

Important conclusions for those who try to map out and define alternatives via mechanisms of parliamentary democracy should already be drawn from this. The logic of parliamentary competition distances even those who speak for the most deprived and dominated groups away from the very base that elected them (Bourdieu, 1991, 246–247; Bourdieu, 2005a, 34). Why? As Bourdieu argues, political parties in order to get elected try to broaden their electoral base by a somewhat unconscious and unintentional strategy of universalizing their speeches, making them ambiguous and murky, somewhat undifferentiated and homogenized (Bourdieu, 2005a, 34; cf. Močnik, 2003, 134; Močnik, 2007, 36). The general secretary of the Prime Minister’s party is already aware of this tendency, which permeates the minds of the party’s parliamentarians. “*We will see in two years, hopefully not, but I see it already – the parliamentary group is all about: ratings, ratings, ratings*”. In the same way, the national and international economic field and international limitations, the state of the state, in its demands and expectations, structure the action of elected and established governments. The same secretary thus continues: “*I think, now, when we consolidate public (state) finances, we will be able to finally start to deal with the content*”. It could be said that United Left successfully challenged the discursive monopoly and monotony of local professionals at first; however, through adapting to the structure and mechanisms of the field it did not manage to dismantle its functioning nor damage it.

12 Although we rely on Bourdieu’s theory of the political field (1991) it should be noted that one of the first to address the question of “monopoly of production in the hands of a body of a small number of units of production” (Bourdieu, 1991, 173), was Robert Michels. Probably one of the first to do so, this disciple of Weber already elaborated in his *Political Parties: A Sociological Study of the Oligarchical Tendencies of Modern Democracy* (1911) what Bourdieu elaborated decades later. Michels labelled the tendency of centralizing energy and power as the “iron law of oligarchy”.

It seems then, according to the answers that we were given, that on the left of social democracy this point has already been taken. Their representative expressed the view that *“a party is only a phase, which has to dissolve itself if it wishes to achieve the final triumph of socialism”*. However, dangers observed by the representatives of United Left, such as *“the tyranny of quickness that coerces us to the media spectacle, where you do not exist if you do not communicate”* or *“framing calls for a press conference in populist terms to attract journalists’ attention”* and even relying on public opinion polls, can render these responses as part of well-intended rhetoric. Especially when considering the widening gap that the coalition carries within itself, precisely the gap that it tried to avoid by forming a broad coalition (or front) of plural voices rather than a single party. It seems, however, that the practical necessities of the parliamentary game structure relations in the coalition similarly, as a field, generating a gap between “pure”, “theoretical” or “scientific” members on one side and “practical” or “Realpolitical” on the other. The former tend to bring the logic of an intellectual field to the field of politics, while their group remains without a wider base and consequently power. The latter, on the other hand, tend to follow the logic of Realpolitik by attempting to widen the clientele through compromises and concessions, a vital and necessary condition to enter the realm of political representation (cf. Bourdieu, 1991, 188–190). The void between the two logics is exacerbated by this practical logic of everyday political necessity, and eventually becomes clearer and sometimes even unbearable, especially when mechanisms of the field and its strategies of conservation become completely transparent to most of the party members. Fractions finally begin to break from what they see as unnecessary and demeaning compromises¹³.

SYNTHESIS

To synthesize my argument, I will try to elaborate on some underlying causes and valid explanations for this double game of parliamentary democracy in a state that organizes its economy on the capitalist mode and relations of production. This could prove to be rather difficult; however, I argue that reasons are systemic and transcend the functioning of a specific and localized field. Thus far I have deliberately tried to avoid explanations of causal and underlying causes since my main goal in this research was to objectify understanding and production of meaning in a Slovenian political field. I will synthesize both parts of the article now and offer some

explanatory arguments as to what was the historical transformation of parliamentary parties from the 1980s onwards. I will also try to extend my last argument as to why alternative ways of doing politics seem hard to realize in practice.

I think that the very tendency to eradicate even the slightest of programmatic differences between the parties (cf. Močnik, 2003, 134; Močnik, 2007, 36) has structural causes. Part of the underlying cause is definitely historical and should be sought in the broader social structure. For example, parties, especially in western capitalist economies, experienced deep transformations in class and workforce composition – or to put it bluntly, economic fields transformed and caused the decline of industrial working classes. This demise of the industrial labour force meant that parties of Keynesian compromise in the post-war period also faced a high contraction of their social (i.e. voters’) base and membership. Leadership and parties somewhat blindly cast their trust in improved and accessible public opinion polling and neglected the parties’ activists who were acting and working with the base. Their financial fall-out for ever more expensive national and TV campaigns was slowly relegated to the upper echelons of economic fields – instead of unions and loyal membership as the backbone of its structure, parties’ inner circles accepted and relied on companies and wealthy groups or individuals. This turned voters away from parties (Crouch, 2013, 55–56, 70–72) as recent elections clearly demonstrate (Cipek, 2014, 21–22). The result of a combination of changed class constellations, parliamentary machinery and pragmatism means that this wider inner circle now concentrates and accumulates a high amount of power, energy and capital, while the vast majority outside of it is stuck with recognition without power (Bourdieu, 1991, 196; Bourdieu, 2005a, 34).

Simultaneously, in order to get re-elected and playing on the journalistic mode of story-telling, a more individualized approach to political issues developed in the political field itself – highlighting politicians’ personal integrity, morality, honesty or simplicity became a widespread strategy (Rosanvallon, 2008, 47–48). That is why I would argue that we cannot accept the argument that the media “merely reflected and amplified the advent of a new politics of distrust” (Rosanvallon, 2008, 47–48). The journalistic field itself went through some radical legal, political, economic as well as important technological transformations (Bourdieu, 1998a). Due to expansion of higher education and higher demands for a formally educated workforce, certificates of institutionalized cultural capital (university degrees and diplomas) became almost man-

13 While I was writing this article, the secretary general of the IDS party, the socialist component of the United Left coalition, resigned, claiming that the party is “completely subjected to the parliamentary group of representatives”, that it succumbed to “parliamentary and PR logic of functioning” and that it “drifts towards the political centre” (Potič, Belovič, Delo, 4 December 2015, Spopad pragmatičnega in ideološkega dela IDS). A public secret that is (un)known in Slovenia states that around 20 so-called “theoretical” members had already left the same party in September of 2014, citing almost identical reasons.

datory. Journalism schools and departments thus started to play a decisive role in educating and training journalists, where students' dispositions tend to be transformed, re-socialized and re-educated. This systematic cultivation in schools and in newsrooms where a personalized and individualized approach to structural contradictions and tendencies is favoured becomes internalized and preferred as (personalized) forms of story-writing (Neveu, 2007, 339). We can see then that the role of journalism and media in psychologizing structural phenomena are *constitutive* and not merely contextual. The consequences of the entangled relationship of the political and *journalistic field*, which is highly and intensely competitive, should thus not be put aside. Crouch argues that precisely those structural causes of concentrated and centralized power in political parties caused the growing rate of scandals that have arisen in political fields in general. It could also be argued, though I feel this is less important, that in the past two decades some institutions of control and judgement proliferated while peoples' sensitivity for transparency (and trust) increased (Rosanvallon, 2008, 47–48).¹⁴ One thing is, however, clear. The latest stage of capitalism generates widely shared ideological mechanisms that misconceive the effects of structurally caused problems (like unemployment, scandals or crises) and explain them through acts and motivations of individual psychology (like greed, corruption and moral integrity) (cf. Močnik, 2006, 80–82). I would pose a pertinent question here instead of an explicit answer: which field (field of education, economic field, political field, artistic field or journalistic field) developed this individualism of rational actor that permeates explanations and narratives in those respective fields and exported it to other fields and to wider society in general?

This question asks why radical and meaningful social change is difficult to achieve while it tries to transcend the problematic of a specific field and grasp the complex structure of the national state in its entirety. It tries to grasp that reality is made in the day-to day inertia

by agents who follow explicit codes, implicit rules and hierarchies of their own respective fields. And furthermore, the complex functioning of parallel and intertwining fields in the social structure influences the outcome of the struggles and mystifies the power that one field has over another. In their struggles agents follow conscious and unconscious strategies that their own field allows them to follow, while they adjust and synchronize the actions according to the functioning of the nearest field(s) and agents in those fields.

CONCLUSION

I believe that responses that were provided to us in our research confirm that the space for manoeuvring in the political field is narrow in general, yet not completely devoid of meaningful action. Interviews confirm that the political field tends to close in on itself, while the influx of new parliamentarians clearly shows that none of the fields is permanently closed, unreachable or impossible to alter. As I tried to demonstrate, radical social change will occur synchronically and simultaneously, since we cannot accord a leading or vital role to one specific field. Changes in one field will probably be annihilated by the forces and entities from other fields, which have the power to enforce their own logic on its structure. However, national and local fields, or sectors of those national and local fields, *internationalize* and form relationships and ties with other sectors of other national fields, where they manage to transcend some of the state's jurisdiction and transactions. This shows that capitalism has consolidated and entrenched its structure and expanded its global interconnectivity in recent decades while it did not find the slightest need to abolish the national state, its domination, hierarchies and coercive powers. This means that the transnational needs the national to wield its power, strength and influence. Answers to that symbiosis should come in forms that are truly international.

¹⁴ I agree with Močnik (2007, 36) that scandals perform a preferential function – they introduce differences between political agents that are *de facto* invisible if we try to juxtapose their messages and programmes. Scandals also play a normative role – they confirm societal and normative consensus of what is acceptable and what is not.

SLOVENSKO POLITIČNO POLJE IN NJEGOVE OMEJITVE

Marko RIBAC

Mirovni inštitut, Metelkova 6, 1000 Ljubljana
e-mail: marko.ribac@mirovni-institut.si

POVZETEK

Članek poskuša prikazati, kako struktura, odnosi in delovanje političnega polja omejujejo agense v samem polju. Avtor se opira na teorijo polj, habitusa in prakse, ko interpretira odgovore generalnih sekretarjev slovenskih političnih parlamentarnih in zunajparlamentarnih strank. Avtor tako poskuša pokazati, da so mnogi odgovori, ki jih je dobil v poglobljenih intervjujih, v skladu z empiričnimi ugotovitvami in teorijo, ki jo je v svojih delih razvil francoski sociolog Pierre Bourdieu. Članek se najprej ukvarja z vprašanjem, kako zunanje sile, posebej tiste s komercialnega pola novinarskega polja, ekonomskega in transnacionalnih političnih polj, omejujejo agense v slovenskem političnem polju in zakaj agensi personificirajo strankarske programe ali pomembne dnevne teme. Nato se posveti delovanju in strategijam habitusa, kapitalov oz. dispozicij politikov in njihovih svetovalcev, ki poskusijo izkoristiti strukture polja, ko razširjajo ali nagovarjajo potencialno bazo volivcev. Avtor v drugem delu tudi elaborira, zakaj so radikalni glasovi in organizacije iz polja izločeni ali pa se podredijo logiki in njegovemu delovanju. Končno, avtor sintetizira obe glavni točki diskusije in opredeli strukturne dejavnike ter vzroke za obravnavane tendence v političnem polju.

Ključne besede: politično polje, novinarsko polje, Bourdieu, personalizacija, stranka, generalni sekretar

BIBLIOGRAPHY

- Bourdieu, P. (1986):** The Forms of Capital. In: Richardson, John G. (ed.): *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. New York, Greenwood Press, 46–58.
- Bourdieu, P. (1988a):** *Homo Academicus*. Stanford, Stanford University Press.
- Bourdieu, P. (1988b):** Vive la Crise!: For Heterodoxy in Social Science. *Theory and Society*, 17, 5, 773–787.
- Bourdieu, P. (1990):** *The Logic of Practice*. Stanford, Stanford University Press.
- Bourdieu, P. (1991/2003):** *Language and Symbolic Power*. Cambridge & Massachusetts, Harvard University Press.
- Bourdieu, P. (1993):** *Sociology in Question*. London, Sage.
- Bourdieu, P. (1997):** *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Bourdieu, P. (1998a):** *On Television*. New York, The New Press.
- Bourdieu, P. (1998b):** *Practical Reason: On the Theory of Action*. Stanford, Calif., Stanford University Press.
- Bourdieu, P. (1998c):** *The State Nobility. Elite Schools in the Field of Power*. Cambridge, Polity Press.
- Bourdieu, P. (2005a):** The Political Field, the Social Sciences Field, and the Journalistic Field. In: Rodney, B. & E. Neveu (eds.): *Bourdieu and the Journalistic Field*. Cambridge, Polity Press, 29–47.
- Bourdieu, P. (2005b):** *The Social Structures of the Economy*. Cambridge, Polity Press.
- Bourdieu, P., Wacquant, L. (1992):** *An Invitation to Reflexive Sociology*. Chicago, University of Chicago Press.
- Carchedi, G. (2001):** *For Another Europe: A Class Analysis of European Economic Integration*. London, Verso.
- Champagne, P. (2005):** The “Double Dependency”: The Journalistic Field Between Politics and Markets. In: Rodney, B. & E. Neveu (eds.): *Bourdieu and the Journalistic Field*. Cambridge, Polity Press, 48–63.
- Cipek, T. (2014):** European Elections in Croatia. “Political Preferences”, 9, 21–37.
- Crouch, C. (2013):** *Postdemokracija*. Ljubljana, Krtina.
- Darras, E. (2005):** Media Consecration of the Political Order. In: Rodney, B. & E. Neveu (eds.): *Bourdieu and the Journalistic Field*. Cambridge, Polity Press, 156–173.
- Drenovec, F. (2015):** Nastanek slovenskega javnega dolga. In: Breznik, M. & R. Močnik (eds.): *Javni dolg. Kdo komu dolguje*. Ljubljana, Založba cf*, 149–167.
- Durkheim, E. (2013/1893):** *The Division of Labour in Society*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Hollis, M. (2002):** *Filozofija družbene vede*. Maribor, Aristej.
- Kržan, M. (2013):** Pregled gospodarske krize v Sloveniji s poudarkom na bančnem sektorju: vzroki, ukrepi, alternative. *Borec*, 698–702, 132–160.
- Marliere, P. (1998):** The Rules of the Journalistic Field. *Pierre Bourdieu's Contribution to the Sociology of the Media. European Journal of Communication*, 13, 2, 219–234.
- Marx, K., Engels, F. (1998):** *The German Ideology*. Amherst & New York, Prometheus Books.
- Maton, K. (2010):** *Habitus*. In: Grenfell, M. (ed.): *Pierre Bourdieu: Key Concepts*. Durham, Acumen Press, 49–65.
- Michels, R. (1911/1968):** *Political Parties: A Sociological Study of the Oligarchical Tendencies of Modern Democracy*. New York, Free Press.
- Meiksins Wood, E. (1981):** The Separation of the Economic and the Political in Capitalism. *New Left Review*, 1/127, 66–95.
- Močnik, R. (2003):** Ali se novinarstvo lahko upre svojemu zatonu? In: Halimi, S.: *Novi psi čuvaji*. Ljubljana, Mirovni inštitut, 133–156.
- Močnik, R. (2006):** Svetovno gospodarstvo in revolucionarna politika. Ljubljana, Založba cf*.
- Močnik, R. (2007):** Konsenzualna vladavina ljudstva. *Revija 2000*, 189–191, 35–45.
- Neveu, E. (2007):** Pierre Bourdieu. Sociologist of media, or sociologist for media scholars? *Journalism Studies*, 8, 2, 335–347.
- Onaran, Ö. (2010):** Fiscal Crisis in Europe or a Crisis of Distribution? Working Paper, June 2010, 226. Political Economy Research Institute, Amherst, University of Massachusetts.
- Potič Z., Belovič, M. (2015):** Spopad pragmatičnega in ideološkega dela IDS. In: Delo, 4. 12. 2015. <http://www.delo.si/arhiv/spopad-pragmaticnega-in-ideoloskega-dela-ids.html> (15. 1. 2016).
- Rosanvallon, P. (2008):** *Counter-Democracy. Politics in an Age of Distrust*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Sennett, R. (2006):** *The Culture of the New Capitalism*. New Haven, Yale University Press.
- Thomson, P. (2010):** Field. In: Grenfell, M. (ed.): *Pierre Bourdieu: Key Concepts*. Durham, Acumen Press.
- Wacquant, L. (2005):** Pointers on Pierre Bourdieu and Democratic Politics. In: Wacquant, L. (ed.): *Pierre Bourdieu and Democratic Politics: The Mystery of Ministry*. Cambridge, Polity Press, 10–28.
- Weber, M. (1946):** Politics as a Vocation. In: Gerth, H. H. & C. Wright Mills: *From Max Weber: Essays in Sociology*. New York, Oxford University Press, 77–128.
- Weber, M. (1978):** *Economy and Society. An Outline of Interpretive Sociology*. Berkeley & Los Angeles, University of California Press.

original scientific article
received: 2016-02-05

DOI 10.19233/ASHS.2016.15

FEW-TO-MANY COMMUNICATION: PUBLIC FIGURES' SELF-PROMOTION ON TWITTER THROUGH "JOINT PERFORMANCES" IN SMALL NETWORKED CONSTELLATIONS

Peter BERGLEZ

Jönköping University, School of Education and Communication, Gjutergatan 5, Box 1026, S-551 11 Jönköping, Sweden
e-mail: peter.berglez@ju.se

ABSTRACT

The purpose of the study is to examine how members of a Twitter elite act together on a raised platform, thus performing "before" their manifold followers/audiences. A discourse study of Swedish public figures' Twitter activities resulted in the identification of three discourse types: expert sessions, professional "backstage" chatting, and exclusive lifestreaming. Altogether, they demonstrate how nationally recognized politicians, journalists, and PR consultants socialize on Twitter in a top-down manner that works against broader participation. This "elite collaborative" tweeting can be conceptualized as a particular mode of mass communication, namely few-to-many.

Keywords: Twitter, politicians, journalists, PR consultants, mass communication, audiences, few-to-many communication, elite, performance, digital citizenship

COMUNICAZIONE "DA POCHI A MOLTI": AUTOPROMOZIONE DELLE PERSONE PUBBLICHE SU TWITTER ATTRAVERSO "L'AZIONE COMUNE" NELLE PICCOLE COSTELLAZIONI COLLEGATE

SINTESI

Lo scopo dello studio è quello di analizzare come i membri dell'élite di Twitter operano insieme sulla piattaforma "elevata", dove si esibiscono "davanti" a un'ampia varietà di followers/pubblico. L'analisi qualitativa discorsiva delle attività dei personaggi pubblici svedesi su Twitter ha portato all'identificazione di tre tipi discorsivi: sessioni di esperti, conversazione professionale "dietro le quinte" e rivelazione esclusiva delle esperienze personali (ingl. lifestreaming). Le tipologie menzionate mostrano come i politici, i giornalisti e i consulenti in pubbliche relazioni conosciuti a livello nazionale, socializzano dall'alto verso il basso, il che fa allontanare la partecipazione più ampia. Questa forma di "collaborazione dell'élite" può essere concettualizzata come un modo particolare della comunicazione di massa, ovvero come il modo "da pochi a molti" (ingl. few-to-many).

Parole chiave: politici, giornalisti, consulenti in pubbliche relazioni, comunicazione di massa, il pubblico, comunicazione "few-to-many", élite, esibizione, cittadinanza digitale

INTRODUCTION¹

Founded in 2006, Twitter is used for sending short, text-based messages of no more than 140 characters (tweets). With more than 500 million users worldwide, it has become a central social networking service (SNS) for professionals, not least for people in the communication sector such as journalists, politicians, and PR consultants. To a greater extent than Facebook, for example, Twitter is an open network that allows users to make connections with (i.e. follow) whomever they want (Henderson, 2009, 44). On Twitter, non-elite users might not only follow the tweets of the elite, but also potentially chat with them. This has given Twitter democratic connotations, through its presumed ability to serve as a networked public sphere (Ausserhofer & Maireder, 2013; cf. Habermas, 1962/1991) for the sake of many-to-many communication and the practicing of *digital citizenship* (Mossberger, 2009). The latter might be understood strictly from a political communication perspective centered on political deliberation (Dahlgren, 2005) and the two-way dialogue between politicians and citizens online. But it could also be interpreted as referring to citizens' "ability to participate in society online" (Mossberger, 2009, 173) in a more general sense, and as involving their everyday interactions with elites representing all kinds of professional fields such as politics, media, PR, research, business, or the cultural sector. This latter interpretation is the one I use here.

Internet scholars such as Jenkins (2008) suggest that Twitter and other SNSs are paving the way for a participatory culture (Delwiche, Jacobs Henderson, 2013) that is potentially more democratic and pluralistic than traditional mass society. Old power relations do not disappear easily (Castells, 2007, 2009), but communication in society does tend to become less asymmetrical. For example it is assumed that, in their use of Twitter, elites and their institutions can no longer simply "inform" target groups, "represent" them, or treat them as anonymous masses, but instead need to actively engage with digital citizens in an ongoing dialogue guided by values of sharing and collaboration (Cardoso, 2012) rather than manipulation.

According to critical research, however, Twitter's positive democratic image has gradually faded away and been replaced by more pessimistic views, pointing to the expansion of an elite culture (Fuchs, 2013; Marwick, 2013). Thus, Twitter is increasingly associated with quasi-interactive (Thompson, 1995) *top-down relations* between powerful Twitter users (popular artists, politicians, journalists, social media experts, etc.) and their "mass audiences"/followers (Marwick, 2013). The average Twitter user is often described as an *active* producer of tweets; but many, if not most, primarily act as recipients of content (Crawford, 2009) produced by a small Twitter

elite. Twitter audiences are decentered and thus hard to control (Muntean, Petersen, 2009), as well as networked (Marwick, 2013) and personal (Schmidt, 2014), but due to the Twitter elites' ability to achieve efficient "mass self-communication" (Castells, 2009, 55; Lüders, 2008), audiences are also good *listeners* (Crawford, 2009), resembling the passive consumers of traditional media.

Despite the awareness of the hierarchal nature of Twitter, there is need for deep and detailed analyses of how elite power and elite visibility (Thompson, 2000) is a potential barrier to the practicing of digital citizenship. Not least, it is necessary to pay attention to how users with high status "collaborate" in their efforts to "win the audience" (Castells, 2007, 241) rather than engaging in a dialogue with non-elite users. Thus, the purpose of the study is to explore how members of a Twitter elite perform together "before" their manifold followers/audiences. More precisely, the aim is to analyze self-promotion on Twitter as a case of elite oriented "joint performances" (cf. Goffman, 1959) that discourage broader participation. The empirical material includes Twitter interaction within a particular national context (Swedish users and tweets) during six days in 2014, centered on the activities of six nationally recognized public figures within politics, journalism, and the PR sector.

In addition to the notions about digital citizenship described above, the study is influenced by critical theory about the commercialization of media culture (Kellner, 1995) and its shaping of market-driven self-presentations and performativity (Thompson, 2000; Fairclough, 1995) in everyday use of social media (Marwick, 2013; Fuchs, 2013). The selected method, critical discourse studies, is primarily inspired by Fairclough's (1995, 2009) approach to intertextual analysis, which is relevant for capturing how the elite oriented "joint performances" creatively combine different genres, discourses, and styles.

The article is structured as follows. A description of previous research and theoretical background is followed by the materials, method, and empirical study that together demonstrate the three discursive types of "joint performances" found among the public figures and the ways in which they discourage broader participation. In the concluding section, it is suggested that the results can be conceptualized as a particular mode of mass communication, namely *few-to-many*.

PREVIOUS RESEARCH AND THE FORMULATION OF RESEARCH QUESTIONS

This study is meant to complement existing critical research about hierarchical communication on SNSs; especially analyses that explore how *Twitter elites*, be they micro-celebrities, celebrities, or public figures in a broader sense,² seek to control or attract their followers/

1 This study has been funded by the Swedish Research Council (Vetenskapsrådet).

2 Consequently, public figures are not necessarily classified as celebrities or considered part of celebrity culture.

audiences. Important previous studies are Page's (2012) analysis of the relation between micro-celebrities and their fan base; Marwick's (2013) examination of individual leaders and their followers, and Muntean and Petersen's (2009) exploration of individual celebrities' pseudo-intimate communication with their fans. The emphasis is on famous musicians, actors, or social media experts, but there are studies of journalists or politicians' strategic use of Twitter as well (for example, Hedman, 2016; Grant et al., 2010; Jackson, Lilleker, 2011). It is difficult, however, to find contributions that apply a cross-professional approach including, as in this study, politicians, journalists, and PR consultants. Furthermore, the focus so far has generally been on the relation between the successful *individual* user and his/her audiences, in accordance with a *one-to-many* rationale. Hence, apart from a small example from Marwick and boyd (2011b, 151–153), one rarely finds research that concentrates on the *social relations between elite users* high up in the social media pyramid. More specifically, what is of main interest in this context is how public figures' self-promotional tweeting is embedded in elite networked performances, i.e. in more or less spontaneous "collaborations" between users belonging to the same "VIP sphere."

Self-promotional performance as balancing the professional with the personal

This study includes elite users who more or less daily "construct images of themselves" (Marwick, 2013, 191; Marshall, 2010), and seek to perform an ideal self (Goffman, 1959) "before" their followers/audiences. More precisely, this involves

- performances of professional skills, authority, and experience, combined with;
- performances demonstrating a more relaxed, informal, and private/personal side of oneself.

The activities tend to be influenced by personal branding discourse (Marwick, 2013) as well as the language and editing traditions of "old" media, i.e. television, print press, and radio (Page, 2012, 182; Papacharissi, 2011, 310). For example, in longer interviews and broadcast talk shows, the interviewing journalist/host usually seeks to capture both professional and private/personal sides of the interviewee (Fairclough, 1995, 60; Tolson, 2006), while on SNSs such as Twitter, this journalistic method has become obligatory in the context of users' self-presentation and self-promotion. The language of traditional media could also be observed in the demand on users to generate tweets which tangent the basic news value criteria (cf. Galtung, Ruge, 1965). Thus, to be able to attract attention, one must deliver tweets that are "newsworthy" in terms of being very informative, unexpected, conflict oriented, amusing, and so forth.

Elite networking as "joint performances"

In this context, self-promotion is analyzed as comprising networked performances of the elite kind in which (a few) public figures appear in tandem "for public view." In line with Bourdieu's (1972/2003) theory about power and practice, users of Twitter seek to protect and expand their social capital, i.e. their personal network (Boase, 2008), by making "right" choices when tweeting, retweeting (forwarding others' tweets), favoring (i.e. expressing approval with a single mouse click), and not least interacting with others. In the latter case, the practice of *mentioning* is of central importance, i.e. the explicit addressing of users one wants to interact with, which is done by including their usernames in tweets. Twitter visibility, i.e. being seen and followed by as many people as possible, is a matter of being seen together with those who already are very visible (who have many followers) and/or have the right kind of status (a well-known politician, for example). Naturally, public figures interact with each other, though not only for strategic reasons. Two famous journalists might socialize online because they belong to similar professional circles and/or because they are old friends. But, when they are visible *together*, the exposure of their personal brands becomes greater, creating a win-win for both parties (cf. Sola, 2014). This potentially brings extra "news value" to the exchange and boosts attention among the "quiet audiences" (Crawford, 2009), that is, all those on Twitter who seldom if ever are invited to participate in the elite networks' interaction as active digital citizens, but instead passively consume it for various reasons, be it for the expert knowledge delivered or the intimate and gossip-like character of the tweets (cf. Marwick & boyd, 2011b).

Research questions

The primary research focus is on the following: what different types of public figures' "joint performances" can be identified in this context, and more precisely what does the interaction look like, discursively speaking? Secondly, in what ways does the interaction discourage broader participation? Thirdly, how can this elite and "collaborative" way of achieving mass communication be conceptualized? The well-established concept of one-to-many communication, is restricted to individual performance, so how should the intended "joint performances" be defined, theoretically speaking?

MATERIALS AND METHOD

The study sample comprises six public figures who have been selected because they are nationally recognized for their professional skills and enjoy an elite position both on and outside Twitter. The second cri-

Table 1: The selected public figures

Staffan Dopping (SD) @staffandopping: PR consultant (391 items) 18–20 Feb 2014
Ulf Kristofferson (UK) @U-Kristofferson: journalist at Swedish TV4 (239) 18–20 Feb 2014
Catharina Elmsäter-Svärd (CES) @elmsatersvard: Member of the Conservative Party and at the time Minister of Infrastructure in the Swedish center-right government (142) 18–20 Feb 2014
Paul Ronge (PR) @paulronge: PR consultant (177) 29 Sep–2 Oct 2014
Jonna Sima (JS) @jonnasima: Cultural journalist/chief editor at the newspaper Arbetet (266) 29 Sep–2 Oct 2014
Fredrik Federley (FF) @federley: Member of the Centre Party and the European parliament (474) 29 Sep–2 Oct 2014

terion was having a large number of followers.³ In this respect, the number of followers varies between approximately 10,000 and 45,000, which are relatively high figures in a Swedish context. A third criterion was being highly active on Twitter. Because the intention was to cover a broader elite culture, the selected public figures represent different professional fields (politics, journalism, PR).

The empirical material was collected in two stages. To begin with, all tweets and retweets (referred to as items) among three public figures were collected during three “normal” days (18–20 Feb 2014), with the absence of exceptional events. In order to strengthen the study from an empirical point of view, additional material, with three new public figures, was collected during a second period. Again, I selected three “normal” days (29 Sep–2 Oct 2014). In the February material, the selected public figures all belong to similar elite networks on Twitter, which means that they frequently exchange tweets.

As the focus is on synchronous chatting, discussion, debate, etc., tweets have been analytically prioritized, while retweets only serve as potential background material. Furthermore, the six elite users/public figures should be viewed as nodes around which a network of interaction has been analyzed, which includes other users as well. In this context, I consequently focus on the six selected public figures' exchange of tweets with other public figures, but also on non-elite users who might seek to join the interaction.⁴ As all Twitter material is public and accessible to anyone, the six public figures as well as other users appear with their real names/usernames in the analyses. In doing so, I am following the ethical principles for Twitter research used by Marwick & boyd (2011b, 143).

The presented results should be viewed as the result of a scientific abstraction, that is, as “the outcome of a thought operation whereby a certain aspect of a

concrete object is isolated” (Danermark et al., 2002, 205). In other words, even if elite-oriented “joint performance” is an important aspect of the selected public figures' everyday use of Twitter, this study does not capture the entirety of their involvement. However, as this is a qualitative analysis, the intention is not to achieve a systematic examination of *all* different things that the public figures possibly do on Twitter.

Public figures and their mutual interactions often becomes very visible and popular on Twitter but the presence of a mass audience is never guaranteed. Not least, this has to do with the fact that “joint performances” can be more or less conspicuous. For example, in order to take part in an entire conversation thread, one needs to click on a tweet that belongs to the thread, as only this will show all replies. From an audience perspective, this might lead to many relevant situations where public figures chat or exchange professional ideas being overlooked. What also might negatively affect the exposure is the overall “messy” character of information in the Twitter flow, with many parallel activities that tend to increase the more accounts one follows. For example, “joint performances” might be mixed with, and thus be obscured by, a large number of retweets, but also by what Hogan (2010) calls exhibition material, i.e. tweets that are not conversational but which rather exhibit web links, photos, or other kinds of information (Hogan, 2010, 381).

The discourse study approach

Fairclough's (1995) sociolinguistic discourse approach is relevant for media texts in general, including conversational texts.⁵ To begin with, it is necessary to focus on the discourse practice, that is, how the self-performing practices of the public figures are a result of the dialectic relation between “the processes of text production and text consumption” (Fairclough, 1995, 58). For example, it is possible to assume that the producers' (the

3 However, public fame is not necessarily a prerequisite for achieving many followers, and some public figures do not have exceptionally many followers due to low activity.

4 Here, I include both additional public figures and “semi-public figures.” The latter are also public figures, but with limited reputation and power compared with the first category. Furthermore, a non-elite user is a user who is non-elite in relation to the public figures that occur in this study (again, in terms of reputation and power).

5 This approach differs from CA oriented research, as represented by Scannell (1991), Tolson (2006, 2010) and others, which contributes even more detailed analyses of mediated conversations, such as broadcast talk at the micro-level of the text.

public figures'/elite users') "joint performances" are adjusted to the imagined demands of the "text consumers," i.e. the followers/audiences (cf. Litt, 2012; Goffman, 1959). Public figures on Twitter may feel pressured to continually deliver texts (tweets) that are professionally relevant, witty, smart, or funny, as they take for granted that this is exactly what their followers/audiences expect of them. Another aspect of the discourse practice, central to this study, involves how the elite users/public figures occupy a raised platform "before" their (non-elite) followers/audiences and how this serves to discourage broader participation. Here, one should pay analytical attention to *what* is discussed and *how* it is discussed, and to the ways in which users, implicitly or explicitly, are or are not invited to participate through the presence or absence of replies and mentions (see above).

Thus, the discourse practice, in turn, needs to be linked with and analyzed at the textual level: the very language use deriving from the public figures' tweeting. What is of importance here is Fairclough's (1995) idea about conversationalism (Fairclough, 1995, 9–14), i.e. that the sociocultural process of marketization in society and the commercialization of media language and performances give rise to particular *discourse types* which involve the strategic and creative use, and/or intertextual combining of different genres, discourses, and styles simultaneously (Fairclough, 1995, 76–79):

- *genres*: "...semiotic ways of acting and interacting" (Fairclough, 2009, 164), which might derive from social media culture itself, such as the Twitter rule of writing messages in 140 characters or less (Lomborg, 2014), but primarily from broader language and media culture, such as chatting, debating, small-talk, storytelling, infotainment, etc.
- *discourses*: language use in given forms of social practice and knowledge production, for example: professional, lay, public, private/personal, economic, political, commercial, popular, educative, etc. discourses.
- *styles* "...identities or 'ways of being', in their semiotic aspect" (Fairclough, 2009, 164), involving more detailed accounts of how various genres and discourses are handled or become "realized," for example, in terms of a humorous, formal, informal, ironic, etc. style. Thus, a chat about professional matters might include a humorous style of explaining things, and so forth.

The added value of working with several analytical instruments (genre, discourse, style), instead of, for example, only genre (cf. Lüders et al., 2010), is the possibility it affords of chiseling out a more complex understanding of the intertextual character of the "joint performances," which are not reducible to discourses, genres, or styles. In some methodological contexts, discourses and genres are understood as fully compatible, but they are not always so (cf. Fairclough, 1995, 76). For example, not all relevant discourses that I have found in

the material are reducible to concrete genres, and therefore, these two concepts ought to be kept separate.

When it comes to the three identified discourse types (expert sessions, professional "backstage" chatting, and exclusive livestreaming), as a consequence of the effort to present the clearest and most interesting examples of "joint performances," some of the selected public figures appear rather often in the analyses (such as politician CES and journalist JS), while others appear much less frequently (politician FF) or even not at all (PR consultant PR). The greater presence or absence of different public figures in the results also has to do with that fact that some of them engage in elite-oriented interactions more often than others.

PUBLIC FIGURES ON TWITTER AND THEIR "JOINT PERFORMANCES": THREE DISCOURSE TYPES

Expert sessions

Something that makes it easier for the public figures to stand out extra much in the Twitter flow is for them to do professional performances together. Such *expert sessions* are primarily based on a combination of the genres of debating and "intellectual talk," which together with the professional discourse lead to a formal style of tweeting. But the activities still have an air of informality about them, through the occasional use of everyday language and a humorous style of exchanging ideas. For example, the empirical material includes politician FF's lengthy exchange of tweets with @frisund, a business reporter at one of Sweden's largest newspapers (SvD), about the Centre Party's attitude to nuclear power. Another example is JS's debate with, among others, the news press journalists @danielswedin and @oisincantwell about the presence of the term "King of Negroes" in Astrid Lindgren's children's stories about *Pippi Longstocking* from the 1940s, and whether or not it should be censored today.

The below interaction (Table 2) could be described as a good-humored showdown between well-known public figures from four competing Swedish media companies: TV4, Swedish Radio, the news agency TT, and the tabloid Aftonbladet. The debate/discussion revolves around the news of EU's decision to impose sanctions on the Ukraine and journalist UK's observation that, in their reporting, TT only cites EU sources and not Swedish foreign minister, Carl Bildt, who commented on the news at an early stage on Twitter. Thus, the disagreement presented below primarily concerns whether or not TT should consider Bildt's tweet a reliable source.

This Twitter debate/discussion thus includes several heavyweights in Swedish journalism, speaking from inside the news media sector. Their formal style is occasionally interrupted by internal humor ("Give it to 'em...") in a way that indicates friendly ties (Boase, 2008). For outsiders, all this together might reinforce the

Table 2: Expert session I

<p>Central extracts from the debate/discussion thread:</p> <p>I notice that @carlbildt beat TT's newsflash about EU sanctions against the Ukraine by ten minutes</p> <p>@U-Kristofferson @carlbildt And I was before both of them :)</p> <p>@U-Kristofferson Well, if he [Bildt] didn't know it before TT then <i>that</i> would be news</p> <p>@lasseml Still, you cite EU sources. When @carlbildt has already tweeted about the decision and its consequences.</p> <p>@NDawod @carlbildt Now I see it. Well done!</p> <p>@Ulf-Kristofferson @carlbildt Thanks!</p> <p>@U-Kristofferson @lasseml @carlbildt That's great, Ulf! Give it to 'em, they [TT] can take it! :-)</p> <p>@staffandopping @U-Kristofferson @lasseml @carlbildt At the politics desk, we wouldn't consider a tweet from a minister a reliable source.</p> <p>@TomasRamberg @staffandopping @lasseml @carlbildt Well, if a minister leaked a decision from a government meeting, I would surely cite it.</p> <p>@staffandopping @Ulf-Kristofferson @lasseml @carlbildt Cite it, sure, but not consider it the truth.</p>	<p>Analysis:</p> <p>Opening tweet from TV4 journalist, UK (@U-Kristofferson).</p> <p>Input from another journalist, @NDawod at Sweden's largest tabloid, Aftonbladet, who in a humorous style (smiley) announces that she was first with the news. Here, we find an attempt to invite Carl Bildt into the discussion by the mentioning of @carlbildt.</p> <p>Comment to UK from @lasseml, reporter at TT, defending TT's decision not to cite Bildt.</p> <p>Reply from UK to the TT reporter, which is followed by a further exchange of tweets in which the latter confirms that TT simply missed Bildt's tweet.</p> <p>UK replies to @NDawod but does not include her in the general discussion (as visible below).</p> <p>@NDawod responds to UK</p> <p>Friendly and humorous interjection from PR consultant SD (@staffandopping), a former colleague of UK at Swedish TV4, which interrupts the serious and formal style of discussion between UK and @lasseml.</p> <p>Return to formal style with a comment from @TomasRamberg, renowned domestic politics reporter at Swedish Radio, who defends TT's decision. Like SD, he is immediately included in the conversation (see next tweet), as is not the case with @NDawood.</p> <p>UK challenges @TomasRamberg on the matter.</p> <p>Argumentative reply from @TomasRamberg to UK</p>
---	--

sense of a sutured elite cocoon whose activities are designed to be passively "listened to." One of the participants, @NDawod, is not included in the conversation thread, perhaps because she is the least experienced and least famous journalist in the group. In order to make the elite discourse extra conspicuous and "news-worthy" for followers/audiences, there are repeated but failed attempts to engage Carl Bildt himself, who is a political celebrity and global Twitter authority with more than 400,000 followers.

The empirical material primarily reveals expert sessions that are discursively "strict," i.e. which do not offend, puzzle, shock, or surprise followers/audiences. By maintaining communicative self-control (cf. Goffman, 1959, 217), a public figure avoids putting his/her professional authority, status, and career at risk (Gilpin, 2011, 234). However, by remaining in the safety zone, he/she runs the risk of seeming dull and uninteresting. Attempts to avoid the latter might explain the occurrence of jointly performed discursive Twitter spectacles, which, due

Table 3: Expert session II

<p>Central extracts from the conversation thread:</p> <p>I also love that Liv Strömquist reclaims the word “vulva” and skips the silly “<i>snippa</i>,” which only sounds childish and unappealing.</p> <p>@jonnasima But at the book fair, she mentioned it being a useful word for children, and that’s the purpose of it. Does anyone use it for grownups?</p> <p>@syrran @jonnasima You use it when talking with children (to explain that babies come out of the <i>snippa</i>, for example).</p> <p>@isobelverkstad @syrran Every word has its place. <i>Snippa</i> for children, vulva as a description of the genitalia as a whole, <i>fitta</i> for sex – and politics.</p> <p>@jonnasima @syrran But the vulva isn’t the entire genitalia? The vulva is the outer part, the vagina the inner.</p> <p>@isobelverkstad Yes, I mean the outer parts. The parts that have been overlooked throughout history @syrran</p>	<p>Analysis:</p> <p>Tweet from JS (@jonnasima), referring to an acclaimed book by award-winning feminist author, Liv Strömquist.</p> <p>Reply from @syrran, cultural editor and editor in chief at the newspaper UNT.</p> <p>Interjection from @isobelverkstad, liberal political leader writer at Expressen, Sweden’s second tabloid.</p> <p>Reply from JS, which includes educative discourse and an ambition to sort out the terminology.</p> <p>Correction from @isobelverkstad, who takes the “genitalia issue” further by focusing on their particular parts.</p> <p>Reply from JS who underlines the feminist political dimension of the thread (“overlooked throughout history”).</p>
--	---

to their eye-catching content, are able to tickle the interest of many more readers than usual. In the above example (Table 3), JS and some other nationally renowned female journalists discuss what to call female genitalia, a topic that is likely to stand out in the Twitter flow.

Compared the earlier exchange about TT/Carl Bildt, this is startling due to its over-the-top content, and thus “sells” the interaction, despite being embedded in serious gender-political discourse. The thread as a whole includes contributions from several non-elite users, but the above sequence is the natural center of the entire conversation due to its concentration of well-known media profiles in Sweden. The intellectual and initiated style of debating/discussing gender politics and the educative discourse establish a performance “from above” delivering enlightened information to the followers/audiences “below.”

Professional “backstage” chatting

Here, the overarching genre is chatting, which mainly comprises professional discourse, informal and backstage-like forms of exchange, and humor. An important aspect of this is to convey an authentic (Marwick, 2013; Marwick, boyd, 2011a) impression of oneself as a public figure and professional in company with equals. In the first example (Table 4), the Minister of Infrastructure (CES) and TV4 journalist UK lead a light-hearted chat about faulty computers at the government office. In the

usual “front stage” context, the two maintain a professional distance to each other, as the latter (journalist UK) is critically covering the former (politician CES). Therefore, their display of an unholy friendship on Twitter is likely to attract the attention of followers/audiences.

The door appears to be shut for some less influential users who want in (@LinusEOhlson and @Rockmamma) (cf. @NDawod in Table 2). Like many other public figures on Twitter, CES and UK *do* exchange tweets with broader groups of users as well, but in this particular context, they have the leading roles in a humorous “show” performance that takes place on a raised Twitter podium with space only for a few.

This discourse type might also involve a chatting style that drifts into some *very internal* humor. This is the case in the below exchange (Table 5) between cultural journalist JS and @juanitafranden, sports journalist at TV4, known among other things for her coverage of Italian and Spanish football, and Swedish football star, Zlatan Ibrahimović.

The exchange of tweets concerns things having to do with their journalistic profession (click journalism, sentence lengths, body text, a visit to a book fair) making it difficult for others to follow the humorous points, not to mention to join in themselves. From the outside, this might seem like a private conversation about a professional matter between two people with no concern about the potential presence of thousands of followers/audience-members. But at the same time it could serve

Table 4: Professional “backstage” chatting I

<p>Central extracts from the conversation thread:</p> <p>The annoying “shitmail-system” we have at the government offices now... it’s useless! I shouldn’t say this, but it’s driving me crazy! Is it a coup?</p> <p>@elsatersvard Coup?</p> <p>@U-Kristofferson I hereby report a crack in the Alliance [the governing coalition]. The problem is not the e-mail system, but the computers, and that we’re forced to use Explorer @elmsatersvard</p> <p>@U-Kristofferson @elmsatersvard Ha ha. Now we shouldn’t believe such things. Or, is it perhaps S [the opposition party] which is trying something?</p> <p>@U-Kristofferson @elmsatersvard mobil. computerswedenidg.se/computersweden...</p> <p>@JohanIngero @U-Kristofferson Absolutely, that could explain it. Explorer! I knew it!</p> <p>@elmsatersvard @JohanIngero Is this a problem for the entire government? How serious is it?</p>	<p>Analysis:</p> <p>Opening tweet by CES (@elmsatersvard): a professionally oriented tweet (about working at the government offices) is combined with humor (“shitmail-system”; “It’s driving me crazy!”, “Is it a coup?”).</p> <p>UK’s response. This becomes the starting point for an internal chat of the humorous and relaxed kind between CES, UK, and @JohanIngero, Press Officer for another Minister.</p> <p>Opening tweet from @JohanIngero which includes both a humorous interjection (“I hereby report a crack...”) and a formal/serious comment, identifying the web browser Explorer as the likely source of CES’s technical problems.</p> <p>Two users – @LinusEOhlson and @Rockmamma seek to enter the discussion. The former playfully continuing the humorous style, and the latter contributing a link that might be useful for solving the computer problem. As is evident below, they never become included in the chat, which thus continues without any mention of their usernames.</p> <p>Partly ironic, partly serious reply from CES.</p> <p>UK pretends that this is breaking news, thereby generating “infotainment” about journalism’s coverage of politics.</p>
--	--

Table 5: Professional “backstage” chatting II

<p>The chat:</p> <p>I give you: the world’s longest first sentence in body text that click journalism has ever seen: aftenbladet.se/sportbladet/fo...</p> <p>@juanitafranden Staccato is sooo early 00s after all.</p> <p>@jonnasima Yep. Even the uncommon spelling “Champions Leauge” is typical 2014.</p> <p>@juanitafranden Ha-ha, or rather a post book-fair spelling</p>	<p>Analysis:</p> <p>Opening tweet from @juanitafranden about a very long first sentence, appearing in an article published in her own newspaper, Aftenbladet.</p> <p>Ironic response from JS (@jonnasima), which uses professional jargon, mentioning a particular style of journalistic writing, i.e. staccato style.</p> <p>Continuation of internal joking from @juanitafranden about a typo.</p> <p>...which is concluded by an “out of context” comment from JS, referring to a recent visit to a book fair.</p>
--	---

as strategic communication in which insider status is being jointly performed. More precisely, the cryptic style with its signaling of a shared world that is not accessible to just anyone makes them and their professional position seem extra remarkable and desirable.

Exclusive livestreaming

The third discourse type involves further emphasis by public figures on private/personal discourse. The below examples are embedded in the genre of chatting, and are characterized by humorous and/or informal language use. Professional discourse may be there as well, but mostly in the margins, serving as an implicit context that gives extra meaning to the interaction: "Look, these serious and well-known professionals are tweeting about very unprofessional matters!" The concept of "livestreaming" refers to the practice of continually exposing selected parts of one's private everyday life on SNSs (Marwick, 2013, 208), and it is "exclusive" in that it is primarily performed within elite networks. In the below example (Table 6), JS announces that she is sick, which immediately generates comforting comments from several people, including from the Swedish music manager @HansiF:

Not least, what makes the sharing of memories from last year's Almedalen (#rememberalmedalen) interesting for followers/audiences – and a "commodity" for media consumption – is the exclusion of detailed information, possibly generating speculations about the cast and the crutches. More precisely, what happened in Almedalen?

Below (Table 7), the Swedish Minister of Infrastructure (CES) tweets about her addiction to tobacco and her attempts to quit using snus (a finely-ground moist tobacco product that is placed under the upper lip) which is banned in the EU with the exception of Sweden and the other Nordic countries:

Well, it's like this... I'm in my third week without snus... Check!

Here, a "dialogue" with non-elite users about addiction to snus would probably create goodwill among certain voter groups and increase her popularity. But, as the Minister's tweet does not clearly invite "just anyone" on Twitter to share his/her experiences, this never happens. Instead, CES has formulated her tweet in a way that resembles a personal Facebook status update, i.e. a message addressed to a relatively well-defined group of "friends." As a consequence, the snus tweet is predominantly commented on by people in her personal (elite) network, consisting of other Swedish public figures from politics, media, and the infrastructure sector. Together, they "jointly perform" a rambunctious chat about the Minister's achievement (Table 7 demonstrates a selection of tweets).

A Minister's tweeting about her addiction to tobacco is the sort of soft news-like information that might end up on the gossip pages of commercial media. The more it is commented on by other public figures, the greater its news value, especially if friendly comments come from unexpected sources, such as one of her antagonists in the Swedish parliament, Leftist politician Lars Ohly, or a journalist (UK) who usually performs critical interviews with CES on television. Concerning the politician-journalist "friendship," CES responds to UK's first tweet, "So that's why you lost it over your e-mail [problems] yesterday?" in the following humorous way: "@U-Kristofferson It may have played a small part in it :-)" While the relation between CES and UK seems rather equal, @skogstransport and @petteressen are less well-known public figures who instead appear like members of CES's political entourage tasked with behaving sympathetically ("Wow. Impressive!! Keep it up!!"; "Wonderful... stay motivated!"), but who also to take the opportunity to bask in the glory of the Minister.

Table 6: Exclusive Livestreaming I

The chat:	Analysis:
Sore throat, fever, and weak. The book fair finally took its toll :(	JS (@jonnasima) is referring to Sweden's largest book fair, in Gothenburg. Combination of professional discourse (visiting the book fair and working there), and a personal statement: "it took its toll :(")
@jonnasima At least you came home without a cast and crutches #rememberalmedalen	With an internal hashtag (#rememberalmedalen), @HansiF humorously refers to a past event when things went much worse (cast and crutches). Almedalen is an annual political convention on the island of Gotland, Sweden.
@HansiF Haha! Yes, but it's always something.	JS confirms that she gets the joke and that she remembers last year's "incident" at Almedalen.

Table 7: Exclusive livestreaming II

<p>Political colleagues:</p> <p>Well done!</p> <p>Well done! Good luck!</p>	<p>Analysis:</p> <p>Congratulatory tweet from @OhlyLars (Member of Parliament and former leader of the Left Party)</p> <p>Congratulatory tweet from @brohedeTell (Member of Parliament, representing the Liberal Party)</p>
<p>"Colleague" in the media sector:</p> <p>So that's why you lost it over your e-mail [problems] yesterday? [see CES and UK's conversation in Table 4]</p> <p>As an inveterate user of snus, with three failed attempts to quit under my belt, I can sympathize somewhat. Politicians are humans too :-)</p>	<p>Analysis:</p> <p>Humorous and recontextual tweet from @U-Kristofferson (UK) (journalist at TV4)</p> <p>Another humorous tweet from @U-Kristofferson, alluding to the professional conflict between journalists and politicians ("Politicians are humans too :-))")</p>
<p>Colleagues in the infrastructure sector:</p> <p>Wow. Impressive!! Keep it up!!</p> <p>Wonderful! Now comes the hard part: When you forget why you quit, but remember how good it was. Stay motivated!</p>	<p>Analysis:</p> <p>Congratulatory tweet from @skogstransport (Transport Political spokesperson for Swedish Forest Industries Federation)</p> <p>Congratulatory and encouraging tweet from @petteressen (Business Manager of Swedish Railway Company)</p>

FEW-TO-MANY COMMUNICATION AS BARRIER TO THE PRACTICING OF DIGITAL CITIZENSHIP

The above presented analysis demonstrates how networked (Castells, 2007, 2009) public figures' "joint performances" discourage broader participation and thus work against the practicing of digital citizenship (Mossberger, 2009). The underlying assumption here is that the more Twitter turns into a space where public figures/elites primarily interact with each other, the more "ordinary users"/non-elites tend to become passive recipients of the former's messages, rather than being active participants themselves. By means of Fairclough's (1995, 2009) discourse studies approach, three different discourse types have been identified and examined, all of which, as a consequence of the marketization and commercialization of social relations on Twitter (Marwick, 2013), tend to constitute media-consuming followers/audiences (Crawford, 2009). In the case of expert sessions, the performing of professional insider skills indirectly excludes lay participation well as lay perspectives. If one is not part of this "dream team" of nationally recognized media practitioners, one is relegated to the sidelines, from where one is supposed to follow the intellectual exchange as if it were a televised event. Due to the presence of intel-

lectual argumentation and confrontation between different interests, at least to some extent, the expert sessions resemble an online public sphere (Ausserhofer, Maireder, 2013; cf. Habermas, 1962/1991). However, in the case of the other two discourse types, professional "backstage" chatting and exclusive livestreaming, and the public figures' sharing of glimpses from their daily lives, the impression of "gated communities" and "elite tribes" takes over. In terms of genres, discourse and styles, what comes to dominate the interaction is a relaxed way of conversing, with personal, internal, informal, and humorous comments. Again, if one is not part of this inner world and familiar with its jargon, there is no easy way to join the discussion, and all that remains to do is to be amused by the public figures' mutual conversations.

The mass communication dimension

As a suggestion, these three discourse types could be conceptualized as a particular mode of mass communication, namely *few-to-many communication*. Thus, the "few" are small constellations of users in particular situations whose networked activities can be understood in terms of "joint performances." As demonstrated above, it is a hierarchal kind of communication that primarily involves interaction between public figures who are

Table 8: The relations between few-to-few, few-to-many, and one-to-many communication on Twitter

Few-to-few	Few-to-many	One-to-many
Interaction among a few users that (only) attracts the attention of few	Interaction among a few users that attracts the attention of many	A singular users' dissemination of information that attracts the attention of many

elite users with some type of power and status which usually entails their gathering many followers, who become the audiences. The greater the concentration of public figures in an interactive situation, be it a professionally oriented debate or trivial chat, the more followers/audience-members that are potentially gathered "beneath" their Twitter podium, and the more hierarchical the few-to-many communication becomes.

To more deeply understand few-to-many situations, we should compare it with its closest relatives on Twitter: few-to-few and one-to-many.

On Twitter, synchronous interaction between a few users is very common. However, most of these cases should probably be conceptualized not as few-to-many, but as *few-to-few*, cases where, let us say, 3–4 users discuss a topic that attracts the attention of few outsiders, and thereby do not achieve mass communication. On Twitter, digital citizenship is likely to be primarily practiced in terms of few-to-few communication, in which non-elite users exchange tweets with other non-elite users, with no input from any elite users whatsoever. Thus, due to its relative concentration of non-elite users, few-to-few communication tends to be associated with a limited version of democratic participation (cf. Delwiche, Jacobs Henderson, 2013). Notably, the above examples of "joint performances" among the public figures do not automatically generate few-to-many communication, but for various reasons may result in few-to-few communication as well. For example, this happens if rather few users actually notice JS's expert-oriented gender political discussions with other intellectuals, or UK and CES's humorous chatting. But, in their case, a few-to-few situation is likely to be avoided because they are public figures with many Twitter followers/audiences.

Another relative of few-to-many is one-to-many. To begin with, one-to-many communication arises through being able to overcome the situation of one-to-few communication, tweeting that receives little attention. It is associated with single users, mostly celebrities and public figures, who have many followers, perhaps millions of them, and who therefore have the potential to reach a large mass of people. It is also possible to imagine a user who only has twenty followers but who still achieves one-to-many status by using a particular hashtag and/or being retweeted numerous times. More precisely, one-

to-many and few-to-many communication are related, as they both represent "successful" attempts to achieve mass communication, and because of their inherent suppression of equality-oriented interaction with non-elite users. Consequently, regardless of whether one operates alone (one-to-many) or in group (few-to-many), one's priority is to disseminate information "downward," through a personal branding discourse, and to inform, entertain, amuse, or excite others in order to attract a large audience. As barriers to broader participation and the practicing of digital citizenship, one-to-many and few-to-many thus appear as "partners in crime."

However, it is possible to claim that the growing use of Twitter as merely a means for strategic "mass self-communication" (Castells, 2009, 55; Marwick, 2013) is not necessarily undermining the participatory power of non-elite users. This is because, on Twitter, not only the elite, but anyone can potentially reach out to "the masses" through one-to-many communication. Moreover, few-to-many constellations occasionally include non-elite users as well, who are invited to join the elite's conversations "before" large audiences. Despite the relevance of such remarks, this study's demonstration of discursive "elite concentration" raises critical questions about whether or not the normative *ideal* of a dialogue between elite users and non-elite users is at risk of gradually fading away. The generally accepted story about Twitter is still embedded in ideas about inclusive participation: this is the digital space which professionally acknowledged public figures seek out, not only in order to network with equals, but also to come in direct contact with their voters, readers, fans, users, and so forth. But, given that forms of interaction such as few-to-many communication are expanding on Twitter, this will soon be dismissed as utopian thinking. At least, this seems to be the prognosis for the Swedish Twitter environment. More research in both Sweden and other national contexts is however needed in order to determine whether Twitter is primarily promoting or counteracting the practice of digital citizenship.

ACKNOWLEDGMENTS

I would like to thank my colleague Ulrika Olausson for her valuable input, as well as Everett Thiele for suggesting the wording "few-to-many."

KOMUNIKACIJA OD PEŠČICE K MNOGIM: SAMOPROMOCIJA JAVNIH OSEBNOSTI NA TWITTERJU S SKUPNIM NASTOPANJEM V MALIH SPLETNIH KONSTELACIJAH

Peter BERGLEZ

Univerza Jönköping, Šola za izobraževanje in komunikacijo, Gjuterigatan 5, Box 1026, S-551 11 Jönköping, Sweden
e-mail: peter.berglez@ju.se

POVZETEK

Twitter pogosto povezujemo z inkluzivnim, demokratičnim komuniciranjem in praksami digitalnega državljanstva, ki omogočajo "vsakemu, da klepeta z vsemi". Ob tem se raziskava osredotoča na razkorak med elitnimi in neelitnimi uporabniki, kjer so slednji pasivno občinstvo prvih. Kljub splošnemu zavedanju o hierarhičnem značaju različnih družbenih omrežij se pojavlja potreba po študijah, ki proučujejo njihove diskurzivne značilnosti. Namen je raziskati, kako člani Twitterjeve elite delujejo skupaj na "povzdignjeni" platformi, kjer nastopajo "pred" najrazličnejšimi sledilci/občinstvi. Kvalitativna diskurzivna analiza aktivnosti švedskih javnih osebnosti na Twitterju je pripeljala do identifikacije treh diskurzivnih tipov: sej ekspertov, profesionalnega klepetanja v "zaodrju" in ekskluzivnega razkrivanja osebnih doživetij (angl. *lifestreaming*). Navedeni tipi kažejo, kako se nacionalno prepoznavni politiki, novinarji in svetovalci za odnose z javnostmi socializirajo od zgoraj navzdol, kar odvrča širšo participacijo. Takšno obliko "sodelovanja elit" je mogoče konceptualizirati kot poseben način množičnega komuniciranja, in sicer kot način "od peščice k mnogim" (angl. *few-to-many*).

Ključne besede: politiki, novinarji, svetovalci za odnose z javnostmi, množično komuniciranje, občinstvo, "few-to-many" komuniciranje, elite, nastopanje, digitalno državljanstvo

BIBLIOGRAPHY

- Ausserhofer, J., Maireder, A. (2013):** National Politics on Twitter: Structures and Topics of a Networked Public Sphere. *Information, Communication & Society*, 16, 3, 291–314.
- Boase, J. (2008):** Personal Networks and the Personal Communication System. *Information, Communication & Society*, 11, 4, 490–508.
- Bourdieu, P. (1972/2003):** Outline of a Theory of Practice. Cambridge, Cambridge University Press.
- Cardoso, G. (2012):** Networked Life World: Four Dimensions of the Cultures of Networked Belonging. *Observatorio (OBS*) Journal*, 197–205.
- Castells, M. (2007):** Communication, Power and Counter-power in the Networked Society. *International Journal of Communication*, 1, 238–266.
- Castells, M. (2009):** Communication Power. Oxford, New York, Oxford University Press.
- Crawford, K. (2009):** Following You: Disciplines of Listening in Social Media. *Continuum: Journal of Media & Cultural Studies*, 23, 4, 525–535.
- Dahlgren, P. (2005):** The Internet, Public Spheres, and Political Communication: Dispersion and Deliberation. *Political Communication*, 22, 2, 147–162.
- Danermark, B., Ekström, M., Jakobsen, L. & J. C. Karlsson (2002):** Explaining Society. Critical Realism in the Social Sciences. London & New York, Routledge.
- Delwiche, A., Jacobs Henderson, J. (2013) (eds.):** The Participatory Cultures Handbook. New York, Routledge.
- Fairclough, N. (1995):** Media Discourse. London & New York, Arnold.
- Fairclough, N. (2009):** A Dialectical-relational Approach to Critical Discourse Analysis in Social Research. In: Wodak, R., Meyer, M. (eds.): *Methods of Critical Discourse Analysis*. Los Angeles, London, New Delhi, Singapore & Washington DC, Sage, 162–186.
- Fuchs, C. (2013):** Social Media: A Critical Introduction. Los Angeles, London, New Delhi, Singapore & Washington DC, Sage.
- Galtung, Ruge, M. H. (1965):** The Structure of Foreign News. The Presentation of the Congo, Cuba and Cyprus Crises in Four Norwegian Newspapers. *Journal of Peace Research*, 2, 1, 64–90.
- Gilpin, D. R. (2011):** Working the Twittersphere: Microblogging as Professional Identity Construction. In: Papacharissi, Z. (ed.): *A Networked Self: Identity, Community, and Culture on Social Network Sites*. New York, Routledge, 232–250.
- Goffman, E. (1959):** The Presentation of the Self in Everyday Life. Garden City, NY, Doubleday.
- Grant, W. J., Moon, B. & J. B. Grant (2010):** Digital Dialogue? Australian Politicians' Use of the Social Network Tool Twitter. *Australian Journal of Political Science*, 45, 4, 579–604.
- Habermas, J. (1962/1991):** The Structural Transformation of the Public Sphere. An Inquiry into a Category of Bourgeois Society. Cambridge, MA, MIT Press.
- Hedman, U. (2016):** When Journalists Tweet: Disclosure, Participatory and Personal Transparency. *Social Media + Society*, 2, 1, 1–13.
- Henderson, D. E. (2009):** Making News in the Digital Era. New York & Bloomington, iUniverse Inc.
- Hogan, B. (2010):** The Presentation of Self in the Age of Social Media: Distinguishing Performances and Exhibitions Online. *Bulletin of Science, Technology & Society*, 30, 6, 377–386.
- Jackson, N., Lilleker, D. (2011):** Microblogging, Constituency Service and Impression Management: UK MPs and the Use of Twitter. *The Journal of Legislative Studies*, 17, 1, 86–105.
- Jenkins, H. (2008):** Convergence Culture. New York, New York University Press.
- Kellner, D. (1995):** Media Culture. Culture studies, identity and politics between the modern and the post-modern. London & New York, Routledge.
- Litt, E. (2012):** Knock, Knock. Who's There? The Imagined Audience. *Journal of Broadcasting and Electronic Media*, 56, 3, 330–345.
- Lomborg, S. (2014):** Social Media, Social Genres: Making Sense of the Ordinary. New York, Routledge.
- Lüders, M. (2008):** Conceptualizing Personal Media. *New Media & Society*, 10, 5, 683–702.
- Lüders, M., Proitz, L. & T. Rasmussen (2010):** Emerging personal media genres. *New Media & Society*, 12, 6, 947–963.
- Marshall, D. P. (2010):** The Promotion and Presentation of the Self: Celebrity as Marker of Presentational Media. *Celebrity Studies*, 1, 1, 35–48.
- Marwick, A. (2013):** Status Update: Celebrity, Publicity & Branding in the Social Media Age. New Haven & London, Yale University Press.
- Marwick, A., boyd, d. (2011a):** I Tweet Honestly, I Tweet Passionately: Twitter Users, Context Collapse, and the Imagined Audience. *New Media & Society*, 13, 1, 114–133.
- Marwick, A., boyd, d. (2011b):** To See and Be Seen: Celebrity Practice on Twitter. *Convergence*, 17, 2, 139–158.
- Mossberger, K. (2009):** Toward Digital Citizenship: Addressing Inequality in the Information Age. In: Chadwick, A. & P.H. Howard (eds.): *Routledge Handbook of Internet Politics*. London & New York, Routledge.
- Muntean, N., Petersen, A. H. (2009):** Celebrity Twitter: Strategies of Intrusion and Disclosure in the Age of Technoculture. *M/C Journal*, 12, 5, 1–12.
- Page, R. (2012):** The Linguistics of Self-branding and Micro-celebrity in Twitter: The Role of Hashtags. *Discourse & Communication*, 6, 2, 181–201.
- Papacharissi, Z. (2011):** Conclusions: A Networked Self. In: Papacharissi, Z. (ed.): *A Networked Self. Identity*

tity, Community, and Culture on Social Network Sites. New York, Routledge, 304–318.

Scannell, P. (ed.) (1991): Broadcast Talk. London, Sage.

Schmidt, J. H. (2014): Twitter and the Rise of Personal Publics: In: Weller, K., Bruns, A., Burgess, J., Mahrt, M. & C. Puschmann (eds.): Twitter and Society. New York, Peter Lang.

Sola, K. (2014): Twitter Urges Celebrities To Tweet at Each other. Mashable. [Http://mashable.com/2014/08/14/twitter-verified/](http://mashable.com/2014/08/14/twitter-verified/) (22. 4. 2015).

Thompson, J. B. (1995): The Media and Modernity: A Social Theory of the Media. Cambridge, Polity Press.

Thompson, J. B. (2000): Political Scandal. Power and Visibility in the Media Age. Cambridge, Polity Press.

Tolson, A. (2006): Media Talk: Spoken Discourse on TV and Radio. Edinburgh, Edinburgh University Press.

Tolson, A. (2010): A New Authenticity? Communicative Practices on YouTube. Critical Discourse Studies, 7, 4, 277–289.

KAZALO K SLIKAM NA OVITKU

SLIKA NA NASLOVNICI: Ikona Matere božje z arabskim napisom (Zakladnica Samostana v Cetinjah)

Slika 1: Levha (kaligrafski citati iz Korana) (Domovinski muzej – Pljevlja, 19. stoletje)

Slika 2: Tempelj v Pitsundi; litografija po risbi Frédérica Duboisa De Montperreuxa, 1833

Slika 3: Ruševine templja v Looju; današnje stanje

Slika 4: Pietro Mera: *Sv. Didak iz Alkale ozdravlja bolne*, Koper, cerkev sv. Ane, detajl (foto: J. Košak)

Slika 5: Zastava (mošeja paše Husseina – Plevlja, 16. stoletje)

Slika 6: Stolnica Marijinega zaspanja v Drandi; litografija po risbi A. Nordmanna, 1835

Slika 7: Bizantinski tempelj v podeželjskem kraju Lesnoe (bazilika Lesnoe-2)

Slika 8: Sante Peranda: *Sv. Didak iz Alkale ozdravlja bolne*, Benetke, San Francesco della Vigna (foto: T. Košak)

INDEX TO IMAGES ON THE COVER

FRONT COVER: Icon of the Mother of God with an inscription in Arabic (Treasury of the Cetinje Monastery)

Figure 1: Levha (Homeland Museum - Pljevlja, 19th century)

Figure 2: The temple in Pitsunda; a lithograph after a drawing by Frédéric DuBois De Montperreux, 1833

Figure 3: The ruins of the temple in Loo; its present-day condition

Figure 4: Pietro Mera: *Miraculous Healing of St. Diego of Alcalá*, Koper, Church of St. Anne, detail (photo: J. Košak)

Figure 5: Flag (Hussein-pasha's Mosque – Pljevlja, 16th century)

Figure 6: The Cathedral of the Dormition of the Mother of God in Dranda; a lithograph after a drawing by A. Nordmann, 1835

Figure 7: The Byzantine temple in the rural locality of Lesnoe (the basilica Lesnoe-2)

Figure 8: Sante Peranda: *Miraculous Healing of St. Diego of Alcalá*, Venice, San Francesco della Vigna (photo: T. Košak)

NAVODILA AVTORJEM

1. Revija ANNALES (*Anali za istrske in mediteranske študije* Ser. hist et soc.) objavlja **izvirne** in **pregledne znanstvene članke** z družboslovnimi in humanističnimi vsebinami, ki se navezujejo na preučevanje *zgodovine, kulture in družbe* Istre in Mediterana. Vključujejo pa tudi *primerjalne in medkulturne študije* ter *metodološke in teoretične* razprave, ki se nanašajo na omenjeno področje.

2. Sprejemamo članke v slovenskem, italijanskem, hrvaškem in angleškem jeziku. Avtorji morajo zagotoviti jezikovno neoporečnost besedil, uredništvo pa ima pravico članke dodatno jezikovno lektorirati.

3. Članki naj obsegajo do 48.000 znakov brez presledkov oz. 2 avtorski poli besedila. Članek je mogoče oddati na e-naslov Annaleszdjp@gmail.com ali na elektronskem nosilcu (CD) po pošti na naslov uredništva.

Avtor ob oddaji članka zagotavlja, da članek še ni bil objavljen in se obvezuje, da ga ne bo objavil drugje.

4. Naslovna stran članka naj vsebuje naslov in podnaslov članka, ime in priimek avtorja, avtorjeve nazive in akademske naslove, ime in naslov inštitucije, kjer je zaposlen, oz. domači naslov vključno s pošto številko in naslovom elektronske pošte. Razen začetnic in kratic pisati z malimi črkami.

5. Članek mora vsebovati **povzetek** in **izvleček**. Izvleček je krajši (max. 100 besed) od povzetka (cca. 200 besed).

V *izvlečku* na kratko opišemo namen, metode dela in rezultate. Izvleček naj ne vsebuje komentarjev in priporočil.

Povzetek vsebuje opis namena in metod dela ter povzame analizo oziroma interpretacijo rezultatov. V povzetku ne sme biti ničesar, česar glavno besedilo ne vsebuje.

6. Avtorji naj pod izvleček članka pripišejo ustrezne **ključne besede**. Potrebni so tudi **angleški (ali slovenski) in italijanski prevodi** izvlečka, povzetka, ključnih besed, podnapisov k slikovnemu in tabelarnemu gradivu.

7. Zaželeno je tudi (originalno) **slikovno gradivo**, ki ga avtor posreduje v ločenih datotekah (jpeg, tiff) z najmanj 300 dpi resolucije pri željeni velikosti. Največja velikost slikovnega gradiva je 17x20 cm. Vsa potrebna dovoljenja za objavo slikovnega gradiva (v skladu z Zakonom o avtorski in sorodnih pravicah) priskrbi avtor sam in jih predloži uredništvu pred objavo članka. Vse slike, tabele in grafične prikaze je potrebno tudi podnasloviti in zaporedno oštevilčiti.

8. **Vsebinske opombe**, ki besedilo še podrobneje razlagajo ali pojasnjujejo, postavimo *pod črto*.

Bibliografske opombe, s čimer mislimo na citat – torej sklicevanje na točno določeni del besedila iz neke druge publikacije, sestavljajo naslednji podatki: *avtor, leto izida* in – če citiramo točno določeni del besedila – tudi navedba *strani*. Bibliografske opombe vključimo v glavno besedilo.

Celotni bibliografski podatki citiranih in uporabljenih virov so navedeni v poglavju *Viri in literatura* (najprej navedemo vse vire, nato literaturo). Pri tem avtor navede izključno dela ter izdaje, ki jih je v članku citiral.

Primer citata med besedilom:

(Kalc, 2010, 426).

Primer navajanja vira kot celote:

(Kalc, 2010).

Popolni podatki o tem viru v poglavju Literatura pa se glasijo:

Kalc, A. (2010): „Statistični podatki o Trstu“ ob tretji francoski zasedbi leta 1809. *Annales*, Ser. hist. sociol., 20, 2, 423–444.

Če citiramo več del istega avtorja iz istega leta, poleg priimka in kratic imena napišemo še črke po abecednem vrstnem redu, tako da se viri med seboj razlikujejo. Primer:

(Kalc, 2010a) in (Kalc, 2010b).

Bibliografska opomba je lahko tudi del vsebinske opombe in jo zapisujemo na enak način.

Posamezna dela ali navedbe virov v isti opombi ločimo s podpičjem. Primer:

(Kalc, 2010a, 15; Verginella, 2008, 37).

9. Pri **citiranju arhivskih virov** med oklepaji navajamo kratico arhiva, kratico arhivskega fonda / signaturo, številko tehnične enote in številko arhivske enote. Primer:

(ARS-1851, 67, 1808).

V primeru, da arhivska enota ni znana, se dokument citira po naslovu v *opombi pod črto*, in sicer z navedbo kratic arhiva, kratic arhivskega fonda / signature, številke tehnične enote in naslova dokumenta. Primer:

ARS-1589, 1562, Zapisnik seje Okrajnega komiteja ZKS Koper, 19. 12. 1955.

Kratice razložimo v poglavju o virih na koncu članka, kjer arhivske vire navajamo po abecednem vrstnem redu.

Primer:

ARS-1589 – Arhiv republike Slovenije (ARS), Centralni komite Zveze komunistov Slovenije (fond 1589).

10. Pri citiranju časopisnih virov med tekstom navdemo ime časopisa, datum izdaje ter strani: (Primorske novice, 11. 5. 2009, 26).

V primeru, da je znan tudi naslov članka, celotno bibliografsko opombo navedemo *pod črto*:

Primorske novice, 11. 5. 2009: Ali podjetja merijo učinkovitost?, 26.

V seznam virov in literature izpišemo ime časopisa / revije, kraj, založnika in periodo izhajanja.

Primer:

Primorske novice. Koper, Primorske novice, 1963–.

11. Poglavje o virih in literaturi je obvezno. Bibliografske podatke navajamo takole:

- Opis zaključene publikacije kot celote – knjige:

Avtor (leto izida): Naslov. Kraj, Založba. Npr.:

Šelih, A., Antić Gaber, M., Puhar, A., Renner, T., Šuklje, R., Verginella, M. & L. Tavčar (2007): Pozabljeni polovica. Portreti žensk 19. in 20. stoletja na Slovenskem. Ljubljana, Tuma, SAZU.

V zgornjem primeru, kjer je *avtorjev več kot dva*, je korekten tudi citat:

(Šelih et al., 2007).

Če navajamo določeni del iz zaključene publikacije, zgornjemu opisu dodamo še številke strani, od koder smo navedbo prevzeli.

- Opis prispevka v **zaključeni publikaciji** – npr. prispevka v zborniku:

Avtor (leto izida): Naslov prispevka. V: Avtor knjige: Naslov knjige. Kraj, Založba, strani od-do. Primer:

Lenarčič, B. (2010): Omrežna družba, medkulturnost in prekukulturnost. V: Sedmak, M. & E. Ženko (ur.): Razprave o medkulturnosti. Koper, Založba Annales, 245–260.

- Opis članka v **reviji**:

Avtor, (leto izida): Naslov članka. Naslov revije, letnik, številka strani od-do. Primer:

Lazar, I. (2008): Celejski forum in njegov okras. Annales, Ser. hist. sociol., 19, 2, 349–360.

- Opis **ustnega vira**:

Informator (leto izporočila): Ime in priimek informatorja, leto rojstva, vloga, funkcija ali položaj. Način pričevanja. Oblika in kraj nahajanja zapisa. Primer:

Žigante, A. (2008): Alojz Žigante, r. 1930, župnik v Vižinadi. Ustno izporočilo. Zvočni zapis pri avtorju.

- Opis **vira iz internetnih spletnih strani**:

Če je mogoče, internetni vir zabeležimo enako kot članek in dodamo spletni naslov ter v oklepaju datum zadnjega pristopa na to stran:

Young, M. A. (2008): The victims movement: a confluence of forces. In: NOVA (National Organization for Victim Assistance). [Http://www.trynova.org/victiminfo/readings/VictimsMovement.pdf](http://www.trynova.org/victiminfo/readings/VictimsMovement.pdf) (15. 9. 2008).

Če avtor ni znan, navedemo nosilca spletne strani, leto objave, naslov in podnaslov besedila, spletni naslov in v oklepaju datum zadnjega pristopa na to stran.

Članki so razvrščeni po abecednem redu priimkov avtorjev ter po letu izdaje, v primeru da gre za več citatov istega-istih avtorjev.

12. Kratice v besedilu moramo razrešiti v oklepaju, ko se prvič pojavijo. Članku lahko dodamo tudi seznam uporabljenih kratic.

13. Pri ocenah publikacij navedemo v naslovu prispevka avtorja publikacije, naslov, kraj, založbo, leto izida in število strani (oziroma ustrezen opis iz točke 10).

14. Prvi odtis člankov uredništvo pošlje avtorjem v **korekturo**. Avtorji so dolžni popravljeno gradivo vrniti v enem tednu.

Širjenje obsega besedila ob korekturah ni dovoljeno. Druge korekture opravi uredništvo.

15. Za dodatna pojasnila v zvezi z objavo člankov je uredništvo na voljo.

UREDNIŠTVO

ISTRUZIONI PER GLI AUTORI

1. La rivista ANNALES (Annali per gli studi istriani e mediterranei, Ser. hist. et soc.) pubblica **articoli scientifici originali e rassegne** dai contenuti sociologici e umanistici relativi allo studio della *storia, cultura e società* dell'Istria e del Mediterraneo. Include inoltre *studi comparativi e interculturali* nonché saggi *metodologici e teorici* pertinenti a questa area geografica.

2. La Redazione accetta articoli in lingua slovena, italiana, croata e inglese. Gli autori devono garantire l'ineccepibilità linguistica dei testi, la Redazione si riserva il diritto di una revisione linguistica.

3. Gli articoli devono essere di lunghezza non superiore alle 48.000 battute senza spazi, ovvero 2 fogli d'autore. Possono venir recapitati all'indirizzo di posta elettronica Annaleszdjp@gmail.com oppure su supporto elettronico (CD) per posta ordinaria all'indirizzo della Redazione.

L'autore garantirà l'originalità dell'articolo e si impegnerà a non pubblicarlo altrove.

4. Ogni articolo deve essere corredato da: titolo, eventuale sottotitolo, nome e cognome dell'autore, denominazione ed indirizzo dell'ente di appartenenza o, in alternativa, l'indirizzo di casa, nonché l'eventuale indirizzo di posta elettronica. Tranne sigle e acronimi scrivere in minuscolo.

5. I contributi devono essere corredati da un **riassunto** e da una **sintesi**. Quest'ultima sarà più breve (max. 100 parole) del riassunto (cca 200 parole).

Nella *sintesi* si descriveranno brevemente i metodi e i risultati delle ricerche e anche i motivi che le hanno determinate. La sintesi non conterrà commenti e segnalazioni.

Il *riassunto* riporterà in maniera sintetica i metodi delle ricerche, i motivi che le hanno determinate assieme all'analisi, cioè all'interpretazione, dei risultati raggiunti. Si eviterà di riportare conclusioni omesse nel testo del contributo.

6. Gli autori sono tenuti ad indicare le **parole chiave** adeguate. Sono necessarie anche le **traduzioni in inglese (o sloveno) e italiano** della sintesi, del riassunto, delle parole chiave, delle didascalie, delle fotografie e delle tabelle.

7. L'eventuale **materiale iconografico** (originale) va preparato in formato elettronico (jpeg, tiff) e consegnato in file separati alla definizione di 300 dpi a grandezza desiderata, purché non ecceda i 17x20 cm. Prima della pubblicazione, l'autore provvederà a fornire alla Redazione tutte le autorizzazioni richieste per la riproduzione del materiale iconografico (in virtù della Legge

sui diritti d'autore). Tutte le immagini, tabelle e grafici dovranno essere accompagnati da didascalie e numerati in successione.

8. Le **note a piè di pagina** sono destinate essenzialmente a fini esplicativi e di contenuto.

I **riferimenti bibliografici** richiamano un'altra pubblicazione (articolo). La nota bibliografica, riportata nel testo, deve contenere i seguenti dati: *cognome dell'autore, anno di pubblicazione* e, se citiamo un determinato brano del testo, anche le *pagine*.

I riferimenti bibliografici completi delle fonti vanno quindi inseriti nel capitolo Fonti e bibliografia (saranno prima indicate le fonti e poi la bibliografia). L'autore indicherà esclusivamente i lavori e le edizioni citati nell'articolo.

Esempio di citazione nel testo:

(Borean, 2010, 325).

Esempio di riferimento alla fonte, senza citazione:

(Borean, 2010).

I dati completi su questa fonte nel capitolo Fonti e bibliografia verranno riportati in questa maniera:

Borean, L. (2010): Collezionisti e opere d'arte tra Venezia, Istria e Dalmazia nel Settecento. *Annales, Ser. hist. sociol.* 20, 2, 323–330.

Se si citano *più lavori dello stesso autore* pubblicati nello stesso anno accanto al cognome va aggiunta una lettera in ordine alfabetico progressivo per distinguere i vari lavori. Ad es.:

(Borean, 2010a) e (Borean, 2010b).

Il riferimento bibliografico può essere parte della nota a piè di pagina e va riportato nello stesso modo come sopra.

Singole opere o vari riferimenti bibliografici in una stessa nota vanno divisi dal punto e virgola. Per es.:

(Borean, 2010a, 37; Verginella, 2008, 37).

9. Le **fonti d'archivio** vengono citate nel testo, *tra parentesi*. Si indicherà: sigla dell'archivio – numero (oppure) sigla del fondo, numero della busta, numero del documento (non il suo titolo). Ad es.:

(ASMI-SLV, 273, 7r).

Nel caso in cui un documento non fosse contraddistinto da un numero, ma solo da un titolo, la fonte d'archivio verrà citata *a piè di pagina*. In questo caso si indicherà: sigla dell'archivio – numero (oppure) sigla del fondo, numero della busta, titolo del documento. Ad es.:

ACS-CPC, 3285, Milanovich Natale. Richiesta della Prefettura di Trieste spedita al Ministero degli Interni del 15 giugno 1940.

Le sigle utilizzate verranno svolte per intero, in ordine alfabetico, nella sezione »Fonti« a fine testo. Ad es.:

ASMI-SLV – Archivio di Stato di Milano (ASMI), f. Senato Lombardo-Veneto (SLV).

10. Nel citare fonti di giornale nel testo andranno indicati il nome del giornale, la data di edizione e le pagine:

(Il Corriere della Sera, 18. 5. 2009, 26)

Nel caso in cui è noto anche il titolo dell'articolo, l'intera indicazione bibliografica verrà indicata *a piè di pagina*:

Il Corriere della Sera, 18. 5. 2009: Da Mestre all'Archivio segreto del Vaticano, 26.

Nell'elenco Fonti e bibliografia scriviamo il nome del giornale, il luogo di edizione, l'editore ed il periodo di pubblicazione.

Ad es.:

Il Corriere della Sera. Milano, RCS Editoriale Quotidiani, 1876–.

11. Il capitolo **Fonti e bibliografia** è obbligatorio. I dati bibliografici vanno riportati come segue:

- Descrizione di un'opera compiuta:

autore/i (anno di edizione): Titolo. Luogo di edizione, casa editrice. Per es.:

Darovec, D., Kamin Kajfež, V. & M. Vovk (2010): Tra i monumenti di Isola : guida storico-artistica del patrimonio artistico di Isola. Koper, Edizioni Annales.

Se *gli autori sono più di due*, la citazione è corretta anche nel modo seguente:

(**Darovec et al., 2010**)

Se indichiamo una parte della pubblicazione, alla citazione vanno aggiunte le pagine di riferimento.

Descrizione di un articolo che compare in un **volume miscelaneo**:

- autore/i del contributo (anno di edizione): Titolo. In: autore/curatore del libro: titolo del libro, casa editrice, pagine (da-a). Per es.:

Povolo, C. (2014): La giusta vendetta. Il furore di un giovane gentiluomo. In: Povolo, C. & A. Fornasin (eds.): Per Furio. Studi in onore di Furio Bianco. Forum, Udine, 179-195.

Descrizione di un articolo in una **pubblicazione periodica – rivista**:

autore/i (anno di edizione): Titolo del contributo. Titolo del periodico, annata, nro. del periodico, pagine (da-a). Per es.:

Cergna, S. (2013): Fluidità di discorso e fluidità di potere: casi d'internamento nell'ospedale psichiatrico di Pola d'Istria tra il 1938 e il 1950. Annales, Ser. hist. sociol., 23, 2, 475-486.

Descrizione di una **fonte orale**:

informatore (anno della testimonianza): nome e cognome dell'informatore, anno di nascita, ruolo, posizione o stato sociale. Tipo di testimonianza. Forma e luogo di trascrizione della fonte. Per es.:

Žigante, A. (2008): Alojz Žigante, r. 1930, parroco a Visinada. Testimonianza orale. Appunti dattiloscritti dell'intervista presso l'archivio personale dell'autore.

Descrizione di una **fonte tratta da pagina internet**:

Se è possibile registriamo la fonte internet come un articolo e aggiungiamo l'indirizzo della pagina web e tra parentesi la data dell'ultimo accesso:

Young, M. A. (2008): The victims movement: a confluence of forces. In: NOVA (National Organization for Victim Assistance). (15. 9. 2008). [Http://www.trynova.org/victiminfo/readings/VictimsMovement.pdf](http://www.trynova.org/victiminfo/readings/VictimsMovement.pdf)

Se l'autore non è noto, si indichi il webmaster, anno della pubblicazione, titolo ed eventuale sottotitolo del testo, indirizzo web e tra parentesi la data dell'ultimo accesso.

La bibliografia va compilata in ordine alfabetico secondo i cognomi degli autori ed anno di edizione, nel caso in cui ci siano più citazioni riferibili allo stesso autore.

12. Il significato delle **abbreviazioni** va spiegato, tra parentesi, appena queste si presentano nel testo. L'elenco delle abbreviazioni sarà riportato alla fine dell'articolo.

13. Per quanto riguarda le **recensioni**, nel titolo del contributo l'autore deve riportare i dati bibliografici come al punto 10, vale a dire autore, titolo, luogo di edizione, casa editrice, anno di edizione nonché il numero complessivo delle pagine dell'opera recensita.

14. Gli autori ricevono le **prime bozze** di stampa per la revisione. Le bozze corrette vanno quindi rispedite entro una settimana alla Redazione. In questa fase, i testi corretti non possono essere più ampliati. La revisione delle bozze è svolta dalla Redazione.

15. La Redazione rimane a disposizione per eventuali chiarimenti.

LA REDAZIONE

INSTRUCTIONS TO AUTHORS

1. The journal ANNALES (*Annals for Istrian and Mediterranean Studies*, Ser. hist et soc.) publishes **original** and **review scientific articles** dealing with social and human topics related to research on *the history, culture and society of Istria and the Mediterranean*, as well as *comparative and intercultural studies* and *methodological and theoretical discussions* related to the above-mentioned fields.

2. The articles submitted can be written in the Slovene, Italian, Croatian or English language. The authors should ensure that their contributions meet acceptable standards of language, while the editorial board has the right to have them language edited.

3. The articles should be no longer than 8,000 words. They can be submitted via e-mail (Annalezdjp@gmail.com) or regular mail, with the electronic data carrier (CD) sent to the address of the editorial board. Submission of the article implies that it reports original unpublished work and that it will not be published elsewhere.

4. The front page should include the title and subtitle of the article, the author's name and surname, academic titles, affiliation (institutional name and address) or home address, including post code, and e-mail address. Except initials and acronyms type in lowercase.

5. The article should contain the **summary** and the **abstract**, with the former (c. 200 words) being longer than the latter (max. 100 words).

The *abstract* contains a brief description of the aim of the article, methods of work and results. It should contain no comments and recommendations.

The *summary* contains the description of the aim of the article and methods of work and a brief analysis or interpretation of results. It can contain only the information that appears in the text as well.

6. Beneath the abstract, the author should supply appropriate **keywords**, as well as the **English (or Slovene) and Italian translation** of the abstract, summary, keywords, and captions to figures and tables.

7. If possible, the author should also supply (original) **illustrative matter** submitted as separate files (in jpeg or tiff format) and saved at a minimum resolution of 300 dpi per size preferred, with the maximum possible publication size being 17x20 cm. Prior to publication, the author should obtain all necessary authorizations (as stipulated by the Copyright and Related Rights Act) for the publication of the illustrative matter and submit them to the editorial board. All figures, tables and diagrams should be captioned and numbered.

8. **Footnotes** providing additional explanation to the text should be written at *the foot of the page*. **Bibliographic notes** – i.e. references to other articles or publications – should contain the following data: *author, year of publication* and – when citing an extract from another text – *page*. Bibliographic notes appear in the text.

The entire list of sources cited and referred to should be published in the section *Sources and Bibliography* (starting with sources and ending with bibliography). The author should list only the works and editions cited or referred to in their article.

E.g.: Citation in the text:

(Blaće, 2014, 240).

E.g.: Reference in a text:

(Blaće, 2014).

In the section on *bibliography*, citations or references should be listed as follows:

Blaće, A. (2014): Eastern Adriatic Forts in Vincenzo Maria Coronelli's *Isolario Mari, Golfi, Isole, Spiaggie, Porti, Citta ... Annales, Ser hist. sociol.*, 24, 2, 239-252.

If you are listing *several works published by the same author in the same year*, they should be differentiated by adding a lower case letter after the year for each item.

E.g.:

(Blaće, 2014a) and (Blaće, 2014b).

If the bibliographic note appears in the footnote, it should be written in the same way.

If listed in the same footnote, individual works or sources should be separated by a semicolon. E.g.:

(Blaće, 2014, 241; Verginella, 2008, 37).

9. When **citing archival records** *within the parenthesis* in the text, the archive acronym should be listed first, followed by the record group acronym (or signature), number of the folder, and number of the document. E.g.:

(ASMI-SLV, 273, 7r).

If the number of the document can not be specified, the record should be cited *in the footnote*, listing the archive acronym and the record group acronym (or signature), number of the folder, and document title. E.g.:

TNA-HS 4, 31, Note on Interview between Colonel Fišera and Captain Wilkinson on December 16th 1939.

The abbreviations should be explained in the section on sources in the end of the article, with the archival records arranged in an alphabetical order. E.g.:

TNA-HS 4 – The National Archives, London-Kew (TNA), fond Special Operations Executive, series Eastern Europe (HS 4).

10. If referring to **newspaper sources** in the text, you should cite the name of the newspaper, date of publication and page:

If the title of the article is also known, the whole reference should be stated *in the footnote*:

The New York Times, 16. 5. 2009: Two Studies tie Disaster Risk to Urban Growth, 3.

In the list of sources and bibliography the name of the newspaper. Place, publisher, years of publication.

E.g.:

The New York Times. New York, H.J. Raymond & Co., 1857–.

11. The list of **sources and bibliography** is a mandatory part of the article. Bibliographical data should be cited as follows:

- Description of a non-serial publication – a book:

Author (year of publication): Title. Place, Publisher.

E.g.:

Darovec, D., Kamin Kajfež, V. & M. Vovk (2010): Among the monuments of Izola : art history guide to the cultural heritage of Izola. Koper, Annales Press.

If there are *more than two authors*, you can also use et al.:

(Darovec et al., 2010)

If citing an excerpt from a non-serial publication, you should also add the number of page from which the citation is taken after the year.

- Description of an article published in a **non-serial publication** – e.g. an article from a collection of papers:

Author (year of publication): Title of article. In:

Author of publication: Title of publication. Place, Publisher, pages from-to. E.g.:

Muir, E. (2013): The Anthropology of Venice. In: Dursteler, E. (ed.): A Companion to Venetian History. Leiden - Boston, Brill, 487-511.

- Description of an article from a **serial publication**:

Author (year of publication): Title of article. Title of serial publication, yearbook, number, pages from-to. E.g.:

Faričić, J. & L. Mirošević (2014): Artificial Peninsulas and Pseudo-Islands of Croatia. Annales, Ser hist. et sociol., 24, 2, 113-128.

- Description of an **oral source**:

Informant (year of transmission): Name and surname of informant, year of birth, role, function or position. Manner of transmission. Form and place of data storage. E.g.:

Žigante, A. (2008): Alojz Žigante, born 1930, priest in Vižinada. Oral history. Audio recording held by the author.

- Description of an **internet source**:

If possible, the internet source should be cited in the same manner as an article. What you should add is the website address and date of last access (with the latter placed within the parenthesis):

Young, M. A. (2008): The victims movement: a confluence of forces. In: NOVA (National Organization for Victim Assistance). [Http://www.trynova.org/victiminfo/readings/VictimsMovement.pdf](http://www.trynova.org/victiminfo/readings/VictimsMovement.pdf) (15. 9. 2008).

If the author is unknown, you should cite the organization that set up the website, year of publication, title and subtitle of text, website address and date of last access (with the latter placed within the parenthesis).

If there are more citations by the same author(s), you should list them in the alphabetical order of the authors' surnames and year of publication.

12. The **abbreviations** should *be explained* when they first appear in the text. *You can also add a list of their explanations at the end of the article.*

13. The title of a **review article** should contain the following data: author of the publication reviewed, title of publication, address, place, publisher, year of publication and number of pages (or the appropriate description given in Item 10).

14. The authors are sent the **first page proofs**. They should be returned to the editorial board within a week.

It is not allowed to lengthen the text during proof-reading. Second proof-reading is done by the editorial board.

15. For additional information regarding article publication contact the editorial board.

EDITORIAL BOARD

